

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ ΚΑΙ
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ**

**ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ
(ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ: ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΡΗΤΗΣ)**

**ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΔΑΓΚΩΝΑΚΗ ΖΑΧΑΡΕΝΙΑ
ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΚΟΤΙΟΣ ΑΓΓΕΛΟΣ**

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 1998

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ & ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»**

Αριθ. Εισ.: 1914/1
Ημερ. Εισ.: 16-07-1998
Δωρεά: Συγγραφέας
Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ – ΜΧΠΠΑ
1998
ΔΑΓ

Ευχαριστίες

Η ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας θα ήταν αδύνατη, δίχως τη βοήθεια συγκεκριμένων ανθρώπων. Θεωρώ λοιπόν υποχρέωσή μου να ευχαριστήσω την κα. Καρποδίνη και τον κ. Δέφνερ για τις αρχικές κατευθύνσεις που μου παρείχαν, καθώς και την κα. Αυγερινού για την πολύτιμη βοήθειά της σε θέματα βιβλιογραφίας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ.....	3
1.1 ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ.....	3
1.2 ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ	6
1.2.1 ΦΥΣΙΚΟΙ ΠΟΡΟΙ	6
1.2.2 ΕΡΓΑΣΙΑ	7
1.2.3 ΚΕΦΑΛΑΙΟ.....	8
1.2.4 ΛΟΙΠΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ	9
1.3 ΜΕΣΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ	10
1.4 ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ	13
1.5 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	15
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ	17
2.1 ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ.....	17
2.2 ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ.....	20
2.3 ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ	23
2.4 ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ, ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ	27
2.5 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	29
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ	
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ.....	31
3.1 ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ.....	31
3.2 ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ.....	33
3.3 ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΙ ΠΟΡΟΙ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ	36
3.4 Η ΧΑΡΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ	38
3.5 ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΚΑΙ ΕΜΠΕΙΡΙΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΟΝ	
ΚΟΣΜΟ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ	40

3.6 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	44
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΚΡΗΤΗΣ....	46
4.1 ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΟ ΕΓΧΩΡΙΟ ΠΡΟΪΟΝ.....	46
4.2 ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ.....	51
4.3 ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΙ ΤΟΜΕΙΣ.....	55
4.3.1 ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ.....	55
4.3.1.1 Γεωργία.....	55
4.3.1.2 Κτηνοτροφία.....	62
4.3.1.3 Αλιεία.....	63
4.3.1.4 Δασοπονία.....	63
4.3.2 ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ.....	64
4.3.3 ΤΡΙΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ.....	65
4.3.3.1 Εμπόριο και Υπηρεσίες.....	66
4.3.3.2 Τουρισμός.....	66
4.4 ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ.....	70
4.5 ΚΑΤΑΘΕΣΕΙΣ.....	73
4.6 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	74
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Ο ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΡΗΤΗΣ....	76
5.1 ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟΥ ΠΡΟΪΟΝΤΟΣ.....	76
5.1.1 ΚΛΙΜΑΤΟΛΟΓΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ.....	76
5.1.2 ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ.....	77
5.1.3 ΙΣΤΟΡΙΑ-ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ.....	79
5.1.4 ΓΕΝΙΚΗ ΥΠΟΔΟΜΗ.....	81
5.1.5 ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΥΠΟΔΟΜΗ.....	84
5.2 ΖΗΤΗΣΗ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟΥ ΠΡΟΪΟΝΤΟΣ.....	93
5.2.1 ΑΦΙΞΕΙΣ-ΔΙΑΝΥΚΤΕΡΕΥΣΕΙΣ.....	94
5.2.1.1 Αφίξεις κατά μέσο διακίνησης.....	97
5.2.2 ΠΛΗΡΟΤΗΤΑ.....	100
5.2.3 ΣΥΝΑΛΛΑΓΜΑ.....	104

5.2.4 ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΚΑΙ ΠΡΟΒΟΛΗ	106
5.3 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	109
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΣΧΕΣΗ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΡΗΤΗΣ.....	111
6.1 ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΙ ΠΟΡΟΙ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ.....	111
6.1.1 ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ	112
6.1.2 ΣΠΗΛΑΙΑ.....	115
6.1.3 ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑ.....	118
6.1.4 ΜΟΥΣΕΙΑ	123
6.1.5 ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΑ ΑΣΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ.....	128
6.1.6 ΤΕΧΝΕΣ ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ.....	131
6.1.7 ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ	135
6.2 ΜΟΡΦΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ	139
6.2.1 ΕΠΙΣΚΕΨΕΙΣ ΣΕ ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥΣ ΧΩΡΟΥΣ	139
6.2.2 ΟΙ ΔΡΟΜΟΙ ΤΟΥ ΜΟΝΑΧΙΣΜΟΥ.....	142
6.2.3 ΥΠΟΠΡΟΓΡΑΜΜΑ 2: ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ	144
6.2.4 ΕΘΝΙΚΟ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ ΠΟΛΕΩΝ	150
6.3 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	155
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΡΗΤΗΣ	157
7.1 ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ.....	158
7.1.1 ΓΕΝΙΚΗ ΥΠΟΔΟΜΗ.....	162
7.1.2 ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΟΔΟΜΗ.....	166
7.1.3 ΠΡΟΒΟΛΗ	168
7.1.4 ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	171
7.2 ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ	172
7.2.1 ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ	175

7.2.2 ΜΟΥΣΕΙΑ	178
7.2.3 ΤΕΧΝΕΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΑ ΤΕΧΝΟΥΡΓΗΜΑΤΑ.....	179
7.2.4 ΗΘΗ, ΕΘΙΜΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ.....	181
7.2.5 ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	183

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ.....184

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι: ΠΙΝΑΚΕΣ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ: ΧΑΡΤΕΣ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ - ΠΙΝΑΚΩΝ - ΧΑΡΤΩΝ

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

4.1 Εξέλιξη του ΑΕΠ (σε σταθερές τιμές), την περίοδο 1982-1994.....	47
4.2 Καλλιεργούμενες εκτάσεις στην περιφέρεια Κρήτης, 1987-1995.....	56
4.3 Αρδευόμενες εκτάσεις στην περιφέρεια Κρήτης, 1987-1995.....	57
4.4 Εξέλιξη των επενδύσεων την περίοδο 1988-1994.....	71
4.5 Μεταβολή των καταθέσεων, 1987-1994.....	73

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

5.1 Δυναμικότητα τουριστικών μονάδων.....	87
5.2 Κατανομή ξενοδοχειακής υποδομής κατά κατηγορία.....	88
5.3 Ποσοστό (%) αφίξεων με charter κατά εθνικότητα, 1996.....	98
5.4 Αφίξεις (ποσοστό %) κατά είδος πλοίου, 1996.....	99
5.5 Εξέλιξη της πληρότητας, 1989-1996.....	102
5.6 Μεταβολή του τουριστικού συναλλάγματος, 1995-1996.....	105

ΠΙΝΑΚΕΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

4.1 Κατά κεφαλήν ΑΕΠ (σε δρχ.) στην περιφέρεια Κρήτης 1996.....	49
4.2 Παραγόμενα προϊόντα (σε τόννους) στην περιφέρεια Κρήτης, 1995.....	60
4.3 Παραγωγή κύριων κτηνοτροφικών προϊόντων (σε τόννους), 1987-1995.....	62
4.4 Εξέλιξη της τουριστικής υποδομής την περίοδο 1989-1996.....	67
4.5 Εξέλιξη της πληρότητας την περίοδο 1989-1996.....	69

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

5.1 Μετεωρολογικά στοιχεία.....	77
---------------------------------	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

6.1 Πολιτιστικές εκδηλώσεις στην Κρήτη.....	136
---	-----

6.2 Επισκέψεις και εισπράξεις σε αρχαιολογικούς χώρους και μουσεία, 1994.....141

ΧΑΡΤΕΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

4.1 Κατά κεφαλήν Ακαθάριστο Προϊόν (σε δρχ.) κατά περιφέρεια (1996).....48

4.2 Διάρθρωση του ΑΕΠ κατά νομό στην περιφέρεια Κρήτης το 1994.....50

4.3 Εξέλιξη ανεργίας κατά νομό την περίοδο 1981-1991.....52

4.4 Διάρθρωση απασχόλησης κατά παραγωγικό τομέα, 1991.....54

4.5 Αρδευόμενες εκτάσεις ανά καλλιεργούμενες, 1987-1995.....58

4.6 Γεωργικοί Ελκυστήρες ανά 1000 στρ. καλλιεργούμενης έκτασης, 1993.....59

4.7 Γεωργικοί Ελκυστήρες ανά 1000 στρ. καλλιεργούμενης έκτασης, 1993
στην περιφέρεια Κρήτης.....61

4.8 Εγκατεστημένη τουριστική υποδομή ως ποσοστό επί του συνόλου
των κλινών της χώρας, 1995.....67

4.9 Επενδύσεις ως ποσοστό επί των συνολικά επενδύμενων κεφαλαίων στην
περιφέρεια, 1988-1994.....72

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

5.1 Τουριστική υποδομή ως ποσοστό επί του συνόλου των κλινών --
στην περιφέρεια Κρήτης, 1996.....86

5.2 Ξενοδοχειακή υποδομή κατά κατηγορία.....89

5.3 Χωροταξική κατανομή των τουριστικών καταλυμάτων.....91

5.4 Χωροταξική κατανομή των τουριστικών κλινών.....92

5.5 Κύριες χώρες προέλευσης αλλοδαπών τουριστών.....96

5.6 Πληρότητα τουριστικών κλινών, 1996.....101

5.7 Εξέλιξη πληρότητας των καταλυμάτων ανά νομό.....103

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η σημασία του τουρισμού ως παράγοντα προώθησης της ανάπτυξης αναγνωρίζεται από όλους τους υπεύθυνους φορείς και οργανισμούς, διεθνείς, εθνικούς και τοπικούς. Παρά τις διαφωνίες που έχουν αναπτυχθεί μεταξύ των επιστημόνων εξακολουθεί να θεωρείται μία αναπτυξιακή “βιομηχανία”, που μπορεί να οδηγήσει σε ταχεία ανάπτυξη μία οικονομία.

Η Ελλάδα, συγκαταλέγεται μεταξύ των χωρών, στις οποίες ο τουρισμός συνιστά έναν από τους κυρίαρχους τομείς της οικονομίας. Η χώρα μας έχει εξελιχθεί σε έναν από τους κύριους τουριστικούς προορισμούς στον κόσμο, φιλοξενώντας κάθε χρόνο εκατομμύρια επισκεπτών. Οι δυνατότητες ανάπτυξης του ελληνικού τουρισμού θεωρούνται μοναδικές, ωστόσο μέχρι σήμερα δεν έχουν τύχει ανάλογης αξιοποίησης.

Η τουριστική “πρώτη ύλη” της χώρας μας θεωρείται μεν μοναδική αλλά χρειάζονται να γίνουν προσπάθειες που θα βοηθήσουν στην καλύτερη αξιοποίησή της. Ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια που ο ανταγωνισμός μεταξύ των χωρών έχει γίνει εντονότερος, η εκμετάλλευση των δυνατοτήτων της χώρας στο μέγιστο βαθμό θεωρείται αναγκαία. Μοναδική περίπτωση επιβίωσης του ελληνικού τουρισμού είναι η αναβάθμιση των προσφερόμενων σήμερα υπηρεσιών και συνολικά του προσφερόμενου τουριστικού προϊόντος. Με την έννοια αναβάθμιση εννοούμε τη βελτίωση των υποδομών (γενικής και ειδικής), τη στροφή προς τις εναλλακτικές μορφές τουρισμού, τον εμπλουτισμό του τουριστικού προϊόντος.

Κύριο στόχο της παρούσας μελέτης αποτελεί η εκτίμηση των δυνατοτήτων της περιφέρειας Κρήτης για την ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού, ο οποίος αποτελεί μία ειδική μορφή τουρισμού. Επίσης, προτείνεται μία στρατηγική τουριστικής ανάπτυξης και καθορίζονται οι στόχοι για ένα ορθολογικό και σωστό προγραμματισμό του πολιτιστικού και γενικά του τουρισμού, που θα συμβάλλει στην αποφυγή των προβλημάτων του παρελθόντος.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να επισημανθεί ότι οι αναλύσεις που γίνονται στα κεφάλαια που ακολουθούν, στηρίζονται σε στατιστικά στοιχεία της ΕΣΥΕ και του ΕΟΤ. Όπως όλοι γνωρίζουμε τα στοιχεία αυτά είναι μερικές φορές παραπλανητικά, αλλά δυστυχώς είναι και τα μόνα τα οποία έχουμε στη διάθεσή μας. Ιδιαίτερα στα στοιχεία

του ΕΟΤ το πρόβλημα είναι μεγαλύτερο, κυρίως λόγω του φαινομένου της παραοικονομίας, που εμφανίζεται σε μεγάλο βαθμό στον τουριστικό κλάδο.

Η εργασία αποτελείται από οκτώ κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται μία συνοπτική παρουσίαση της περιφερειακής πολιτικής. Αναλύονται οι στόχοι, τα μέσα και οι παράγοντες της περιφερειακής πολιτικής, ενώ στο τέλος γίνεται αναφορά στους τρόπους και στη μεθοδολογία αξιολόγησης των αποτελεσμάτων της εφαρμοσμένης πολιτικής. Το δεύτερο κεφάλαιο είναι διερευνά τη σχέση μεταξύ του τουρισμού και της οικονομικής ανάπτυξης. Η σχέση του πολιτιστικού τουρισμού με την οικονομική ανάπτυξη αναλύεται στο τρίτο κεφάλαιο. Στο ίδιο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα χαρακτηριστικά, οι πόροι αυτής της ειδικής μορφής τουρισμού, καθώς και οι προσπάθειες που έχουν πραγματοποιηθεί στην Ελλάδα και στον κόσμο για την ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού.

Στο τέταρτο κεφάλαιο αναλύεται η οικονομική δομή της Περιφέρειας Κρήτης, με αναφορές στη διάρθρωση της απασχόλησης, στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ και στα χαρακτηριστικά των παραγωγικών τομέων.

Στο πέμπτο κεφάλαιο πραγματοποιείται μία ανάλυση της υφιστάμενης κατάστασης στον κλάδο του τουρισμού στην Κρήτη. Το κεφάλαιο χωρίζεται σε δύο θεματικές ενότητες, οι οποίες εξετάζουν τη ζήτηση και την προσφορά του τουριστικού προϊόντος στο νησί.

Οι δυνατότητες ανάπτυξης του πολιτιστικού τουρισμού στην Κρήτη διερευνούνται στο έκτο κεφάλαιο. Στο πρώτο μέρος του κεφαλαίου παρουσιάζονται εκείνα τα στοιχεία που θα μπορούσαν να προσελκύσουν τον “πολιτιστικό” τουρίστα στο νησί. Το δεύτερο μέρος είναι αφιερωμένο στις ενέργειες που πραγματοποιούνται σήμερα, σε επίπεδο Περιφέρειας Κρήτης, που προωθούν την ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού.

Στο έβδομο κεφάλαιο καθορίζονται τα προβλήματα που αντιμετωπίζει σήμερα ο τουρισμός στη χώρα μας και ειδικότερα στην Κρήτη και προτείνεται μία στρατηγική ανάπτυξης γενικά για την τουριστική ανάπτυξη, αλλά και ειδικότερα για την προώθηση του πολιτιστικού τουρισμού. Τέλος, στο όγδοο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα συμπεράσματα της ανάλυσης που προηγήθηκε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Οι περιφερειακές ανισότητες εκδηλώνονται με διάφορες μορφές όπως, π.χ. με αποκλίσεις στο κατά κεφαλήν ακαθάριστο προϊόν, με τη μορφή των άνισων κοινωνικών και οικονομικών ευκαιριών και διαφορών στα επίπεδα ευημερίας, στην απασχόληση κ.α. Η ύπαρξη των περιφερειακών ανισοτήτων προκαλεί σημαντικά προβλήματα, καθώς δεν επιτρέπει την επίτευξη των στόχων των εθνικών πολιτικών (π.χ. την εξασφάλιση ίσων ευκαιριών απασχόλησης για όλους τους κατοίκους της χώρας, ύπαρξη ενός ικανοποιητικού επιπέδου εισοδήματος, την αντιμετώπιση της εσωτερικής μετανάστευσης που οδηγεί σε υπερσυγκέντρωση του πληθυσμού στα αστικά κέντρα, ενώ η ύπαιθρος ερημώνει κ.α.).

Η εφαρμογή λοιπόν μιας αποτελεσματικής περιφερειακής πολιτικής κρίνεται αναγκαία. Βασικό στόχο των περιφερειακών πολιτικών αποτελεί η επίτευξη των εθνικών στόχων. Για το λόγο αυτό η περιφερειακή πολιτική μπορεί να θεωρηθεί ως ένα βασικό συστατικό μιας συνολικά αποτελεσματικής οικονομικής πολιτικής.

1.1 ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Οι επιμέρους στόχοι της περιφερειακής πολιτικής είναι αρκετά δύσκολο να προσδιοριστούν. Ο σαφής όμως καθορισμός τους είναι αναγκαίος για την επιλογή των μέσων της περιφερειακής πολιτικής. Είναι φυσικό, ότι για την επίτευξη διαφορετικών στόχων απαιτείται η άσκηση διαφορετικών τύπων πολιτικών. Επίσης, χωρίς τον σαφή καθορισμό των στόχων δεν είναι δυνατή η εκτίμηση της αποτελεσματικότητας των μέσων που χρησιμοποιήθηκαν (Harvey Armstrong and Jim Taylor, 1993).

Υπάρχουν πολλές και διαφορετικές απόψεις για το είδος των στόχων μεταξύ των επιστημόνων. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Γ. Πετράκος (1996, σελ. 11): *“Μία άποψη υποστηρίζει ότι η περιφερειακή πολιτική θα πρέπει να έχει ως μοναδικό στόχο την οικονομική ανάπτυξη της χώρας και δεν είναι τίποτε άλλο παρά η χωρική διάσταση της αναπτυξιακής πολιτικής. Μία άλλη άποψη αναφέρει ότι ο μοναδικός στόχος της περιφερειακής πολιτικής θα έπρεπε να είναι η μείωση των περιφερειακών ανισορροπιών στις ευκαιρίες απασχόλησης, ενώ στα κλασσικά αναφέρεται ως διπλός στόχος η οικονομική ανάπτυξη σε εθνικό επίπεδο και η μείωση των περιφερειακών ανισοτήτων”*.

Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Barlow σε μία έρευνά του το 1940, που αφορούσε στην περιφερειακή πολιτική στη Μεγάλη Βρετανία, αναφέρει ότι η περιφερειακή πολιτική έχει ως στόχο (Harvey Armstrong and Jim Taylor, 1993, σελ. 214): *“τη μείωση της μακροπρόθεσμης ανεργίας σε συγκεκριμένες καθυστερημένες περιοχές, την επίτευξη καλύτερης διασποράς της βιομηχανίας στο χώρο και τέλος τη μεγαλύτερη διασπορά της βιομηχανίας για αμυντικούς και στρατηγικούς σκοπούς”*.

Ο Boudeville (1966) θεωρεί ως στόχους της περιφερειακής πολιτικής αρχικά την εξασφάλιση της κοινωνικής ευημερίας (δηλαδή την αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος και την επίτευξη της πλήρους απασχόλησης) και δευτερευόντως *“την επέκταση των πολιικών συνόρων της περιφέρειας με άσκηση ελέγχου σε άλλες περιφέρειες”*. Με την πρώτη θέση του Boudeville συμφωνεί και ο Giersch (1965), ο οποίος θέτει ως συμπληρωματικό στόχο τη μεγιστοποίηση της παραγωγής και τη βέλτιστη κατανομή των πόρων μεταξύ των περιφερειών (Κόνσολας, 1997).

Ο Thompson (1972) επίσης θέτει ως κύριο στόχο την οικονομική ευημερία, η οποία, πάντα σύμφωνα με τον ίδιο μπορεί να υλοποιηθεί μέσω της επίτευξης της αφθονίας (αύξηση του εισοδήματος), της ισότητας (δίκαιη κατανομή εισοδήματος) και τέλος της σταθερότητας (συγκράτηση της απασχόλησης και του εισοδήματος). Ο Wilson (1964) από την άλλη πλευρά θεωρεί ότι οι στόχοι που θα τεθούν θα πρέπει να εξασφαλίζουν ταχύτερη ανάπτυξη για τις λιγότερο ευημερούσες περιοχές, καθώς επίσης και οι δημόσιες επενδύσεις να ενισχύουν την υποδομή των περιφερειών και να αυξάνουν την απασχόληση (ibid).

Ο Γ. Πετράκος (1996) σε ένα κείμενό του που αφορά την περιφερειακή ανάπτυξη και πολιτική ταξινομεί τους στόχους της περιφερειακής πολιτικής σε τέσσερις κατηγορίες: α) οικονομικοί στόχοι (εξασφάλιση ικανοποιητικής κατανομής εισοδήματος, μείωση πληθωριστικών πιέσεων στην οικονομία, βέλτιστη κατανομή των παραγωγικών πόρων στους παραγωγικούς τομείς και κλάδους κ.α.), β) κοινωνικοί στόχοι (προστασία πολιτισμικών χαρακτηριστικών, κοινωνική συνοχή), γ) πολιτικοί στόχοι (ενότητα, ασφάλεια, σταθερότητα) και δ) περιβαλλοντικοί στόχοι (ισορροπία πληθυσμού και περιβάλλοντος, χρησιμοποίηση μεθόδων ανάπτυξης φιλικών προς το περιβάλλον κ.α.).

Η παραπάνω κατηγοριοποίηση δεν είναι η μοναδική, ενώ δε σημαίνει ότι στην άσκηση μίας περιφερειακής πολιτικής θα πρέπει αναγκαστικά να επιλέξουμε μερικούς

από τους παραπάνω στόχους. Η επιλογή των στόχων εξαρτάται από τα προβλήματα και τις ανάγκες της κάθε περιοχής τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Επίσης, αξίζει να επισημάνουμε ότι οι παραπάνω στόχοι δεν είναι όλοι το ίδιο αποδεκτοί από τους επιστήμονες και τους πολιτικούς. Συγκεκριμένα, περισσότερο αποδεκτοί είναι οι στόχοι που σχετίζονται με τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας της οικονομίας. Για το λόγο αυτό καθορίζονται πιο συχνά ως βασικοί στόχοι της περιφερειακής πολιτικής (Γ. Πετράκος, 1996).

Πρακτικά η επιλογή των στόχων της περιφερειακής πολιτικής εξαρτάται από τα χαρακτηριστικά και τις ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει η κάθε περιοχή. Έτσι, από τη μία υπάρχουν περιοχές, όπου η ανάπτυξη της βιομηχανίας βρίσκεται σε χαμηλά επίπεδα, ενώ από την άλλη υπάρχουν περιοχές με τρομερή εξειδίκευση και ανάπτυξη. Είναι φυσικό λοιπόν, στόχοι της πολιτικής στην πρώτη κατηγορία να μην μπορούν να ικανοποιήσουν τις ανάγκες και τα προβλήματα των περισσότερο αναπτυγμένων περιοχών. Οι στόχοι δεν είναι μόνο οικονομικοί, μπορεί να είναι επίσης κοινωνικοί, πολιτιστικοί είτε και περιβαλλοντικοί. Μερικές φορές βέβαια οι στόχοι δεν είναι συμπληρωματικοί αλλά μπορεί ακόμα και να αλληλοσυγκρούονται και να αλληλοαναιρούνται δημιουργώντας προβλήματα κατά την εφαρμογή τους.

Κατά την εφαρμογή της περιφερειακής πολιτικής προκύπτουν μερικά προβλήματα. Ένα σημαντικό πρόβλημα αφορά την ποσοτικοποίηση των στόχων. Η ποσοτικοποίηση τους επιτρέπει την καλύτερη αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας της περιφερειακής πολιτικής που ασκείται. Ωστόσο, η ποσοτικοποίηση των στόχων είναι αρκετά δύσκολη να πραγματοποιηθεί για τρεις λόγους, σύμφωνα με τον Κόνσολα (1997). Πρώτον, εξαιτίας της ασαφούς διατύπωσης των στόχων, δεύτερον, λόγω της έλλειψης στατιστικών στοιχείων σε επίπεδο περιφέρειας, της απουσίας ερευνητών και της ανεπαρκούς στελέχωσης της δημόσιας διοίκησης. Τέλος, ο τρίτος λόγος σχετίζεται με τη μικρή εμπειρία σε αναπτυξιακά περιφερειακά προγράμματα, καθώς αυτά ξεκίνησαν μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Ένα άλλο επίσης σημαντικό πρόβλημα σχετίζεται με το κατάλληλο επίπεδο άσκησης της περιφερειακής πολιτικής. Όσον αφορά σ' αυτό το θέμα υπάρχουν πολλές απόψεις. Μερικοί υποστηρίζουν ότι το καλύτερο επίπεδο άσκησης μιας περιφερειακής πολιτικής είναι το κεντρικό επίπεδο, καθώς υπάρχει η δυνατότητα ελέγχου των μέτρων που λαμβάνονται και αποφεύγονται τυχόν συγκρούσεις και αλληλοκαλύψεις. Από την

άλλη πλευρά οι υποστηρικτές του τοπικού-περιφερειακού επιπέδου, αντιπαραθέτουν ως πλεονέκτημα την καλύτερη γνώση των προβλημάτων της κάθε περιοχής, γεγονός που επιτρέπει την λήψη των ενδεικτικότερων μέτρων. Σύμφωνα με το Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (1990, σελ. 38), “η περιφερειακή πολιτική θα πρέπει να ασκείται τόσο στο κέντρο όσο και στην περιφέρεια, αντιμετωπίζοντας τα διακριτά αυτά χωρικά σύνολα ως μέρη μιας ενότητας”, επίσης “το επίπεδο και η φύση των προβλημάτων προσδιορίζει το χαρακτήρα της πολιτικής και την ιδιαιτερότητα προσέγγισης, αποδεσμεύοντάς την από διοικητικά πλαίσια, νομούς και περιφέρειες”.

1.2 ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Η οικονομική ανάπτυξη μιας περιφέρειας εξαρτάται από τρεις βασικούς παράγοντες, το κεφάλαιο, την εργασία και τους φυσικούς πόρους. Από τον ποσοτικό συνδυασμό των παραπάνω παραγόντων προκύπτει η λεγόμενη συνάρτηση παραγωγής, η οποία έχει την εξής μορφή:

$$\Pi = \varphi (K, L, N)$$

Η συνάρτηση δείχνει την ποσότητα που παράγεται με κάθε συνδυασμό των τριών παραγόντων. Στόχος μας πάντα είναι η μεγιστοποίηση της παραγόμενης ποσότητας, το οποίο οδηγεί στην οικονομική ανάπτυξη της περιοχής στην οποία αναφερόμαστε. Αυτό επιτυγχάνεται είτε με την αύξηση των συντελεστών παραγωγής, είτε με τη μεταβολή των συνδυασμών με τους οποίους αυτοί χρησιμοποιούνται (Σκούντζος Θ., 1989, σελ. 138-365).

Εκτός όμως από τους παραπάνω κύριους συντελεστές, υπάρχουν και άλλοι οι οποίοι θεωρούνται εξίσου σημαντικοί. Για παράδειγμα, η τεχνολογία, η επιχειρηματικότητα, το μέγεθος της αγοράς και το θεσμικό πλαίσιο. Από όλους τους παράγοντες που καταγράψαμε δεν μπορούμε να καθορίσουμε ποιος είναι ο σημαντικότερος και ο πιο απαραίτητος για την επίτευξη της οικονομικής ανάπτυξης (ibid).

1.2.1 ΦΥΣΙΚΟΙ ΠΟΡΟΙ

Στους φυσικούς πόρους περιλαμβάνονται η παραγωγικότητα του εδάφους καθώς και άλλα αγαθά που προσφέρει η φύση στην οικονομία. Συγκεκριμένα, αναφερόμαστε

στις πρώτες ύλες, οι οποίες είναι απαραίτητες για την διεύρυνση της βιομηχανίας καθώς και άλλων παραγωγικών κλάδων και συνεπώς για την ανάπτυξη της οικονομίας. Σημαντική θεωρείται επίσης η μορφολογία του εδάφους, που σε μερικές περιπτώσεις μπορεί να αποτελέσει και εμπόδιο (π.χ. βουνά) στην ανάπτυξη οικονομικών δραστηριοτήτων (Σκούντζος Θ., 1989, σελ. 138-365).

Η ύπαρξη φυσικών πόρων παρέχει σε μία συγκεκριμένη περιοχή περισσότερες και καλύτερες πιθανότητες ανάπτυξης σε σχέση με μία περιοχή φτωχή σε φυσικούς πόρους. Ωστόσο, δεν αποτελεί κανόνα το γεγονός ότι μία περιοχή είναι καταδικασμένη να μείνει υποανάπτυκτη λόγω της έλλειψης πρώτων υλών. Σήμερα υπάρχουν παραδείγματα σε όλο τον κόσμο με χώρες, οι οποίες ενώ στερούνται πρώτων υλών εμφανίζουν υψηλά επίπεδα ανάπτυξης (π.χ. Ιαπωνία). Αντίθετα, χώρες με αφθονία πρώτων υλών βρίσκονται σε χαμηλότερο επίπεδο ανάπτυξης (π.χ. Αραβικές χώρες με πλούσια κοιτάσματα πετρελαίου) (ibid).

Παρατηρούμε λοιπόν ότι η ύπαρξη πρώτων υλών δεν αποτελεί ικανή και αναγκαία συνθήκη για την οικονομική ανάπτυξη μιας περιοχής. Το πρόβλημα της έλλειψης πρώτων υλών μπορεί να ξεπεραστεί με άλλους τρόπους, όπως για παράδειγμα με την ανάπτυξη της σύγχρονης τεχνολογίας. Το παραπάνω είναι εμφανές και στη χώρα μας, όπου η κυριαρχία της Αττικής έναντι των υπόλοιπων περιοχών δεν μπορεί να αμφισβητηθεί. Η Αθήνα είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα περιοχής φτωχής σε φυσικούς πόρους, η οποία κατάφερε να συγκεντρώσει σχεδόν το ήμισυ των οικονομικών δραστηριοτήτων (π.χ. βιομηχανικών) της χώρας μας (ibid).

Τέλος, θα πρέπει να επισημανθεί ότι οι φυσικοί πόροι δεν μπορούν να δράσουν από μόνοι τους και να επιφέρουν την ανάπτυξη, αλλά απαιτείται η παράλληλη ύπαρξη και άλλων παραγόντων, όπως διαθέσιμες αγορές για την πώληση των προϊόντων, παραγόμενα προϊόντα, ζήτηση προϊόντων, κεφάλαια για την αξιοποίηση φυσικών πόρων κ.α (ibid).

1.2.2 ΕΡΓΑΣΙΑ

Δεύτερος σημαντικός παράγοντας που συμβάλει στην ανάπτυξη μιας περιοχής είναι το λεγόμενο εργατικό δυναμικό, δηλαδή τα άτομα που είναι ικανά για εργασία. Το εργατικό δυναμικό μιας περιοχής προσδιορίζεται από μία σειρά παραγόντων, όπως οικονομικών, κοινωνικών και δημογραφικών (Σκούντζος Θ., 1989, σελ. 138-365).

Για παράδειγμα το ποσοστό θνησιμότητας σε άτομα νεαρής ηλικίας, ή το χαμηλό ποσοστό γεννητικότητας δεν επιτρέπει την αύξηση των ατόμων στις μικρές ηλικίες με αποτέλεσμα τη μείωση του μελλοντικού εργατικού δυναμικού. Άλλοι παράγοντες δημογραφικοί είναι η κατανομή του πληθυσμού κατά φύλο και ηλικία και η μετανάστευση (Σκούντζος Θ., 1989, σελ. 138-365).

Επίσης, η δομή της κοινωνίας μπορεί να επηρεάσει το μέγεθος του εργατικού δυναμικού. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε μερικές κοινωνίες τα μικρά παιδιά είναι αναγκασμένα να εγκαταλείπουν από νωρίς το σχολείο και να στρέφονται στην ανεύρεση απασχόλησης για την εξασφάλιση της επιβίωσής τους. Η θέση των γυναικών αποτελεί από την άλλη μεριά ένα άλλο σημαντικό παράγοντα. Υπάρχουν κοινωνίες, οι οποίες δεν επιτρέπουν στις γυναίκες την απασχόληση εκτός των ορίων του σπιτιού. Στις αναπτυγμένες όμως κοινωνίες, η γυναίκα αρχίζει σιγά σιγά να μετέχει όλο και πιο ενεργά στην παραγωγική διαδικασία, γεγονός που οδήγησε στην αύξηση του εργατικού δυναμικού (ibid).

Η προσφερόμενη εργασία εξαρτάται επίσης, από τις ώρες εργασίας, τις συνθήκες απασχόλησης καθώς και από το επίπεδο των προσφερόμενων μισθών. Όταν αυξάνεται η αμοιβή εργασίας, αυξάνεται και η προσφορά της. Αντίθετα, μείωση της αμοιβής εργασίας συνεπάγεται μείωση της προσφερόμενης εργασίας.

Εκτός όμως από την ποσότητα μεγάλη σημασία έχει και η ποιότητα του εργατικού δυναμικού. Η εκπαίδευση, η εξειδίκευση, το επίπεδο υγείας είναι χαρακτηριστικά σημαντικότερα από το μέγεθος του εργατικού δυναμικού. Η βελτίωση του επιπέδου εκπαίδευσης των εργαζομένων προσφέρει ένα παραγωγικότερο δυναμικό. Η εξειδίκευση είναι απαραίτητη λόγω της στροφής από τις παραδοσιακές μεθόδους παραγωγής σε σύγχρονες που στηρίζονται σε νέες τεχνολογίες. Τέλος, χωρίς την ύπαρξη εξειδικευμένου και εκπαιδευμένου εργατικού δυναμικού δεν μπορούν να πραγματοποιηθούν οι κατάλληλες επενδύσεις που είναι αναγκαίες για την ανάπτυξη της οικονομίας (ibid).

1.2.3 ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Το κεφάλαιο διακρίνεται σε δύο κατηγορίες: το πάγιο και το κυκλοφοριακό. Το πάγιο κεφάλαιο περιλαμβάνει τα κτίρια, τα μεταφορικά μέσα, τα διάφορα μηχανήματα, δηλαδή είναι αυτό το οποίο χρησιμοποιείται παραπάνω από μία φορά στην παραγωγική

διαδικασία. Το κυκλοφοριακό περιλαμβάνει τις πρώτες ύλες και τα ενδιάμεσα αγαθά που χρησιμοποιούνται μόνο μία φορά κατά τη διάρκεια της παραγωγικής διαδικασίας (Σκούντζος Θ., 1989, σελ. 138-365).

Το κεφάλαιο θεωρείται ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες για την ανάπτυξη της οικονομίας. Όπως αναφέρει ο Σκούντζος (1989, σελ. 175) *“το κεφάλαιο είναι το πρακτικότερο μέσο επιτάχυνσης της οικονομικής ανάπτυξης, γιατί υπόκειται σε λιγότερους αντικειμενικούς περιορισμούς σε σχέση προς τους φυσικούς πόρους και την εργασία και μπορεί να υποκαταστήσει τόσο την εργασία όσο και τους φυσικούς πόρους”*.

Η ύπαρξη κεφαλαίου επιτρέπει την πραγματοποίηση επενδύσεων που απαιτούν σύγχρονη τεχνολογία. Επίσης, η συσσώρευση του κεφαλαίου είναι μία από τις βασικές προϋποθέσεις της οικονομικής ανάπτυξης, καθώς επιτρέπει την αποταμίευση ενός μέρους και τη χρησιμοποίησή του για την πραγματοποίηση νέων επενδύσεων και αύξηση του παραγόμενου προϊόντος (ibid).

Αυτό το οποίο αξίζει τέλος, να σημειώσουμε είναι ότι το κεφάλαιο μετά την επένδυσή του παύει να είναι ομοιογενές και μετατρέπεται σε πολλά και διαφορετικά μέσα παραγωγής. Πρέπει λοιπόν, για τη σωστή χρησιμοποίηση του κεφαλαίου, να έχουν καθοριστεί προηγουμένως οι μορφές που θα πάρει το κεφάλαιο αφού επενδυθεί (ibid).

1.2.4 ΛΟΙΠΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Προσδιοριστικοί παράγοντες της ανάπτυξης θεωρούνται επίσης, το επίπεδο της τεχνολογικής ανάπτυξης, η επιχειρηματικότητα, το μέγεθος της αγοράς καθώς και οι πολιτικές, θρησκευτικές, πολιτιστικές αξίες μιας κοινωνίας. Οι παράγοντες αυτοί συμβάλλουν ο καθένας με ξεχωριστό τρόπο στην ανάπτυξη της οικονομίας.

Η συμβολή της τεχνολογίας στην ανάπτυξη εντοπίζεται στο γεγονός ότι ένα μεγάλο μέρος από την ποσότητα του προϊόντος που παράγεται σε μία οικονομία προέρχεται από την εφαρμογή νέων τρόπων παραγωγής και οργάνωσης, τη χρήση σύγχρονων μηχανημάτων κα. Όταν η χρησιμοποίηση αυτών των μέσων επιτρέπει την παραγωγή μίας μονάδας προϊόντος με τη μικρότερη συμμετοχή καθενός από τους κύριους συντελεστές παραγωγής (φυσικοί πόροι, κεφάλαιο, εργασία), τότε το επίπεδο της τεχνολογικής προόδου για την οικονομία χαρακτηρίζεται υψηλό. Το υψηλό, λοιπόν, επίπεδο τεχνολογικής προόδου επιτρέπει την εξοικονόμηση κεφαλαίου, εργασίας και

φυσικών πόρων, καθώς παράγεται η ίδια ποσότητα προϊόντος αλλά με μικρότερη συμμετοχή των παραπάνω παραγόντων. Η τεχνολογία μάλιστα αναγνωρίζεται από τους επιστήμονες ως ο τέταρτος συντελεστής παραγωγής (Σκούντζος Θ., 1989, σελ. 138-365).

Σε αντίθεση με την τεχνολογία, η επιχειρηματικότητα δεν είναι ευρέως αποδεκτή από τους οικονομικούς επιστήμονες, ως παράγοντας οικονομικής ανάπτυξης. Με τον όρο επιχειρηματικότητα νοείται η ικανότητα του επιχειρηματία να ανακαλύπτει νέες ευκαιρίες, να οργανώνει μία επιχείρηση και να έχει τη δυνατότητα πρόβλεψης των καταστάσεων με στόχο την επίτευξη των καλύτερων αποτελεσμάτων. Ο ρυθμός μεταβολής της επιχειρηματικότητας εξαρτάται από τη μεταβολή και το ύψος του κατά κεφαλή προϊόντος. Αυξανόμενο εισόδημα σημαίνει αύξηση της επιχειρηματικότητας, καθώς δημιουργούνται νέες ευκαιρίες για τους επιχειρηματίες με μεγάλα κέρδη (ibid).

Το μέγεθος της αγοράς, ως ένας άλλος προσδιοριστικός παράγοντας της ανάπτυξης, αφορά την ικανότητα απορρόφησης αγαθών και προϊόντων της οικονομίας. Η διεύρυνση της αγοράς σε μία οικονομία οδηγεί στην ανάπτυξη των οικονομιών κλίμακας, οι οποίες συμβάλλουν στη βελτίωση της παραγωγικότητας των μονάδων παραγωγής και στη μείωση του παραγωγικού κόστους. Οι οικονομίες κλίμακας διακρίνονται σε εσωτερικές και εξωτερικές οικονομίες. Οι εσωτερικές οικονομίες κλίμακας αφορούν στο εσωτερικό μιας επιχείρησης, ενώ οι εξωτερικές οικονομίες προκύπτουν σαν αποτέλεσμα παραγόντων εξωτερικών ως προς την επιχείρηση (ibid).

Τέλος, σημαντική είναι η επίδραση των θεσμών στην οικονομική ανάπτυξη. Κάθε κοινωνία χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη ενός συστήματος αρχών, αντιλήψεων που σχετίζονται με τη λειτουργία και την οργάνωση της. Μπορεί οι θεσμοί να μην επηρεάζουν άμεσα την διαδικασία ανάπτυξης, προσθέτοντας πόρους στην οικονομία, ωστόσο, είναι αυτοί που καθορίζουν τη συμπεριφορά των ατόμων απέναντι στην οικονομική ανάπτυξη και διαμορφώνουν το περιβάλλον μέσα στο οποίο συνδυάζονται οι υπόλοιποι παραγωγικοί συντελεστές (ibid).

1.3 ΜΕΣΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Τα μέσα της περιφερειακής πολιτικής μπορούν να κατηγοριοποιηθούν με διάφορους τρόπους ανάλογα με το σχεδιασμό της περιφερειακής πολιτικής. Τα μέσα

της περιφερειακής πολιτικής, σύμφωνα με τους Armstrong και Taylor (1993), σχεδιάζονται έτσι ώστε: α) να επηρεάσουν τη μετακίνηση του κεφαλαίου και του εργατικού δυναμικού μεταξύ των διαφόρων επιχειρήσεων και περιφερειών, και β) να αυξήσουν το περιφερειακό εισόδημα. Αξίζει να σημειώσουμε ότι οι παραπάνω στόχοι δεν είναι ίδιοι και τα μέσα που χρησιμοποιούνται είναι πιθανό να έχουν διαφορετικές επιπτώσεις σε διαφορετικές περιφέρειες.

Η πρώτη κατηγορία στοχεύει, στην αύξηση της έντασης του κεφαλαίου σε λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές και στη μετακίνηση της απασχόλησης σε περιοχές όπου υπάρχει ζήτηση. Ταυτόχρονα όμως έχει ως στόχο την ενθάρρυνση των μειονεκτικών περιοχών, ώστε να γίνει δυνατή η δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης μέσα από την ενδογενή ανάπτυξη της περιοχής (Harvey Armstrong & Jim Taylor, 1993).

Τα μέσα που χρησιμοποιούνται για τη μετακίνηση της εργασίας αφορούν κυρίως στην εξειδίκευση και στη βελτίωση του επιπέδου εκπαίδευσης του εργατικού δυναμικού, κατάρτιση των νέων και μέσα για την ευκολότερη πρόσβασή τους στην αγορά εργασίας, στη βελτίωση της πληροφόρησης για τις διαθέσιμες θέσεις απασχόλησης, στη βελτίωση της πληροφόρησης για τους μετανάστες, στην ενίσχυση της μετάβασης του εργατικού δυναμικού από φθίνοντες παραγωγικούς κλάδους σε σύγχρονους, στην παροχή βοήθειας σε θέματα κατοικίας, στην επιδότηση του κόστους μετανάστευσης κ.α. (ibid).

Όσον αφορά στην κινητικότητα του κεφαλαίου τα μέσα μπορούν να έχουν την εξής μορφή: α) οικονομικά κίνητρα (επιδοτήσεις επιτοκίου επενδύσεων, φοροαπαλλαγές, επιχορήγηση κεφαλαίου, μείωση του κόστους των επενδύσεων σε συγκεκριμένες περιφέρειες), β) έλεγχοι και περιορισμοί που λειτουργούν συμπληρωματικά με τα οικονομικά κίνητρα (έλεγχος των χρήσεων γης, άδειες λειτουργίας και εγκατάστασης επιχειρήσεων), γ) μέσα για τη βελτίωση της πρόσβασης των επιχειρήσεων, που είναι εγκατεστημένες σε επιλεγμένες περιοχές, στις πηγές χρηματοδότησης και τέλος δ) μέσα για τη βελτίωση της αποδοτικότητας της διοίκησης των επιχειρήσεων (παροχή συμβουλευτικών υπηρεσιών) (ibid).

Από τα προαναφερόμενα μέσα οι σύγχρονες πολιτικές χρησιμοποιούν κυρίως αυτά που αφορούν την κινητικότητα του κεφαλαίου. Αυτό είναι εμφανές ακόμα και στην περιφερειακή πολιτική που εφαρμόζεται στη χώρα μας. Το παραπάνω βέβαια δε

σημαίνει ότι απορρίπτονται τα μέσα που σχετίζονται με την κινητικότητα της εργασίας. Όπως αναφέρει ο Πετράκος (1996, σελ. 23) “τα μέτρα βελτίωσης της κινητικότητας της εργασίας, όταν δεν χρησιμοποιούνται ως αποκλειστικό μέσο μείωσης των περιφερειακών ανισοτήτων, είναι ιδιαίτερα χρήσιμα για την αποτελεσματική λειτουργία της οικονομίας”.

Η αύξηση του περιφερειακού εισοδήματος από την άλλη πλευρά μπορεί να πραγματοποιηθεί με μέσα που αφορούν: α) υποδομές κοινωνικές (εκπαίδευση, υγεία, πρόνοια), παραγωγικές (μεταφορές, τηλεπικοινωνίες), δίκτυα (ύδρευση, αποχέτευση, πολεοδομικά σχέδια), β) απόδοση αρμοδιοτήτων από την κεντρική κυβέρνηση στις περιφέρειες και στις τοπικές διοικήσεις, γ) δημόσιες δαπάνες (δαπάνες λειτουργίας κρατικών υπηρεσιών, εκτέλεση δημοσίων έργων) (Harvey Armstrong & Jim Taylor, 1993).

Σύμφωνα με τον Κόνσολα (1997, σελ. 38), τα μέσα της περιφερειακής πολιτικής διακρίνονται σε κύρια και δευτερεύοντα. Τα κύρια περιλαμβάνουν: α) την οικονομική και κοινωνική υποδομή (επενδύσεις, περιφερειακά δίκτυα, βιομηχανίες, τεχνολογία, πολιτιστική, οικιστική, υγειονομική υποδομή, πανεπιστήμια, κέντρα ερευνών κ.α.), β) επιδοτήσεις/επιχορηγήσεις, γ) φορολογικά κίνητρα, δ) θεσμικά μέτρα, ε) έλεγχοι, αντικίνητρα, στ) πιστωτικά κίνητρα. Τα δευτερεύοντα αφορούν: α) επιδοτήσεις για την απασχόληση για βιομηχανίες εντάσεως εργασίας, β) επιχορηγήσεις για την εισαγωγή νέων τεχνολογιών, γ) κρατικές εγγυήσεις για δάνεια σε μικρές επιχειρήσεις, δ) επιδοτήσεις του κόστους μεταφοράς κ.α.

Μία αποτελεσματική περιφερειακή πολιτική εκτός από τα κατάλληλα μέσα που χρησιμοποιεί απαιτεί το σχεδιασμό και το συντονισμό των δράσεων. Είναι απαραίτητο να υπάρχει συντονισμός μεταξύ των μέσων που ανήκουν σε διαφορετικές κατηγορίες (π.χ. επενδυτικά κίνητρα και υποδομές) καθώς και μεταξύ μέσων της ίδιας κατηγορίας (π.χ. επενδυτικά κίνητρα και κατάρτιση). Εκτός όμως από τα παραπάνω, συντονισμός θα πρέπει να υπάρξει μεταξύ των διαφορετικών επιπέδων λήψης αποφάσεων (π.χ. μεταξύ κράτους και Ευρωπαϊκής Ένωσης και μεταξύ κεντρικής κυβέρνησης, περιφερειών και τοπικού επιπέδου) (ibid).

1.4 ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Υπάρχει ένα ευρύ φάσμα διαφορετικών προσεγγίσεων που χρησιμοποιούνται για την αξιολόγηση της περιφερειακής πολιτικής. Μπορούν να χρησιμοποιηθούν μέθοδοι απλοί όπως αυτές που μελετούν απλώς τις επιπτώσεις, χωριστά για κάθε μέσο που χρησιμοποιείται (π.χ. τις επιπτώσεις στην απασχόληση, στη βιομηχανία κ.α.), μέχρι την μέθοδο της ανάλυσης του κόστους-οφέλους (Harvey Armstrong & Jim Taylor, 1993).

Η εκτίμηση των αποτελεσμάτων της περιφερειακής πολιτικής απαιτεί αρχικά, την επιλογή συγκεκριμένων ερωτήσεων ή ένα συνδυασμό αυτών, που θα επιτρέψουν τον εντοπισμό των επιθυμητών επιπτώσεων σύμφωνα με τους στόχους που καθορίστηκαν στην αρχή. Ένα παράδειγμα πιθανών ερωτήσεων παρουσιάζεται από τους Harvey Armstrong & Jim Taylor (1993, σελ. 329) στο βιβλίο τους “Regional Economics & Policy”:

- *“Είναι προτιμότερες οι επιχορηγήσεις κεφαλαίου από τις επιχορηγήσεις εργατικού δυναμικού σε περιοχές με υψηλή ανεργία;*
- *Είναι προτιμότερο τα οικονομικά κίνητρα να επικεντρώνονται στις μικρές επιχειρήσεις ή στις μεγάλες;*
- *Πρέπει οι περιφερειακές επιχορηγήσεις να παρέχονται για την υποστήριξη ερευνών για νέα προϊόντα και νέες μεθόδους παραγωγής;”*

Η απάντηση στα παραπάνω ερωτήματα είναι δυνατή μόνο μέσω των στόχων που έχουν τεθεί από την αρχή. Όπως έχει ήδη αναφερθεί στην παράγραφο 1.1 οι στόχοι της περιφερειακής πολιτικής πρέπει να είναι σαφείς, καθώς και να ποσοτικοποιούνται. Το επόμενο βήμα μετά τον καθορισμό των στόχων, αφορά στην πρόβλεψη των επιπτώσεων από τα μέσα που θα χρησιμοποιήθηκαν για την υλοποίησή τους. Ακολούθως, με τη βοήθεια των εκτιμήσεων είναι δυνατή η επανεξέταση από την αρχή της πολιτικής που επιλέχθηκε (σχήμα 1.1).

Η αξιολόγηση των αποτελεσμάτων της περιφερειακής ανάπτυξης μπορεί να πραγματοποιηθεί με διάφορους μεθόδους. Παρακάτω παρουσιάζονται μερικές από αυτές και ταυτόχρονα καταγράφονται τα κυριότερα μειονεκτήματα κάθε μιας, όπως αυτές αναφέρονται από τον Γ. Πετράκο (1992, σελ. 28).

1. X_{Π} : μέγεθος στόχου πριν την παρέμβαση

X_M : μέγεθος μετά την παρέμβαση

Σύγκριση X_{Π} με X_M

Μειονεκτήματα: είναι άγνωστο αν η μεταβολή του X οφείλεται στην άσκηση πολιτικής ή στη φυσική εξέλιξη του μεγέθους ή ακόμα σε άλλους παράγοντες.

2. $X_{\text{ΑΧΠ}}$: αναμενόμενη αύξηση χωρίς παρέμβαση

$X_{\text{ΑΜΠ}}$: αναμενόμενη αύξηση με παρέμβαση

Μειονέκτημα: δεν είναι σαφής ο τρόπος με τον οποίο εκτιμούνται οι αναμενόμενες μεταβολές.

3. Ανάλυση κόστους-οφέλους (Cost-Benefit Analysis)

Μειονέκτημα: αν και η ποσοτικοποίηση του οικονομικού κόστους είναι σαφής, η ποσοτικοποίηση των οφελμάτων είναι δύσκολη, ιδίως όταν μερικά από αυτά είναι κοινωνικά, μακροχρόνια, σχετίζονται με το περιβάλλον κ.α.

4. $X_{\text{Π}}$: μέγεθος πριν την παρέμβαση

$X_{\text{Μ}}$: μέγεθος μετά την παρέμβαση

X : στόχος πολιτικής

Μειονέκτημα: συνήθως οι στόχοι υποεκτιμώνται για να είναι εφικτοί ώστε να μπορεί η πολιτική να χαρακτηριστεί επιτυχής.

5. Διεθνείς συγκρίσεις.

Μειονέκτημα: Διαφορετικά θεσμικά πλαίσια και επίπεδα ανάπτυξης δυσχεραίνουν αυτές τις συγκρίσεις.

Ένα δεύτερο σημαντικό πρόβλημα το οποίο πρέπει να εξεταστεί, αφορά το κατάλληλο επίπεδο άσκησης της περιφερειακής πολιτικής. Το ερώτημα που προκύπτει είναι: *“ποιός είναι ο κατάλληλος φορέας άσκησης της περιφερειακής πολιτικής, η κεντρική κυβέρνηση ή οι τοπικοί φορείς;”* (Γ. Πετράκος, 1996).

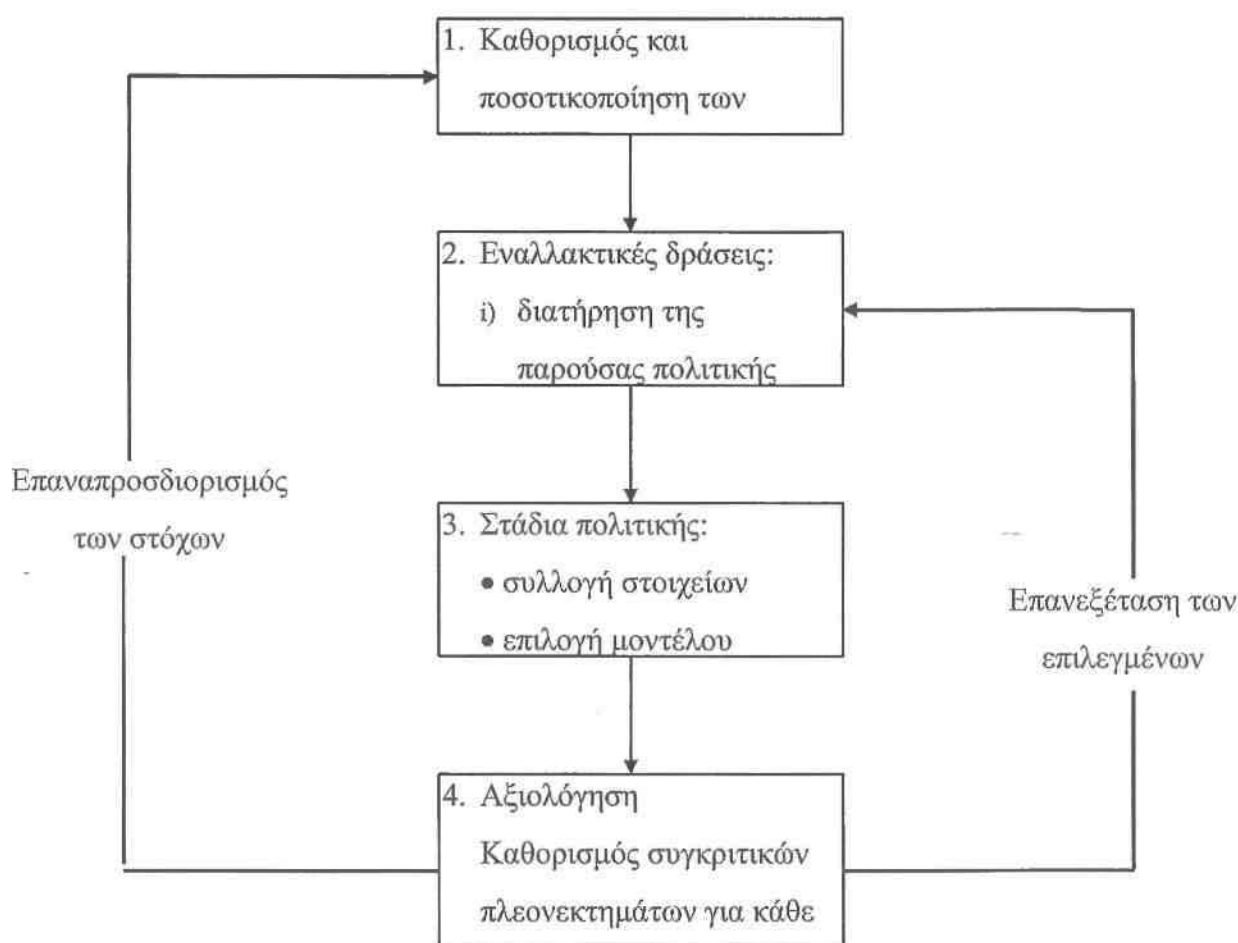
Τα τελευταία χρόνια οι τοπικοί φορείς άρχισαν να αναλαμβάνουν ενεργό δράση σε θέματα ανάπτυξης, ενώ αντίθετα ο ρόλος της κεντρικής διοίκησης περιορίστηκε. Στην ερώτηση βέβαια, για το ποιο είναι το κατάλληλο επίπεδο άσκησης της περιφερειακής πολιτικής, συνήθως επιλέγεται μία μέση λύση, η οποία συνδυάζει χαρακτηριστικά και των δύο (ibid).

Ως πλεονέκτημα της συγκεντρωτικής πολιτικής θεωρείται η δυνατότητα ελέγχου των προβλημάτων που παρουσιάζονται σε διάφορες περιοχές της χώρας, οπότε οι πόροι κατευθύνονται σε περιοχές που είναι περισσότερο αναγκαίοι. Αντίθετα, σε τοπικό επίπεδο κάθε περιοχή ασκεί τη δική της πολιτική, χωρίς να λαμβάνει υπόψη τα προβλήματα των γύρω περιοχών, οπότε προκύπτουν προβλήματα μη συντονισμού

μεταξύ των διαφόρων πολιτικών, το οποίο δυσχεραίνει την προσπάθεια μείωσης των περιφερειακών ανισοτήτων. Από την άλλη πλευρά, σε τοπικό επίπεδο είναι δυνατή η καλύτερη γνώση και αντίληψη των προβλημάτων, χαρακτηριστικών και ιδιαιτεροτήτων της περιοχής, κάτι που είναι αδύνατο να συμβεί σε κεντρικό επίπεδο (ibid).

Συνεπώς, είναι κατανοητό ότι η αποτελεσματικότητα της περιφερειακής πολιτικής επηρεάζεται από την επιλογή του επιπέδου λήψης αποφάσεων, καθώς και τον συντονισμό των δράσεών τους. Επίσης, εξαρτάται από το αν έχουν κοινούς στόχους ή εάν οι στόχοι αποκλίνουν και συγκρούονται (ibid).

Σχήμα 1.1: Στάδια αξιολόγησης της περιφερειακής πολιτικής

Πηγή: "Regional economics & policy" Harvey Armstrong και Jim Taylor (σελ. 331, 1993)

1.5 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Όπως έγινε εμφανές από την ανάλυση που πραγματοποιήθηκε στις προηγούμενες παραγράφους, η επιλογή της περιφερειακής πολιτικής είναι αρκετά δύσκολη. Κατ'

αρχήν για να υπάρξει περιφερειακή πολιτική πρέπει να καθοριστούν οι στόχοι που πρέπει να επιτευχθούν. Οι στόχοι ορίζονται ανάλογα με τα χαρακτηριστικά, τις ιδιαιτερότητες και τα προβλήματα της περιοχής που αναφέρονται. Είναι φυσικό μία πολιτική που εφαρμόζεται σε δύο διαφορετικές περιοχές να μην έχει τους ίδιους στόχους, καθώς μπορεί οι ανάγκες και τα προβλήματα των συγκεκριμένων περιοχών να είναι διαφορετικές.

Ακόμα, όμως και αν ξεπεραστεί το εμπόδιο του καθορισμού των στόχων, εξακολουθεί να υφίσταται το πρόβλημα που αφορά την ποσοτικοποίησή τους. Μερικοί στόχοι δεν μπορούν να εκφραστούν σε ποσοτικά μεγέθη, ιδιαίτερα όταν αφορούν ποιοτικά χαρακτηριστικά (π.χ. ποιότητα του περιβάλλοντος).

Ο σαφής καθορισμός όμως των στόχων και η ποσοτικοποίησή τους είναι στοιχεία απαραίτητα για τη σωστή επιλογή των μέσων (οικονομικά κίνητρα, υποδομές κ.α) της περιφερειακής πολιτικής, καθώς και για την αξιολόγηση των αποτελεσμάτων αυτής.

Η αξιολόγηση της περιφερειακής πολιτικής μπορεί να πραγματοποιηθεί με διάφορες μεθόδους, οι οποίες υπολογίζουν τα πιθανά κόστη και οφέλη που προέκυψαν κατά την άσκηση της συγκεκριμένης πολιτικής. Δυστυχώς όμως, δεν μπορούμε να γνωρίζουμε όλα τα κόστη και οφέλη της περιφερειακής πολιτικής. Θα πρέπει να αρκεστούμε σε αυτά που ήδη είναι γνωστά. Ωστόσο, δεν πρέπει να παραβλέψουμε το γεγονός ότι κατά τη δεκαετία του '80 αναπτύχθηκαν αρκετές νέες μέθοδοι εκτίμησης των αποτελεσμάτων της περιφερειακής πολιτικής. Είναι σίγουρο ότι και τα επόμενα χρόνια θα προκύψουν ακόμα περισσότερες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Ο άνθρωπος άρχισε να ταξιδεύει από τα πολύ παλιά χρόνια για διάφορους λόγους. Μερικοί από αυτούς είναι το εμπόριο, η επέκταση των εδαφών της χώρας του, η διαφυγή από τους εχθρούς, η περιέργεια για το άγνωστο κ.α. Ο τουρισμός προσφέρει στον άνθρωπο τη δυνατότητα επίσκεψης νέων τόπων, την ανταλλαγή απόψεων με ανθρώπους που ζουν σε κοινωνίες με διαφορετικές συνήθειες, ήθη και έθιμα. Εκτός όμως από τα παραπάνω, ο τουρισμός αποτελεί ένα από τους σημαντικότερους κλάδους της οικονομίας και συμβάλλει στην ανάπτυξη πολύ φτωχών περιοχών.

Τα τελευταία χρόνια, μάλιστα, ο τουρισμός παρουσιάζει αύξηση, η οποία οφείλεται κυρίως στους παρακάτω λόγους, όπως αυτοί αναφέρονται από τον Inskeep (1991, σελ. 8-9): *“α) αύξηση του διαθέσιμου εισοδήματος για ταξίδια, β) λιγότερες ώρες εργασίας και ένας μεγάλος αριθμός απασχολομένων που λαμβάνουν άδειες για διακοπές, γ) υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης και γνώσης άλλων περιοχών στον κόσμο, τα οποία αυξάνουν τον αριθμό των ατόμων που ταξιδεύουν, δ) ταχύτατη οικονομική ανάπτυξη που συνέβαλλε στην γρήγορη ανάπτυξη της τουριστικής βιομηχανίας και ε) βελτίωση των μεταφορών, και δημιουργία σύγχρονων δικτύων”*.

2.1 ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Ο τουρισμός θεωρείται ένα ειδικό είδος εξαγωγικής βιομηχανίας, καθώς επιτρέπει την εξαγωγή αγαθών και υπηρεσιών, τα οποία δε θα εξαγόταν με τη χρησιμοποίηση των παραδοσιακών τρόπων εξαγωγής του διεθνούς εμπορίου. Σύμφωνα με τον Inskeep (1991), ο τουρισμός και ιδιαίτερα ο εξωτερικός τουρισμός, αποτελεί έναν από τους τρεις ηγετικούς κλάδους του διεθνούς εμπορίου, μαζί με τους κλάδους του πετρελαίου και των μεταφορικών μέσων.

Όπως προκύπτει από στοιχεία του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού, η μέση ετήσια αύξηση των εσόδων από τον εξωτερικό τουρισμό κατά τη δεκαετία του '80 ήταν 9%. Μόνο το 1989, τα έσοδα από τον τουρισμό, σε παγκόσμιο επίπεδο, ανέρχονταν σε 209 δισ. δολάρια (μη συμπεριλαμβανομένων των αεροπορικών εισιτηρίων) (Edward Inskeep, 1991, σελ. 25-46).

Κατά την περίοδο 1958-1970, ο τουρισμός τριπλασίασε τη σημασία του στο διεθνές εμπόριο, καθώς οι δαπάνες για ταξίδια παρουσίασαν μέση ετήσια αύξηση 10 με 15%. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Λουκίσσας (1977, σελ. 12): *“τα έσοδα από τον εξωτερικό τουρισμό, σε παγκόσμιο επίπεδο, αυξήθηκαν σε μερικές περιπτώσεις γρηγορότερα από τα έσοδα των εξαγωγών (εμπορεύματα), τα ετήσια ποσοστά κυμαινόταν μεταξύ 10,2% και 9,3%, αν και σε απόλυτους αριθμούς αποτελούν ακόμα ένα πολύ μικρό τμήμα των συνολικών εσόδων”*.

Το 1987, ο τουρισμός αποτελούσε το 12% του παγκόσμιου ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος (οι πωλήσεις για την χρονιά αυτή ήταν περίπου 2 τρισ. δολ.), ενώ το 1988, αποτελούσε το 5% όλων των παραγόμενων προϊόντων και υπηρεσιών, καθώς και το 15% του κλάδου των πωλήσεων των υπηρεσιών παγκοσμίως. Το 1989 τα έσοδα από τον εξωτερικό τουρισμό αντιπροσώπευαν περίπου το 7% των εσόδων του διεθνούς εμπορίου και το 25-30% του διεθνούς συναλλάγματος των υπηρεσιών. Τέλος, σύμφωνα με εκτιμήσεις του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού, 74 εκατ. θέσεις απασχόλησης δημιουργούνται άμεσα ή έμμεσα από την τουριστική δραστηριότητα σε ολόκληρο τον κόσμο (Edward Inskeep, 1991, σελ. 25-46).

Σε πάρα πολλές χώρες ο τουρισμός αποτελεί ουσιώδη παράγοντα της οικονομικής τους ανάπτυξης. Στις Η.Π.Α. το τμήμα εμπορίου, αναφέρει ότι κατά το 1990 ο τουρισμός συνέβαλλε στο ακαθάριστο εγχώριο προϊόν κατά 6,7% και δημιούργησε περίπου 5 εκατ. νέες θέσεις απασχόλησης. Στην Ισπανία τα έσοδα που προέκυψαν από τον τουρισμό κατά την περίοδο 1950-1970, χρησιμοποιήθηκαν για τη χρηματοδότηση του εκσυγχρονισμού της βιομηχανίας της συγκεκριμένης χώρας (ibid).

Στη χώρα μας τα οφέλη της οικονομίας είναι πάρα πολλά, καθώς η Ελλάδα αποτελεί έναν από τους μεγαλύτερους τουριστικούς προορισμούς στον κόσμο. Συγκεκριμένα, κατά τη διετία 1992-1994 η χώρα μας φιλοξένησε 10 εκατ. τουρίστες ετησίως. Το ταξιδιωτικό συνάλλαγμα που εισήλθε το 1994 ήταν 3,9 δισ. δολάρια, ενώ το 1995 έφθασε τα 6 δισ. δολάρια. Η συμβολή του τουριστικού κλάδου για το 1994 στο ΑΕΠ της χώρας ανήλθε στο 9,6%, και ο συνολικός αριθμός των άμεσων απασχολούμενων τον τομέα του τουρισμού είναι 280.000 άτομα (Γ. Αρμάγου, 1996).

Εκτός όμως από τα παραπάνω ο τουρισμός συμβάλλει έμμεσα στην ανάπτυξη άλλων κλάδων της οικονομίας, στη βελτίωση των υποδομών (μεταφορές, ύδρευση, αποχέτευση κ.α.), καθώς και στην ανάπτυξη συμπληρωματικών δραστηριοτήτων

απαραίτητων για τη λειτουργία του τουρισμού. Είναι σαφές ότι για την ανάπτυξη του τουρισμού σε μία συγκεκριμένη περιοχή δεν αρκεί η ύπαρξη μόνο ενός ωραίου φυσικού περιβάλλοντος, π.χ. καθαρών ακτών. Κάθε περιοχή πρέπει να αναδείξει όλα εκείνα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της, φυσικά και πολιτιστικά τα οποία είναι ικανά για την προσέλκυση των τουριστών.

Απαιτούνται υπηρεσίες για την κάλυψη των αναγκών των επισκεπτών όπως, ξενοδοχεία που θα τους φιλοξενήσουν, εστιατόρια, τουριστικά γραφεία, υπηρεσίες ξενάγησης, τράπεζες, υπηρεσίες για τη μετατροπή συναλλάγματος, γραφεία πληροφόρησης τουριστών και τέλος προσωπικές υπηρεσίες όπως ιατρικές υπηρεσίες, ασφάλεια, κομμωτήρια, αισθητικοί κ.α. (Edward Inskeep, 1991, σελ. 25-46).

Η μετακίνηση των ατόμων όμως, θα ήταν αδύνατη με την έλλειψη βασικών δικτύων μεταφορών (οδικό, σιδηροδρομικό και αεροπορικό δίκτυο). Επίσης, κρίνεται αναγκαία η σύνδεση του εσωτερικού δικτύου μεταφορών της περιοχής με τις γειτονικές της, καθώς και με άλλες χώρες, ώστε να διευκολυνθεί η πρόσβαση σε αυτή. Απαραίτητη είναι επίσης η ύπαρξη και άλλων υποδομών όπως, ολοκληρωμένα δίκτυα ύδρευσης και αποχέτευσης, τηλεπικοινωνίες, σύστημα διάθεσης υγρών και στερεών αποβλήτων κ.α. Εκπαιδευτικά προγράμματα, προγράμματα marketing, περιβάλλοντος, κοινωνικά, πολιτιστικά, δημιουργία νομικού πλαισίου σχετικά με τον τουρισμό και τη συμπεριφορά των τουριστών, προωθούν την ανάπτυξη του τουρισμού σε μία συγκεκριμένη περιοχή (ibid).

Τέλος, η τουριστική δραστηριότητα επηρεάζει τις διεθνείς συναλλαγές και θεωρείται σημαντικός παράγοντας εξισορρόπησης του ισοζυγίου πληρωμών μιας χώρας. Ο τουρισμός ως εξαγωγική δραστηριότητα συμβάλλει στη βελτίωση του ισοζυγίου πληρωμών, καθώς αντιπροσωπεύει την κατανάλωση αγαθών και υπηρεσιών από τους τουρίστες έξω από τη χώρα προέλευσής τους. Όπως τονίζει ο Samuelson *“η εξαγωγική δραστηριότητα του τουριστικού τομέα συνίσταται στην πώληση αγαθών και υπηρεσιών στους διεθνείς τουρίστες από τους κατοίκους της χώρας υποδοχής”* (Βαρβαρέσος, 1997, σελ.214-215).

Από τα παραπάνω είναι εμφανές ότι η σημασία του τουρισμού στην οικονομία είναι αρκετά σημαντική. Βέβαια μερικές φορές η συμβολή του τουρισμού στην αναπτυξιακή διαδικασία αμφισβητείται λόγω των αρκετών αρνητικών επιπτώσεων που προκαλεί (Edward Inskeep, 1991, σελ. 25-46).

Μερικές από τις αρνητικές επιπτώσεις αναφέρονται για παράδειγμα στη μη διάχυση της ανάπτυξης σε ολόκληρη την έκταση της χώρας. Επίσης, ο τουρισμός μπορεί να δημιουργήσει στρεβλώσεις στα επίπεδα των μισθών, καθώς οι αποδοχές στα τουριστικά επαγγέλματα είναι υψηλότερες σε σχέση με άλλους οικονομικούς κλάδους. Το προηγούμενο έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία διακρίσεων μεταξύ των κατοίκων (Edward Inskoop, 1991, σελ. 25-46).

Στρεβλώσεις όμως μπορεί να προκληθούν και στην απασχόληση, κυρίως λόγω της προσέλκυσης εργαζομένων από άλλους οικονομικούς κλάδους (π.χ. γεωργία, κτηνοτροφία κ.α.). Οι εργαζόμενοι προτιμούν τον τουριστικό κλάδο καθώς τους παρέχει υψηλότερες αποδοχές, έστω και για ορισμένη χρονική περίοδο, και καλύτερες συνθήκες εργασίας. Οι υψηλοί μισθοί όμως μπορεί να προσελκύσουν ανέργους από γειτονικές περιοχές, οι οποίοι ανταγωνίζονται με τον τοπικό πληθυσμό και αποδέχονται χαμηλότερους μισθούς. Συμπληρωματικά, όπως αναφέρεται σε κείμενο της UNESCO, οι θέσεις απασχόλησης που δημιουργεί ο τουρισμός, απαιτούν υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης και εξειδίκευσης σε σχέση με τους άλλους βιομηχανικούς κλάδους (UNESCO, 1976).

Επίσης το εισερχόμενο συνάλλαγμα δεν παραμένει όλο στο εσωτερικό της χώρας. Ένα μέρος εξάγεται σε ανεπτυγμένες χώρες για την εισαγωγή αγαθών και υπηρεσιών, που δεν παράγονται στη συγκεκριμένη χώρα. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί η αύξηση του κόστους ζωής που δημιουργεί η τουριστική ανάπτυξη. Οι τιμές της γης, των αγαθών και των υπηρεσιών εκτινάσσονται σε πολύ υψηλά επίπεδα με το κόστος ζωής να καθίσταται υψηλότερο για τους ντόπιους (ibid).

2.2 ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Ο τουρισμός μπορεί να προωθήσει την περιφερειακή ανάπτυξη, σε περιοχές οι οποίες δεν διαθέτουν άλλες αναπτυξιακές δυνατότητες. Σε μερικές όμως περιπτώσεις η τουριστική ανάπτυξη μπορεί να αυξήσει τις περιφερειακές ανισότητες που ήδη υπάρχουν. Το παραπάνω είναι αποτέλεσμα της άνιση κατανομής της τουριστικής ανάπτυξης στο χώρο. Για παράδειγμα οι περιοχές κοντά σε αρχαιολογικά και ιστορικά μνημεία, ή οι μεγάλες πόλεις και οι πρωτεύουσες των χωρών είναι μερικοί από τους πόλους που προσελκύουν μεγάλο αριθμό τουριστών (Brij Pal Singh, 1984).

Όπως προέκυψε από μελέτες που έχουν πραγματοποιηθεί το 70-80% σχεδόν των τουριστών που εισερχόταν στη Μεγάλη Βρετανία, επισκεπτόταν το Λονδίνο. Το ίδιο φαινόμενο παρατηρούνταν και στην Ολλανδία με βασικό πόλο έλξης την πόλη του Αμστερνταμ (Brij Pal Singh, 1984).

Υπάρχουν όμως και χώρες, όπως η Ισπανία, τα νησιά Μπαχάμες, που η τουριστική κίνηση έχει ως αποτέλεσμα το διπλασιασμό του τοπικού πληθυσμού. Είναι όμως φυσικό όλη αυτή η κίνηση, να μην διαχέεται ομοιόμορφα σε όλη την έκταση της χώρας. Υπάρχουν μόνο μερικές περιοχές οι οποίες κυρίως αναπτύσσονται και προσελκύουν το μεγαλύτερο μέρος των τουριστών. Μία μελέτη που πραγματοποιήθηκε από τον ΟΗΕ απέδειξε ότι το 56% των τουριστών που επισκέπτονται τη χώρα του Μεξικό, συγκεντρώνονται σε δύο μόνο περιοχές (ibid).

Σαν συμπλήρωση στις παραπάνω επισημάνσεις, θα μπορούσαν να αναφερθούν τα συμπεράσματα, στα οποία κατέληξε μία μελέτη που πραγματοποιήθηκε για λογαριασμό του Υπουργείου των Οικονομικών της Γερμανίας. Συγκεκριμένα η μελέτη αυτή συμπεραίνει ότι η ανάπτυξη του τουρισμού, σε συγκεκριμένες περιοχές, δεν προώθησε τη συνεργασία μεταξύ των κρατών (κάτι που θεωρείται ως χαρακτηριστικό του τουρισμού), ενώ το επίπεδο της οικονομικής ανάπτυξης δεν ήταν ικανοποιητικό (Λουκίσσας, 1977).

Σύμφωνα ακόμα, με την ίδια μελέτη, οι φτωχές περιφέρειες επικεντρώνουν την προσπάθειά τους στην ανάπτυξη του τουρισμού με στόχο τη βελτίωση του ισοζυγίου πληρωμών τους. Ωστόσο, τα αποτελέσματα δεν ήταν τα αναμενόμενα, καθώς μόνο ένα μικρό μέρος του εισερχόμενου συναλλάγματος παραμένει σε αυτές. Το μεγαλύτερο μέρος αυτού, εξάγεται πάλι πίσω στις αναπτυγμένες χώρες για την εισαγωγή αγαθών και εξοπλισμών απαραίτητων για την κάλυψη των αναγκών των τουριστών. Σε γενικές γραμμές το συνάλλαγμα που παραμένει στις τουριστικές χώρες αντιπροσωπεύει μόλις το 20-40% από το συνολικό συνάλλαγμα που εισρέει καθόλη την διάρκεια της τουριστικής περιόδου (ibid).

Παρά τις διαφορετικές απόψεις, αξίζει να σημειωθεί ότι η εξαγωγή τουριστικών υπηρεσιών και αγαθών συμβάλλει μακροπρόθεσμα στη βελτίωση του εμπορικού ισοζυγίου, άρα και στην ανάπτυξη της περιοχής. Όπως τονίζει χαρακτηριστικά ο Κομίλης (1986, σελ.37), το παραπάνω μπορεί να συμβεί *“όταν η δομή της οικονομίας των τουριστικών χωρών βελτιωθεί μέσω του τουρισμού, με αποτέλεσμα το σχηματισμό*

ιδίου κεφαλαίου και προοδευτικής μείωσης της διαρροής συναλλάγματος για την εξυπηρέτηση της τουριστικής αγοράς”.

Η αποδοτικότητα του τουρισμού άρα και η επίδρασή του στην αναπτυξιακή διαδικασία, όμως μειώνεται από διάφορα χαρακτηριστικά του. Η εποχικότητα της τουριστικής ζήτησης και της απασχόλησης είναι τα σημαντικότερα προβλήματα που παρουσιάζει ο τουρισμός. Είναι άλλωστε γνωστό ότι ειδικότερα στην Ελλάδα, η ζήτηση για εργαζόμενους στον τουριστικό κλάδο, είναι αυξημένη μόνο κατά τη διάρκεια οκτώ μηνών (Μάρτιος-Οκτώβριος) του έτους, καθώς εκείνη την περίοδο υπάρχει τουριστική κίνηση. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα μετά το πέρας της τουριστικής περιόδου, τα άτομα αυτά να μένουν χωρίς εργασία. Το προαναφερόμενο πρόβλημα θα μπορούσε να λυθεί, είτε με μια περισσότερο ομοιόμορφη κατανομή της τουριστικής κίνησης στο χρόνο, είτε με τη δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης για όλο το χρόνο, με ταυτόχρονη ανάπτυξη και άλλων οικονομικών κλάδων, είτε με την ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών τουρισμού, που επιτρέπουν την προσέλκυση τουριστών καθόλη τη διάρκεια του έτους, και την εκμετάλλευση νέων τουριστικών πόρων εκτός από τα συνιθισμένα πλέον ήλιο και θάλασσα (Κομίλης, 1986).

Ένα άλλο χαρακτηριστικό του τουρισμού, που μειώνει την αποδοτικότητά του, σχετίζεται με την επίδρασή του στην ανάπτυξη άλλων οικονομικών κλάδων. Όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη παράγραφο, η ανάπτυξη του τουρισμού οδηγεί ταυτόχρονα στην ανάπτυξη άλλων κλάδων. Όμως, όπως επισημαίνει ο Κομίλης (1986, σελ.37), το παραπάνω φαινόμενο εμφανίζεται σε μικρότερο βαθμό στον τουρισμό σε σχέση με άλλους βιομηχανικούς κλάδους, γεγονός που εξηγείται *“με το μικρό ποσοστό ενδιάμεσων εισροών στο σύνολο της ακαθάριστης αξίας παραγωγής”*.

Τέλος, στα αρνητικά χαρακτηριστικά της τουριστικής ανάπτυξης, θα πρέπει να προστεθεί η περιορισμένη, πάντα σε σύγκριση με άλλους βιομηχανικούς κλάδους, δυνατότητα εισαγωγής σύγχρονων μεθόδων παραγωγής. Επίσης, ο τουριστικός κλάδος εμφανίζει μία ολιγοπωλιακή οργάνωση και μία μεγάλη ευαισθησία στις οικονομικές και πολιτικές κρίσεις (ibid).

Παρόλες όμως τις αμφιβολίες που δημιουργεί ο τουρισμός ως μέσο για την προώθηση της ανάπτυξης μιας περιφέρειας, οι περισσότερες χώρες, κυρίως λόγω της αυξανόμενης κοινωνικοοικονομικής σημασίας του κλάδου, τον περιλαμβάνουν ως

βασικό στοιχείο σε αναπτυξιακά προγράμματα που καταρτίζουν (Edward Inskeep, 1991, σελ. 25-46).

2.3 ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Η σχέση μεταξύ του τουρισμού και του περιβάλλοντος είναι ιδιαίτερα στενή. Μάλιστα κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών άρχισε η αναγνώρισή της από τους διεθνείς οργανισμούς και όχι μόνο.

Ήδη από το 1980 ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού (ΠΟΤ), με τη διακήρυξη της Μανίλα, τονίζει την ανάγκη διατήρησης των φυσικών και πολιτιστικών πόρων προς όφελος του τουρισμού, αλλά και των κατοίκων του τόπου υποδοχής των τουριστών. Το 1982, με κοινή διακήρυξη του ΠΟΤ και του ΟΗΕ, στα πλαίσια του προγράμματος UNEP (United Nations Environment Program) του ΟΗΕ για το περιβάλλον, τίθεται ως προϋπόθεση για την αρμονική τουριστική ανάπτυξη, η προστασία του περιβάλλοντος. Σύμφωνα, επίσης με την ίδια διακήρυξη, η ορθολογική ανάπτυξη του τουρισμού συμβάλλει στην προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος (Edward Inskeep, 1991, σελ. 25-46).

Την επόμενη χρονιά (το 1983), σε συνεργασία πάλι του ΠΟΤ και του ΟΗΕ, στα πλαίσια ενός περιβαλλοντικού συνεδρίου καθορίστηκε η μεγάλη σημασία του εθνικού και περιφερειακού σχεδιασμού του τουρισμού για την προώθηση της αειφόρου ανάπτυξης. Συγκεκριμένα, αναφέρεται ότι (Edward Inskeep, 1991, σελ. 32) *“ο περιφερειακός σχεδιασμός του τουρισμού παρέχει την καλύτερη δυνατότητα για την επίτευξη των στόχων για την προστασία του περιβάλλοντος με τη χρήση των στρατηγικών ζωνοποίησης”*

Η σχέση μεταξύ του περιβάλλοντος και του τουρισμού, έγινε σαφέστερη κατά τη διάρκεια της 6ης Γενικής Συνέλευσης του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού, όπου υιοθετήθηκε ο λεγόμενος Τουριστικός Κώδικας. Ο Κώδικας αυτός περιλαμβάνει μία σειρά από άρθρα τα οποία αναφέρονται σε διάφορα θέματα. Ενδεικτικά θα μπορούσαν να αναφερθούν, το καθήκον των κρατών να διαφυλάξουν το τουριστικό περιβάλλον (ανθρωπογενές, φυσικό, πολιτιστικό) για τις σημερινές και τις μελλοντικές γενιές, η ανάγκη σεβασμού από την πλευρά των τουριστών των εθίμων, της θρησκείας και όλων

εκείνων των στοιχείων που χαρακτηρίζουν τους κατοίκους της περιοχής που επισκέπτονται κ.α. (Edward Inskeep, 1991, σελ. 25-46).

Το 1989 στη διάσκεψη για τον τουρισμό, που πραγματοποιήθηκε στη Χάγη, η σχέση τουρισμού και περιβάλλοντος καθορίστηκε ως εξής (Edward Inskeep, 1991, σελ. 33): *“η ύπαρξη ενός φυσικού, ανθρωπογενούς και πολιτιστικού περιβάλλοντος, που δεν έχει φθαρεί, αποτελεί βασική προϋπόθεση για την ανάπτυξη του τουρισμού. Επίσης, η ορθολογική διαχείριση του τουρισμού μπορεί να συνεισφέρει στην προστασία και στην ανάπτυξη του φυσικού περιβάλλοντος και της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς και στη βελτίωση της ποιότητας ζωής”*. Τέλος το 1990, στο συνέδριο που πραγματοποιήθηκε στο Βανκούβερ του Καναδά, αναγνωρίστηκε η μεγάλη σημασία της αειφόρου ανάπτυξης και παρουσιάστηκε μία Στρατηγική για την Αειφόρο Τουριστική Ανάπτυξη (ibid).

Στις παραγράφους που ακολουθούν εξετάζονται οι επιπτώσεις του τουρισμού στο περιβάλλον. Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να επισημανθεί ότι οι επιπτώσεις της τουριστικής ανάπτυξης επηρεάζονται από τον τύπο του τουρισμού που αναπτύσσεται στη συγκεκριμένη περιοχή καθώς και από την ένταση της τουριστικής ανάπτυξης.

Θετικές επιπτώσεις

Το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον, αποτελούν τους βασικούς πόλους έλξης των τουριστών στις διάφορες περιοχές. Χωρίς αυτούς η ανάπτυξη του τουρισμού είναι αδύνατη. Όπως, λοιπόν μπορεί να γίνει αντιληπτό, η διατήρηση αυτών των στοιχείων θεωρείται απαραίτητη για την περαιτέρω ανάπτυξη του τουρισμού. Μερικές περιοχές, ίσως χωρίς την ύπαρξη του τουρισμού να κινδύνευαν από οικολογική καταστροφή. Ο παράγοντας αυτός είναι ιδιαίτερα σημαντικός σε χώρες με ελάχιστους φυσικούς πόρους, όπως π.χ. η Ανατολική Αφρική όπου η άγρια πανίδα αποφέρει αρκετά έσοδα από τις επισκέψεις των τουριστών (Edward Inskeep, 1991, σελ. 337-363).

Η τουριστική ανάπτυξη συνέβαλε επίσης και στη διατήρηση των ιστορικών και αρχαιολογικών μνημείων. Τα στοιχεία αυτά σε διαφορετική περίπτωση θα καταστρεφόταν με αποτέλεσμα την απώλεια μεγάλου τμήματος της πολιτιστικής κληρονομιάς κάποιων περιοχών. Ο Pigram σε ένα άρθρο του (1980, σελ. 560) καταγράφει την απορία του Haulot: *“πως αυτή η κληρονομιά, τα κάστρα, τα αρχαία δημιουργήματα, θα μπορούσαν να κρατηθούν ανέπαφα, αν η ύπαρξη και η διατήρησή τους, που πραγματοποιήθηκε μέσω της οικονομικής προσφοράς των τουριστών και του*

κράτους, δεν είχε γίνει βασικό στοιχείο ενδιαφέροντος ενός μεγάλου αριθμού τουριστών;”.

Η ανάπτυξη του τουρισμού μπορεί να οδηγήσει στην ανάπτυξη και τον εκσυγχρονισμό των υποδομών (μεταφορές, δίκτυα ύδρευσης-αποχέτευσης κ.α.), που θα βοηθήσουν στην βελτίωση των συνθηκών που αντιμετωπίζουν οι τουρίστες, καθώς και οι μόνιμοι κάτοικοι της περιοχής. Για παράδειγμα ο τουρισμός για την ανάπτυξή του απαιτεί την κατασκευή ενός σύγχρονου δικτύου μεταφορών (σιδηρόδρομος, αεροδρόμια, εθνικοί δρόμοι), το οποίο θα επιτρέπει την καλύτερη και ασφαλέστερη μετακίνηση των επισκεπτών. Ταυτόχρονα όμως, η δημιουργία αυτού του δικτύου θα επιτρέψει στη χώρα ή στην περιφέρεια να έχουν καλύτερη σύνδεση και πρόσβαση με άλλες χώρες ή περιφέρειες, καθώς και να χρησιμοποιηθούν για την ανάπτυξη των λοιπών οικονομικών δραστηριοτήτων (Edward Inskeep, 1991, σελ. 337-363).

Σε συνδυασμό με το παραπάνω, η τουριστική ανάπτυξη συμβάλλει και στη βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος, μέσω της υιοθέτησης σύγχρονων τεχνικών για τον έλεγχο του αέρα, του νερού, των λυμμάτων, την αντιμετώπιση της ηχητικής ρύπανσης και άλλων περιβαλλοντικών προβλημάτων. Επίσης, συμβάλλει στη βελτίωση της αισθητικής του περιβάλλοντος με παρεμβάσεις στο σχεδιασμό των κτιρίων. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα τουριστικά καταλύματα που κατασκευάζονται σήμερα, χαρακτηρίζονται από υψηλής ποιότητας αρχιτεκτονικής, μηχανικής, υψηλά επίπεδα ασφάλειας, συντήρησης και υγιεινής (John Pigram, 1980).

Τέλος, ο τουρισμός μπορεί να οδηγήσει στην ενίσχυση της περιβαλλοντικής συνείδησης των τοπικών κατοίκων. Σε περιοχές όπου το ενδιαφέρον για το περιβάλλον είναι περιορισμένο, η παρατήρηση των τουριστών, καθώς και η συνειδητοποίηση της σημασίας της διατήρησης του περιβάλλοντος για την ανάπτυξη της οικονομίας, ενισχύσει το τοπικό ενδιαφέρον (Edward Inskeep, 1991, σελ. 337-363).

Αρνητικές επιπτώσεις

Αν και θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι ο τουρισμός επιδρά θετικά στο περιβάλλον, ωστόσο προκαλεί και πολλές αρνητικές επιπτώσεις. Περισσότερο εμφανείς είναι οι αρνητικές επιπτώσεις στο φυσικό περιβάλλον. Τα κυριότερα περιβαλλοντικά προβλήματα δημιουργούνται λόγω της ανάπτυξης του τουριστικού κλάδου σε περιοχές με ιδιαίτερα ευαίσθητο περιβάλλον, όπως μικρά νησιά, ακτές, αλπικές περιοχές κ.α.

Η μόλυνση του περιβάλλοντος μπορεί να είναι άμεση είτε έμμεση. Η καταστροφή των φυσικών πόρων είναι περισσότερο σοβαρή από περιβαλλοντική άποψη. Η φθορά των πόρων (πανίδα, χλωρίδα) μπορεί να πραγματοποιηθεί είτε τυχαία, είτε εσκεμμένα με τον βανδαλισμό, την καταστροφή ή αφαίρεση βασικών στοιχείων τους. Η μόλυνση του νερού όταν υπάρχει έλλειψη του κατάλληλου συστήματος επεξεργασίας των λυμμάτων ή όταν το σύστημα δεν έχει σχεδιαστεί σωστά με αποτέλεσμα την απόρριψη λυμμάτων σε λίμνες και ποτάμια, η ηχητική ρύπανση ως αποτέλεσμα της μεγάλης συγκέντρωσης τουριστών, της χρησιμοποίησης μεγάλου αριθμού μεταφορικών μέσων (αεροπλάνα, λεωφορεία, αυτοκίνητα, ταχύπλοα σκάφη κ.α.), κέντρα και χώροι διασκέδασης είναι μερικά παραδείγματα της φθοράς του περιβάλλοντος. Τέλος, υπάρχει και η οπτική ρύπανση που προκαλείται από την κατασκευή μεγάλων άκομψων κτιρίων, των οποίων η αρχιτεκτονική δεν συμβαδίζει με το χαρακτήρα της περιοχής, επίσης με τη χρησιμοποίηση μεγάλων διαφημιστικών πινακίδων κ.α (Edward Inskoop, 1991, σελ. 337-363).

Η υπέρμετρη τουριστική ανάπτυξη μπορεί να επιφέρει επίσης, σημαντικές οικολογικές καταστροφές. Η καταστροφή και εξαφάνιση της χλωρίδας και της πανίδας της περιοχής, η αποψίλωση δασών για την κατασκευή τουριστικών καταλυμάτων ή άλλου είδους τουριστικών υποδομών, η ρύπανση των υδάτων όπως αναφέρθηκε και στην προηγούμενη παράγραφο κ.α. Υπάρχουν πολλά παραδείγματα από διάφορες χώρες, τα οποία ενισχύουν την παραπάνω άποψη. Μπορούν να αναφερθούν οι καταστροφές των κοραλλιών από τις άγκυρες των πλοίων και από την απόθεση αποβλήτων μέσα στη θάλασσα, η συλλογή, από τους τουρίστες και από τους ντόπιους, θαλάσσιων οστράκων, κοραλλιών που μπορεί να οδηγήσουν στην εξαφάνιση αυτών των ειδών (ibid).

Καταστροφές όμως δεν εντοπίζονται μόνο στο φυσικό περιβάλλον αλλά και στο ανθρωπογενές και συγκεκριμένα στα διάφορα ιστορικά και αρχαιολογικά μνημεία. Οι συνεχείς επισκέψεις τουριστών και οι καιρικές συνθήκες (υγρασία, όξινη βροχή, νέφος κ.α.) έχουν ως αποτέλεσμα τη φθορά των μνημείων. Χαρακτηριστικά παραδείγματα η Ακρόπολη στην Αθήνα, το παλάτι της Κνωσσού, η πύλη του Ανδριανού, η Βενετία στην Ιταλία, ο Πύργος του Λονδίνου και τόσα άλλα σημαντικά στοιχεία πολιτισμού σε ολόκληρο τον κόσμο, που αντιμετωπίζουν σοβαρό πρόβλημα στη διατήρησή τους (ibid).

Τέλος, πρέπει να αναφερθούν τα προβλήματα χρήσεων γης που δημιουργούνται από την ανάπτυξη του τουρισμού. Αν η τουριστική ανάπτυξη πραγματοποιηθεί χωρίς να ληφθεί υπόψη ο σχεδιασμός των χρήσεων τότε μπορούν να προκύψουν συγκρούσεις του τουρισμού με άλλες χρήσεις γης π.χ. γεωργία, κτηνοτροφία κ.α. α (Edward Inskoop, 1991, σελ. 337-363).

Συμπερασματικά, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι αν και σήμερα υπάρχει περιβαλλοντικός σχεδιασμός, είναι αναγκαίο στα διάφορα σχέδια ανάπτυξης του τουρισμού να λαμβάνονται μέτρα για την προστασία του περιβάλλοντος. Με τον τρόπο αυτό εξασφαλίζεται η καλύτερη προστασία του περιβάλλοντος και αποφεύγεται η δημιουργία νέων προβλημάτων.

2.4 ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ, ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Παρά τις διαφωνίες μεταξύ των υποστηρικτών και των πολέμιών του, ο τουρισμός θεωρείται ως ένας γρήγορος τρόπος ανάπτυξης μιας οικονομίας. Στις προηγούμενες παραγράφους παρουσιάστηκαν απόψεις για την επίδραση του τουρισμού στο περιβάλλον και στην οικονομία. Ταυτόχρονα, όμως εντοπίζονται επιπτώσεις στους θεσμούς και στην κουλτούρα του κοινωνικού συνόλου.

Οι επικριτές του τουρισμού έχουν να παρουσιάσουν σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις όπως, τον αρνητικό αντίκτυπο στη νεολαία, την υιοθέτηση ξένων προτύπων κ.α. Οι χώρες όμως υποδοχής τουριστών μπορούν να δεχθούν επιδράσεις από τη Δύση και με διαφορετικούς τρόπους, όπως με την τηλεόραση, τον κινηματογράφο και γενικά όλα τα μέσα μαζικής επικοινωνίας. Επίσης, μερικές από τις αρνητικές επιπτώσεις που προβάλλονται ως επιχειρήματα κατά του τουρισμού, χαρακτηρίζονται συνηθισμένες και μπορούν να αποτελέσουν συνέπεια οποιασδήποτε μορφής οικονομικής ανάπτυξης (Σωτηριάδης, 1994 , σελ. 222-223).

Πολλές από τις επιπτώσεις επίσης, προκύπτουν ως αποτέλεσμα των κοινωνικοοικονομικών διαφορών που υπάρχουν μεταξύ των ντόπιων κατοίκων και των τουριστών, οι οποίοι συνήθως προέρχονται από ένα περιβάλλον με διαφορετική κουλτούρα, ήθη, έθιμα και θεσμούς. Αξιοσημείωτη είναι επίσης και η συμβολή στις επιπτώσεις, το διαφορετικό επίπεδο οικονομικής και πολιτικής ανάπτυξης μεταξύ της χώρας υποδοχής και της χώρας προέλευσης των τουριστών (Inskoop, 1991).

Όμως, το μέγεθος των πολιτιστικών και κοινωνικών επιπτώσεων που δέχεται μία κοινωνία, εξαρτάται από την ικανότητα αντίστασης του πνευματικού επιπέδου των ντόπιων κατοίκων στις ξένες επιρροές. Όπως επισημαίνει ο κ. Σωτηριάδης (1994, σελ. 222-223) *“η αντίσταση αυτή εξαρτάται από την εθνική συνείδηση, την πολιτιστική στάθμη και το βαθμό ωριμότητας της κοινωνίας”*.

Θετικές επιπτώσεις

Ο τουρισμός συμβάλλει στη διατήρηση πολιτιστικών στοιχείων μιας περιοχής, καθώς αυτά αποτελούν ένα στοιχείο για την προσέλκυση των τουριστών. Δεν αναφέρεται βέβαια μόνο η διατήρηση και συντήρηση των αρχαιολογικών και ιστορικών μνημείων (λεπτομερή αναφορά πραγματοποιήθηκε στην παράγραφο 2.3), αλλά και η ανάδειξη των ηθών, των εθίμων, των παραδοσιακών τεχνών, της μουσικής, τον τρόπο διατροφής κ.α. Οι Mathieson και Wall καταγράφουν τις θετικές επιπτώσεις του τουρισμού (Edward Inskeep, 1991, σελ. 370): *“στη διατήρηση των παραδοσιακών τεχνών, καθώς και στην ανάπτυξη νέων μορφών χρησιμοποίησης των τοπικών υλικών και ικανοτήτων, στους Ινδιάνους των Βορειοδυτικών ΗΠΑ και στους Εσκιμώους του Καναδά”*.

Επίσης, αυξάνεται η κρατική οικονομική βοήθεια για τη διατήρηση και την κατασκευή μουσείων, θεάτρων για την υποστήριξη των τοπικών και παραδοσιακών γιορτών, με στόχο την προσέλκυση περισσότερων τουριστών. Πανηγύρια, θρησκευτικές γιορτές, παραδοσιακές μουσικοχορευτικές βραδιές, είναι μερικά στοιχεία που χρησιμοποιούνται επίσης για τον ίδιο λόγο (Edward Inskeep, 1991, σελ. 365-400).

Ο τουρισμός τέλος, προωθεί την ανταλλαγή πολιτιστικών στοιχείων, ιδεών μεταξύ των τουριστών και των κατοίκων. Μέσα από αυτή τη διαδικασία είναι δυνατή η αμοιβαία κατανόηση και η ανάπτυξη σεβασμού για τα διαφορετικά συστήματα αξιών και τις διαφορετικές παραδόσεις. Ιδιαίτερα σε χώρες που φιλοξενούν ομάδες από διαφορετικές εθνικότητες (π.χ. Ινδία, Ινδονησία κ.α.), ο εσωτερικός τουρισμός μπορεί να βοηθήσει στην κατανόηση των διαφορετικών πολιτισμών και να οδηγήσει στην δημιουργία μιας ενότητας μεταξύ των εθνικοτήτων (ibid).

Αρνητικές επιπτώσεις

Η εμπορευματοποίηση και η απώλεια της αυθεντικότητας στις παραδόσεις και στα έθιμα είναι μερικές από τις αρνητικές επιπτώσεις της τουριστικής ανάπτυξης. Είναι

πιθανό, για παράδειγμα, κάποιες παραδοσιακές γιορτές με μεγάλη θρησκευτική σημασία για τον τοπικό πληθυσμό, να τροποποιηθούν έτσι ώστε να ικανοποιήσουν τις απαιτήσεις των τουριστών (Edward Inskeep, 1991, σελ. 365-400).

Επίσης υπάρχουν και οι επιδράσεις των τουριστών στους ντόπιους και ιδιαίτερα στους νέους. Οι επιδράσεις αφορούν κυρίως στην παρατήρηση και στην μίμηση της συμπεριφοράς των τουριστών στο ντύσιμο, στον τρόπο συμπεριφοράς, στον τρόπο ζωής, χωρίς την παραμικρή προσπάθεια κατανόησης της κουλτούρας των ξένων (ibid).

Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφέρουμε το ερώτημα που συνήθως δημιουργείται: *“Είναι δυνατή η ανάπτυξη του τουρισμού σε χώρες με διαφορετικά ήθη, έθιμα, ιστορία και θρησκευτικές αντιλήψεις”*. Όπως τονίζει ο Din (Edward Inskeep, 1991, σελ. 373) *“η θρησκεία δεν επηρεάζει απαραίτητα τη λειτουργία των τουριστικών υπηρεσιών και δραστηριοτήτων, αν ληφθούν τα απαραίτητα μέτρα”*. Σαν παράδειγμα αναφέρει τις ασιατικές χώρες (π.χ. Ινδία, Ινδονησία, Μαλαισία κ.α.), οι οποίες προσελκύουν σημαντικό αριθμό τουριστών, παρά την ύπαρξη του ισλαμισμού, που απαγορεύει την κατανάλωση αλκοόλ, την πορνεία κ.α.

Τελευταία, επιχειρείται η σύνδεση του τουρισμού με την αύξηση της εγκληματικότητας, του αλκοολισμού και της πορνείας στις χώρες υποδοχής του. Ιδιαίτερα σε χώρες του τρίτου κόσμου, όπως οι ασιατικές, υπάρχουν τουριστικά πρακτορεία που διοργανώνουν εκδρομές στις χώρες αυτές προωθώντας ένα νέο τύπο τουρισμού το λεγόμενο “sex tourism”. Μάλιστα το παραπάνω έχει κατά καιρούς απασχολήσει διάφορες ομάδες είτε γυναικών είτε θρησκευτικές σε χώρες όπως η Κορέα, οι Φιλιππίνες κ.α. (Chung-Tong Wu, 1982).

2.5 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο τουρισμός όπως προέκυψε από την παραπάνω ανάλυση συμβάλλει στην ανάπτυξη φτωχών περιοχών. Η αύξηση του ξένου συναλλάγματος που εισέρχεται στη χώρα υποδοχής των τουριστών, η δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης, η κατασκευή και ο εκσυγχρονισμός των υποδομών (π.χ. μεταφορικά δίκτυα, δίκτυα αποχέτευσης, ύδρευσης, ηλεκτρισμού κ.α.), η ταυτόχρονη ανάπτυξη άλλων κλάδων της οικονομίας, η ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι οι σημαντικότερες θετικές επιπτώσεις της τουριστικής ανάπτυξης σε μία περιοχή.

Ταυτόχρονα όμως, δημιουργούνται και αρνητικές επιπτώσεις, οι οποίες μερικές φορές είναι σημαντικότερες. Για παράδειγμα μπορούν να αναφερθούν οι οικολογικές καταστροφές (διάβρωση, μόλυνση του νερού, ρύπανση του αέρα κ.α.), η φθορά των αρχαιολογικών και ιστορικών μνημείων, οι συγκρούσεις των χρήσεων γης, η εξαγωγή του μεγαλύτερου μέρους του συναλλάγματος σε άλλες χώρες, η εποχικότητα της τουριστικής κίνησης και της απασχόλησης, η αλλοίωση των εθίμων και των παραδόσεων κ.α.

Σε όλα τα παραπάνω αξίζει να προστεθεί το φαινόμενο της μη διάχυσης της τουριστικής κίνησης. Ο τουρισμός δεν αναπτύσσεται ομοιόμορφα σε όλη την έκταση μιας περιοχής ή μιας χώρας αλλά περιορίζεται σε μερικά σημεία που κρίνονται ενδιαφέροντα από τους τουρίστες. Αυτό δεν επιτρέπει τη διάχυση των πλεονεκτημάτων της τουριστικής ανάπτυξης σε όλη τη χώρα.

Παρά όμως τα σημαντικά μειονεκτήματα της τουριστικής ανάπτυξης, ο τουρισμός εξακολουθεί να αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα μέσα για την ανάπτυξη περιοχών, οι οποίες δεν διαθέτουν άλλη αναπτυξιακή δυνατότητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Ο τουρισμός αποτελούσε και αποτελεί ακόμα και σήμερα ένα σημαντικό παράγοντα ανάπτυξης, ιδιαίτερα για τις χώρες που δε διαθέτουν άλλους επαρκείς παραγωγικούς πόρους. Ο τουρισμός είναι επιπλέον ένα μαζικό κοινωνικό φαινόμενο, το οποίο χαρακτηρίζει κυρίως τις βιομηχανικά αναπτυγμένες χώρες. Όμως, το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον που αποτελούν βασικούς πόρους του τουριστικού κλάδου, δέχεται αρνητικές επιδράσεις από την τουριστική ανάπτυξη (επιβάρυνση ευαίσθητων οικολογικών και πολιτιστικών περιοχών, απώλεια πολιτιστικής κουλτούρας, μόλυνση ακτών, καταστροφή μνημείων κα). Η συνειδητοποίηση των αρνητικών επιπτώσεων του μαζικού τουρισμού οδήγησε τους επιστήμονες στην αναζήτηση νέων μορφών τουρισμού, τις λεγόμενες “εναλλακτικές μορφές” (π.χ. αγροτουρισμός, πολιτιστικός τουρισμός, οικολογικός τουρισμός, συνεδριακός τουρισμός), που συνδυάζουν την αναψυχή με την εκπαίδευση.

Μία μορφή εναλλακτικού τουρισμού αποτελεί και ο πολιτιστικός τουρισμός, του οποίου τα χαρακτηριστικά αναλύονται στις επόμενες παραγράφους. Όπως ορίζεται στη Χάρτα του Πολιτιστικού Τουρισμού, που υπογράφηκε το 1976 από εκπροσώπους του ICOMOS (International Council on Monuments and Sites) και μεταξύ άλλων δέκα επτά διεθνών οργανώσεων, που έχουν σχέση με τον τουρισμό (όπως η Διεθνής Ένωση Αρχιτεκτόνων, η Διεθνής Ακαδημία Τουρισμού, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού), ο πολιτιστικός τουρισμός αποτελεί μια μορφή τουρισμού, που στοχεύει στην ανακάλυψη των μνημείων και των τοποθεσιών. Ταυτόχρονα δίδεται η δυνατότητα της επαφής των ατόμων με την πολιτιστική τους κληρονομιά.

3.1 ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Ο πολιτιστικός τουρισμός δεν αποτελεί μία νέα ιδέα. Μαζί με άλλες μορφές τουρισμού, των οποίων η ανάπτυξη επιδιώκεται σήμερα σε διάφορες χώρες, αποτελούσε πρακτικές των αρχαίων κοινωνιών. Τα προσκυνήματα σε θρησκευτικούς τόπους συνδυαζόταν με γιορτές, πολιτιστικές εκδηλώσεις κα. Στους Δελφούς και στην Ελευσίνα για παράδειγμα οι προσκυνητές είχαν την ευκαιρία να επισκεφθούν νέους

τόπους, να συναναστραφούν νέους ανθρώπους, να γνωρίσουν πόλεις, χωριά (Βαρβαρέσος, 1997, σελ.13-61).

Οι Ολυμπιακοί αγώνες, που πραγματοποιούνται κάθε τέσσερα χρόνια στην Ολυμπία αποτελούσαν επίσης μία αθλητική και ταυτόχρονα θρησκευτική εκδήλωση. Παράλληλα με την τέλεση των αγώνων, οργανώνονταν και πολιτιστικές εκδηλώσεις, όπως θεατρικές και μουσικές παραστάσεις, που συμπλήρωναν τις αθλητικές δραστηριότητες (ibid).

Σημαντική βοήθεια για τους περιηγητές της αρχαιότητας αποτέλεσαν διάφορα εγχειρίδια-τουριστικοί οδηγοί, τα οποία περιέγραφαν τόπους με ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Μία πρώτη προσπάθεια δημιουργίας ενός τουριστικού οδηγού καταγράφεται το 170 π.Χ., οπότε ο Πausανίας εκδίδει τον οδηγό “Περιηγήσεις στην Ελλάδα”. Ο Πausανίας διέσχισε την Ελληνική επαρχία με σκοπό την καταγραφή των ονομαστών από τα κλασσικά χρόνια πολέων, ναών, ιστορικά κτίρια κ.α. (ibid).

Επίσης, ο πολιτιστικός τουρισμός αποτελούσε ένα συνηθισμένο έθιμο κατά το 16ο αιώνα, κυρίως για τους αριστοκράτες, οι οποίοι έστελναν τους γόνους τους σε ταξίδια στην Ευρώπη, με στόχο να εμπλουτίσουν την εκπαίδευσή τους, μέσα από την επίσκεψη κλασσικών χώρων και αρχαιοτήτων. Μερικά χρόνια αργότερα, τα άτομα αυτά συνοδευόταν συχνά από ένα καλλιτέχνη (ζωγράφο), ο οποίος κατέγραφε διάφορες σκηνές και τοπία. Η διαδικασία αποτελούσε βασικό στάδιο της ανατροφής ενός νεαρού κυρίου (ibid).

(Ο πολιτιστικός τουρισμός, εκτός από μία ευκαιρία ανακάλυψης του πολιτισμού και της επαφής με πληθυσμούς διαφορετικής κουλτούρας, αποτελεί σύμφωνα με έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί μία εν δυνάμει “βιομηχανία” ανάπτυξης. Ο αριθμός των τουριστών που αναζητούν νέες πολιτιστικές εμπειρίες κατά τη διάρκεια ενός ταξιδιού συνεχώς αυξάνεται.) Αυτό σε συνδυασμό με την προσπάθεια διάφορων οργανισμών, όπως ο ΟΗΕ, για τη στροφή προς νέες μορφές τουρισμού, ήπιες και με μεγαλύτερο σεβασμό στο φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον.

Βέβαια, ο πολιτιστικός τουρισμός δεν μπορεί να υποκαταστήσει, από οικονομικής απόψεως πλήρως το μαζικό τουρισμό που κατά καιρούς αναπτύχθηκε σε διάφορες χώρες. Ωστόσο, οι τουρίστες ευαισθητοποιούνται και μπορούν να εκτιμήσουν καλύτερα την πολιτιστική κληρονομιά της χώρας που επισκέπτονται. Εκτός όμως από τους επισκέπτες, ευαισθητοποιούνται και οι ίδιοι οι κάτοικοι και οι υπεύθυνοι των χωρών

υποδοχής, όπου ο μαζικός τουρισμός οδήγησε σε μερική καταστροφή σημαντικών ιστορικών πόλεων και μνημείων.)

Έρευνες έχουν δείξει ότι το 29% των συνολικών εσόδων του παγκόσμιου τουρισμού προέρχονται από τον πολιτιστικό τουρισμό. Στο Ontario του Καναδά, μόνο το Stratford Festival, απέδωσε το 1995, 18 εκατομμύρια δολάρια. Άλλα 36 εκατ. \$ ξοδεύτηκαν από επισκέπτες στο φεστιβάλ για την αγορά διάφορων προϊόντων, όπως βενζίνη και φαγητό. Στο συγκεκριμένο φεστιβάλ απασχολήθηκαν 750 άτομα, και η συνολική επίπτωση στην τοπική οικονομία, εκτιμήθηκε περίπου σε 100 εκατ. \$.

Ο Steven Thorne, νέος Διευθυντής του τμήματος Ανάπτυξης των Τεχνών του Kelowna στον Καναδά, τονίζει ότι η πραγματική οικονομική αξία του πολιτιστικού τουρισμού δεν είναι οι διάφορες ομάδες τέχνης. Η πραγματική αξία βρίσκεται στα ξενοδοχεία, τα εστιατόρια, και τα εμπορικά καταστήματα. Για παράδειγμα, στο φεστιβάλ του Ontario, το θέατρο που χρησιμοποιείται κτίσθηκε το 1975 από την κυβέρνηση, τους επιχειρηματίες και από δωρεές, με συνολικό κόστος 1.5 εκατ. δολ.. Μετά όμως από 39 χρόνια η συγκεκριμένη επένδυση, μαζί με την ετήσια κρατική υποστήριξη (περίπου 2.5 εκατ. δολ.), αποδίδει κάθε χρόνο περίπου 100 εκατ. δολ. στην οικονομία του Stratford.

Σημαντική είναι η συμβολή του πολιτισμού και στην οικονομία της Σκωτίας. Κατά τη διάρκεια του Αυγούστου, στο Εδιμβούργο πραγματοποιούνται μία σειρά από διεθνή φεστιβάλ (όπως τα φεστιβάλ Fringe, βιβλίου, κινηματογράφου) τα οποία αποτελούν πόλο έλξης για ένα μεγάλο αριθμό τουριστών από την Ευρωπαϊκή ήπειρο. Το 1992, 600.000 άτομα επισκέφθηκαν τα φεστιβάλ, αναδεικνύοντάς το σημαντικό οικονομικό πόρο για τη χώρα.

3.2 ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Σύμφωνα με ένα ορισμό (Εγκυκλοπαίδεια Παιδεία) *“ο πολιτισμός περιλαμβάνει το σύνολο των επιτευγμάτων, που δημιουργήθηκαν από τον άνθρωπο κατά τη διάρκεια της ιστορίας του, καθώς και τις αξίες που συνδέονται με αυτά τα επιτεύγματα”*. Ο όρος λοιπόν του “πολιτιστικού τουρισμού”, ο οποίος έκανε την εμφάνισή του τα τελευταία χρόνια μέσα από τη στροφή που επιχειρείται από το μαζικό τουρισμό σε εναλλακτικές μορφές τουρισμού, αναφέρεται σε ποικίλες δραστηριότητες. Στοιχεία αυτή της μορφής

τουρισμού αποτελούν η θρησκεία, τα ήθη και έθιμα, ο τρόπος ένδυσης, η γλώσσα, οι τέχνες, η συμπεριφορά, η αρχιτεκτονική, η αρχαιολογία, η πολιτική και κοινωνική οργάνωση και ένα σωρό άλλα πράγματα μέσα από τα οποία αναδεικνύεται ο πολιτισμός και ο ιδιαίτερος χαρακτήρας ενός τόπου.

Κάθε σημείο της γης και κάθε λαός παρουσιάζει μία ξεχωριστή μορφή πολιτισμικής ανάπτυξης, γεγονός που προσφέρει ένα αρκετά μεγάλο υλικό για τον “πολιτιστικό” τουρίστα. Θα πρέπει βέβαια να επισημανθεί ότι στην επιλογή από τους τουρίστες του τόπου επίσκεψης τα κριτήρια της απόφασής του δεν είναι τα ίδια πάντοτε. Έτσι λοιπόν, οι επισκέπτες μπορούν να διακριθούν σε δύο κατηγορίες:

- α) στα άτομα που επισκέπτονται μία περιοχή ειδικά για τον πολιτισμό της, αναζητώντας νέες πολιτισμικές εμπειρίες μέσα από τη γνωριμία και παρατήρηση πολιτισμών διαφορετικών από το δικό τους (πολιτιστικός τουρισμός), και
- β) στα άτομα που επισκέπτονται μία περιοχή λόγω της φυσικής της ομορφιάς, για να απολαύσουν τον ήλιο, τη θάλασσα, τα βουνά κ.α (τουρισμός αναψυχής ή περιήγησης). Ο πολιτισμός συμπεριλαμβάνεται βέβαια στα ενδιαφέροντά τους αλλά δεν αποτελεί τον κύριο λόγο επίσκεψης του συγκεκριμένου χώρου.

Η σημασία του πολιτισμού στην τουριστική άρα και στη γενικότερη ανάπτυξη απασχόλησε και απασχολεί, τόσο τα μεμονωμένα κράτη όσο και τους διεθνείς οργανισμούς. Με τη σχέση τουρισμού και πολιτισμού ασχολήθηκε το Συμβούλιο της Ευρώπης κατά τη διάρκεια της συνεδρίασής του στις 6 Μαΐου 1993. Το κύριο συμπέρασμα της συνεδρίασης επικεντρωνόταν στην *“εξασφάλιση ότι ο πολιτισμός δεν δημιουργείται με στόχο να τεθεί στην υπηρεσία του τουρισμού, αλλά αντίθετα ο τουρισμός σχεδιάζεται με τέτοιο τρόπο ώστε να υπηρετεί τον πολιτισμό”* (Council of Europe, Cultural Routes, 1994, σελ. 22).

Οι σύεδροι επίσης αποφάσισαν ότι για την δημιουργία ενός πλαισίου σχέσεων μεταξύ τουρισμού και πολιτισμού απαιτείται η συνεργασία μεταξύ των υπευθύνων του τουρισμού, του πολιτισμού καθώς και του ίδιου του τουρίστα. Μάλιστα, το Συμβούλιο της Ευρώπης, έχει ήδη προχωρήσει στη λειτουργία προγραμμάτων που αφορούν τη δημιουργία πολιτιστικών διαδρομών με τη συνεργασία των ευρωπαϊκών κρατών. Έτσι, προέκυψαν οι δρόμοι των Βικινγκς, των Κελτών, του μεταξιού, οι δρόμοι του μοναχισμού κ.α. Η περιήγηση αυτών των διαδρομών δίνει τη δυνατότητα στον

τουρίστα να κατανοήσει τον ευρωπαϊκό πολιτισμό και να ακολουθήσει τη διαδρομή ανάπτυξής του μέσα στο χρόνο” (Council of Europe, Cultural Routes, 1994, σελ. 22).

Τα συμπεράσματα που προκύπτουν από την παρατήρηση λαών και φυλών που δέχονται τουρίστες, δείχνουν ότι οι επιδράσεις στην τοπική κουλτούρα και πολιτιστική κληρονομιά είναι συχνά αρνητικές. Σε πολλά μέρη παρατηρείται μία “δυτικοποίηση” των λαών που προκαλεί την απώλεια σημαντικών στοιχείων των παραδόσεων, της κουλτούρας των λαών και την υιοθέτηση δυτικών προτύπων συμπεριφοράς. Μάλιστα, οι πολιτισμικές επιπτώσεις είναι περισσότερες και σημαντικότερες στις κοινωνίες, στις οποίες οι διαφοροποιήσεις μεταξύ τουριστών και ντόπιων είναι μεγάλες (Δέφνερ, 1996, σελ. 72-90).

Οι κοινωνικές και πολιτισμικές αλλαγές που επιφέρει ο τουρισμός σε μία περιοχή ταξινομούνται σε δύο κατηγορίες:

- αλλαγές στη δομή και στις αξίες της τοπικής κοινωνίας, που αφορούν κοινωνικές και οικονομικές δομές, αλλαγές στη συμπεριφορά, στις συνήθειες κ.α.

Ωστόσο, πρέπει να επισημανθεί ότι οι αλλαγές που καταγράφονται παραπάνω δεν προέρχονται αποκλειστικά από την ανάπτυξη του τουρισμού. Υπάρχουν και άλλες μορφές οικονομικής δραστηριότητας, καθώς και εκδήλωσης διαφορετικών πολιτισμικών αξιών, π.χ. τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας, που μπορεί να έχουν συγκρίσιμες ή και μεγαλύτερες συνέπειες. Επίσης, όπως αναφέρει ο Smith (Δέφνερ, 1996, σελ.85): *“κατά πόσον ο τουρισμός προκαλεί αλλαγές, ή απλώς επιταχύνει αλλαγές που έχουν ήδη δρομολογηθεί είναι ένα ζήτημα προς συζήτηση”*, και

- αλλαγές στη θρησκεία, στην τέχνη, στην παράδοση. Είναι συχνό φαινόμενο, διάφορες τελετές, φεστιβάλ, να διαμορφώνονται με τέτοιο τρόπο ώστε να προσελκυστούν περισσότεροι επισκέπτες, και απομακρύνονται αρκετά από τον παραδοσιακό τους χαρακτήρα. Επίσης, παραδοσιακές τέχνες, όπως χειροτεχνία, κατασκευή παραδοσιακών αντικειμένων, εμπορευματοποιούνται και τα προϊόντα προορίζονται τελικά για πώληση σε ένα κοινό μη τοπικό.

Βέβαια οι εθνικές τέχνες βρίσκονται συνεχώς σε μία διαδικασία αλλαγής, οπότε δεν είναι εύκολο να διακρίνουμε τις διαφορές και το μέγεθος της επίπτωσης καθώς δε γνωρίζουμε την ακριβή αυθεντική του μορφή. Επίσης, πολλοί επιστήμονες που έχουν ασχοληθεί με το συγκεκριμένο θέμα θεωρούν *“ότι η διάβρωση των*

παραδόσεων είναι μία 'κακή' τάση ενώ η πολιτισμική πολυμορφία είναι 'καλή' τάση" (Δέφνερ, 1996, σελ. 72-90).

3.3 ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΙ ΠΟΡΟΙ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Οι πολιτιστικοί πόροι του τουρισμού περιλαμβάνουν ένα μεγάλο αριθμό στοιχείων που ξεκινούν από τον τρόπο ένδυσης του τοπικού πληθυσμού, την τοπική κουζίνα και φθάνουν μέχρι και την κοινωνική και οικονομική οργάνωση. Το κύριο χαρακτηριστικό τους είναι ότι δεν αποτελούν μονάχα στοιχεία θαυμασμού, αλλά ταυτόχρονα μορφώνουν, πληροφορούν και ψυχαγωγούν τον επισκέπτη.

Ειδικότερα, ως πολιτιστικοί πόροι αναφέρονται τα παρακάτω (Inskeep, 1991, σελ. 75-106):

- ◆ *Ιστορικά και αρχαιολογικά μνημεία.* Τα μνημεία αυτά μπορούν με κριτήριο το φυσικό χαρακτήρα τους να κατηγοριοποιηθούν ως εξής (Δέφνερ, σελ. 79, 1996):
  - α. Κτίσματα ή ερείπια όπως κάστρα, μοναστήρια, εκκλησίες, εργοστάσια, παλάτια, επαύλεις κ.α.
  - β. Ιστορικοί τόποι όπου συνέβησαν σημαντικά γεγονότα, όπως μάχες, πολιτικά ή μυθικά γεγονότα.
  - γ. Αρχαιολογικοί χώροι, κυρίως μνημεία που κατασκεύασε ο άνθρωπος, τα οποία όμως δεν έχουν τη μορφή κτισμάτων, όπως τείχη, τάφοι, κρήνες κ.α.
  - δ. Διάφορα αντικείμενα, όπως βάζα, κοσμήματα, θρησκευτικά αντικείμενα, τα οποία βρέθηκαν σε μερικά σημεία και συγκεντρώθηκαν σε μουσεία διαφόρων ειδών.

Τα τελευταία χρόνια ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών έχει ξεκινήσει μία προσπάθεια για την επιλογή, βάσει ορισμένων κριτηρίων, των σημαντικότερων μνημείων σε ολόκληρο τον κόσμο. Τα μνημεία αυτά καθορίζονται ως μνημεία παγκόσμιας κληρονομιάς και περιλαμβάνουν όχι μόνο ιστορικά κτίρια αλλά και ολόκληρες περιοχές και πάρκα. Επίσης, τελευταία αναπτύσσεται και μία νέα τάση η οποία αφορά στη συνολική και ολοκληρωμένη παρουσίαση των μνημείων και όχι μόνο στη διατήρησή τους. Η παρουσίασή τους γίνεται με επιδείξεις ή εκθέσεις όπως για παράδειγμα το Colonial Williamsburg στη Virginia των ΗΠΑ και το Viking Village στο York της Αγγλίας.

- ◆ *Διάφορα πολιτιστικά στοιχεία.* Οι παραδόσεις, ο τρόπος ζωής, που μερικές φορές είναι σπάνια, τα ήθη και τα έθιμα, ο τρόπος ένδυσης, τελετές, όλα αυτά είναι

εξαιρετικά ενδιαφέροντα για τον επισκέπτη και ειδικότερα όταν είναι πολύ διαφορετικά από αυτά της χώρας του. Ωστόσο, όπως ήδη έχει επισημανθεί παραπάνω πρέπει να ληφθούν μέτρα τα οποία θα αποτρέψουν την πρόκληση συγκρούσεων και διαφωνιών μεταξύ των ντόπιων και των τουριστών.

- ◆ *Τέχνη.* Όλες οι μορφές της τέχνης, ο χορός, το τραγούδι, η μουσική, το δράμα, το θέατρο, η ζωγραφική, η γλυπτική, όταν παρουσιαστούν με ένα σωστό τρόπο μπορούν να αποτελέσουν πόλο έλξης για τους επισκέπτες. Οι διάφοροι καλλιτεχνικοί χώροι, όπως θέατρα, γκαλερί, κτίζονται αρχικά προς όφελος των γηγενών αλλά κατά ένα μέρος μπορούν να χρησιμοποιηθούν από τους ξένους. Επίσης, τα αντικείμενα που φτιάχνονται από τους γηγενείς μπορούν να πωλούνται στους τουρίστες και έτσι να αποτελούν ένα είδος εσόδου για τους κατοίκους της χώρας υποδοχής.
- ◆ *Οικονομικές δραστηριότητες.* Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν και μερικές οικονομικές δραστηριότητες των ντόπιων, οι οποίες για τους ίδιους είναι συνηθισμένες, αλλά για τους τουρίστες είναι κάτι πρωτόγνωρο. Για παράδειγμα, οι φυτίες καουτσούκ, ο τρόπος παρασκευής του τσαγιού, η χρήση ελεφάντων στα τροπικά δάση, το παραδοσιακό ψάρεμα, γεωργικές τεχνικές κ.α. Η τουριστική εκμετάλλευση αυτών των στοιχείων είναι εύκολη καθώς δεν απαιτούν επενδύσεις μεγάλου μεγέθους.
- ◆ *Ενδιαφέροντα αστικά κέντρα.* Τα μεγάλα αστικά κέντρα γεμάτα με ιστορικά κτίρια, πάρκα, εστιατόρια, εμπορικά κέντρα, με ποικίλα αρχιτεκτονικά στυλ επιτρέπουν στον επισκέπτη να απομονώσει και να απορροφήσει το χαρακτήρα της πόλης. Σύμφωνα με τον Inskoop ο κατάλληλος τρόπος για περιήγηση στο εσωτερικό μιας πόλης δεν είναι ο οργανωμένος. Προτείνει μάλιστα τη δημιουργία ενός “αστικού μονοπατιού” (urban trail), το οποίο οδηγεί τους τουρίστες στα πιο ενδιαφέροντα σημεία της πόλης.
- ◆ *Μουσεία.* Τα μουσεία είναι διαφόρων ειδών, ιστορικά, αρχαιολογικά, εθνολογικά, φυσικής ιστορίας, τεχνών, επιστημών, τεχνολογίας, βιομηχανίας και πολλών ακόμα εξειδικευμένων θεμάτων. Μερικά διεθνώς γνωστά μουσεία είναι το Metropolitan στη Νέα Υόρκη, του Λούβρου στο Παρίσι κ.α. Στόχος των μουσείων δεν είναι μόνο η παρουσίαση των σπάνιων αντικειμένων, αλλά ταυτόχρονα η εκπαίδευση και μόρφωση των επισκεπτών.

- ◆ *Πολιτιστικές εκδηλώσεις.* Διάφορα φεστιβάλ που σχετίζονται με τοπικές παραδόσεις και τέχνες αποτελούν πόλο έλξης για τους επισκέπτες. Γνωστά είναι το καρναβάλι του Ρίο, φεστιβάλ διαφόρων ειδών μουσικής στη Β. Αμερική και στην Ευρώπη, το ετήσιο φεστιβάλ τεχνών στο Μπαλί της Ινδονησίας, το Aloha Week στη Χαβάη κ.α. Εκτός όμως από τα φεστιβάλ, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν πολλά προγράμματα μορφωτικά που προσφέρουν πολιτιστικές εμπειρίες σε αυτούς που τα παρακολουθούν. Ο Σωτηριάδης (1994, σελ. 174) αναφέρει το παράδειγμα των εμπειριών που απέκτησαν 170 αλλοδαποί φοιτητές που πέρασαν τις διακοπές τους συνδυάζοντάς τες με την εκπαίδευση πάνω στην τριήρη Ολυμπία το 1992. Μετά από την ολοκλήρωση της θεωρητικής εκπαίδευσης για την πλοήγηση της τριήρης, οι φοιτητές πραγματοποίησαν ένα ταξίδι στα ελληνικά νησιά.
- ◆ *Φιλοξενία των ντόπιων κατοίκων.* Για ένα μεγάλο μέρος των επισκεπτών η φιλοξενία και ο τρόπος αποδοχής τους από τους ντόπιους κατοίκους έχουν μεγάλη σημασία. Παράγοντες που επηρεάζουν τα παραπάνω είναι η τιμότητα και η αξιοπιστία στις συναναστροφές μεταξύ των ντόπιων και των επισκεπτών.

3.4 Η ΧΑΡΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Τα τελευταία χρόνια, όπως έχει ήδη επισημανθεί στο δεύτερο κεφάλαιο, οι αρνητικές επιπτώσεις του μαζικού τουρισμού, όπως η άνιση γεωγραφική κατανομή της τουριστικής δραστηριότητας, και οι υψηλές πιέσεις που δέχονται οικολογικά και πολιτιστικά ευαίσθητες περιοχές, έχουν οδηγήσει στην ανάγκη ανάπτυξης νέων μορφών τουρισμού με πιο ήπιο χαρακτήρα. Στα πλαίσια λοιπόν της προσπάθειας προστασίας του περιβάλλοντος και ειδικότερα της διαφύλαξης και ανάδειξης των μνημείων και των τοποθεσιών, το Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Τοποθεσιών (ICOMOS), πρότεινε κατά τη διάρκεια του Διεθνούς Σεμιναρίου για το Σύγχρονο Τουρισμό και Ουμανισμό, που πραγματοποιήθηκε στις Βρυξέλλες το Νοέμβριο του 1976, τη σύνταξη της Χάρτας του Πολιτιστικού Τουρισμού (ICOMOS, 1990).

Η Χάρτα προέκυψε μετά από συνεργασία του ICOMOS με άλλους παγκόσμιους και περιφερειακούς οργανισμούς (όπως η Διεθνής Ακαδημία Τουρισμού, ο Διεθνής Οργανισμός Τουρισμού κ.α), οι οποίοι αναγνωρίζουν τα προβλήματα που δημιουργεί ο

τουρισμός και είναι διατεθημένοι να αναλάβουν δράσεις για την προστασία του περιβάλλοντος (ICOMOS, 1990).

Σύμφωνα με τη Χάρτα ο τουρισμός αποτελεί “ένα κοινωνικό, ανθρώπινο, οικονομικό, πολιτιστικό και μη αναστρέψιμο γεγονός” (ΕΜΠ, 1994, σελ.7), με σημαντικές επιπτώσεις γενικά στο ανθρώπινο περιβάλλον και ιδιαίτερα στα μνημεία και στις τοποθεσίες. Ο μόνος τρόπος αντιμετώπισης των αρνητικών συνεπειών του τουρισμού, είναι η οργάνωση μιας αποτελεσματικής πολιτικής.

Μία πρόταση αντιμετώπισης των αρνητικών επιπτώσεων αποτελεί και ο πολιτιστικός τουρισμός. Σύμφωνα με το ICOMOS (1990, σελ.20) “ο πολιτιστικός τουρισμός είναι μία μορφή τουρισμού με αντικείμενο την ανακάλυψη των μνημείων και των τοποθεσιών.....με θετική επίδραση στη διατήρηση και στην προστασία την πολιτιστικής κληρονομιάς”.

Ωστόσο, η νέα αυτή μορφή του τουρισμού, δε θα πρέπει να θεωρηθεί ξεχωριστή και να διαχωριστεί από τις αρνητικές επιδράσεις στα μνημεία και τη μη ελεγχόμενη χρήση τους. Οι οργανισμοί που συνυπέγραψαν τη Χάρτα είναι υποχρεωμένοι να προστατέψουν την πολιτιστική κληρονομιά, την αυθεντικότητα και την ποικιλία των πολιτιστικών αξιών σε κάθε χώρα. Ο σεβασμός και η προστασία των παραπάνω στοιχείων θα τους επιτρέψει “να παίζουν το ρόλο τους ως πόλων πολιτιστικού ενδιαφέροντος και της πολιτιστικής εκπαίδευσης” (ICOMOS, 1990, σελ.20).

Λαμβάνοντας λοιπόν υπόψη τις αρχές που καθορίζονται στη Χάρτα του Πολιτιστικού Τουρισμού, οι δράσεις που πρέπει να ακολουθηθούν από τους συνυπογράφοντες διεθνείς οργανισμούς, συνοψίζονται στα παρακάτω σημεία (ICOMOS, 1990, σελ.20):

- ένταξη των πολιτιστικών αξιών στους κοινωνικούς και οικονομικούς στόχους του αναπτυξιακού σχεδιασμού σε τοπικό, εθνικό και περιφερειακό επίπεδο.
- διευκόλυνση της πληροφόρησης και εκπαίδευσης των τουριστών
- εκπαίδευση των νέων από το σχολείο, ώστε να κατανοήσουν τη σημασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, και
- χρήση νέων τεχνολογικών μεθόδων για την προστασία των μνημείων, από τους ειδικούς επιστήμονες, ώστε να προστατευθούν τα μνημεία από τις πηγές ρύπανσης.

3.5 ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΚΑΙ ΕΜΠΕΙΡΙΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Η αναγνώριση του πολιτισμού ως αναπόσπαστο στοιχείο της αναπτυξιακής διαδικασίας, οδήγησε στην εκπόνηση προγραμμάτων και σχεδίων από διάφορους διεθνείς οργανισμούς με στόχο την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς, το σεβασμό προς τα μνημεία και ταυτόχρονα τη λήψη μέτρων για την προστασία τους.

Σε παγκόσμιο επίπεδο, το Συμβούλιο της Ευρώπης, η UNESCO και η ΕΕ προχώρησαν στην ανάπτυξη προγραμμάτων ώστε οι λαοί του κόσμου να γνωρίσουν τον πολιτισμό τους, την πολιτιστική τους ταυτότητα και να επιτευχθεί ο συνδυασμός της εκπαίδευσης με την αναψυχή.

Ειδικότερα το Συμβούλιο της Ευρώπης θέσπισε τις πολιτιστικές διαδρομές, οι οποίες οργανώνονται γύρω από θέματα με ιστορικό και καλλιτεχνικό ενδιαφέρον σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Οι διαδρομές αυτές μπορεί να είναι τοπικής εμβέλειας, είτε διεθνικές (μεταξύ διαφορετικών χωρών), διαπεριφερειακές (μεταξύ περιφερειών), περιφερειακές (με ένα θέμα του οποίου το ενδιαφέρον ξεπερνά τα τοπικά ή εθνικά όρια) (ΕΜΠ, 1994, σελ. 14).

Τα κριτήρια επιλογής των διαδρομών σχετίζονται με την οικονομική δυνατότητα της διαδρομής, την επιστημονική βάση στην οποία στηρίζεται, το χαρακτήρα της (εθνικός, περιφερειακό, τοπικός), τη συμπληρωματικότητα με άλλες διαδρομές του Συμβουλίου, τη φύση των ενεργειών και τις σχέσεις που πρέπει να αναπτυχθούν με άλλους διεθνείς οργανισμούς (ibid).

Μερικά από τα προγράμματα που λειτουργούν ήδη από το Συμβούλιο της Ευρώπης είναι (ΕΜΠ, 1994, σελ. 16-19):

- Το μονοπάτι του St Jacques de Compostelle. Αποτελεί το πρώτο πρόγραμμα που σχεδιάστηκε από το Συμβούλιο της Ευρώπης το 1987. Σκοπός του ήταν η ανάπτυξη προγραμμάτων συντήρησης των μνημείων και οι ανταλλαγές μεταξύ των πόλεων κατά μήκος της διαδρομής που οδηγεί στο προσκύνημα του St Jacques de Compostelle στην Ισπανία.
- Η διαδρομή της Αγροτικής κατοικίας: "Αρχιτεκτονική χωρίς σύνορα". Είναι η πρώτη πολιτιστική διαδρομή που αντικείμενό της αποτελεί η αγροτική κληρονομιά. Περιλαμβάνει τέσσερις κλειστές διαδρομές: στις Αρδέννες, στο Εφέλ, στη Λορραίνη, στο Λουξεμβούργο, στη Μοζέλ και στο Σάαρ. Πρόκειται για δύο χιλιάδες

- χιλιόμετρα περιπάτου, που επιτρέπουν την ανακάλυψη της ποιότητας και του πλούτου της αγροτικής κληρονομιάς.
- Οι δρόμοι του Μεταξιού. Εγκαινιάστηκαν το 1987, με το δίκτυο να παίρνει τη μορφή εταιρίας με έδρα το Στρασβούργο. Το πρόγραμμα συνδέεται με ερευνητές, πανεπιστημιακούς, καλλιτεχνικούς δημιουργούς, υπεύθυνους μουσείων κα. Στα πλαίσια του προγράμματος πραγματοποιήθηκαν επιστημονικές διοργανώσεις, πολιτιστικές δραστηριότητες και εκδόθηκαν ενδιαφέροντα κείμενα.
  - Οι δρόμοι του Μπαρόκ. Το πρόγραμμα ξεκίνησε το 1988 με κύριο στόχο την εξερεύνηση και τη μελέτη των ιδιαιτεροτήτων και των επιρροών του συγκεκριμένου κινήματος στον ευρωπαϊκό πολιτισμό.

Η αναγνώριση της πολιτιστικής διάστασης της ανάπτυξης από την UNESCO πραγματοποιήθηκε, με την υιοθέτηση της Παγκόσμιας Δεκαετίας Πολιτιστικής Ανάπτυξης από το 1988 μέχρι το 1997, η οποία θεσπίστηκε σε γενική συνέλευση του ΟΗΕ το Δεκέμβριο του 1986. Στα πλαίσια αυτής της Δεκαετίας εγκαινιάστηκε το σχέδιο για την “Ολοκληρωμένη μελέτη των δρόμων του Μεταξιού: δρόμων διαλόγων”. Σκοπός του προγράμματος είναι η ευαισθητοποίηση των σημερινών ανθρώπων, η ανάπτυξη ενός διαλόγου μεταξύ τους και η παροχή της δυνατότητας για την ανθρώπινη κατανόηση και επικοινωνία που θα οδηγήσει στον εμπλουτισμό των διαφόρων πολιτισμών (ΕΜΠ, 1994, σελ. 19-22).

Στα πλαίσια αυτού του σχεδίου έχουν προγραμματιστεί ήδη τρεις διαδρομές: της Στέππας, της Ερήμου και της Θαλάσσιας, με τη συμμετοχή πολλών επιστημόνων. Προβλέπεται ότι μέχρι το τέλος της δεκαετίας θα έχουν υλοποιηθεί περίπου τριάντα προγράμματα (ibid).

Η Ευρωπαϊκή Ένωση από την πλευρά της, ήδη από τη δεκαετία του '60 είχε αναπτύξει δραστηριότητες (όπως θεματικές ξεναγήσεις στην Ισπανία και στη Γαλλία, οργάνωση και ίδρυση διαφόρων τύπων μουσείων κα) που σήμερα περιλαμβάνονται στον τομέα του πολιτιστικού τουρισμού. Οι δράσεις αυτές δεν αποτελούσαν κομμάτι μίας ολοκληρωμένης τουριστικής πολιτικής. Η πρώτη μορφή συγκροτημένης πολιτικής εμφανίζεται τη δεκαετία του '90. Το 1991 (ευρωπαϊκό έτος τουρισμού) εγκαινιάστηκαν 48 σχέδια με θέμα ύπαιθρος-πολιτισμός, τα οποία χρηματοδοτήθηκαν με 1,2 εκατ. ECU. Η δράση αυτή συνεχίστηκε μέσα από τα προγράμματα Leader I και II (ibid).

Η ΕΕ προωθεί τον πολιτιστικό τουρισμό μέσα από τα παραπάνω σχέδια με “στόχο να αξιοποιηθεί η πολιτιστική της κληρονομιά για τουριστικούς σκοπούς και να ενθαρρυνθεί συγχρόνως η καλύτερη γνώση των πολιτισμών, των παραδόσεων και των τρόπων ζωής των Ευρωπαίων” και προχωρά στη λήψη των παρακάτω μέτρων (ΕΜΠ, 1994, σελ. 19-22):

- τη στήριξη των ενεργειών για την ανάπτυξη νέων πολιτιστικών διαδρομών τουριστικού χαρακτήρα
- υποστήριξη ανταλλαγής εμπειριών στον τομέα της διαχείρισης των επισκεπτών, και
- παροχή κινήτρων για τη δημιουργία δικτύων ανταλλαγής εμπειριών μεταξύ τουριστικών και πολιτιστικών φορέων.

Στην περίπτωση της Ελλάδας, καλλιτέχνες, αριστοκράτες, συγγραφείς επισκέπτονται τη χώρα έχοντας στο μυαλό τους αρχαίους χρόνους και την πλούσια πολιτιστική της ιστορία. Άλλωστε, ακόμα και σήμερα η Ελλάδα παρουσιάζεται ως η χώρα των μνημείων, στους διάφορους τουριστικούς οδηγούς (ΕΜΠ, 1994, σελ. 23-32).

Η πρώτη αναφορά για την αναγκαιότητα χάραξης μιας πολιτικής για τον πολιτιστικό τουρισμό γίνεται το 1946, σε πόρισμα της “Αισθητικής Επιτροπής”, που συστάθηκε από τη Γενική Γραμματεία Τουρισμού. Ο ΕΟΤ από τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του αναλαμβάνει δραστηριότητες για την προώθηση και προβολή του ελληνικού τουρισμού, πολλές από τις οποίες έχουν πολιτιστικό χαρακτήρα (π.χ. έργα υποδομής για τη διαμόρφωση των αρχαιολογικών χώρων, προγράμματα αξιοποίησης των παραδοσιακών οικισμών) (ibid).

Αντιπροσωπευτικά παραδείγματα προσπαθειών για την ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού θεωρούνται τα παρακάτω:

- Διαμόρφωση του αρχαιολογικού χώρου Φιλοπάππου-Ακρόπολη. Το έργο ολοκληρώθηκε το 1957 και αποτελεί μία πρώτη μορφή πολιτιστικής διαδρομής, που στόχευε στην ανάπτυξη μιας στενής σχέσης μεταξύ του επισκέπτη και των μνημείων. Οι επεμβάσεις που έγιναν δεν έθιξαν το χαρακτήρα των αρχαιολογικών χώρων. Η Ακρόπολη εξακολουθεί να παραμένει το επίκεντρο. Κατασκευάστηκε ένα βασικό δίκτυο πεζοδρόμων και μονοπατιών που επιτρέπει στον επισκέπτη να θαυμάσει χαρακτηριστικά σημεία των αρχαιολογικών χώρων.
- Η ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων της Αθήνας. Η δημιουργία ενός “πολιτιστικού πάρκου” στην Αθήνα μέσω της ενοποίησης των αρχαιολογικών χώρων

της, αποτελεί μία πρόταση που προέκυψε μέσα από την ανάγκη προστασίας των μνημείων από την έντονη αστική ανάπτυξη. Ο όρος πολιτιστικό πάρκο, δε θα πρέπει να παραπέμπει σε ένα μουσείο ή ένα πολιτιστικό κέντρο, αλλά αναφέρεται σε μία έκταση στο κέντρο της πόλης όπου ο επισκέπτης έρχεται σε επαφή με την πολιτιστική του κληρονομιά.

Το πρόγραμμα του Υπουργείου Πολιτισμού προβλέπει τη δημιουργία μιας ημικυκλικής ζώνης, η οποία θα περιβάλλει το ιστορικό κέντρο της πόλης, δημιουργώντας μία έκταση 350 εκταρίων. Σε αυτή την έκταση θα κατασκευαστούν οι απαραίτητες υποδομές (ύδρευση, φωτισμός, μονοπάτια, πεζόδρομοι, χώροι στάθμευσης), που θα επιτρέπουν την προσέγγιση του χώρου. Βασικός στόχος του προγράμματος είναι να υπάρξει μία συνολική ανακάλυψη και περιήγηση των ιστορικών χώρων, σε αντίθεση με τις “μαζικές τουριστικές περιηγήσεις” μόνο στα σημαντικότερα μνημεία που συναντώνται σήμερα. Επίσης, θα δίδεται η δυνατότητα στους Αθηναίους και όχι μόνο να ανακαλύψουν την αρχαία Αθήνα.

– Αρχαιολογικοί περίπατοι στη Θεσσαλονίκη. Στη Θεσσαλονίκη έχουν διαμορφωθεί, από τον Οργανισμό Ρυθμιστικού Σχεδίου, το Υπουργείο Πολιτισμού και το Δήμο της πόλης πέντε αρχαιολογικοί περίπατοι:

α. Ανατολικά τείχη (Λευκός Πύργος - Επταπύργιο)

β. Κεντρική ζώνη (Πλατεία Αριστοτέλους - Αγ. Δημήτριος)

γ. Δυτικά τείχη (Λαδάδικα - Βόρεια τείχη)

δ. Βόρεια τείχη και η παραδοσιακή Άνω Πόλη

ε. Μεμονωμένα μνημεία

– Τουρισμός και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς της Μάνης. Στην περιοχή της Μάνης λειτούργησαν τρία προγράμματα, τα οποία χρηματοδοτήθηκαν από κοινοτικά προγράμματα και δημόσιους πόρους. Τα προγράμματα αφορούσαν:

α. Στην ίδρυση παραδοσιακών ξενώνων υπό την επίβλεψη του ΕΟΤ.

β. Στην ίδρυση δικτύου μουσείων με την υποστήριξη του Υπουργείου Πολιτισμού και του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, το οποίο θα χρηματοδοτηθεί από το Δεύτερο Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης.

γ. Στη διοργάνωση εκθέσεων, εκπαιδευτικών εκδρομών και επιστημονικών συναντήσεων.

- Εθνικό Πολιτιστικό Δίκτυο Πόλεων. Το ΕΠΔΠ, σχεδιάζεται από το Υπουργείο Πολιτισμού με τη στήριξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και στοχεύει στη διάχυση του πολιτιστικού αγαθού στην ελληνική περιφέρεια, την αποκέντρωση, τη δημιουργία θεσμών με κύρος και την αξιοποίηση της ιδιαίτερης πολιτιστικής κληρονομιάς κάθε περιοχής.
- Πρόγραμμα Πολιτιστικού Τουρισμού στον Κάμπο της Χίου. Το πρόγραμμα οργανώθηκε την περίοδο 1989-1990 με τη συνεργασία του ECTARC (European Center of Traditional and Regional Cultures) και της τοπικής ΤΕΔΚ, με χρηματοδότηση της ΕΕ. Οι άξονες γύρω από τους οποίους οργανώθηκε το πρόγραμμα ήταν:
  - α. Η ανάδειξη του περιβάλλοντος του Κάμπου με την αρχιτεκτονική, παραγωγική και περιβαλλοντική δομή του
  - β. Η προβολή των μεσαιωνικών χαρακτηριστικών των χωριών
  - γ. Η ανάπτυξη όλων των στοιχείων του τοπικού πολιτισμού, όπως η παραγωγή μαστίχας, η ναυτική παράδοση του νησιού κα.

3.6 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η ανάγκη προστασίας του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος που προέκυψε ως αποτέλεσμα των αρνητικών επιπτώσεων της τουριστικής ανάπτυξης, οδήγησε στην ανάπτυξη νέων μορφών τουρισμού. Οι νέες αυτές μορφές χαρακτηρίζονται ήπιες, με σεβασμό στο περιβάλλον διατηρώντας τα αναπτυξιακά χαρακτηριστικά του μαζικού τουρισμού.

Ο πολιτιστικός τουρισμός αποτελεί μία μορφή εναλλακτικής τουριστικής ανάπτυξης, προσφέροντας τη δυνατότητα γνωριμίας του σημερινού αστικοποιημένου ανθρώπου με τις ρίζες του, την παράδοση και την κουλτούρα του. Ταυτόχρονα επιτρέπει τη διαφύλαξη και την προστασία αυτών των στοιχείων και την υιοθέτηση νέων προτύπων και νέων συνηθειών ξένων προς τον τοπικό χαρακτήρα.

Εκτός, όμως από την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, ο πολιτιστικός τουρισμός θεωρείται και μία “βιομηχανία” ανάπτυξης. Άλλωστε οι απαιτήσεις των τουριστών τα τελευταία χρόνια δείχνουν μία τάση αναζήτησης νέων στοιχείων, όπως η γνωριμία με τον τοπικό πολιτισμό, τα ήθη, τις παραδόσεις. Ο πολιτιστικός όμως

τουρίστας δεν ενδιαφέρεται μόνο για τον πολιτισμό ενός τόπου, αλλά επιθυμεί να διασκεδάσει, να ψυχαγωγηθεί. Σε αυτό το σημείο εντοπίζεται και η αναπτυξιακή δυνατότητα του πολιτιστικού τουρισμού, καθώς απαιτείται η ανάπτυξη συμπληρωματικών δραστηριοτήτων που θα καλύψουν τις ανάγκες του τουρίστα.

Το δύσκολο σημείο όμως για την εφαρμογή των εναλλακτικών μορφών τουρισμού σχετίζεται με το γεγονός ότι τα οικονομικά αποτελέσματα δεν είναι άμεσα. Απαιτείται ένα χρονικό διάστημα προσαρμογής, το οποίο πρέπει να γίνει κατανοητό από όλους τους εμπλεκόμενους φορείς στον τουρισμό. Αυτό όμως αποτελεί και το σοβαρότερο πρόβλημα, καθώς συχνά ιδιώτες επενδυτές ενδιαφέρονται για άλλες αποδόσεις με αποτέλεσμα τη μη ενεργό συμμετοχή τους σε προγράμματα ανάπτυξης του πολιτιστικού τουρισμού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΚΡΗΤΗΣ

Η Κρήτη βρίσκεται στο νοτιοανατολικό άκρο της Ευρώπης και αποτελεί το πέμπτο σε έκταση νησί της Μεσογείου. Έχει έκταση 8.336 Km² και ο πληθυσμός της το 1995 ήταν 555.556 κάτοικοι. Αποτελείται από τέσσερις νομούς, το Ηράκλειο, το Λασιθί, το Ρέθυμνο και τα Χανιά.

Έδρα της περιφέρειας Κρήτης είναι η πόλη του Ηρακλείου, η οποία μαζί με την πόλη των Χανίων αποτελούν τους κύριους πόλους ανάπτυξης του νησιού. Μάλιστα ο νομός Ηρακλείου είναι ο μεγαλύτερος σε έκταση και ο πολυπληθέστερος (272.219 κάτοικοι, το 1995).

Το νησί της Κρήτης αποτελεί ένα σημαντικό τμήμα της οικονομίας της χώρας. Η ιδιαίτερα πλεονεκτική γεωγραφική του θέση (αποτελεί το σταυροδρόμι μεταξύ Ανατολής-Δύσης και Ευρώπης, Ασίας και Αφρικής) αυξάνει ακόμα περισσότερο τις δυνατότητες ανάπτυξής του, οι οποίες μέχρι σήμερα δεν έχουν αξιοποιηθεί επαρκώς.

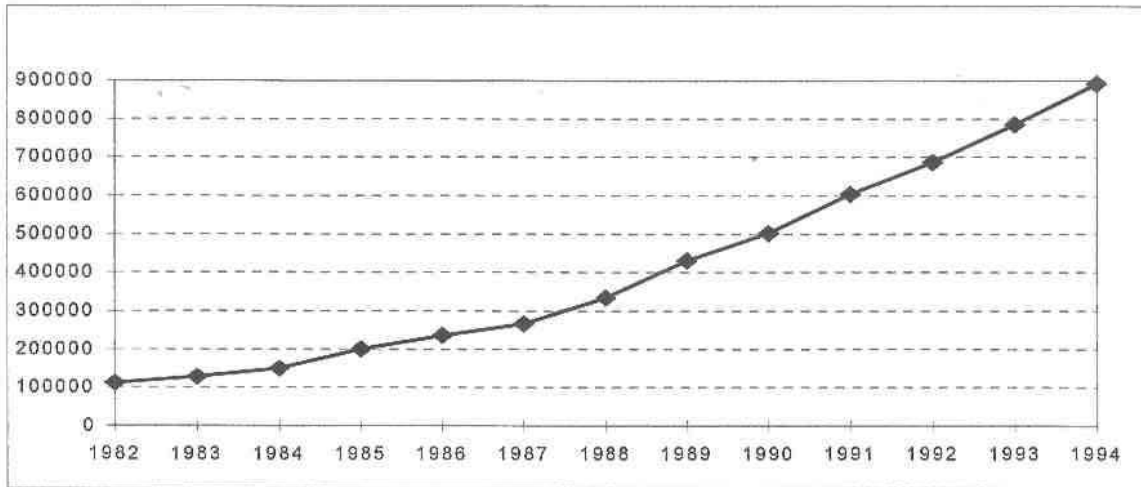
4.1 ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΟ ΕΓΧΩΡΙΟ ΠΡΟΪΟΝ

Το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν αποτελεί ένα κύριο δείκτη μέτρησης της ανάπτυξης. Ειδικότερα, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ είναι ευρύτατα αποδεκτό, ως ο καλύτερος δείκτης της ανάπτυξης και χρησιμοποιείται σε διεθνείς συγκρίσεις μεταξύ διαφορετικών χωρών, καθώς και σε διαχρονικές συγκρίσεις στο εσωτερικό μιας χώρας. Ωστόσο, τα αποτελέσματα που προκύπτουν μπορεί να είναι παραπλανητικά, λόγω δυσκολιών που παρουσιάζονται κατά τον υπολογισμό του συγκεκριμένου δείκτη (π.χ. ποια είναι τα στοιχεία που θα συμπεριληφθούν στον υπολογισμό του, έλλειψη στατιστικών στοιχείων, μη συμπερίληψη ποιοτικών παραμέτρων κ.α.) (Σκούντζος, 1989, σελ. 28-32).

Λαμβάνοντας υπόψη τις παράπανω επισημάνσεις, επιχειρήθηκε η ανάλυση της εξέλιξης του συνολικού ΑΕΠ και του κατά κεφαλή ΑΕΠ στο επίπεδο της περιφέρειας Κρήτης καθώς και σε επίπεδο νομού. Όπως λοιπόν παρουσιάζεται στο *διάγραμμα 4.1*, το συνολικό ΑΕΠ που παράχθηκε στην περιφέρεια Κρήτης, εμφάνισε συνεχή αύξηση από το 1982 έως και το 1994. Συγκεκριμένα κατά το 1982 το ΑΕΠ ανερχόταν σε 111.303 εκατ. δρχ., ενώ το 1994 σε σταθερές τιμές επταπλασιάστηκε και ανήλθε σε

892.852 εκατ. δρχ.. Στη διάρκεια της τελευταίας πενταετίας 1990-1994, η αύξηση του ΑΕΠ της περιφέρειας Κρήτης ήταν 77%.

Διάγραμμα 4.1: Εξέλιξη του ΑΕΠ (σε σταθερές τιμές), την περίοδο 1982-1994.

Πηγή: Επιλογή. Η Ελληνική Οικονομία 1997.

Σε νομαρχιακό επίπεδο, την ίδια περίοδο (1990-1994), οι τρεις από τους τέσσερις νομούς παρουσίασαν αύξηση στο συνολικό παραγόμενο ΑΕΠ τους, υψηλότερη από την αντίστοιχη της περιφέρειας. Η μεγαλύτερη αύξηση παρατηρήθηκε στο νομό Χανίων με 91,16%, ενώ η αύξηση στους νομούς Ηρακλείου και Ρεθύμνου βρισκόταν στα ίδια επίπεδα (περίπου στο 87%). Τέλος, η αύξηση του ΑΕΠ στο Λασιθί περιορίστηκε στο 50%.

Με κριτήριο το κατά κεφαλή ΑΕΠ, η περιφέρεια Κρήτης συγκαταλέγεται μεταξύ των πλουσιότερων περιφερειών της χώρας. Συγκεκριμένα, οι περιφέρειες Αττικής, Νοτίου Αιγαίου και Κρήτης (χάρτης 4.1) εμφανίζουν κατά κεφαλή ΑΕΠ υψηλότερο από το μέσο όρο της χώρας (2.826.167 δρχ. για κάθε Έλληνα). Η περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου παρουσιάζει, το μεγαλύτερο κατά κεφαλή ΑΕΠ στη χώρα με 3.137.068 δρχ., το οποίο αντιστοιχεί στο 111% του μέσου όρου της χώρας. Ακολουθεί η περιφέρεια Αττικής με 3.090.452 δρχ. (109,35% του μέσου όρου της χώρας) ανά κάτοικο και στην τρίτη θέση βρίσκεται η Κρήτη με 2.998.731 δρχ. (106,11% του μέσου όρου της χώρας).

Στο εσωτερικό της περιφέρειας Κρήτης, οι νομοί Ηρακλείου και Λασηθίου εμφανίζουν το υψηλότερο εισόδημα, μεγαλύτερο από το μέσο όρο της περιφέρειας. Αντίθετα, το κατά κεφαλή ΑΕΠ στους νομούς Ρεθύμνου και Χανίων είναι χαμηλότερο από το αντίστοιχο της περιφέρειας. Ειδικότερα, το κατά κεφαλή ΑΕΠ στο νομό

Χάρτης 4.1: Κατά κεφαλήν Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (σε δρχ.) κατά περιφέρεια (1996)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

**ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ &
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ**

Διπλωματική εργασία:

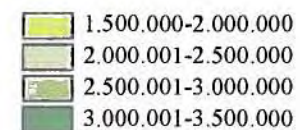
Πολιτιστικός Τουρισμός και Περιφερειακή Ανάπτυξη
(Μελέτη Περίπτωσης: Περιφέρεια Κρήτης)

Επιβλέπων Καθηγητής: Κότιος Άγγελος

Επιμέλεια: Δαγκονάκη Ζαχαρένια

Κλίμακα: 1:6.000.000

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

Μέσος όρος χώρας: 2.826.167 δρχ.

Πηγή: Περιοδικό Επυλογή, Η Ελληνική
Οικονομία 1997

Ηρακλείου αποτελεί το 104% του μέσου όρου της περιφέρειας, και ακολουθούν οι νομοί Λασηθίου, Χανίων και Ρεθύμνου με 103%, 94,2% και 89,64% αντίστοιχα.

Πίνακας 4.1: Κατά κεφαλή ΑΕΠ (σε δρχ.) στην περιφέρεια Κρήτης, 1996

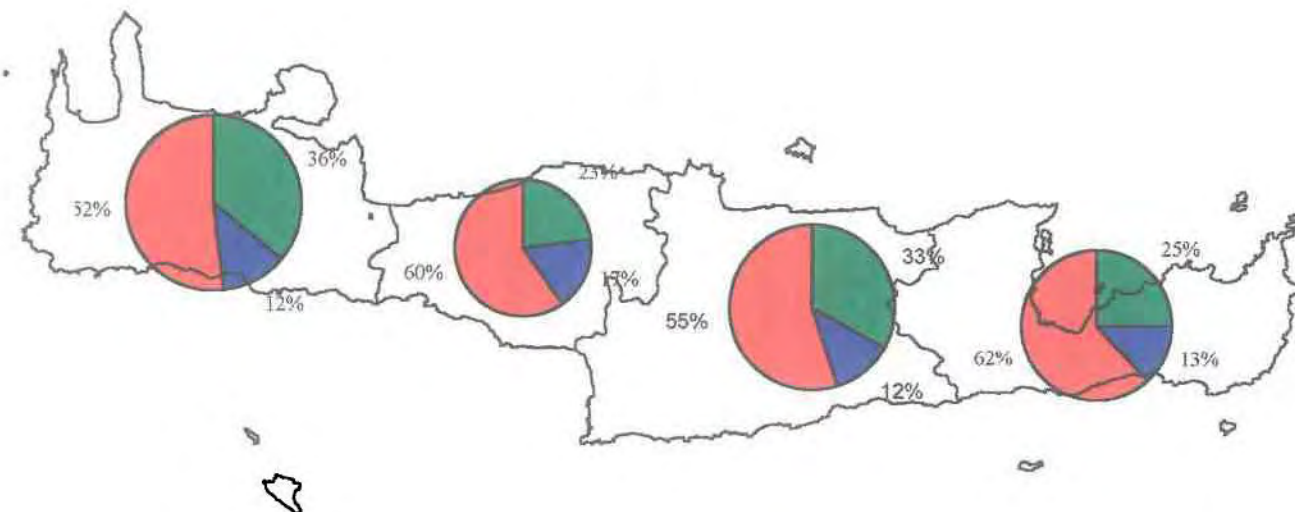
	ΑΕΠ κατά κεφαλή	% μέσου όρου Περιφέρειας
Ν. Ηρακλείου	3.122.501	104,1
Ν. Λασηθίου	3.093.301	103,1
Ν. Ρεθύμνου	2.688.125	89,6
Ν. Χανίων	2.826.183	94,2
Κρήτη	2.998.731	100

Πηγή: Επιλογή. Η Ελληνική Οικονομία 1997.

Τέλος, εξετάζοντας τη συμμετοχή των τριών παραγωγικών τομέων στο συνολικά παραγόμενο ΑΕΠ σε επίπεδο νομού και περιφέρειας, προκύπτουν σημαντικά στοιχεία για την παραγωγική δομή της Κρήτης. Στην περιφέρεια Κρήτης κυριαρχούν ο τομέας των υπηρεσιών και η γεωργία, με αντίστοιχα ποσοστά 56% και 31%, ενώ η συμμετοχή της βιομηχανίας στο ΑΕΠ περιορίζεται στο 13%. Αξίζει μάλιστα να επισημανθεί ότι το ποσοστό συμμετοχής της γεωργίας για την περιφέρεια Κρήτης εμφανίζεται υψηλότερο από το αντίστοιχο της χώρας (12%) κατά είκοσι ποσοστιαίες μονάδες.

Το ίδιο φαινόμενο παρουσιάζεται και σε επίπεδο νομού. Ειδικότερα, στους νομούς Λασηθίου και Ρεθύμνου, το ποσοστό συμμετοχής των υπηρεσιών είναι υψηλότερο από αυτό της περιφέρειας (χάρτης 4.2). Η γεωργία εμφανίζει τα υψηλότερα ποσοστά συμμετοχής στους νομούς Χανίων και Ηρακλείου με 36% και 33% αντίστοιχα. Η συμμετοχή της βιομηχανίας στο ΑΕΠ από την άλλη πλευρά, περιορίζεται στο ήμισυ σχεδόν του αντίστοιχου της χώρας. Αξίζει όμως να επισημανθεί το υψηλό ποσοστό που εμφανίζει στο νομό Ρεθύμνου (17%), το οποίο είναι υψηλότερο και από το αντίστοιχο της περιφέρειας (13%).

Χάρτης 4.2: Διάρθρωση του ΑΕΠ κατά νομό στην περιφέρεια Κρήτης το 1994

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Διπλωματική εργασία:
 Πολιτιστικός Τουρισμός και Περιφερειακή Ανάπτυξη
 (Μελέτη Περίπτωσης: Περιφέρεια Κρήτης)

Επιβλέπων Καθηγητής: Κότιος Άγγελος

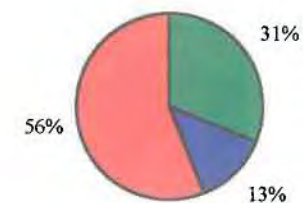
Επιμέλεια: Δαγκωνάκη Ζαχαρένια

Κλίμακα: 1:1.500.000

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Γεωργία
- Βιομηχανία
- Υπηρεσίες

Διάρθρωση του ΑΕΠ στο σύνολο της περιφέρειας

Πηγή: Περιοδικό Επιλογή. Η Ελληνική Οικονομία 1997

4.2 ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ

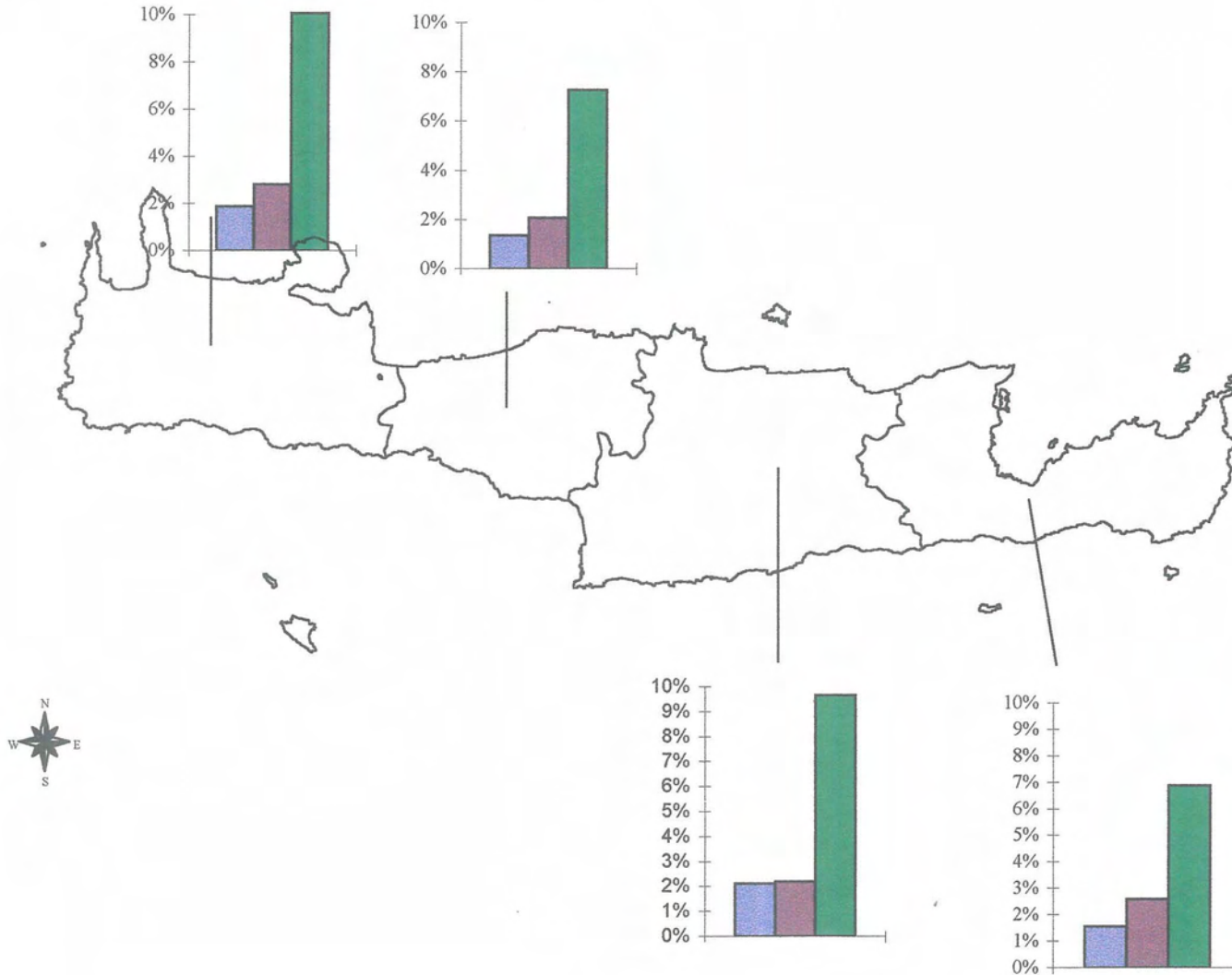
Ο συνολικός οικονομικά ενεργός πληθυσμός στην περιφέρεια Κρήτης το 1991, σύμφωνα με στοιχεία της ΕΣΥΕ, αριθμούσε 211.185 άτομα (ποσοστό 45,5% επί του συνολικού πληθυσμού της περιφέρειας). Οι απασχολούμενοι ήταν 199.475 (94,45% επί του συνολικά ενεργού πληθυσμού), ενώ 11.710 άτομα ήταν άνεργοι (ποσοστό 5,5%).

Η ανεργία, κατά την περίοδο της τελευταίας εικοσαετίας (1971-1991), εμφανίζει αύξηση σε όλα τα επίπεδα αναφοράς (νομός, περιφέρεια και σύνολο χώρας). Παρόλη όμως την αύξηση, η ανεργία στους τέσσερις νομούς του νησιού καθώς και στο σύνολο της περιφέρειας Κρήτης εξακολουθεί να παραμένει σε χαμηλότερα επίπεδα από αυτά της χώρας. Ειδικότερα, κατά την πρώτη δεκαετία, 1971-1981, η αύξηση της ανεργίας ήταν σχετικά μικρή (28,47%). Αντίθετα, τη δεύτερη δεκαετία, 1981-1991, οι άνεργοι σχεδόν διπλασιάστηκαν (αυξήθηκαν κατά 132,14%).

Ενώ λοιπόν κατά το 1971 (χάρτης 4.3), τα ποσοστά ανεργίας στο νησί κυμαινόταν μεταξύ 1,3-2,1%, το 1991 εμφανίζεται μία μεγάλη αύξηση που οδήγησε τα ποσοστά σε τριπλάσια επίπεδα από 3,8% έως 6,2%. Ειδικότερα, τη δεύτερη δεκαετία 1981-1991, η αύξηση των ανέργων ήταν κατακόρυφη. Αρκεί να αναφερθεί ότι στο νομό Ηρακλείου η ανεργία αυξήθηκε κατά 166,8%, φθάνοντας τα 6.083 άτομα το 1991. Η μικρότερη αύξηση σημειώθηκε στο νομό Λασηθίου με 49,4%, ο οποίος το 1991 εμφανίζει το χαμηλότερο ποσοστό ανεργίας (3,87%) σε σχέση με τους υπόλοιπους νομούς και την περιφέρεια. Αντίθετα, παρά τη μεγάλη αύξηση της ανεργίας στο νομό Ηρακλείου, το μεγαλύτερο ποσοστό ανεργίας το 1991, εμφανίζει ο νομός Χανίων με 6,2%. Μάλιστα το ποσοστό αυτό είναι υψηλότερο και από το αντίστοιχο της περιφέρειας (5,54%).

Από τα στοιχεία της απογραφής του 1991 προέκυψαν και άλλα σημαντικά στοιχεία, όπως ότι η ανεργία φαίνεται να πλήττει τις γυναίκες σε μεγαλύτερο βαθμό σε σχέση με τον ανδρικό ενεργό πληθυσμό. Έτσι ενώ οι άνδρες αποτελούσαν το 69% και το 70,2% αντίστοιχα του οικονομικά ενεργού πληθυσμού και των απασχολούμενων στην περιφέρεια Κρήτης, το ποσοστό ανεργίας ήταν μόλις 3,98%. Αντίθετα το ποσοστό ανεργίας στις γυναίκες την ίδια χρονιά ανερχόταν στο 9,02%. Εξετάζοντας χωριστά τα ποσοστά ανεργίας σε κάθε νομό παρατηρήθηκε ότι και στους τέσσερις νομούς η ανεργία είναι μεγαλύτερη στις γυναίκες. Το 1991 μάλιστα η μεγαλύτερη τιμή της ανεργίας στο γυναικείο ενεργό πληθυσμό παρουσιάστηκε στο νομό Χανίων με 10,4%, ενώ η μικρότερη στο νομό Λασηθίου μόλις 5,5%.

Χάρτης 4.3:Εξέλιξη ανεργίας κατά νομό την περίοδο 1981-1991

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Διπλωματική εργασία:

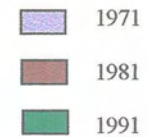
Πολιτιστικός Τουρισμός και Περιφεριακή Ανάπτυξη
(Μελέτη Περίπτωσης: Περιφέρεια Κρήτης)

Επιβλέπων Καθηγητής: Κότιος Άγγελος

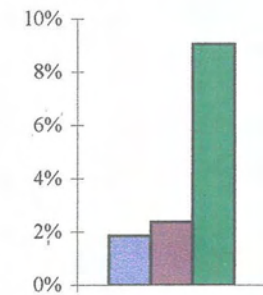
Επιμέλεια: Δαγκωνάκη Ζαχαρένια

Κλίμακα: 1:1.500.000

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

Εξέλιξη ανεργίας στην περιφέρεια Κρήτης

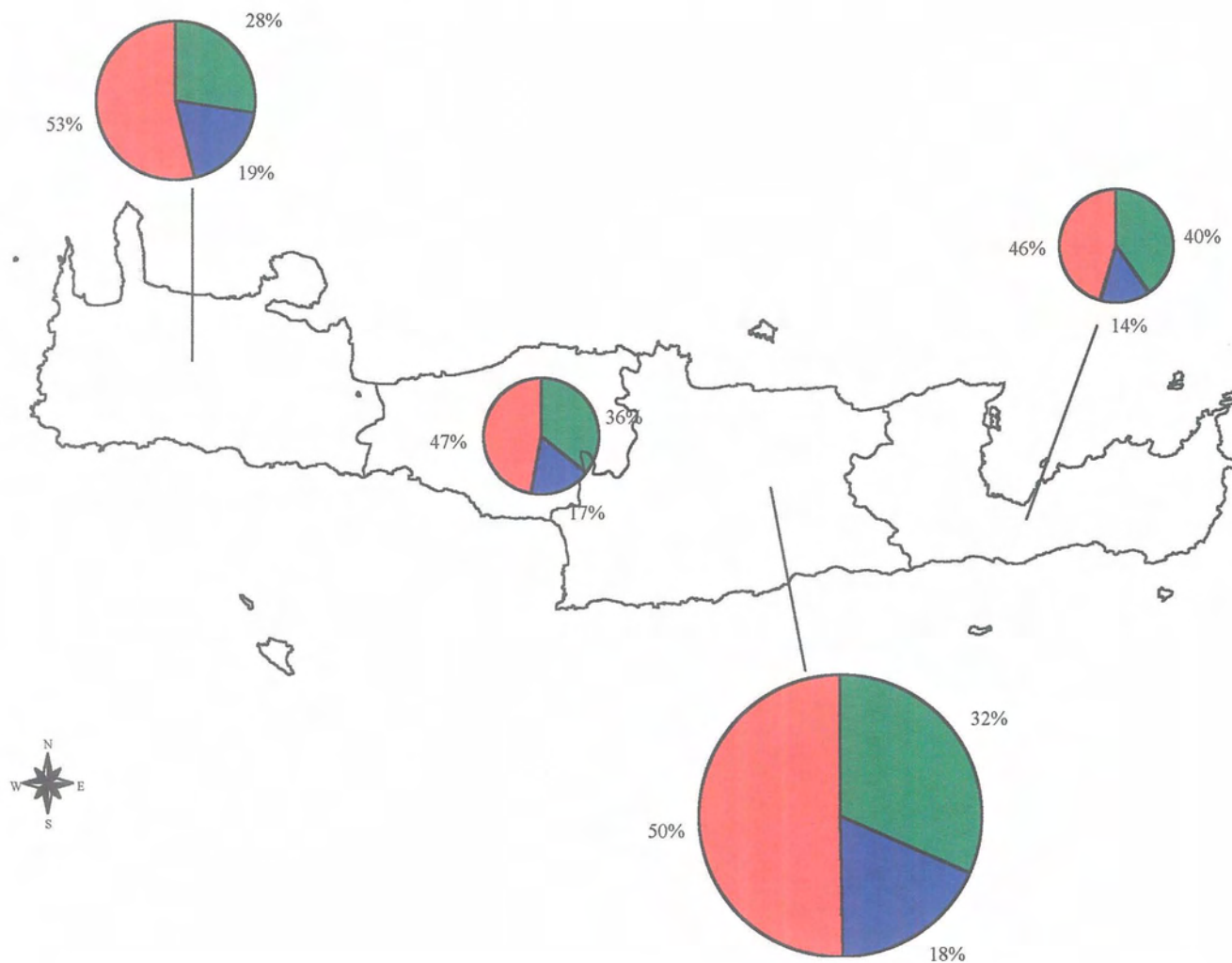
Πηγή: ΕΣΥΕ

Όσον αφορά τη διάρθρωση της απασχόλησης κατά παραγωγικό τομέα, παρατηρείται ότι στην Κρήτη κυριαρχεί, όπως τονίστηκε και στη προηγούμενη παράγραφο, ο τριτογενής τομέας. Αυτό οφείλεται κυρίως στη μεγάλη ανάπτυξη του τουριστικού κλάδου που σημειώθηκε στο νησί τα τελευταία χρόνια. Άλλωστε, από την εξέλιξη των ποσοστών απασχόλησης είναι εμφανές ότι υπήρξε μία μετακίνηση απασχολουμένων από τον πρωτογενή τομέα στον τριτογενή, ενώ ταυτόχρονα τα ποσοστά απασχόλησης στο δευτερογενή παρέμειναν σχεδόν σταθερά.

Ειδικότερα, κατά το 1991 (χάρτης 4.4), τα ποσοστά απασχόλησης στον τριτογενή τομέα κυμαίνονται μεταξύ του 46% και του 53%, στον πρωτογενή μεταξύ 28%-40% και τέλος στο δευτερογενή 14%-19%. Το μεγαλύτερο ποσοστό για τον τριτογενή εμφανίζεται στο νομό Χανίων με 53%, το οποίο είναι υψηλότερο και από το αντίστοιχο της περιφέρειας. Ταυτόχρονα, μαζί με το νομό Ηρακλείου παρουσιάζουν τα υψηλότερα ποσοστά απασχόλησης στο δευτερογενή, γεγονός που οφείλεται στην ανάπτυξη βιομηχανικής περιοχής στην πόλη του Ηρακλείου και του βιοτεχνικού πάρκου στα Χανιά. Επίσης τα Χανιά, παρουσιάζουν και το χαμηλότερο ποσοστό στον πρωτογενή τομέα.

Τέλος, ιδιαίτερη αναφορά αξίζει να γίνει, στο νομό Λασηθίου. Στο συγκεκριμένο νομό κυριαρχεί μεν ο τριτογενής τομέας (απασχολεί το 46% των εργαζομένων), αλλά η διαφορά του από τον πρωτογενή είναι μόλις 6 ποσοστιαίες μονάδες, η χαμηλότερη από τους άλλους νομούς και την περιφέρεια. Η εξήγηση του παραπάνω εντοπίζεται στη μεγάλη ανάπτυξη του κλάδου των θερμοκηπίων στην περιοχή, λόγω του ευνοϊκού κλίματος, ο οποίος αποφέρει σημαντικά εισοδήματα στο νομό.

Χάρτης 4.4: Διάρθρωση απασχόλησης κατά παραγωγικό τομέα, 1991

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Διπλωματική εργασία:

Πολιτιστικός Τουρισμός και Περιφερειακή Ανάπτυξη
(Μελέτη Περίπτωσης: Περιφέρεια Κρήτης)

Επιβλέπων Καθηγητής: Κότιος Άγγελος

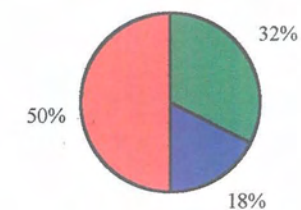
Επιμέλεια: Δαγκωνάκη Ζαχαρένια

Κλίμακα: 1:1.500.000

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Πρωτογενής
- Δευτερογενής
- Τριτογενής

Διάρθρωση απασχόλησης στο σύνολο της περιφέρειας

Πηγή: ΕΣΥΕ

4.3 ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΙ ΤΟΜΕΙΣ

Η περιφέρεια Κρήτης αποτελεί μία από τις πλουσιότερες περιφέρειες της Ελλάδας. Η ανάπτυξή της στηρίζεται κυρίως στον τουρισμό και στη γεωργία, ενώ η βιομηχανική δραστηριότητα είναι περιορισμένη. Η ανάπτυξη του νησιού επικεντρώνεται στο βόρειο τμήμα του. Εκεί βρίσκονται τα κύρια αστικά κέντρα της Κρήτης, το Ηράκλειο και τα Χανιά, που αποτελούν ταυτόχρονα κέντρα οικονομικά, διοικητικά, κοινωνικά και πολιτιστικά.

4.3.1 ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ

Ο πρωτογενής τομέας, όπως ήδη τονίστηκε, αποτελεί μαζί με τον τριτογενή τους κύριους τομείς από τους οποίους προέρχεται το μεγαλύτερο μέρος του παραγόμενου προϊόντος στην περιφέρεια Κρήτης. Άλλωστε το ποσοστό των ατόμων που απασχολούνται στον πρωτογενή τομέα δεν είναι καθόλου ευκαταφρόνητο. Αρκεί να σημειωθεί ότι κατά το 1991, το ποσοστό αυτό αντιστοιχούσε στο 32%, ενώ για την ίδια χρονιά το αντίστοιχο στη χώρα ήταν μόλις 20%.

Επίσης, ο πρωτογενής τομέας είναι σημαντικός και για τους τέσσερις νομούς του νησιού. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα ποσοστά απασχόλησης στον συγκεκριμένο τομέα βρίσκονται πάνω από το 28%, ενώ σε δύο νομούς (Ρεθύμνου και Λασηθίου) είναι υψηλότερα από τα αντίστοιχα της περιφέρειας καθώς και της χώρας.

4.3.1.1 Γεωργία

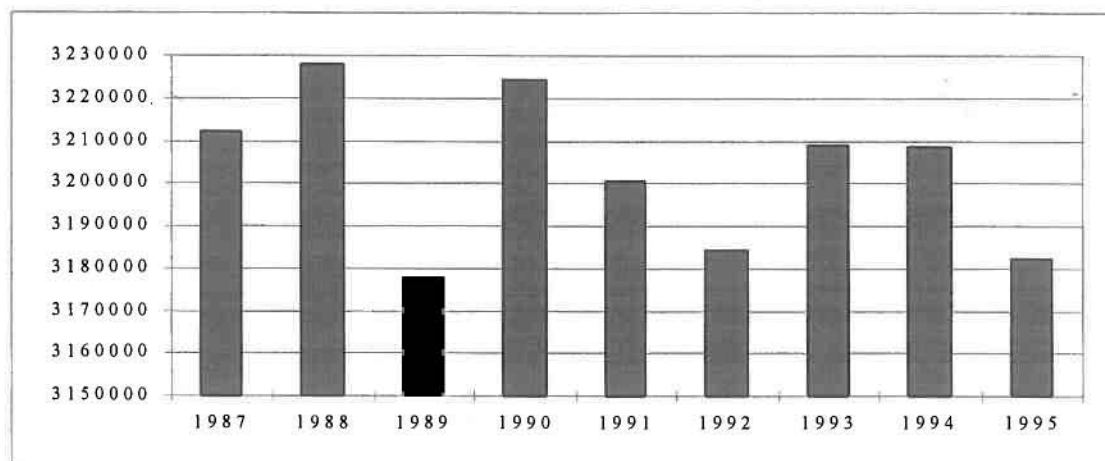
Οι καλλιεργούμενες εκτάσεις σε όλη την περιφέρεια Κρήτης ανερχόταν, το 1995, σε 3.182.433στρ., και αποτελούσαν το 8% των καλλιεργούμενων εκτάσεων στο σύνολο της χώρας. Το χαμηλό αυτό ποσοστό δικαιολογείται από την απουσία μεγάλων πεδιάδων στο νησί και την ύπαρξη μεγάλων ορεινών όγκων που δυσχεραίνουν την καλλιέργεια της γης.

Μελετώντας τη μεταβολή των καλλιεργούμενων εκτάσεων την περίοδο 1987-1995, παρατηρούμε ότι αυτή δεν εμφανίζεται σταθερή αλλά διαφοροποιείται μεταξύ των ετών. Ενώ λοιπόν, για παράδειγμα, κατά τη διετία 1987-1988 οι καλλιεργούμενες εκτάσεις στην περιφέρεια Κρήτης αυξήθηκαν κατά 0,5%, την επόμενη χρονιά μειώθηκαν κατά 1,5%. Το ίδιο φαινόμενο εμφανίζεται και κατά τη διάρκεια των επόμενων ετών, με εξαίρεση την περίοδο 1992-1995 οπότε οι καλλιεργούμενες

εκτάσεις εμφανίζουν συνεχή μείωση. Συνολικά, κατά την περίοδο 1987-1995 παρουσιάζεται μία πολύ μικρή μείωση της τάξης του 0,94%.

Διάγραμμα 4.2: Καλλιεργούμενες εκτάσεις στην περιφέρεια Κρήτης, 1987-1995

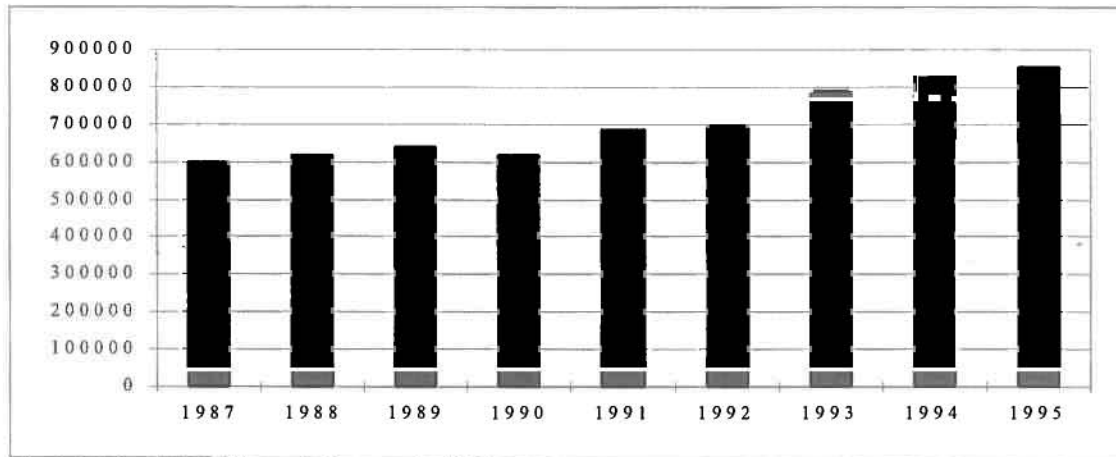

Πηγή: Επιλογή. Η Ελληνική Οικονομία 1997.

Το μεγαλύτερο μέρος των καλλιεργούμενων εκτάσεων της περιφέρειας το 1995, εμφάνιζε ο νομός Ηρακλείου, στον οποίο αντιστοιχούσε το 46,36% των εκτάσεων του νησιού. Ακολούθησε ο νομός Χανίων με ποσοστό 19,65% και τέλος το Λασιθί και το Ρέθυμνο με 17,76% και 16,23% αντίστοιχα. Η ίδια κατάσταση παρατηρούνταν και πριν από 8 χρόνια, το 1987, με τα ποσοστά των καλλιεργούμενων εκτάσεων να βρίσκονται στα ίδια σχεδόν επίπεδα.

Από το σύνολο των καλλιεργούμενων εκτάσεων, αρδεύεται μόλις το 26,89%. Το ποσοστό αυτό είναι χαμηλότερο από το αντίστοιχο της χώρας που ανέρχεται σε 33,53%. Είναι γνωστά άλλωστε τα προβλήματα ύδρευσης και άρδευσης που αντιμετωπίζει το νησί, ιδιαίτερα τους καλοκαιρινούς μήνες. Ωστόσο, η βελτίωση σε αυτό το θέμα ήταν σημαντική, καθώς την περίοδο 1987-1995 υπήρξε μία σημαντική αύξηση των αρδευόμενων εκτάσεων κατά 42,73%, ενώ σε επίπεδο χώρας την ίδια περίοδο η αύξηση ήταν μόλις 14,9%. Έτσι, το 1995 οι αρδευόμενες εκτάσεις ήταν 855.761στρ. ενώ το 1987 ήταν 599.559στρ..

Διάγραμμα 4.3: Αρδευόμενες εκτάσεις στην περιφέρεια Κρήτης, 1987-1995

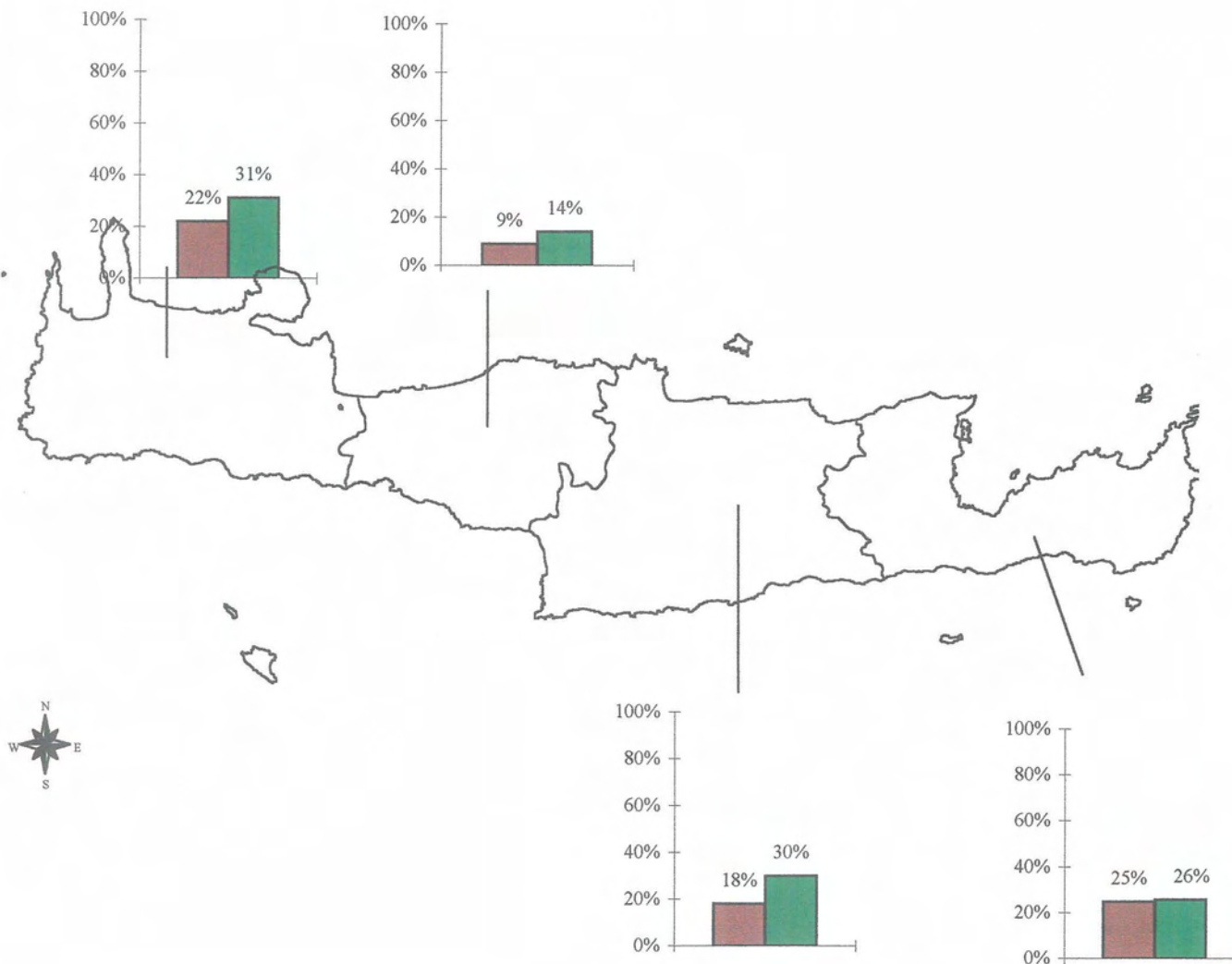
Πηγή: Επilogή. Η Ελληνική Οικονομία 1997.

Αύξηση όμως στις αρδευόμενες εκτάσεις παρουσιάστηκε και στους τέσσερις νομούς του νησιού, πάντα κατά την περίοδο 1987-1995 (χάρτης 4.5). Η μεγαλύτερη αύξηση εμφανίζεται στο νομό Ηρακλείου, όπου το ποσοστό των αρδευόμενων εκτάσεων στις καλλιεργούμενες, αυξήθηκε από 18,17% το 1987 σε 30% το 1995 (μεταβολή 66%). Ακολούθησε ο νομός Ρεθύμνου, όπου η αύξηση ήταν 56,68% (από 8,98% το 1987 ανήλθαν σε 14,07% το 1995). Τέλος, αύξηση υπήρξε και στους άλλους δύο νομούς της Κρήτης αλλά σε χαμηλότερο βαθμό.

Σημαντικό στοιχείο όμως για την ανάπτυξη του γεωργικού κλάδου δεν αποτελεί μόνο η αύξηση των αρδευόμενων εκτάσεων. Επίσης, σημαντική θεωρείται και η αύξηση του βαθμού εκμηχάνισης της γεωργίας, που εδώ παρουσιάζεται ως τον αριθμό των γεωργικών ελκυστήρων που αντιστοιχούν ανά 1000 στρέμματα καλλιεργούμενης έκτασης. Εξετάζοντας λοιπόν τον παραπάνω δείκτη και την εξέλιξή του κατά την περίοδο 1987-1993, προέκυψαν μερικά ενδιαφέροντα στοιχεία.

Η περιφέρεια της Κρήτης, με βάση τον παραπάνω δείκτη, εμφανίζεται τόσο το 1987 όσο και το 1993 περισσότερο ανεπτυγμένη σε σχέση με τις υπόλοιπες 12 περιφέρειες της χώρας (χάρτης 4.6). Είναι χαρακτηριστικό ότι το 1987 η τιμή του δείκτη ήταν 13, τη στιγμή που στην δεύτερη θέση ήταν η περιφέρεια της Κεντρικής Μακεδονίας με 10,64 ελκυστήρες ανά 1000στρ. καλλιεργούμενης έκτασης. Η ίδια κατάσταση εμφανίζεται και το 1993, με τον δείκτη στην περιφέρεια Κρήτης να φτάνει το 15, ενώ στη δεύτερη θέση βρισκόταν τότε η περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου, με αντίστοιχη τιμή 10.

Χάρτης 4.5: Αρδευόμενες εκτάσεις ανά καλλιεργούμενες, 1987-1995

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Διπλωματική εργασία:
Πολιτιστικός Τουρισμός και Περιφεριακή Ανάπτυξη
(Μελέτη Περίπτωσης: Περιφέρεια Κρήτης)

Επιβλέπων Καθηγητής: Κότιος Άγγελος

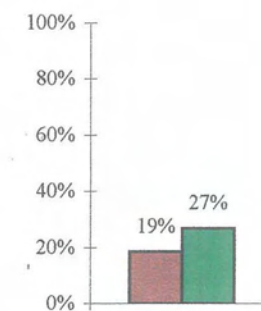
Επιμέλεια: Δαγκωνάκη Ζαχαρένια

Κλίμακα: 1:1.500.000

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

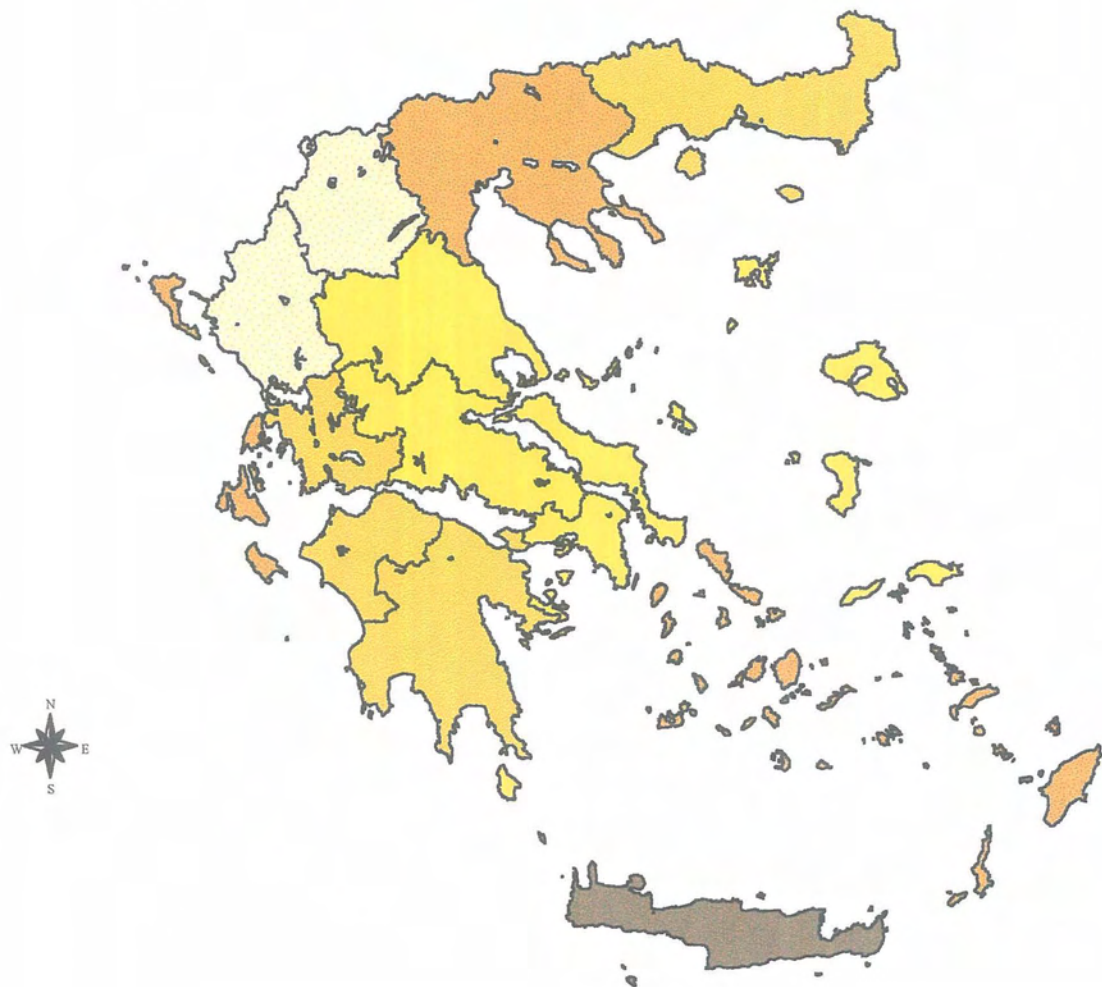
■ 1987
■ 1994

Εξέλιξη των αρδευόμενων εκτάσεων στην περιφέρεια Κρήτης

Πηγή: Περιοδικό Επιλογή. Η Ελληνική Οικονομία 1997

Χάρτης 4.6: Γεωργικοί Ελκυστήρες ανά 1000 στρ. καλλιεργούμενης έκτασης, 1993

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ &
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Διπλωματική εργασία:

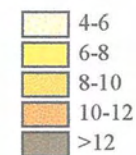
Πολιτιστικός Τουρισμός και Περιφερειακή Ανάπτυξη
(Μελέτη Περίπτωσης: Περιφέρεια Κρήτης)

Επιβλέπων Καθηγητής: Κότιος Άγγελος

Επιμέλεια: Δαγκωνάκη Ζαχαρένια

Κλίμακα: 1:6.000.000

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

Μέσος όρος χώρας: 8,93

Πηγή: Περιοδικό Επιλογή. Η Ελληνική
Οικονομία 1997

Σε επίπεδο νομού, περισσότερο εξελιγμένος, με πολύ μεγάλη απόσταση από τους υπόλοιπους, εμφανιζόταν ο νομός Ηρακλείου, καθώς το 1993 αντιστοιχούσαν 22 γεωργικοί ελκυστήρες σε 1000στρ. καλλιεργούμενης έκτασης. Στη δεύτερη θέση βρισκόταν οι νομοί Λασηθίου και Ρεθύμνου, στους οποίους η τιμή του δείκτη είναι 9, ενώ τελευταίος ήταν ο νομός Χανίων μόλις με 7,4 γεωργικούς ελκυστήρες ανά 1000στρ. καλλιεργούμενης έκτασης (χάρτης 4.7).

Ολοκληρώνοντας την αναφορά στον κλάδο της γεωργίας αξίζει να αναφερθεί ότι τα κυριότερα γεωργικά προϊόντα που παράγονται στο νησί είναι τα εσπεριδοειδή (πορτοκάλια, λεμόνια κ.α.), οι τομάτες, τα επιτραπέζια σταφύλια, η σταφίδα και το ελαιόλαδο. Σε μικρότερες ποσότητες παράγονται σιτάρι, πατάτες, ροδάκινα και μήλα. Όπως είναι φυσικό ένα μεγάλο μέρος των παραγόμενων προϊόντων εξάγεται σε άλλες περιοχές της χώρας καθώς και στο εξωτερικό, αποφέροντας ένα σημαντικό εισόδημα στους Κρήτες γεωργούς.

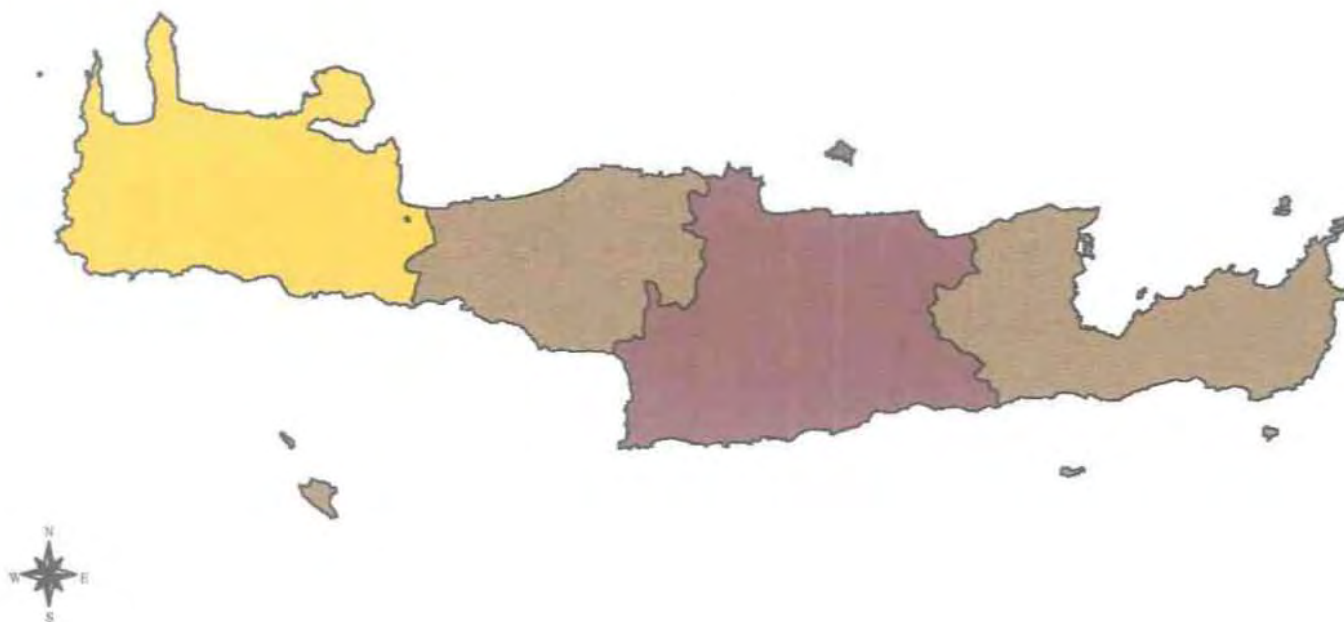
Πίνακας 4.2: Παραγόμενα προϊόντα (σε τόννους) στην περιφέρεια Κρήτης, 1995

Προϊόντα	Ν. Ηρακλείου	Ν. Λασηθίου	Ν. Ρεθύμνου	Ν. Χανίων	Κρήτη
1 Ελαιόλαδο	50.983	12.805	11.276	26.355	101.419
2 Σιτάρι	3.144	1.610	1.112	74	5.940
3 Εσπεριδοειδή	16.387	4.979	4.996	108.424	134.786
4 Μήλα	199	669	288	283	1.439
5 Ροδάκινα	206	149	87	271	713
6 Πατάτες	34.522	39.325	7.249	8.390	89.486
7 Τομάτες	52.990	38.237	4.798	28.329	124.354

Πηγή: Επιλογή. Η Ελληνική Οικονομία 1997.

Όπως προκύπτει από τα στοιχεία του παραπάνω πίνακα, το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής ελαιολάδου και τομάτας της περιφέρειας γίνεται στο νομό Ηρακλείου, του οποίου η παραγωγή αντιπροσωπεύει το 50,26% και το 42,6% αντίστοιχα της συνολικής παραγωγής του νησιού. Ο νομός Χανίων παράγει κυρίως εσπεριδοειδή, καθώς η παραγωγή του νομού το 1995 αντιστοιχούσε στο 80,4% της παραγωγής της περιφέρειας. Ο νομός Λασηθίου, εξειδικεύεται κατά ένα τρόπο στην παραγωγή πατάτας με 39.325 τόννους το 1995.

Χάρτης 4.7: Γεωργικοί Ελκυστήρες ανά 1000 στρ. καλλιεργούμενης έκτασης, 1993

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

**ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ &
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ**

Διπλωματική εργασία:

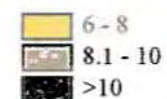
Πολιτιστικός Τουρισμός και Περιφεριακή Ανάπτυξη
(Μελέτη Περίπτωσης: Περιφέρεια Κρήτης)

Επιβλέπων Καθηγητής: Κότιος Άγγελος

Επιμέλεια: Δαγκωνάκη Ζαχαρένια

Κλίμακα: 1:1.500.000

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

Μέσος όρος περιφέρειας: 14,9

Πηγή: Περιοδικό Επιλογή. Η Ελληνική
Οικονομία 1997

4.3.1.2 Κτηνοτροφία

Ο τομέας της κτηνοτροφίας είναι ανεπτυγμένος κυρίως στους νομούς Χανίων και Ηρακλείου. Λόγω του αναγλύφου του νησιού, ιδιαίτερη ανάπτυξη παρουσιάζει η αιγοπροβατοτροφία, ενώ σε μικρότερο βαθμό έχει αναπτυχθεί η εκτροφή βοοειδών, αλόγων, χοίρων κ.α.

Σύμφωνα με στοιχεία της ΕΣΥΕ, το 1991, οι βοσκότοποι καταλάμβαναν έκταση 4338,6 χιλ. στρεμμάτων (δηλαδή το 52% της έκτασης του νησιού). Από την παραπάνω έκταση τα 957,2 χιλ. στρ. (ποσοστό 22,06%) ήταν κοινοτικοί/δημοτικοί βοσκότοποι, ενώ το υπόλοιπο 77,9% ανήκε σε ιδιώτες. Σε σχέση με το 1981 οι εκτάσεις που κάλυπταν οι βοσκότοποι παρουσίασαν αύξηση της τάξης του 339%, γεγονός το οποίο δείχνει ότι ο κτηνοτροφικός κλάδος μπορεί να αναπτυχθεί περισσότερο και να αποτελέσει σε μερικά χρόνια ένα κυρίαρχο κλάδο στην οικονομία του νησιού.

Πίνακας 4.3: Παραγωγή κύριων κτηνοτροφικών προϊόντων (σε τόννους), 1987-1995

Προϊόντα	Παραγωγή 1987	Παραγωγή 1995	Μεταβολή (%)
Κρέας	29.187	31.049	6,3
Γάλα	103.202	131.050	26,9
Τυρί μαλακό	1.791	3.588	100,3
Τυρί σκληρό	6.343	9.258	45,9
Αυγά *	145.105	107.159	-26,1

Πηγή: Επίλογή. Η Ελληνική Οικονομία 1997.

*χιλιάδες τεμάχια

Τα κυριότερα παραγόμενα κτηνοτροφικά προϊόντα είναι το κρέας, το γάλα, το τυρί και τα αυγά. Η Κρήτη, σύμφωνα με στοιχεία του 1995, παρήγαγε 131.050 τόννους γάλα, το οποίο αντιστοιχεί μόλις στο 7% της παραγωγής της χώρας. Η παραγωγή των υπόλοιπων προϊόντων δεν θεωρείται ιδιαίτερα σημαντική. Όπως παρουσιάζεται και στον πίνακα 4.5, κατά την περίοδο 1987-1995, η παραγωγή των κτηνοτροφικών προϊόντων αυξήθηκε με εξαίρεση την παραγωγή αυγών, η οποία σημείωσε μείωση κατά 26,1%. Η μεγαλύτερη αύξηση παρατηρήθηκε στην παραγωγή μαλακού και σκληρού τυριού.

4.3.1.3 Αλιεία

Οι αλιείς το 1992, σύμφωνα με στοιχεία της ΕΣΥΕ, ανερχόταν σε 1.772 άτομα, από τα οποία το 83,69% (1.483 άτομα) ήταν ερασιτέχνες. Η μεταβολή της απασχόλησης στον κλάδο της αλιείας σε σχέση με το 1991 δεν ήταν σημαντική. Υπήρξε μία αύξηση των αλιέων, η οποία όμως κυμάνθηκε σε χαμηλά επίπεδα τόσο στο σύνολο της περιφέρειας αλλά και ειδικότερα σε κάθε νομό. Εξαίρεση αποτέλεσε ο νομός Λασηθίου, όπου οι απασχολούμενοι μειώθηκαν δραστικά (229 άτομα το 1991 μειώθηκαν σε 132 άτομα το 1992).

Η αλιεία γίνεται είτε με λέμβους είτε με μηχανοκίνητα σκάφη. Σύμφωνα με το δείκτη που αναφέρεται στον αριθμό των σκαφών ανά απασχολούμενο, η περιφέρεια Κρήτης το 1992, εμφάνιζε μαζί με τη Μακεδονία, τη Στερεά και τα Ιόνια Νησιά τη χαμηλότερη αναλογία σκαφών ανά απασχολούμενο στη χώρα. Η τιμή του δείκτη για την περιφέρεια Κρήτης είναι μόλις 0,9, ενώ η αντίστοιχη για τη χώρα είναι 1. Η τιμή του δείκτη το 1992 παρέμεινε σταθερή σε σχέση με το 1991.

Η τιμή του παραπάνω δείκτη στους τρεις από τους τέσσερις νομούς του νησιού παρουσιάζεται υψηλότερη από το μέσο όρο της περιφέρειας. Ειδικότερα, στο νομό Λασηθίου ο δείκτης ήταν 3,14, στο Ρέθυμνο 1,62 και τέλος στα Χανιά ήταν 1,7. Αντίθετα η τιμή του δείκτη για το Ηράκλειο ήταν μόλις 0,28. Σε σχέση με το 1991 οι τιμές του δείκτη εμφανίζονται αυξημένες με εξαίρεση το Ηράκλειο όπου υπήρξε πτώση και τα Χανιά που η τιμή διατηρήθηκε σταθερή. Και στους άλλους όμως δύο νομούς η αύξηση της τιμής του δείκτη ήταν πιθανότατα αποτέλεσμα της μείωσης των απασχολούμενων και όχι της αύξησης των σκαφών.

Η αλιευτική παραγωγή στο νησί ανέρχεται ετησίως σε 5.000 τόννους. Όμως οι ανάγκες των κατοίκων δεν καλύπτονται από την τοπική παραγωγή, και για το λόγο αυτό εισάγονται ψάρια από άλλες περιοχές νωπά ή κατεψυγμένα. Τέλος αξίζει να σημειωθεί ότι στην Κρήτη δεν έχουν αναπτυχθεί ακόμα μονάδες ιχθυοκαλλιέργειας, οι οποίες θα επέτρεπαν την κάλυψη των αναγκών του νησιού από την τοπική παραγωγή.

4.3.1.4 Δασοπονία

Η Κρήτη γενικά χαρακτηρίζεται από την έλλειψη μεγάλων δασικών εκτάσεων. Το 1991, τα δάση καταλάμβαναν έκταση ίση με 388,2 χιλ. στρ., το οποίο αντιστοιχεί μόλις στο 4,65% της συνολικής έκτασης του νησιού.

Από τα στοιχεία της Στατιστικής Υπηρεσίας, προκύπτει ότι η πλειοψηφία των δασών εντοπιζόταν στο νομό Χανίων, όπου το 1991 η έκταση που καταλάμβαναν ανερχόταν σε 167,2 χιλ. στρ.. Θα πρέπει άλλωστε να αναφερθεί ότι ο νομός Χανίων φιλοξενεί ένα από τους 10 εθνικούς δρυμούς της χώρας, το φαράγγι της Σαμαριάς.

Εξετάζοντας την αναλογία των δασών στη συνολική έκταση του κάθε νομού, παρατηρήθηκε ότι αυτή βρίσκεται στα ίδια επίπεδα στους νομούς Χανίων και Λασηθίου (7% και 8% αντίστοιχα), ενώ αντίθετα τα ποσοστά στους άλλους δύο νομούς ήταν χαμηλότερα. Συγκεκριμένα στο Ηράκλειο το ποσοστό των δασών στην έκταση του νομού περιοριζόταν στο 2%, και στο Ρέθυμνο στο 1%.

Όπως είναι φυσικό, λόγω της μικρής έκτασης των δασών, η παραγωγή δασικών προϊόντων είναι περιορισμένη. Ειδικότερα, η παραγωγή στρογγυλής ξυλείας (δηλαδή έλατα, πεύκο, δρυ, οξυά κ.α.) είναι μηδενική. Ωστόσο στην Κρήτη παράγονται δευτερεύοντα δασικά προϊόντα όπως καυσόξυλα και ξυλάνθρακες. Τα καυσόξυλα που παράγονται προέρχονται από γεωργικές εκτάσεις και το 1992, ανήλθαν σε 81.436 τόννους (12% της συνολικής παραγωγής της χώρας). Η παραγωγή ξυλανθράκων την ίδια χρονιά ήταν 1.576 τόννοι και αντιπροσώπευε το 23,87% της παραγωγής της χώρας.

4.3.2 ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ

Ο δευτερογενής τομέας στην περιφέρεια Κρήτης χαρακτηρίζεται από το μικρό μέγεθος των μονάδων και τη χαμηλή ιπποδύναμη του μηχανολογικού εξοπλισμού. Επίσης, τα ποσοστά απασχόλησης στον συγκεκριμένο τομέα είναι χαμηλότερα σε σχέση με τον πρωτογενή και τον τριτογενή. Όπως αναφέρθηκε στην παράγραφο 4.2, το ποσοστό απασχόλησης στο δευτερογενή τομέα το 1991 ήταν 18%, επτά ποσοστιαίες μονάδες χαμηλότερο από το αντίστοιχο της χώρας. Συγκρίνοντας μάλιστα με τα ποσοστά του πρωτογενή (32%) και του τριτογενή (50%) τομέα, είναι εμφανές ότι ο δευτερογενής τομέας στην Κρήτη είναι περιορισμένος.

Από το 1973 έξω από την πόλη του Ηρακλείου λειτουργεί μία Βιομηχανική Περιοχή, που καλύπτει έκταση 1.476 στρεμμάτων. Επίσης, έχουν ξεκινήσει οι διαδικασίες για τη λειτουργία ενός Βιοτεχνικού Πάρκου στο νομό Λασηθίου, για την ενίσχυση και την παροχή βοήθειας και τεχνογνωσίας στις βιοτεχνίες του νομού. Τέλος, στο νομό Χανίων ήδη έχει οργανωθεί ένα βιοτεχνικό πάρκο στη θέση Τσικαλαριά σε συνεργασία με τον ΕΟΜΜΕΧ.

Κύρια χαρακτηριστικά των επιχειρήσεων της Κρήτης είναι η εποχιακή λειτουργία των περισσότερων και η χαμηλού επιπέδου τεχνολογία που χρησιμοποιούν. Πρόκειται για μικρομεσαίες επιχειρήσεις, οικογενειακού χαρακτήρα, ενώ ο αριθμός των μεγάλων βιομηχανικών μονάδων είναι περιορισμένος. Για παράδειγμα μπορεί να αναφερθεί ότι στο νομό Ηρακλείου υπάρχουν μόλις τέσσερις μονάδες, οι οποίες απασχολούν παραπάνω από 100 άτομα και μπορούν να χαρακτηριστούν ως βιομηχανίες. Το μεγαλύτερο μέρος των επιχειρήσεων απασχολούν μέχρι και 4 άτομα. Το ίδιο φαινόμενο παρατηρείται και στους άλλους νομούς (ΕΛΚΕΠΑ, 1995).

Οι υπάρχουσες βιομηχανίες-βιοτεχνίες αφορούν κυρίως μονάδες επεξεργασίας αγροτικών προϊόντων με σκοπό την εξαγωγή τους (π.χ. ελαιουργεία, μονάδες τυποποίησης ελαιολάδου, πυρηνελαιουργεία, τυροκομεία, οινοποιεία, εργοστάσια ζωοτροφών κ.α.), μονάδες κατασκευής γεωργικών μηχανημάτων, επιχειρήσεις ειδών λαϊκής τέχνης, επιχειρήσεις ένδυσης, υπόδησης, διατροφής, επεξεργασίας μαρμάρου, γύψου κλπ (ibid).

Τα κυριότερα προβλήματα που αντιμετωπίζει ο δευτερογενής τομέας στην περιφέρεια Κρήτης σχετίζονται, με τον τρόπο οργάνωσης των επιχειρήσεων, με θεσμικά ζητήματα (έλλειψη θεσμοθετημένου χωροταξικού σχεδιασμού, δηλαδή η μη ύπαρξη ΒΙΠΕ στους υπόλοιπους νομούς), με προβλήματα στη χρηματοδότηση των επιχειρήσεων (υψηλό κόστος χρηματοδότησης των πάγιων εγκαταστάσεων και του κεφαλαίου κίνησης), με τη χαμηλή εξειδίκευση του εργατικού δυναμικού, με την έλλειψη βασικών υποδομών (π.χ. δρόμοι, αεροδρόμια, ενέργεια κ.α.) που θα επιτρέψουν τη μείωση του κόστους μεταφοράς των προϊόντων και των πρώτων υλών, το οποίο αυξάνεται λόγω του νησιώτικου χαρακτήρα της Κρήτης (ibid).

4.3.3 ΤΡΙΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ

Στον τριτογενή τομέα, όπως ήδη έχει αναφερθεί αρκετές φορές, η κυριαρχία του κλάδου του τουρισμού δεν μπορεί να αμφισβητηθεί. Μαζί με τη γεωργία, ο τουρισμός αποτελεί το σημαντικότερο πόρο εισοδήματος για τους κατοίκους του νησιού. Τα τελευταία χρόνια μάλιστα γίνονται προσπάθειες για την αναβάθμιση των υπηρεσιών που προσφέρονται με στόχο πάντα την προσέλκυση περισσότερων επισκεπτών, αλλοδαπών είτε ημεδαπών.

Στις επόμενες δύο παραγράφους, εξετάζονται χωριστά ο εμπορικός κλάδος, οι υπηρεσίες και ο τουρισμός. Για τον τουρισμό η αναφορά είναι περιορισμένη καθώς στο επόμενο κεφάλαιο παρουσιάστηκε αναλυτικά η εξέλιξη του κλάδου στην περιφέρεια Κρήτης.

4.3.3.1 Εμπόριο και Υπηρεσίες

Στην περιφέρεια Κρήτης, σύμφωνα με στοιχεία του 1994, δραστηριοποιούνταν 8.590 εμπορικές επιχειρήσεις (χονδρικού ή λιανικού εμπορίου) και 7.348 επιχειρήσεις παροχής υπηρεσιών. Οι παραπάνω αντιπροσωπεύαν το 5% των εμπορικών επιχειρήσεων και το 6,4% των επιχειρήσεων υπηρεσιών της χώρας αντίστοιχα. Από το σύνολο των εμπορικών επιχειρήσεων, οι 2.460 (ποσοστό 28,63%) αναφερόταν στο χονδρικό εμπόριο, ενώ οι 6.130 (71,36%) αφορούσαν το λιανικό εμπόριο.

Η μέση ετήσια απασχόληση το 1994, στον εμπορικό κλάδο και στον κλάδο των υπηρεσιών ανερχόταν σε 31.366 άτομα, το οποίο αντιστοιχούσε στο 28,4% του συνόλου των απασχολουμένων στην περιφέρεια Κρήτης το ίδιο έτος. Με το χονδρικό εμπόριο απασχολούνταν 5.039 άτομα (ποσοστό 16,05%) και με το λιανικό 7.385 άτομα (23,5%). Τέλος, οι απασχολούμενοι στις υπηρεσίες ήταν 7.348 άτομα (23,42%).

Ο κύκλος εργασιών των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνταν στο νησί το 1994, ήταν 861.169 εκατ. δρχ. και παρουσίασε σε σχέση με το 1993, αύξηση κατά 23,68%. Μάλιστα η αύξηση ήταν στα ίδια σχεδόν επίπεδα με την αντίστοιχη της χώρας (22,5%). Το μεγαλύτερο μέρος του παραγόμενου ποσού προερχόταν από τις υπηρεσίες (36,51%) και ακολούθησαν το χονδρικό και το λιανικό εμπόριο με 33,32% και 30,16% αντίστοιχα.

Το μεγαλύτερο μέρος του κύκλου εργασιών του εμπορίου και των υπηρεσιών της Κρήτης παράγεται στο νομό Ηρακλείου (57,28% επί του συνόλου), ενώ σε μεγάλη απόσταση ακολούθησαν οι νομοί Χανίων με 21,5%, Ρεθύμνου με 11,81% και τέλος το Λασιθί με 9,38%. Όσον αφορά την προέλευση του παραγόμενου ποσού, σε όλους τους νομούς, η μεγαλύτερη ποσότητα προερχόταν από τους δύο κλάδους του εμπορίου (τα ποσοστά κυμαίνονται μεταξύ 57%-67%).

4.3.3.2 Τουρισμός

Ο τουριστικός κλάδος έχει ιδιαίτερη σημασία για την Ελληνική οικονομία και ιδιαίτερα για ορισμένες περιφέρειες, όπως η Κρήτη που η ανάπτυξή της είναι στενά

συνδεδεμένη με την ανάπτυξη του τουρισμού. Πρέπει να επισημανθεί ότι η συμβολή του τουρισμού στην οικονομία είναι δύσκολο να εξακριβωθεί καθώς “πολλές δραστηριότητες που εξυπηρετούν τον τουρισμό εντάσσονται στατιστικά σε άλλους κλάδους και δεν μπορούν να απομονωθούν” (Γλυτσός, 1988, σελ. 194). Ωστόσο, μπορούν να χρησιμοποιηθούν μερικά στοιχεία, όπως ο αριθμός των κλινών, η πληρότητα των τουριστικών καταλυμάτων και η διαχρονική τους εξέλιξη.

Όσον αφορά τον αριθμό των κλινών, στην περιφέρεια Κρήτης, το 1995 ήταν εγκατεστημένο το 19,71% (109.863 κλίνες) του συνόλου των κλινών της χώρας. Οι τουριστικές κλίνες στην πλειοψηφία τους ήταν εγκατεστημένες στα νησιά του νοτίου Αιγαίου (ποσοστό 23,49%) και στην Αττική (12,84%). Αντίθετα το χαμηλότερο μέρος της τουριστικής υποδομής (0,53%) βρισκόταν στην περιφέρεια της δυτικής Μακεδονίας. Σύμφωνα με στοιχεία της Διεύθυνσης Τουρισμού Κρήτης, στις 21.01.1997, οι κλίνες συνολικά που βρίσκονται στην Κρήτη ανερχόταν σε 107.546, δηλαδή μεταβολή -2,1% σε σχέση με το 1995. Λόγω των μεγάλων διαστάσεων του φαινομένου της παραοικονομίας που εντοπίζεται στον τουριστικό κλάδο, το παραπάνω αποτέλεσμα θα πρέπει να ερμηνευτεί προσεκτικά, διότι δεν είναι γνωστός ο αριθμός των κλινών που προσφέρονται αδήλωτες.

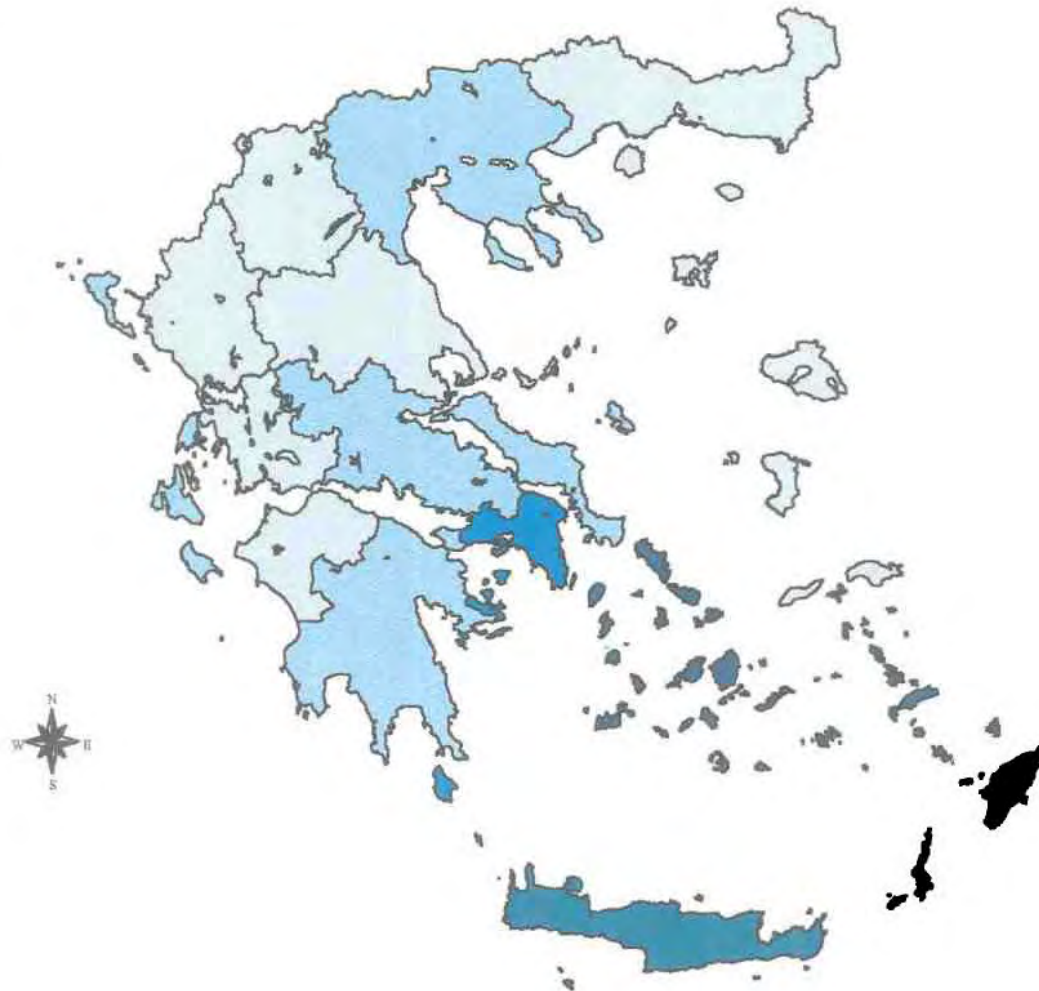
Πίνακας 4.4: Εξέλιξη της τουριστικής υποδομής την περίοδο 1989-1996

Νομοί	Τουριστικές Κλίνες		Μεταβολή κλινών (%)
	1986	1996	1986-1996
Ηρακλείου	26.363	49.341	87,16
Λασηθίου	11.811	20.180	70,85
Ρεθύμνου	6.972	19.848	184,68
Χανίων	5.398	18.177	236,73
Κρήτη	50.544	107.546	112,77

Πηγή: Διεύθυνση Τουρισμού Κρήτης, ΕΟΤ

Το 50% σχεδόν της τουριστικής υποδομής της Κρήτης (συγκεκριμένα το 45,87%) συγκεντρωνόταν στο νομό Ηρακλείου. Στους υπόλοιπους τρεις νομούς τα ποσοστά κυμαίνονται μεταξύ 16 και 18%. Η διαχρονική εξέλιξη των κλινών την περίοδο 1986-1996 παρουσιάζει μεγαλύτερο ενδιαφέρον. Την παραπάνω περίοδο η τουριστική υποδομή στην περιφέρεια Κρήτης αυξήθηκε κατά 112,77%. Στους νομούς Ρεθύμνου και Χανίων μάλιστα η αύξηση ήταν υψηλότερη από την αντίστοιχη της περιφέρειας.

Χάρτης 4.8: Εγκατεστημένη τουριστική υποδομή ως ποσοστό επί του συνόλου των κλινών της χώρας, 1995

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

**ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ &
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ**

Διπλωματική εργασία:

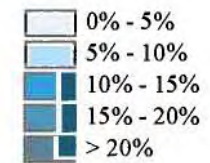
Πολιτιστικός Τουρισμός και Περιφεριακή Ανάπτυξη
(Μελέτη Περίπτωσης: Περιφέρεια Κρήτης)

Επιβλέπων Καθηγητής: Κότιος Άγγελος

Επιμέλεια: Δαγκωνάκη Ζαχαρένια

Κλίμακα: 1:6.000.000

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

Πηγή: Περιοδικό Επύλογή. Η Ελληνική
Οικονομία 1997

Συγκεκριμένα στα Χανιά ανήλθε στο 236,73% και στο Ρέθυμνο στο 184,68%. Αύξηση παρατηρήθηκε επίσης και στους άλλους δύο νομούς με χαμηλότερα ποσοστά. Τη μικρότερη αύξηση παρουσίασε το Λασιθί με 70,85%.

Σημαντικό στοιχείο για την ανάπτυξη του τουρισμού, είναι επίσης και η πληρότητα των τουριστικών κλινών. Με βάση αυτή μπορεί να εκτιμηθεί ο βαθμός αξιοποίησης της υπάρχουσας τουριστικής υποδομής. Σύμφωνα λοιπόν με τα στοιχεία του πίνακα 4.7, η πληρότητα των τουριστικών κλινών στην Κρήτη, την περίοδο 1989-1996, μειώθηκε κατά 14%. Μείωση παρουσίασαν επίσης οι τρεις από τους τέσσερις νομούς της περιφέρειας με εξαίρεση το νομό Χανίων, όπου η πληρότητα αυξήθηκε κατά 12,26%.

Πίνακας 4.5: Εξέλιξη της πληρότητας την περίοδο 1989-1996

Νομοί	Πληρότητα (%)		Μεταβολή (%)
	1989	1996	1989-1996
Ηράκλειο	80,7	66,3	-17,84
Λασιθί	71,7	61,7	-13,94
Ρέθυμνο	86	69,1	-19,65
Χανιά	53	59,5	12,26
Κρήτη	76,1	64,7	-14

Πηγή: Διεύθυνση Τουρισμού Κρήτης, ΕΟΤ

Η πρώτη εκτίμηση που προκύπτει από τη μελέτη των στοιχείων του πίνακα, είναι ότι υπήρξε μείωση της τουριστικής ζήτησης στην περιφέρεια Κρήτης. Ως αιτίες μείωσης της ζήτησης προβάλλονται από τους υπεύθυνους αρνητικά πολιτικά γεγονότα, που συνέβησαν τα τελευταία χρόνια (όπως ο πόλεμος στον Περσικό Κόλπο, ο πόλεμος στη Γιουγκοσλαβία, η ένταση στο Αιγαίο μεταξύ της Ελλάδας και της Τουρκίας), τα οποία απώθησαν τους επισκέπτες. Η μελέτη όμως αναλυτικά των στατιστικών στοιχείων του τουρισμού στο επομένο κεφάλαιο αποδεικνύει ότι μείωση δεν υπήρξε και η πληρότητα των ξενοδοχειακών καταλυμάτων διατηρήθηκε στα ίδια επίπεδα την περίοδο 1989-1996.

4.4 ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ

Οι επενδύσεις αποτελούν απαραίτητο στοιχείο για την ανάπτυξη μιας περιοχής. Χωρίς αυτές είναι αδύνατη η αναπλήρωση του παραγωγικού δυναμικού που έχει φθαρεί και η δημιουργία νέου. Για την επίτευξη των παραπάνω στόχων δεν αρκούν μόνο οι δημόσιες επενδύσεις, αλλά θα πρέπει να υπάρξει και κινητοποίηση από πλευράς ιδιωτών. Μάλιστα, οι ιδιωτικές επενδύσεις στον τουρισμό θεωρούνται περισσότερο σημαντικές από τις κρατικές. Παρακάτω επιχειρείται μία παρουσίαση της εξέλιξης των επενδύσεων στην περιφέρεια Κρήτης και πραγματοποιήθηκαν συγκρίσεις με άλλες περιοχές της χώρας.

Οι συνολικές επενδύσεις που πραγματοποιήθηκαν στην Ελλάδα το 1994 ανερχόταν σε 4.730.700 εκατ. δρχ.. Από το σύνολο αυτό, μόλις το 2,1%, απορροφήθηκε από την περιφέρεια Κρήτης. Το μεγαλύτερο μέρος των επενδυτικών σχεδίων υλοποιήθηκαν στην περιφέρεια Αττικής (ποσοστό 10,45%). Ακολούθησαν η Κεντρική Μακεδονία και η Δυτική Ελλάδα, σε μεγάλη απόσταση, με 5,39% και 3,2% αντίστοιχα, ενώ στην τέταρτη θέση βρίσκεται η Κρήτη μαζί με τη Στερεά Ελλάδα, την Πελοπόννησο, τη Θεσσαλία και την Ανατολική Μακεδονία και Θράκη.

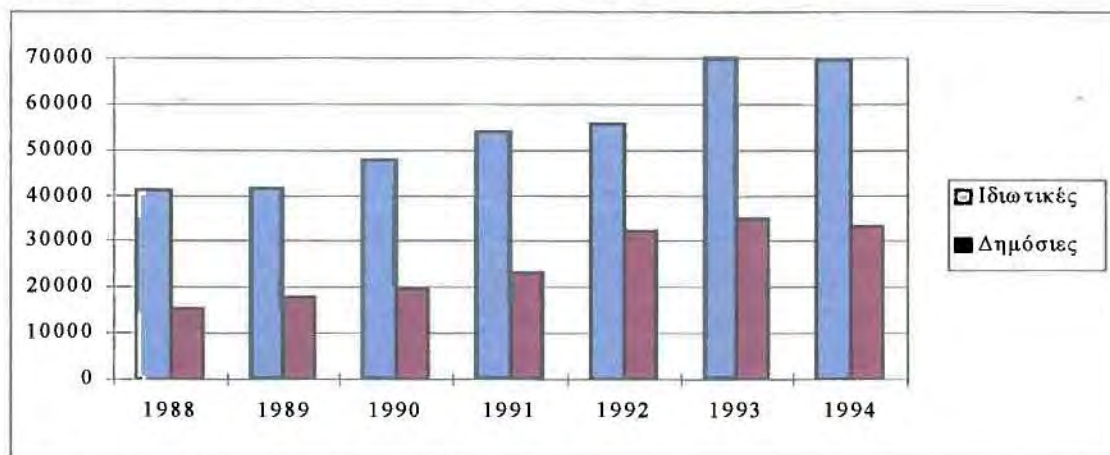
Στη διάρκεια της περιόδου 1988-1994, οι επενδύσεις στην Κρήτη αυξήθηκαν κατά 69%, ενώ στο σύνολο της χώρας το αντίστοιχο ποσοστό ανερχόταν σε 140%. Μάλιστα ενώ το 1988, οι επενδύσεις στην Κρήτη αντιπροσώπευαν το 2,8% των συνολικών επενδύσεων που πραγματοποιήθηκαν στη χώρα, το 1994 το ποσοστό αυτό μειώθηκε στο 2,1%.

Από τα 102.912 εκατ. δρχ. που επενδύθηκαν στην Κρήτη το 1994, το μεγαλύτερο μέρος κάλυπταν οι ιδιωτικές επενδύσεις με ποσοστό 67,65%, ενώ το υπόλοιπο 32,3% αφορούσε επενδύσεις που πραγματοποιήθηκαν από το δημόσιο τομέα. Οι επενδύσεις που έγιναν στο νησί από τους ιδιώτες αναλογούν μόλις στο 1,9% των ιδιωτικών επενδύσεων σε όλη τη χώρα. Από την άλλη πλευρά οι δημόσιες επενδύσεις αποτελούσαν το 3% αυτών που πραγματοποιήθηκαν στην Ελλάδα.

Όπως γίνεται εμφανές από το *διάγραμμα 4.4*, η πορεία των ιδιωτικών και των δημόσιων επενδύσεων ήταν αυξητική σε όλη την περίοδο 1988-1993. Το 1994 όμως, υπήρξε μία πολύ μικρή μείωση, η οποία αντιστοιχεί σε 0,2% για τις ιδιωτικές και σε 5,2% για τις δημόσιες επενδύσεις. Ειδικότερα, οι ιδιωτικές επενδύσεις εμφάνισαν τη μεγαλύτερη αύξησή τους την τριετία 1989-1991 με ποσοστό 29,07% και την περίοδο

1992-1993 με 25,32%. Οι δημόσιες επενδύσεις αυξήθηκαν ιδιαίτερα κατά την περίοδο 1990-1992 με 63,17%.

Διάγραμμα 4.4: Εξέλιξη των επενδύσεων την περίοδο 1988-1994

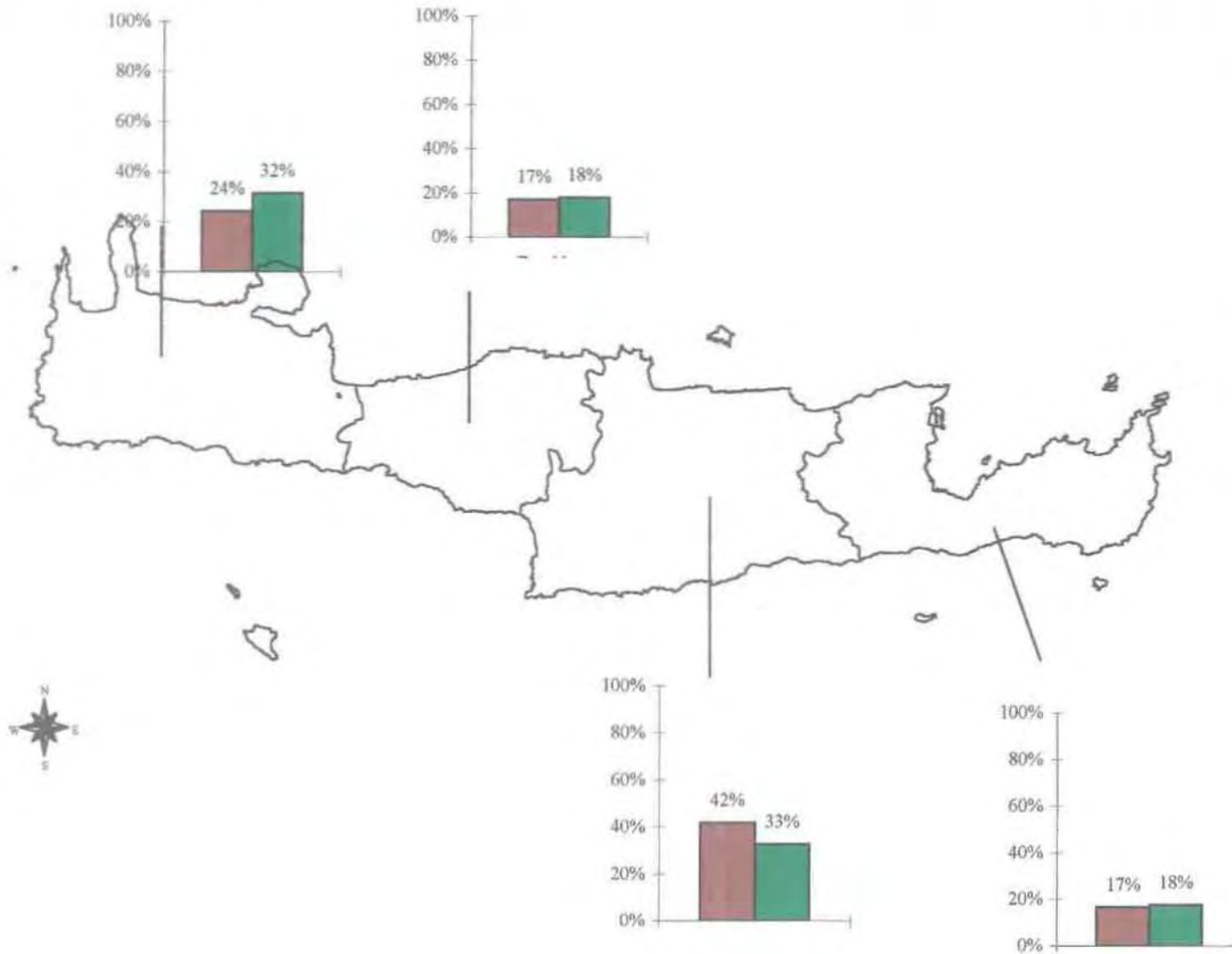
Πηγή: Επύλογη. Η Ελληνική Οικονομία 1997.

Το μεγαλύτερο μέρος των επενδυθέντων κεφαλαίων στην περιφέρεια Κρήτης, το 1994 (χάρτης 4.9), απορροφήθηκε από το νομό Ηρακλείου (ποσοστό 32,8% επί του συνόλου των επενδύσεων). Ωστόσο, σε αντίθεση με τους υπόλοιπους τρεις νομούς του νησιού, όπου οι επενδύσεις αυξήθηκαν (τη μεγαλύτερη αύξηση παρουσίασε ο νομός Χανίων με 29%), στο νομό Ηρακλείου μειώθηκαν κατά 21,5%. Μπορεί μάλιστα να λεχθεί ότι τα χρήματα που δεν επενδύθηκαν στο Ηράκλειο μεταφέρθηκαν στους υπόλοιπους νομούς, από τους οποίους το μεγαλύτερο μέρος, 75,69%, αποδόθηκε στο νομό Χανίων.

Από τις ιδιωτικές επενδύσεις το μεγαλύτερο μέρος πάλι πραγματοποιήθηκε στο νομό Ηρακλείου (ποσοστό 32,7%). Ωστόσο, η εξέλιξη των ιδιωτικών επενδύσεων είναι ίδια με αυτή που παρουσίασαν οι συνολικές. Δηλαδή, ενώ στους υπόλοιπους τρεις νομούς αυξήθηκαν (τη μεγαλύτερη αύξηση είχε ο νομός Ρεθύμνου με 25,3%), το Ηράκλειο εμφάνισε μείωση κατά 23,5%. Τέλος, όσον αφορά τις δημόσιες επενδύσεις, το 1994, ο νομός Χανίων απορρόφησε το 39,4% των επενδύσεων που πραγματοποιήθηκαν στην Κρήτη. Ιδιαίτερη αναφορά αξίζει να γίνει στο γεγονός, ότι ενώ οι δημόσιες επενδύσεις την περίοδο 1988-1994 μειώθηκαν σε όλα τα επίπεδα, νομός (η μεγαλύτερη μείωση παρουσιάστηκε στο νομό Ρεθύμνου με 32,5%), περιφέρεια και σύνολο χώρας, ο νομός Χανίων ήταν ο μοναδικός που εμφάνισε αύξηση κατά 59,5%.

Χάρτης 4.9: Επενδύσεις ως ποσοστό επί των συνολικά επενδύμενων κεφαλαίων στην περιφέρεια, 1988-1994

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Διπλωματική εργασία:

Πολιτιστικός Τουρισμός και Περιφερειακή Ανάπτυξη
(Μελέτη Περίπτωσης: Περιφέρεια Κρήτης)

Επιβλέπων Καθηγητής: Κότιος Άγγελος

Επιμέλεια: Δαγκωνάκη Ζαχαρένια

Κλίμακα: 1:500.000

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

■ 1988
■ 1994

Οι επενδύσεις στο σύνολο της περιφέρειας Κρήτης το 1988 ήταν 56.618 εκ. δρχ., και το 1994 102.912 εκ. δρχ.

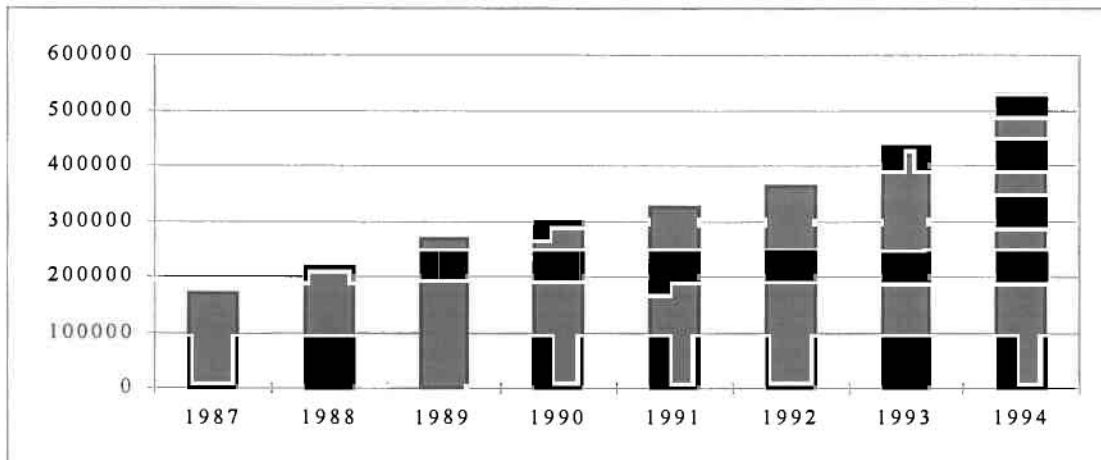
Πηγή: Περιοδικό Επιλογή. Η Ελληνική Οικονομία 1997

4.5 ΚΑΤΑΘΕΣΕΙΣ

Οι καταθέσεις διακρίνονται στις αποταμιευτικές και στις καταθέσεις όψεως. Σημαντικότερες για την αναπτυξιακή διαδικασία θεωρούνται αυτές της πρώτης κατηγορίας, οι οποίες χωρίζονται σε δύο κατηγορίες τις καταθέσεις ταμειυτηρίου και στις καταθέσεις προθεσμίας. Μέσω των αποταμιεύσεων είναι δυνατή η εξασφάλιση ενός ικανοποιητικού ποσού που θα χρησιμοποιηθεί για την υλοποίηση επενδυτικών σχεδίων. Τα τελευταία με τη σειρά τους έχουν ως αποτέλεσμα την αύξηση των θέσεων απασχόλησης και του εισοδήματος των ατόμων και κατά συνέπεια συμβάλλουν στην βελτίωση του βιωτικού επιπέδου.

Το συνολικά κατατιθέμενο ποσό στην περιφέρεια Κρήτης το 1994 ανερχόταν σε 527.518 εκατ. δρχ., από το οποίο οι αποταμιευτικές καταθέσεις αντιπροσώπευαν σχεδόν το 93% του συνόλου. Από το προηγούμενο ποσοστό το 80% (393.065 εκατ. δρχ.) αφορά καταθέσεις ταμειυτηρίου, ενώ οι καταθέσεις προθεσμίας περιορίζονται στο υπόλοιπο 20%.

Διάγραμμα 4.5: Μεταβολή των καταθέσεων, 1987-1994

Πηγή: Επιλογή. Η Ελληνική Οικονομία 1997

Σε σχέση με το 1987, το 1994, υπήρξε συνολικά αύξηση των καταθέσεων κατά 211%, στο σύνολο της Κρήτης. Μάλιστα η αύξηση ήταν υψηλότερη από την αντίστοιχη της χώρας που έφθασε το 179,4%. Σε επίπεδο νομού, ο νομός Ηρακλείου παρουσιάζει το μεγαλύτερο ποσοστό επί του συνόλου της περιφέρειας σε σχέση με τους άλλους νομούς, καθώς παρουσιάζει το 48,38% των καταθέσεων. Κατά την περίοδο 1987-1994 οι καταθέσεις αυξήθηκαν και στους τέσσερις νομούς. Στους τρεις μάλιστα, η αύξηση

ήταν στα ίδια επίπεδα με αυτά της περιφέρειας. Εξαίρεση αποτέλεσε ο νομός Ρεθύμνης όπου η αύξηση ήταν υψηλότερη και ανήλθε σε 252%.

4.6 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η ανάλυση της οικονομίας της περιφέρειας Κρήτης που πραγματοποιήθηκε παραπάνω έδειξε ότι το νησί αποτελεί μία από τις πλουσιότερες περιφέρειες στον ελληνικό χώρο. Το κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Κρήτης ανερχόταν σε 892,8 δις δρχ το 1994, και αντιστοιχούσε στο 106% του μέσου όρου της χώρας για την ίδια χρονιά, ακολουθώντας τις περιφέρειες της Αττικής και του Νοτίου Αιγαίου.

Η οικονομία της Κρήτης στηρίζεται κυρίως στους δύο από τους τρεις παραγωγικούς τομείς, τον πρωτογενή και τον τριτογενή. Περισσότερο δυναμικός εμφανίζεται ο τριτογενής, με την πλειοψηφία του εργατικού δυναμικού να απασχολείται σε αυτόν. Η κυριαρχία βέβαια του τριτογενή τομέα οφείλεται κυρίως στον τουριστικό κλάδο, ο οποίος συνεισφέρει με ένα σημαντικό ποσοστό στο εισόδημα των κατοίκων του νησιού.

Παράλληλα όμως με τον τουρισμό, και κυρίως λόγω της εποχικότητας (οκτώ μήνες το χρόνο) που χαρακτηρίζει το συγκεκριμένο κλάδο, οι εργαζόμενοι στον τουρισμό αναζητούν τους υπόλοιπους μήνες του χρόνου διαφορετική απασχόληση, ώστε να καλύψουν τις ανάγκες τους. Οι περισσότεροι λοιπόν απασχολούνται στον πρωτογενή τομέα και κυρίως στη γεωργία, όπου παρατηρείται μεγάλη παραγωγή ελαιολάδου, σταφυλιών και εσπεριδοειδών.

Ενώ λοιπόν το 87% περίπου του ΑΕΠ προέρχεται από δύο παραγωγικούς κλάδους, τη γεωργία και τις υπηρεσίες (31% και 56% αντίστοιχα), το υπόλοιπο 13% προέρχεται από τη βιομηχανία, η οποία στο νησί είναι περιορισμένη. Κυρίως πρόκειται για επιχειρήσεις μικρομεσαίες, οικογενειακού χαρακτήρα, που δραστηριοποιούνται στον τομέα συσκευασίας και συντήρησης γεωργικών προϊόντων (όπως λάδι, κρασί, εσπεριδοειδή), τα οποία προωθούνται σε άλλες αγορές στο εσωτερικό της χώρας ή στο εξωτερικό.

Σαν τελική διαπίστωση, αξίζει να επισημανθεί ο κίνδυνος που διατρέχει η οικονομία του νησιού να στηριχθεί μόνο σε ένα κλάδο, όπως αυτός του τουρισμού. Βέβαια, η Κρήτη αποτελεί σήμερα έναν από τους κυριότερους τουριστικούς

προορισμούς στη Μεσόγειο, ωστόσο δεν μπορεί κάποιος να προεξοφλήσει ότι οι τουρίστες θα εξακολουθήσουν να επισκέπτονται το νησί με τον ίδιο ρυθμό. Ο τουρισμός είναι ένα φαινόμενο, το οποίο επηρεάζεται από διεθνείς συγκυρίες, κοινωνικά και πολιτικά φαινόμενα και γενικά συγκαταλέγεται μεταξύ των ασταθέστερων κλάδων της οικονομίας. Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι ο τουριστικός κλάδος δεν θα πρέπει να αναπτυχθεί και να βελτιωθεί περαιτέρω. Αντιθέτως, όπως θα αναφερθεί στα επόμενα κεφάλαια, είναι δυνατή η αναβάθμισή του μέσω της ενίσχυσης του πολιτιστικού τουρισμού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Ο ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΡΗΤΗΣ

Ο τουριστικός κλάδος, όπως επισημάνθηκε στα προηγούμενα κεφάλαια αποτελεί για μερικές περιφέρειες τον κυρίαρχο παραγωγικό κλάδο της οικονομίας τους, παρέχοντας σημαντικά έσοδα στον ντόπιο πληθυσμό. Η περιφέρεια Κρήτης αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα, καθώς η πλειοψηφία του ενεργού πληθυσμού απασχολείται στον τουρισμό και στις διάφορες συμπληρωματικές του δραστηριότητες. Η μελέτη λοιπόν της οικονομίας του νησιού απαιτεί μία λεπτομερή ανάλυση του κλάδου.

Το συγκεκριμένο κεφάλαιο χωρίζεται σε δύο ενότητες: η πρώτη αναφέρεται στην προσφορά και η δεύτερη στη ζήτηση του τουριστικού προϊόντος. Στην ενότητα της προσφοράς εξετάζονται τα σημεία που αφορούν, στα αξιοθέατα, στις κλιματολογικές συνθήκες, στα δίκτυα συγκοινωνίας και στην επιχειρηματική δραστηριότητα του νησιού. Ως προς τη ζήτηση γίνεται αναφορά σε στατιστικά στοιχεία σχετικά με τις αφίξεις, τις διανυκτερεύσεις, την πληρότητα, ενώ πραγματοποιείται μία ανάλυση για το ύψος του ξένου συναλλάγματος και των ενεργειών προβολής και προώθησης του τουρισμού της Κρήτης.

5.1 ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟΥ ΠΡΟΪΟΝΤΟΣ

Σε αυτή την παράγραφο εξετάζονται τα στοιχεία που αφορούν στην προσφορά του τουριστικού προϊόντος στην περιφέρεια Κρήτης. Συγκεκριμένα παρουσιάζονται τα στοιχεία που αφορούν στις κλιματολογικές συνθήκες, στην ιστορία, στον πολιτισμό, στο φυσικό περιβάλλον, στο συγκοινωνιακό δίκτυο και στην επιχειρηματική δραστηριότητα. Όλα τα παραπάνω στοιχεία αποτελούν βασικούς παράγοντες που διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των αποφάσεων των τουριστών για την επίσκεψη ενός συγκεκριμένου τόπου.

5.1.1 ΚΛΙΜΑΤΟΛΟΓΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ

Το κλίμα της Κρήτης χαρακτηρίζεται ως εύκρατο και θαλάσσιο. Είναι ένα από τα πιο ήπια και υγιεινά της Ευρώπης και δεν παρουσιάζει σημαντικές εναλλαγές. Ο

χειμώνας είναι ήπιος, αρχίζει το Δεκέμβριο, με χιονοπτώσεις μόνο στα πολύ ορεινά σημεία, βροχές στα πεδινά και με μεγάλη ηλιοφάνεια.

Οι βροχοπτώσεις αυξάνονται καθώς μετακινούμαστε από τα Ανατολικά στα Δυτικά του νησιού. Οι περισσότερες εμφανίζονται τους μήνες Δεκέμβριο και Ιανουάριο (14,7 και 16,4 ημέρες αντίστοιχα), ενώ οι λιγότερες παρουσιάζονται την περίοδο του καλοκαιριού μεταξύ Ιουλίου και Αυγούστου.

Πίνακας 5.1: Μετεωρολογικά στοιχεία

	Μηνιαία Θερμοκρασία (°C)			Μέση ημερήσια ηλιοφάνεια (ώρες)	Βροχοπτώσεις (ημέρες)
	Ελάχιστη	Μέγιστη	Μέση		
Ιανουάριος	8,5	15,5	12	4,1	16,4
Φεβρουάριος	8,5	15,5	12	4,8	13,3
Μάρτιος	9	18	13,5	6,1	10,7
Απρίλιος	11,5	21,6	16,5	8,1	7
Μάιος	15	26	20,5	10	3,8
Ιούνιος	19	30	24,5	11,7	1,3
Ιούλιος	21,5	32	26,5	12,2	0,2
Αύγουστος	21,5	32	26,5	11,6	0,5
Σεπτέμβριος	19	28	23,5	9,8	2,3
Οκτώβριος	16	24	20	6,8	7,5
Νοέμβριος	13	20	16,5	5,6	9,2
Δεκέμβριος	10	18	14	4,4	14,7

Πηγή: Κρήτη. Όλα τα μουσεία και οι Αρχαιολογικοί χώροι.

Το καλοκαίρι είναι ζεστό, ξηρό και θερμότερο στο ανατολικό και νότιο τμήμα του νησιού. Η μέγιστη μέση μηνιαία θερμοκρασία σημειώνεται κατά τους μήνες Ιούλιο και Αύγουστο (26,5° C), ενώ η ελάχιστη κατά τους Ιανουάριο και Φεβρουάριο (12° C).

5.1.2 ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Το φυσικό περιβάλλον της Κρήτης είναι αποτέλεσμα συνδυασμού μιας πλούσιας γεωμορφολογίας και ιδανικών κλιματολογικών συνθηκών. Κύριο χαρακτηριστικό του οι συνεχείς εναλλαγές από περιοχή σε περιοχή, χαρακτηριστικό μοναδικό στο χώρο της Μεσογείου.

Στη διαμόρφωση αυτού του σπάνιου φυσικού περιβάλλοντος, με την πλούσια χλωρίδα, τα σπάνια οικοσυστήματα και τη σπάνια πανίδα, συνέβαλλε το ήπιο κλίμα του νησιού. Αξιοσημείωτο είναι ότι οι αρχαίοι είχαν ονομάσει την Κρήτη “Νησί των Μακάρων”, εξαιτίας ακριβώς της σπάνιας φυσικής ομορφιάς που παρουσίαζε (Περιφέρεια Κρήτης, 1995).

Στην Κρήτη, σύμφωνα με έρευνες έχουν παρατηρηθεί 2.108 είδη αυτοφυών φυτών από τα οποία 302 είναι ενδημικά. Τα περισσότερα από αυτά χρησιμοποιούνται για φαρμακευτικούς σκοπούς. Από την αρχαιότητα ήδη η Κρήτη θεωρούνταν ο παράδεισος για τα αρωματικά και φαρμακευτικά φυτά. Σαν παράδειγμα θα μπορούσε να αναφερθεί το βότανο δίχταμος ή δίχταμο, που ονομάζεται και έρωντας και ευδοκμεί σε απόκρυμνα μέρη και του οποίου οι θεραπευτικές ιδιότητες αναφέρονται από πολλούς αρχαίους γιατρούς και συγγραφείς (Ιπποκράτης, Αριστοτέλης κ.α.) (Παναγιωτάκης Ν., 1988, σελ. 11-14).

Μεγάλη ποικιλότητα παρουσιάζει και η πανίδα της Κρήτης, με σπάνια είδη του ζωικού βασιλείου, όπως ο κρητικός αίγαγρος (κρι-κρι), οι γυπαετοί και τα γεράκια. Ο κρητικός αίγαγρος ζει ελεύθερος στον Εθνικό Δρυμό της Σαμαριάς, ενώ την περίοδο της άνοιξης κυρίως στα μεγάλα βουνά (Ψηλορείτης, Δίκητη, Λευκά Όρη) εμφανίζονται σπάνια είδη γερακιών (όπως το Fasko Eleonoroε) και χρυσαετών (Περιφέρεια Κρήτης, 1995).

Ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της κρητικής φύσης είναι τα πολλά φαράγγια, τα οποία διασχίζουν κάθετα το νησί. Τα περισσότερα από αυτά ξεκινούν από μεγάλο υψόμετρο και καταλήγουν στη θάλασσα και κρατούν ένα ιδιαίτερο σημαντικό ρόλο στη διατήρηση του φυσικού περιβάλλοντος του νησιού, καθώς βρίσκονται ακόμα μακριά από οποιαδήποτε ανθρώπινη δραστηριότητα. Το πιο γνωστό είναι το φαράγγι της Σαμαριάς, που έχει μήκος 18 χλμ. και πλάτος μεταξύ 3 και 150 μέτρων και έχει κυρηχθεί Εθνικός Δρυμός. Άλλα μεγάλα φαράγγια στο νησί είναι το Ιμπριώτικο, το Κουρταλιώτικο, όπου βρίσκεται η μονή Πρεβέλης, το Τοπολιανό, το Πρασιανό κ.α. (Κωφού Άννα, 1995, σελ. 5-18).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν και τα οροπέδια που σχηματίζονται στη μέση ζώνη των βουνών και χρησιμεύουν ως συλλεκτήρες νερού το χειμώνα. Μερικά από αυτά είναι πυκνοκατοικημένα, ενώ άλλα χρησιμοποιούνται μόνο ως βοσκότοποι. Το γνωστότερο και ίσως το πιο όμορφο είναι το οροπέδιο Λασηθίου, στο βουνό Δίκητη και

σε υψόμετρο 900 μέτρων, με 26 περίπου ανεμόμυλους από τους οποίους μερικοί διατηρούν ακόμα την παλιά τους μορφή. Άξια αναφοράς είναι επίσης τα οροπέδια του Ομαλού στα Λευκά Όρη (700μ.), της Νίδας στον Ψηλορείτη (1400μ.), το Ασκύφου κ.α. (Κωφού Άννα, 1995, σελ. 5-18).

Η Κρήτη χαρακτηρίζεται επίσης από μεγάλο αριθμό σπηλαίων που έχουν ανακαλυφθεί. Μέχρι σήμερα έχουν εξερευνηθεί 2.100 σπήλαια, αριθμός που αντιστοιχεί στο 50% των σπηλαίων που έχουν ανακαλυφθεί στο σύνολο της Ελλάδας. Τα περισσότερα από αυτά έχουν μία ιδιαίτερη ιστορία, η οποία άρχισε πριν από αρκετά χρόνια. Πολλά από αυτά χρησίμευσαν ως κατοικίες, τάφοι, ενώ άλλα αποτέλεσαν σημεία λατρείας, όπως το Δικταίο Άντρο όπου, σύμφωνα με τη μυθολογία γεννήθηκε ο Δίας (Παναγιωτάκης Ν., 1988, σελ. 11-14).

Στην Κρήτη δεν υπάρχουν μεγάλες πεδιάδες. Σημαντικότερη είναι αυτή της Μεσαράς (νότια του νομού Ηρακλείου), η οποία έπαιξε σημαντικό ρόλο με την ευφορία της στην ιστορία του νησιού. Αξίζει μόνο να αναφερθεί ότι σε αυτή αναπτύχθηκαν τη εποχή του Μίνωα σημαντικά ανάκτορα όπως της Φαιστού και της Αγίας Τριάδας. Άλλες σημαντικές πεδιάδες είναι της Κισάμου, Κυδωνίας, Αποκορώνου, Καντάνου, Μυλοποτάμου, Πεδιάδας κ.α. Επίσης, στην Κρήτη δεν υπάρχουν σημαντικά ποτάμια (από τα πιο γνωστά είναι ο Γεροπόταμος, ο Αναποδιάρης, κ.α.), ενώ υπάρχουν μόνο δύο λίμνες, του Κουρνά στην επαρχία Αποκορώνου και του Αγίου Νικολάου στην ομώνυμη πόλη (Κωφού Άννα, 1995, σελ. 5-18).

Οι ακτές του νησιού είναι ποικιλόμορφες, δαντελωτές με πολλούς όρμους, ακρωτήρια και χερσονήσους. Περισσότερο αναπτυγμένες εμφανίζονται οι βόρειες ακτές, όπου είναι εγκατεστημένες και οι μεγαλύτερες ξενοδοχειακές μονάδες. Αντίθετα οι νότιες ακτές είναι απομονωμένες, προσφέροντας ήσυχη ζωή για όσους το επιθυμούν (ibid).

5.1.3 ΙΣΤΟΡΙΑ-ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Η ιστορία και ο πολιτισμός της Κρήτης συνδέεται άμεσα με τους λαούς τριών ηπείρων, της Ευρώπης, της Ασίας και της Αφρικής. Το παραπάνω είναι αποτέλεσμα της θέσης του νησιού, το οποίο βρίσκεται στο σταυροδρόμι των ηπείρων αυτών. Η πλεονεκτική της θέση ήταν άλλωστε και ο λόγος που η Κρήτη αποτέλεσε σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας στόχο διάφορων επιδρομών (Ρωμαίων, Σαρακηνών, Γενουατών,

Βενετών, Τούρκων, Γερμανών) που προσπάθησαν να την κατακτήσουν. Από την εποχή των Ρωμαίων και μετά οι περίοδοι ελευθερίας του νησιού ήταν περιορισμένες. Ο ένας κατακτητής διαδεχόταν τον άλλο, αφήνοντας πίσω του απομεινάρια που θυμίζουν το πέρασμά τους από το νησί (Κωφού Άννα, 1995, σελ. 19-36).

Πίσω από την ιστορία του νησιού κρύβεται ένας μεγάλος αριθμός από μύθους που έπλασαν οι κάτοικοι του νησιού και αφορούσαν θεούς και ήρωες με ιδιαίτερες δυνάμεις. Σύμφωνα λοιπόν με τη μυθολογία, η Κρήτη είναι ο τόπος που γεννήθηκε ο Δίας, ο οποίος ονομάζεται και “Κρηταγενής”. Η μητέρα του η Ρέα τον γέννησε στο νησί ώστε να τον προφυλάξει από τη μανία του Κρόνου, που συνήθιζε να τρώει τα παιδιά του, φοβούμενος ότι ένα από αυτά θα του πάρει την εξουσία. Λέγεται λοιπόν ότι ο Δίας γεννήθηκε σε ένα σπήλαιο, το γνωστό Ιδαίο Άντρο και ανατράφηκε με το γάλα μιας κατσίκας (Αμάλθεια) σε ένα άλλο σπήλαιο το Δικταίον Άντρον (ibid).

Στην Κρήτη επίσης, γίνεται και η ένωση του Δία με την Ευρώπη από την οποία προήλθε η κρητική γενιά. Ο Δίας είδε την Ευρώπη την ερωτεύτηκε και μία μέρα μεταμορφωμένος σε λευκό ταύρο την έκλεψε και τη μετέφερε από τη Φοινίκη στην Κρήτη. Ο Μίνωας, παιδί του Δία και της Ευρώπης, αποτέλεσε αργότερα το βασιλιά του νησιού, όπου αναπτύχθηκε ο περίφημος μινωικός πολιτισμός, ο οποίος αποτελεί τον πρόδρομο του Ευρωπαϊκού πολιτισμού (ibid).

Η γνωριμία με την Κρήτη και τον πολιτισμό της επιτρέπει στον επισκέπτη να κατανοήσει το σύγχρονο πολιτισμό της ηπείρου μας. Αυτό συμβαίνει γιατί η ιστορία της Κρήτης συγχέεται αρκετά συχνά με την ιστορία και τον πολιτισμό των κατακτητών του νησιού. Κάθε κατακτητής άφησε στο νησί και στους κατοίκους του κάτι το ιδιαίτερο, κάποιο χαρακτηριστικό του, το οποίο αφομοιώθηκε και αποτέλεσε στοιχείο του πολιτισμού που υπάρχει σήμερα. Κάθε χώρος του νησιού έχει να επιδείξει απομεινάρια αυτής της μακρόχρονης ιστορίας. Μεγαλοπρεπή τείχη, προμαχώνες, βενετσιάνικες κρήνες και αγάλματα, φρούρια, μινωικά ανάκτορα, σπήλαια που αποτελούσαν τόπους λατρείας, επαύλεις, τούρκικοι μιναρέδες, γερμανικά πυροβολεία, όλα διατηρούνται μέχρι σήμερα και θυμίζουν σημαντικές ιστορικές φάσεις του νησιού, που αντιστοιχούν σε φάσεις της παγκόσμιας ιστορίας (ibid).

Ο κρητικός λαός δημιούργησε και πολλούς θεούς τους οποίους λάτρευε με ιδιαίτερη λαμπρότητα. Τα ιερά του νησιού ήταν γνωστά παντού και προσκυνητές από όλο τον κόσμο έφταναν για να προσκυνήσουν. Σύμφωνα με τους ιστορικούς το 60 μ.Χ.,

ο Απόστολος Παύλος έφθασε στα νότια παράλια του νησιού (στην παραλία των Καλών Λιμένων). Μέσω αυτού διαδόθηκε η νέα θρησκεία σε όλο το νησί. Ένας μεγάλος αριθμός ναών, εκκλησιών και μοναστηριών κτίστηκαν, μερικά από τα οποία πάνω στα ερείπια παλιών ναών και ιερών (Κωφού Άννα, 1995, σελ. 19-36).

Ειδικότερα, μετά το 10ο αιώνα τα μνημεία του χριστιανισμού πολλαπλασιάζονται. Οι ναοί διακοσμούνται με υπέροχες τοιχογραφίες και σπάνιες εικόνες. Πολλές εκκλησίες όμως καταστρέφονται από τους Τούρκους κατά την περίοδο κατάκτησης του νησιού. Σήμερα σώζονται περίπου 850 ναοί και 40 μοναστήρια, καθένα με τη δική του ιστορία και ξεχωριστό ενδιαφέρον (ibid).

Εκτός όμως από όλα τα μνημεία και τα απομεινάρια της ιστορίας, η Κρήτη έχει μεγάλη προσφορά στις τέχνες, τα γράμματα και τη δημόσια ζωή καθώς σε αυτή γεννήθηκαν μεγάλες προσωπικότητες, των οποίων το έργο αναγνωρίστηκε διεθνώς. Αρκεί μόνο αναφερθούν οι Δομήνικος Θεοτοκόπουλος (El Greco), ο Βιτσέντζος Κορνάρος, ο Ελευθέριος Βενιζέλος και ο Νίκος Καζαντζάκης.

Η Κρήτη τέλος ξεχωρίζει για το χαρακτήρα και τη φιλοξενία των κατοίκων της, την οποία διδάχτηκαν από το Δία. Στο νησί η φύση και ο άνθρωπος συνυπάρχουν αρμονικά, παρέχοντας μία ευχάριστη διαμονή και ταυτόχρονα τη δυνατότητα εμπλουτισμού των γνώσεων και την κατανόηση των στοιχείων του σημερινού πολιτισμού. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ένας Βενετός άρχοντας σε μία έκθεσή του το 1589 (Παναγιωτάκης Ν., 1995, σελ. 13): *“...Η Νήσος Κρήτη είναι από τα σπουδαιότερα νησιά του κόσμου, αναμφισβήτητα δε η σπουδαιότερη σ’ ολόκληρη την Ανατολή, όχι μόνο για την έκτασή της, μα και για τη γλυκύτητα του κλίματός της, τη γονιμότητα του εδάφους της και για τα άλλα προνόμια με τα οποία την προίκισε η φύση. Πάντοτε υπήρξε περικλεής και ένδοξη... Βρίσκεται στη μέση της Μεσογείου ή μάλλον στη μέση του κόσμου...”*

5.1.4 ΓΕΝΙΚΗ ΥΠΟΔΟΜΗ

Η Κρήτη διαθέτει ένα οδικό δίκτυο ιδιαίτερα αναπτυγμένο στη βόρεια πλευρά του νησιού. Τα τελευταία μάλιστα χρόνια, μέσω της χρηματοδότησης από το Δεύτερο Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης ξεκίνησε η κατασκευή, του λεγόμενου βόρειου οδικού άξονα του νησιού, που εκτείνεται από το ανατολικό στο δυτικό τμήμα του νησιού. Η ολοκλήρωση του συγκεκριμένου έργου θα συμβάλλει στην ευκολότερη και ταχύτερη

πρόσβαση από τη μία πλευρά της Κρήτης στην άλλη και θα αντιμετωπιστούν προβλήματα συμφόρησης κυρίως σε τουριστικές περιοχές, μέσα από τις οποίες διέρχεται το σημερινό κύριο δίκτυο του νησιού (π.χ. πόλη της Χερσονήσου).

Βέβαια εκτός από το βόρειο άξονα, αναγκαία κρίνεται επίσης και η κατασκευή ενός οδικού άξονα στο νότιο τμήμα του νησιού, όπου το οδικό δίκτυο βρίσκεται στο μεγαλύτερο μήκος του σε άσχημη κατάσταση. Αυτό θα συμβάλλει ενδεχομένως στην αύξηση των τουριστών προς τις νότιες ακτές του νησιού, οι οποίες μέχρι σήμερα είναι δύσκολα προσπελάσιμες, και ταυτόχρονα ίσως δημιουργήσει νέα προβλήματα όπως κατασκευή μεγάλων ξενοδοχειακών μονάδων, αλλοίωση του τοπίου, καταστροφή της χλωρίδας, της πανίδας κ.α.

Ακτοπλοϊκώς το νησί συνδέεται με καθημερινά δρομολόγια με το λιμάνι του Πειραιά και σχεδόν δύο φορές την εβδομάδα με τη Θεσσαλονίκη. Τα μεγαλύτερα λιμάνια του νησιού βρίσκονται στο βόρειο τμήμα του και είναι αυτά που δέχονται τη μεγαλύτερη επιβατική και εμπορική κίνηση. Η πλειοψηφία μάλιστα των επιβατών και των εμπορευμάτων διακινείται μέσω των λιμανιών του Ηρακλείου και της Σούδας και λιγότερο από τα υπόλοιπα (του Ρεθύμνου, της Σητείας, του Κισσάμου και του Αγ. Νικολάου).

Εκτός όμως από την καθημερινή σύνδεση με το λιμάνι του Πειραιά, συχνά δρομολόγια, συνήθως τους καλοκαιρινούς μήνες, υπάρχουν και με τα νησιά του Αιγαίου καθώς και με την Κύπρο. Επίσης, από το λιμάνι Κισσάμου υπάρχει τακτική σύνδεση με την Πελοπόννησο (Γύθειο, Μονεμβασιά, Νεάπολη) και τα Κύθηρα. Σε όλα αυτά θα πρέπει να προστεθεί η απευθείας σύνδεση με Ιταλία (Βενετία, Ανγκόνα Πρίντεζι), που δημιουργήθηκε τα τελευταία χρόνια, μέσω του Ισθμού της Κορίνθου και της Κέρκυρας.

Η κίνηση στα λιμάνια του Λιβυκού πελάγους είναι περιορισμένη και συνήθως φιλοξενούν μόνο βάρκες ντόπιων κατοίκων που χρησιμοποιούνται για ψάρεμα. Εξάιρεση αποτελούν τα λιμάνια Ιεράπετρας και των Καλών, όπου υπάρχει κάποια πολύ μικρή κίνηση. Τέλος, υπάρχουν και τα δρομολόγια μικρών πλοιαρίων από τις νότιες ακτές της Κρήτης προς το νησί της Γαύδου, που είναι το μόνο κατοικημένο νησί από αυτά που περιβάλλουν την Κρήτη.

Η κατάσταση γενικά των λιμένων του νησιού μπορεί να χαρακτηριστεί ικανοποιητική, ενώ η ποιότητα των προσφερόμενων υπηρεσιών από τις ακτοπλοϊκές

εταιρίες έχει βελτιωθεί σημαντικά τα τελευταία χρόνια. Δεν λείπουν βέβαια και κάποια προβλήματα που απαιτούν άμεση επίλυση, όπως ο εκσυγχρονισμός των εγκαταστάσεων του λιμανιού του Κισσάμου και η ολοκλήρωση των έργων στα λιμάνια της Σητείας και του Ηρακλείου. Ήδη, για το λιμάνι του Ηρακλείου προβλέπεται η κατασκευή μίας νέας προβλήτας, η οποία θα δέχεται εμπορεύματα, καθώς και η λειτουργία Ελεύθερης Ζώνης Εμπορίου.

Αεροπορικώς η σύνδεση με την υπόλοιπη Ελλάδα πραγματοποιείται από τα αεροδρόμια Ηρακλείου (Ν. Καζαντζάκης), Χανίων και Σητείας. Τα αεροδρόμια Χανίων και Ηρακλείου πληρούν τις ελάχιστες προϋποθέσεις που απαιτούνται για την ένταξή τους στους διεθνείς αερολιμένες και δέχονται την πλειοψηφία των τακτικών και charter πτήσεων. Δρομολόγια, υπάρχουν και προς τη Θεσσαλονίκη και προς τα νησιά του Αιγαίου, κυρίως τους καλοκαιρινούς μήνες, λόγω τουριστικών αναγκών.

Στην Κρήτη επίσης υπάρχουν 3 ακόμη αεροδρόμια, του Καστελλίου και του Τυμπακίου στο νομό Ηρακλείου και του Μάλεμε στο νομό Χανίων. Τα παραπάνω όμως αποτελούν πολεμικά αεροδρόμια υπάγονται στην Πολεμική Αεροπορία και δεν χρησιμοποιούνται για τη μεταφορά και διακίνηση πολιτών.

Τα προβλήματα που δημιουργούνται στα αεροδρόμια της Κρήτης είναι κοινά με αυτά των αεροδρομίων της υπόλοιπης Ελλάδας. Καθυστερήσεις των πτήσεων, μεγάλες ουρές επιβατών, κυρίως κατά τους καλοκαιρινούς μήνες. Ιδιαίτερα στο αεροδρόμιο του Ηρακλείου, που δέχεται το 80% των πτήσεων το πρόβλημα είναι εντονότερο.

Όσον αφορά τα υπόλοιπα δίκτυα υποδομής (ύδρευση, αποχέτευση, ενέργεια) η κατάσταση έχει μεν βελτιωθεί τα τελευταία χρόνια, αλλά απαιτείται ακόμα περισσότερη βελτίωση. Ειδικότερα στο θέμα της αποχέτευσης, με τη βοήθεια των χρηματοδοτικών προγραμμάτων της ΕΕ πολλά αστικά κέντρα απέκτησαν ολοκληρωμένο σύστημα αποχέτευσης (δηλαδή μέχρι και βιολογικό καθαρισμό). Ταυτόχρονα, αρκετές τουριστικές περιοχές κατανοούν την ανάγκη ύπαρξης και λειτουργίας μανάδας βιολογικού καθαρισμού καθώς και την ανάγκη εκσυγχρονισμού του δικτύου αποχέτευσης και προχωρούν στην υλοποίησή τους.

Άλλωστε, η ύπαρξη ενός αποχετευτικού αγωγού, ο οποίος καταλήγει στη θάλασσα, καταστρέφοντας το θαλάσσιο πλούτο, καθώς και η αποκρουστική θέα των βυτιοφόρων που αδειάζουν τα βοθρολύματα, έχει καταστρεπτικές συνέπειες για την

τουριστική βιομηχανία, όχι μόνο του συγκεκριμένου κέντρου, αλλά και της ευρύτερης περιοχής.

Το δίκτυο ύδρευσης δεν βρίσκεται σε καλύτερη κατάσταση. Πολλά αστικά κέντρα παρουσιάζουν έντονα προβλήματα υδροδότησης κυρίως τους καλοκαιρινούς μήνες, οπότε αυξάνεται και η ζήτηση για νερό. Είναι σύνηθες φαινόμενο το καλοκαίρι μεγάλες περιοχές στις πόλεις να παραμένουν χωρίς νερό παραπάνω από δύο ημέρες. Αν στα παραπάνω προστεθεί και το πρόβλημα των αυθαιρέτων, τα οποία κτίζονται σε περιοχές όπου δεν υπάρχει καν σχεδιασμένο δίκτυο, το πρόβλημα γίνεται εντονότερο.

Τα ίδια προβλήματα εμφανίζονται και στο ενεργειακό δίκτυο. Η Κρήτη αντιμετωπίζει έντονο ενεργειακό πρόβλημα, καθώς η παραγόμενη ενέργεια από τα εργοστάσια που λειτουργούν σήμερα δεν επαρκεί για την κάλυψη των αναγκών. Ιδιαίτερα τους καλοκαιρινούς μήνες με την αύξηση της ζήτησης παρατηρούνται πολύωρες διακοπές, που βυθίζουν περιοχές μεγάλης έκτασης στο σκοτάδι. Για την επίλυση των παραπάνω προβλημάτων τα τελευταία χρόνια επιχειρείται μία στροφή προς τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας (ηλιακή, αιολική), με στόχο αφενός την παραγωγή μεγαλύτερης ποσότητας ενέργειας και αφετέρου την προστασία και διαφύλαξη του περιβάλλοντος.

Τέλος, όσον αφορά στο θέμα της διάθεσης των απορριμμάτων, η κατάσταση στο νησί είναι ίδια με αυτή που παρουσιάζεται σε όλη την έκταση της χώρας. Υπάρχει έλλειψη οργανωμένων χώρων απόθεσης των απορριμμάτων με αποτέλεσμα, λόγω της ανεξέλεγκτης και απρόσεκτης απόθεσής του να δημιουργούνται προβλήματα. Τα κυριότερα αφορούν στη μόλυνση των υδροφόρων οριζόντων, την πιθανότητα πρόκλησης πυρκαγιάς από αυτοανάφλεξη αλλά και κατά τη διάρκεια της καύσης των απορριμμάτων, πρόκληση ατμοσφαιρικής ρύπανσης. Πρόσφατη άλλωστε είναι η καταδίκη της χώρας μας από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο για τη χωματερή στα Χανιά.

5.1.5 ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΥΠΟΔΟΜΗ

Σύμφωνα με στοιχεία της Διεύθυνσης Τουρισμού Κρήτης και με βάση τις αιτήσεις που έχουν υποβληθεί για τη χορήγηση του ειδικού σήματος του ΕΟΤ, το 1996 στην Κρήτη λειτουργούσαν 1.235 κύρια τουριστικά καταλύματα, 3.456 βοηθητικά (επιπλωμένα διαμερίσματα), 17 camping και 8 μονάδες τουριστικών κατοικιών. Οι

κλίνες συνολικά των κύριων και των βοηθητικών καταλυμάτων ήταν 175.432, ενώ οι θέσεις στα camping ήταν 1.037.

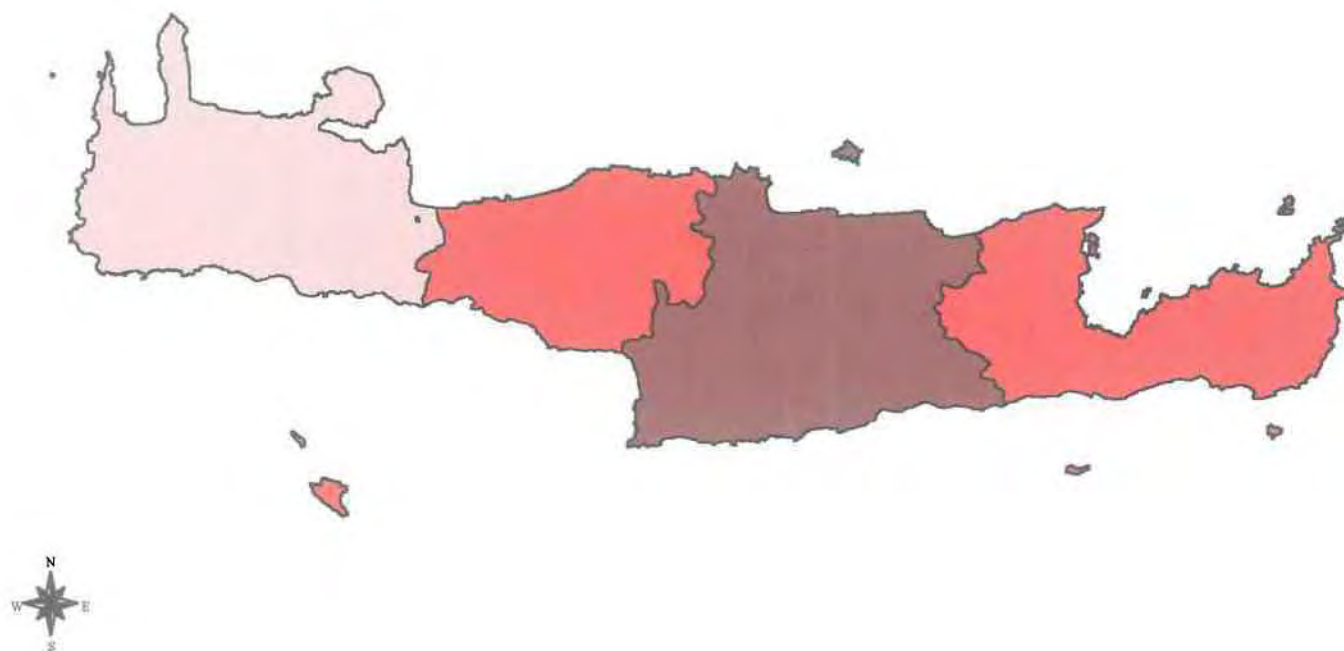
Όπως έχει ήδη αναφερθεί στο προηγούμενο κεφάλαιο, το 45,87% της κύριας τουριστικής υποδομής (κλίνες) της περιφέρειας Κρήτης ήταν εγκατεστημένη στο νομό Ηρακλείου (χάρτης 5.1). Στους υπόλοιπους τρεις νομούς το μέγεθος της τουριστικής υποδομής ήταν μικρότερο. Συγκεκριμένα στο Ρέθυμνο και στο Λασιθί οι εγκατεστημένες μονάδες αντιπροσώπευαν το 18,45% και 18,76% αντίστοιχα της ξενοδοχειακής υποδομής της Κρήτης, ενώ το μικρότερο ποσοστό εμφάνιζε ο νομός Χανίων με 16,91%.

Τα ίδια χαρακτηριστικά παρουσιάζει επίσης η κατανομή των επιπλωμένων διαμερισμάτων. Συγκεκριμένα η πλειοψηφία των κλινών ήταν εγκατεστημένη στο νομό Ηρακλείου (ποσοστό 42,71%), και ο νομός Χανίων ακολουθούσε στη δεύτερη θέση με 25,63%. Στην περίπτωση των επιπλωμένων διαμερισμάτων πρέπει να λαμβάνεται πάντα υπόψη το φαινόμενο της παραοικονομίας, το οποίο είναι ιδιαίτερα έντονο στον τουριστικό κλάδο. Μάλιστα, ένας σημαντικός αριθμός διαμερισμάτων δεν έχει δηλωθεί και δεν έχει παραλάβει το ειδικό σήμα του ΕΟΤ, με αποτέλεσμα οι διάφορες έρευνες που γίνονται κατά καιρούς να καταλήγουν σε λανθασμένα συμπεράσματα.

Κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας, 1986-1996, παρατηρήθηκε αύξηση κατά 112,77% των κλινών στην περιφέρεια Κρήτης και 67,79% στον αριθμό των ξενοχειακών μονάδων. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση της μέσης δυναμικότητας ανά μονάδα στο νησί. Ειδικότερα, από 68 κλίνες ανά μονάδα το 1986, η δυναμικότητα αυξήθηκε σε 87 κλίνες ανά μονάδα (αύξηση 27,94%).

Η αύξηση των κλινών και της μέσης δυναμικότητας ανά μονάδα, όπως καθορίστηκε παραπάνω, ήταν αποτέλεσμα κυρίως της δημιουργίας μονάδων με μικρή δυναμικότητα, οικογενειακού χαρακτήρα. Αυτό συμπεραίνεται από το *διάγραμμα 5.1*, το οποίο δείχνει ότι το 63,2% των υπάρχουσών μονάδων είχαν δυναμικότητα έως 50 κλίνες και μόλις το 3,6% των μονάδων έχει δυναμικότητα πάνω από 300 κλίνες. Εμφανής είναι η έλλειψη μεγάλων μονάδων άνω των 1.500 κλινών.

Χάρτης 5.1: Τουριστική υποδομή ως ποσοστό επί του συνόλου των κλινών στην περιφέρεια Κρήτης, 1996

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ &
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Διπλωματική εργασία:

Πολιτιστικός Τουρισμός και Περιφερειακή Ανάπτυξη
(Μελέτη Περίπτωσης: Περιφέρεια Κρήτης)

Επιβλέπων Καθηγητής: Κότιος Άγγελος

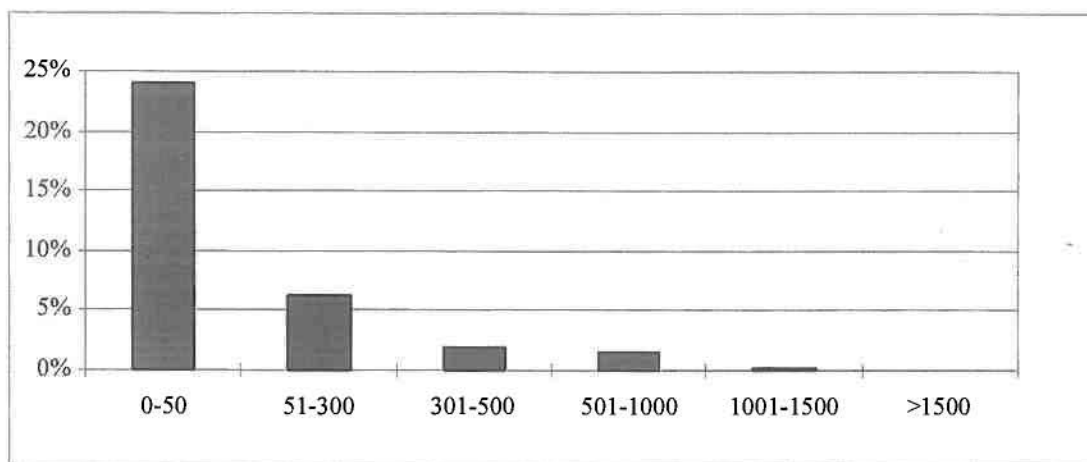
Επιμέλεια: Δαγκωνάκη Ζαχαρένια

Κλίμακα: 1:1.500.000

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

Πηγή: Διεύθυνση Τουρισμού Κρήτης

Διάγραμμα 5.1: Δυναμικότητα τουριστικών μονάδων

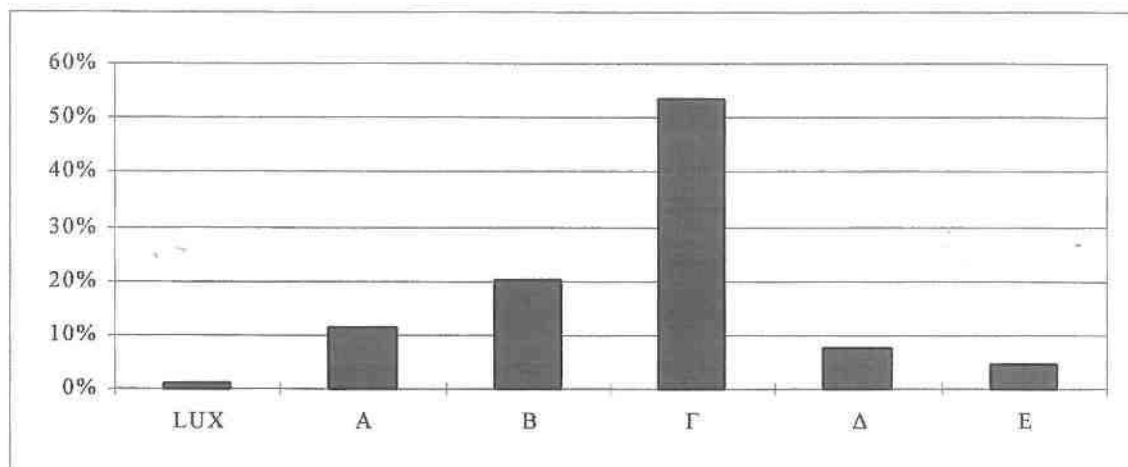
Πηγή: Διεύθυνση Τουρισμού Κρήτης

Μεγάλη σημασία για τον τουρισμό και τις δυνατότητες ανάπτυξης του κλάδου έχει η ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών. Ένας τρόπος για να εξακριβωθεί κατά πόσο οι προσφερόμενες υπηρεσίες είναι ικανοποιητικές, στηρίζεται στην ποιότητα των ξενοδοχειακών καταλυμάτων. Τα ξενοδοχεία διακρίνονται σε διάφορες κατηγορίες (πολυτελείας, Α', Β' κ.α.), οι οποίες αντικατοπτρίζουν την ποιότητα των υπηρεσιών που προσφέρουν.

Η θέση, η διακόσμηση, η αρχιτεκτονική του κτιρίου, η ποιότητα του προσφερόμενου φαγητού, η καταλληλότητα του προσωπικού, η ύπαρξη συγκεκριμένων χώρων όπως: γήπεδα, δυνατότητα για θαλάσσια σπόρ, χώρος στάθμευσης αυτοκινήτων, αποτελούν μερικά από τα κριτήρια που χρησιμοποιούνται για την κατάταξη των ξενοδοχειακών μονάδων στις παραπάνω κατηγορίες. Για κάθε κατηγορία ξενοδοχείου έχουν καθοριστεί από τον ΕΟΤ ορισμένες προδιαγραφές, τις οποίες πρέπει να τηρεί μία μονάδα για να καταχωρηθεί σε μία συγκεκριμένη κατηγορία.

Σύμφωνα λοιπόν με τα στοιχεία του ΕΟΤ, πάνω από το 60% των υπαρχόντων μονάδων στην Κρήτη και συγκεκριμένα το 65,88%, ανήκουν στις κατηγορίες από Γ' έως Ε'. Ειδικότερα το 53,68% ανήκει στην κατηγορία Γ', ακολουθεί η Δ' με 7,6% και η Ε' με 4,6%. Όσον αφορά τις υψηλότερες κατηγορίες, στη Β' ανήκει το 20,32% των μονάδων και στην Α' το 11,65%. Τέλος, στο νησί λειτουργούν μόνο 16 μονάδες πολυτελείας, δηλαδή ποσοστό μόλις 1,29% επί του συνόλου των μονάδων.

Διάγραμμα 5.2: Κατανομή ξενοδοχειακής υποδομής κατά κατηγορία

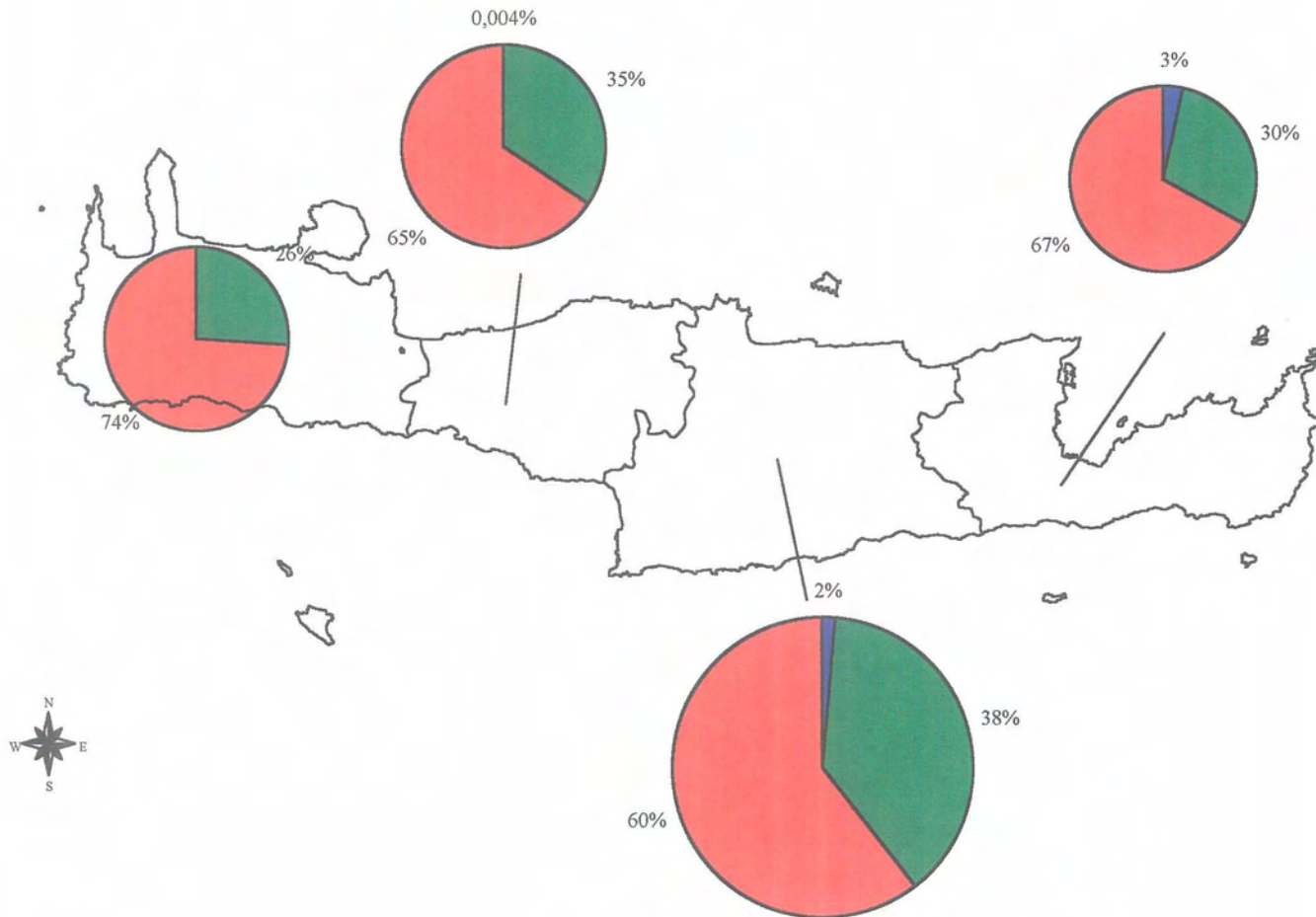
Πηγή: Διεύθυνση Τουρισμού Κρήτης

Η ίδια κατάσταση με αυτή της περιφέρειας εμφανίζεται και σε επίπεδο νομού. Στους τρεις από τους τέσσερις νομούς οι μονάδες που ανήκουν στις υψηλότερες κατηγορίες (πολυτελείας, Α' και Β') αντιπροσώπευαν το 32-39% του συνόλου των εγκατεστημένων μονάδων. Το υπόλοιπο 60-65% περιλαμβάνει μονάδες που ανήκουν στις κατηγορίες Γ' έως Ε'. Εξάιρεση αποτέλεσε ο νομός Χανίων, όπου οι μονάδες με υψηλή ποιότητα παρεχόμενων υπηρεσιών αντιπροσώπευαν μόνο το 26% του συνόλου, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τις μονάδες Γ'-Ε' κατηγορίας ανήλθε στο 74%.

Στα Χανιά είναι χαρακτηριστική η έλλειψη ξενοδοχειακών μονάδων πολυτελείας. Από την άλλη πλευρά στο Ηράκλειο και στο Λασιθί, λειτουργεί η πλειοψηφία των μονάδων πολυτελείας (7 και 5 μονάδες αντίστοιχα), ενώ στο νομό Ρεθύμνου λειτουργεί μόνο μία μονάδα. Το υψηλότερο ποσοστό μονάδων κατηγορίας πολυτελείας, Α' και Β', εμφανίζει ο νομός Ηρακλείου με 39,24%. Ταυτόχρονα εμφανίζει και το χαμηλότερο ποσοστό για ξενοδοχεία χαμηλότερης κατηγορίας με 60,56% (χάρτης 5.2).

Είναι εμφανές λοιπόν από τα προαναφερόμενα ότι η ποιότητα των υπηρεσιών που παρέχονται στον τουριστικό κλάδο τα τελευταία χρόνια δεν είναι ότι καλύτερο έχει να προσφέρει η Κρήτη στους επισκέπτες της. Τα τελευταία όμως χρόνια διακρίνεται μία προσπάθεια αναβάθμισης των υπηρεσιών. Είναι χαρακτηριστικό ότι ενώ την περίοδο 1986-1996, η αύξηση των μονάδων Γ'-Ε' τάξης ήταν 32,89%, η αντίστοιχη τιμή για τις μονάδες Α'-Β' τάξης ανερχόταν στο 124%. Ειδικότερα οι μονάδες Γ' κατηγορίας σημείωσαν τη μικρότερη αύξηση (80%), ενώ τη μεγαλύτερη παρουσίασαν οι μονάδες Β' τάξης (129,57%). Τέλος σημαντική ήταν η αύξηση των ξενοδοχείων πολυτελείας που ανήλθε κατά την ίδια περίοδο στο 62,5%.

Χάρτης 5.2: Ξενοδοχειακή υποδομή κατά κατηγορία

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Διπλωματική εργασία:

Πολιτιστικός Τουρισμός και Περιφερειακή Ανάπτυξη
(Μελέτη Περίπτωσης: Περιφέρεια Κρήτης)

Επιβλέπων Καθηγητής: Κότιος Άγγελος

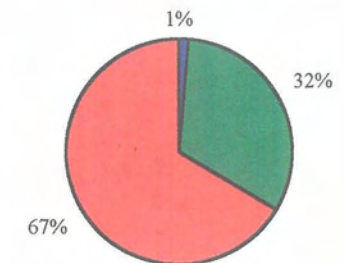
Επιμέλεια: Δαγκωνάκη Ζαχαρένια

Κλίμακα: 1:1.500.000

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- LUX
- A' - B'
- Γ' - Ε'

Σύνολο Περιφέρειας

Πηγή: Διεύθυνση Τουρισμού Κρήτης

Όπως φαίνεται από το *χάρτη 5.3* που απεικονίζει τη χωροταξική διάρθρωση των τουριστικών καταλυμάτων σε όλη την έκταση της περιφέρειας Κρήτης, οι μονάδες στην πλειοψηφία τους είναι εγκατεστημένες κατά μήκος των βόρειων ακτών του νησιού. Αντίθετα οι μονάδες στο νότιο τμήμα του νησιού είναι περιορισμένες. Συγκεκριμένα, το 85,85% των κλινών βρίσκεται στο βόρειο τμήμα του νησιού, ενώ στο νότιο τμήμα μόνο το 13,5% αυτών.

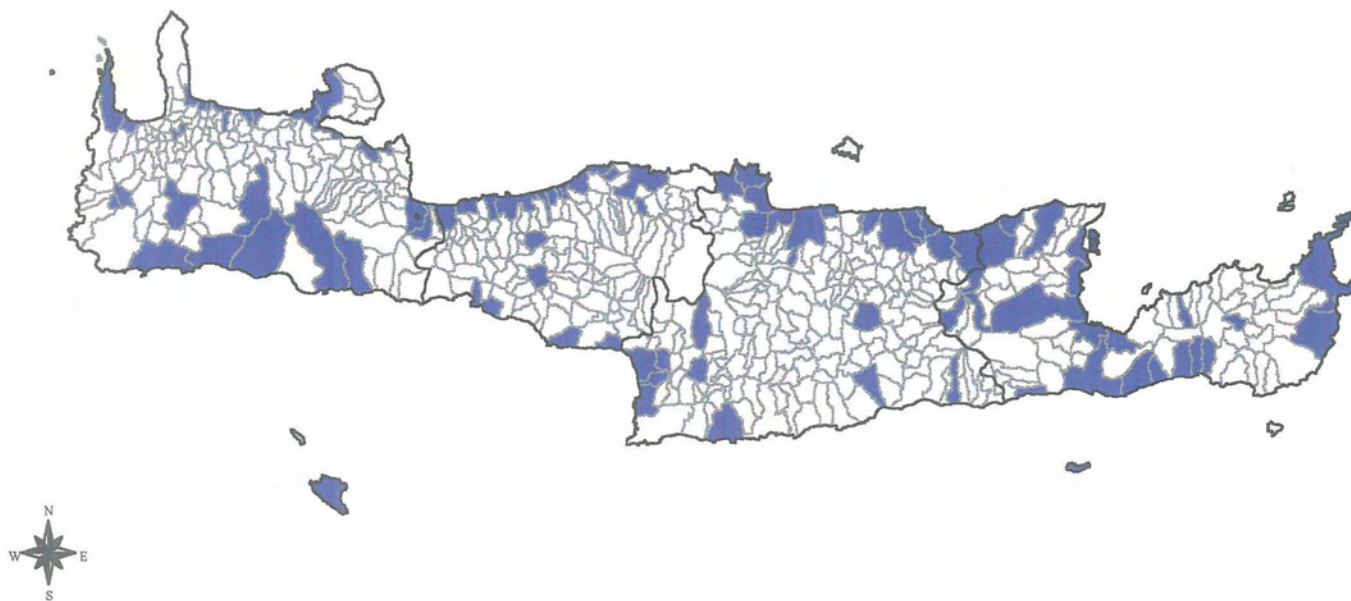
Την ίδια χωροταξική κατανομή εμφανίζουν και τα επιπλωμένα διαμερίσματα, καθώς το 78,22% των κλινών βρίσκεται στη βόρεια πλευρά του νησιού ενώ στη νότια υπάρχει μόνο το 19,79%. Η ίδια ανισομέρεια αλλά με μικρότερη διαφορά εμφανίζεται και στην κατανομή των *camping* που λειτουργούν στο νησί, καθώς οι 9 από τις 17 μονάδες (ποσοστό 53%) είναι εγκατεστημένες στα βόρεια παράλια.

Η εξήγηση του παραπάνω φαινομένου είναι αρκετά απλή, καθώς το βόρειο τμήμα της Κρήτης είναι περισσότερο ανεπτυγμένο. Σε αυτό άλλωστε βρίσκονται οι κύριες πύλες εισόδου του νησιού (αεροδρόμιο Ν. Καζαντζάκη, λιμάνι Ηρακλείου, αεροδρόμιο Χανίων και το λιμάνι της Σούδας) και η μεταφορική υποδομή είναι καλύτερη. Από την άλλη πλευρά οι νότιες ακτές του νησιού δεν έχουν ακόμα αξιοποιηθεί κατάλληλα ώστε να είναι ικανή η προσέλκυση τουριστών, ενώ επίσης σε μερικές περιπτώσεις η πρόσβαση είναι αρκετά δύσκολη λόγω κυρίως της κακής κατάστασης του οδικού δικτύου.

Επίσης, το βόρειο τμήμα φιλοξενεί τα κύρια αστικά κέντρα (Ηράκλειο, Ρέθυμνο, Χανιά και Άγιο Νικόλαο) του νησιού, στα οποία διαμένει και η πλειοψηφία του εργατικού δυναμικού. Οι σημαντικότεροι ενδιαφέροντες χώροι βρίσκονται άλλωστε στη βόρεια πλευρά του νησιού, όπως η Κνωσός, οι Αρχάνες, τα Μάλλια, αρχαιολογικά και ιστορικά μουσεία, και η οργάνωση για την υποδοχή των επισκεπτών είναι καλύτερη.

Σε κάθε νομό υπάρχουν περιοχές οι οποίες συγκεντρώνουν πάνω από το 50% των κλινών. Στο νομό Ηρακλείου ξεχωρίζουν η Χερσόνησος, τα Μάλλια, οι Γούβες, ο Μοχός, η Ανάπολη και η Αχλάδα που συγκεντρώνουν το 72% των κλινών του νομού. Στο Λασιθί υπάρχουν η Ελούντα, το Βραχάσι, η Ιεράπετρα και η Σητεία, στο Ρέθυμνο η Αγ. Γαλήνη, το Άδελε, ενώ τέλος στα Χανιά η Κυδωνία, η Αγ. Μαρίνα και η Γεωργιούπολη (*χάρτης 5.4*).

Χάρτης 5.3: Χωροταξική κατανομή των τουριστικών καταλυμάτων

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ &
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Διπλωματική εργασία:
Πολιτιστικός Τουρισμός και Περιφερειακή Ανάπτυξη
(Μελέτη Περίπτωσης: Περιφέρεια Κρήτης)

Επιβλέπων Καθηγητής: Κότιος Άγγελος

Επιμέλεια: Δαγκονάκη Ζαχαρένια

Κλίμακα: 1:1.500.000

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

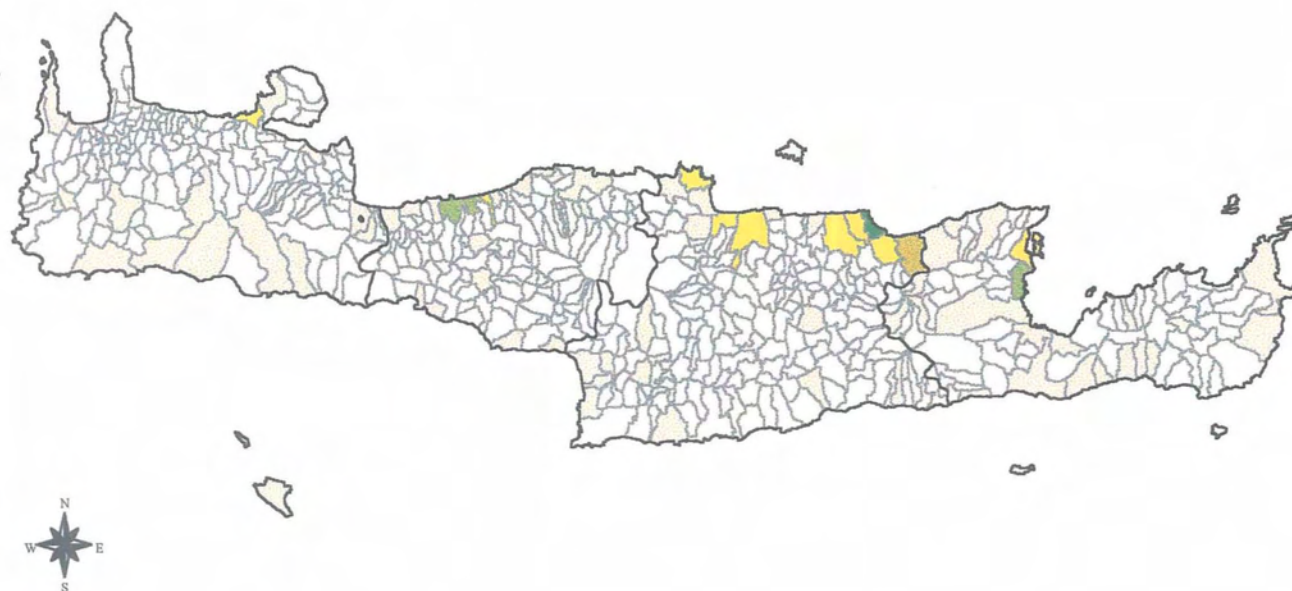
— Όρια Νομού

— Όρια ΟΤΑ

■ ΟΤΑ όπου λειτουργούν
τουριστικά καταλύματα

Πηγή: Διεύθυνση Τουρισμού Κρήτης

Χάρτης 5.4: Χωροταξική κατανομή των τουριστικών κλινών

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ &
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

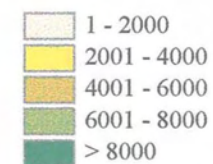
Διπλωματική εργασία:
Πολιτιστικός Τουρισμός και Περιφερειακή Ανάπτυξη
(Μελέτη Περίπτωσης: Περιφέρεια Κρήτης)

Επιβλέπων Καθηγητής: Κότιος Άγγελος

Επιμέλεια: Δαγκωνάκη Ζαχαρένια

Κλίμακα: 1:1.500.000

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

Πηγή: Διεύθυνση Τουρισμού Κρήτης

Θα πρέπει επίσης να επισημανθεί ότι η κατάσταση που εμφανίζεται στο χάρτη δεν αντιπροσωπεύει απόλυτα την πραγματικότητα, καθώς υπάρχουν τουριστικά καταλύματα π.χ. επιπλωμένα διαμερίσματα που λειτουργούν χωρίς άδεια και τα οποία σε μερικές περιπτώσεις είναι περισσότερα από τα μόνιμα, ενώ οι υπηρεσίες που παρέχουν είναι χαμηλού επιπέδου. Το παραπάνω έχει ως αποτέλεσμα, περιοχές με ιδιαίτερη τουριστική ανάπτυξη να μην εμφανίζονται καθόλου στο χάρτη. Για παράδειγμα θα μπορούσαν να αναφερθούν οι περιοχές των Καλών Λιμένων, της Άρβης, ο Τσούτσουρος κ.α.

Η τουριστική ανάπτυξη, τέλος, δεν μπορεί να επιτευχθεί μόνο με την ύπαρξη των ξενοδοχειακών καταλυμάτων. Απαραίτητη επίσης είναι η ύπαρξη συμπληρωματικών, όπως αποκαλούνται, υπηρεσιών όπως γραφεία ενοικιάσεως αυτοκινήτων, τουριστικά γραφεία κ.α. Σύμφωνα λοιπόν με στοιχεία του ΕΟΤ, το 1996 στην Κρήτη λειτουργούσαν 522 τουριστικά γραφεία τα οποία υπό την ιδιοκτησία τους έχουν 520 τουριστικά λεωφορεία, 543 επιχειρήσεις εκμίσθωσης ΙΧ επιβατικών αυτοκινήτων και 135 επιχειρήσεις εκμίσθωσης δίκυκλων μοτοσυκλετών άνω των 50 κυβικών.

5.2 ΖΗΤΗΣΗ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟΥ ΠΡΟΪΟΝΤΟΣ

Μετά την ανάλυση που προηγήθηκε για την προσφορά του τουριστικού προϊόντος στην περιφέρεια Κρήτης, πρέπει να εξεταστεί και η ζήτηση που υπάρχει. Η ανάλυση που ακολουθεί μπορεί να οδηγήσει στην εξαγωγή σημαντικών συμπερασμάτων, και ειδικότερα σχετικά με το κατά πόσο η Κρήτη θα εξακολουθεί να παραμένει ένας από τους σημαντικότερους τουριστικούς προορισμούς της χώρας μας. Επίσης, εντοπίζονται κάποια προβλήματα, που η επίλυσή τους είναι απαραίτητη για την περαιτέρω ανάπτυξη του τουριστικού κλάδου.

Στις παραγράφους που ακολουθούν εξετάζονται οι αφίξεις, οι διανυκτερεύσεις τουριστών, η πληρότητα των τουριστικών καταλυμάτων, το μέγεθος του συναλλάγματος την τελευταία πενταετία και γίνεται αναφορά στις προσπάθειες προβολής του νησιού.

5.2.1 ΑΦΙΞΕΙΣ-ΔΙΑΝΥΚΤΕΡΕΥΣΕΙΣ

Οι αφίξεις και οι διανυκτερεύσεις ημεδαπών και αλλοδαπών τουριστών το 1996 στην Κρήτη ήταν 626.033 και 4.782.619 αντίστοιχα. Οι αλλοδαποί τουρίστες αποτελούσαν το 82,53% των αφίξεων και το 91,77% των διανυκτερεύσεων. Αντίθετα, για τους ημεδαπούς τουρίστες τα αντίστοιχα ποσοστά ήταν μόλις 17,46% και 8,2%. Όπως λοιπόν προκύπτει από τα παραπάνω στοιχεία, στην Κρήτη κυριαρχεί ο διεθνής τουρισμός, ενώ ο εσωτερικός είναι περιορισμένος.

Τα τελευταία έξι χρόνια (1991-1996), αύξηση παρουσίασαν τόσο οι αφίξεις όσο και οι διανυκτερεύσεις. Τα ποσοστά μάλιστα αύξησης ήταν στα ίδια επίπεδα, 25,17% για τις αφίξεις και 27,28% για τις διανυκτερεύσεις. Το 1994 όπως θα αποδειχθεί και παρακάτω υπήρξε μία χρονιά ιδιαίτερα θετική για τον τουρισμό στην Κρήτη. Ένα αρχικό στοιχείο που ενισχύει την παραπάνω άποψη, αποτελεί το γεγονός ότι τη συγκεκριμένη χρονιά παρατηρήθηκαν οι περισσότερες αφίξεις (669.278) και οι περισσότερες διανυκτερεύσεις (5.303.818).

Οι περισσότεροι επισκέπτες αφίχθησαν στο νομό Ηρακλείου, καθώς το 1996 οι αφίξεις στο νομό αντιπροσώπευαν το 45,6% του συνόλου των αφίξεων στο νησί και ακολούθησε ο νομός Χανίων με το 22,2% επί των συνολικών αφίξεων. Αντίθετα η μειοψηφία των ατόμων έφθασε στην Κρήτη μέσω του νομού Ρεθύμνου (216.663 άτομα). Το παραπάνω ήταν αναμενόμενο αφού στο Ηράκλειο και στα Χανιά βρίσκονται τα μεγαλύτερα λιμάνια και αεροδρόμια του νησιού μέσω των οποίων μετακινείται ο κύριος όγκος των ατόμων που επισκέπτονται το νησί.

Η τουριστική κίνηση καλύπτει μία περίοδο επτά μηνών μεταξύ Απριλίου και Οκτωβρίου. Στη διάρκεια αυτής της περιόδου πραγματοποιείται το 91,84% των αφίξεων και το 96,02% των διανυκτερεύσεων. Στην πλειοψηφία τους μάλιστα οι αφίξεις και οι διανυκτερεύσεις παραγματοποιήθηκαν το μήνα Αύγουστο. Συγκεκριμένα στη διάρκεια του συγκεκριμένου μήνα έγινε το 16,73% των αφίξεων και το 18,93% των διανυκτερεύσεων για το 1996.

Μεταξύ 1991 και 1996 οι αφίξεις και οι διανυκτερεύσεις αυξήθηκαν σημαντικά στην αρχή της τουριστικής περιόδου, δηλαδή κατά τους μήνες Φεβρουάριο, Μάρτιο και Απρίλιο. Ενώ κατά το 1991 οι τρεις παραπάνω μήνες αντιπροσώπευαν το 9,5% των

αφίξεων και το 5,91% των διανυκτερεύσεων, το 1996 τα αντίστοιχα ποσοστά ήταν 14,22% και 9,86%.

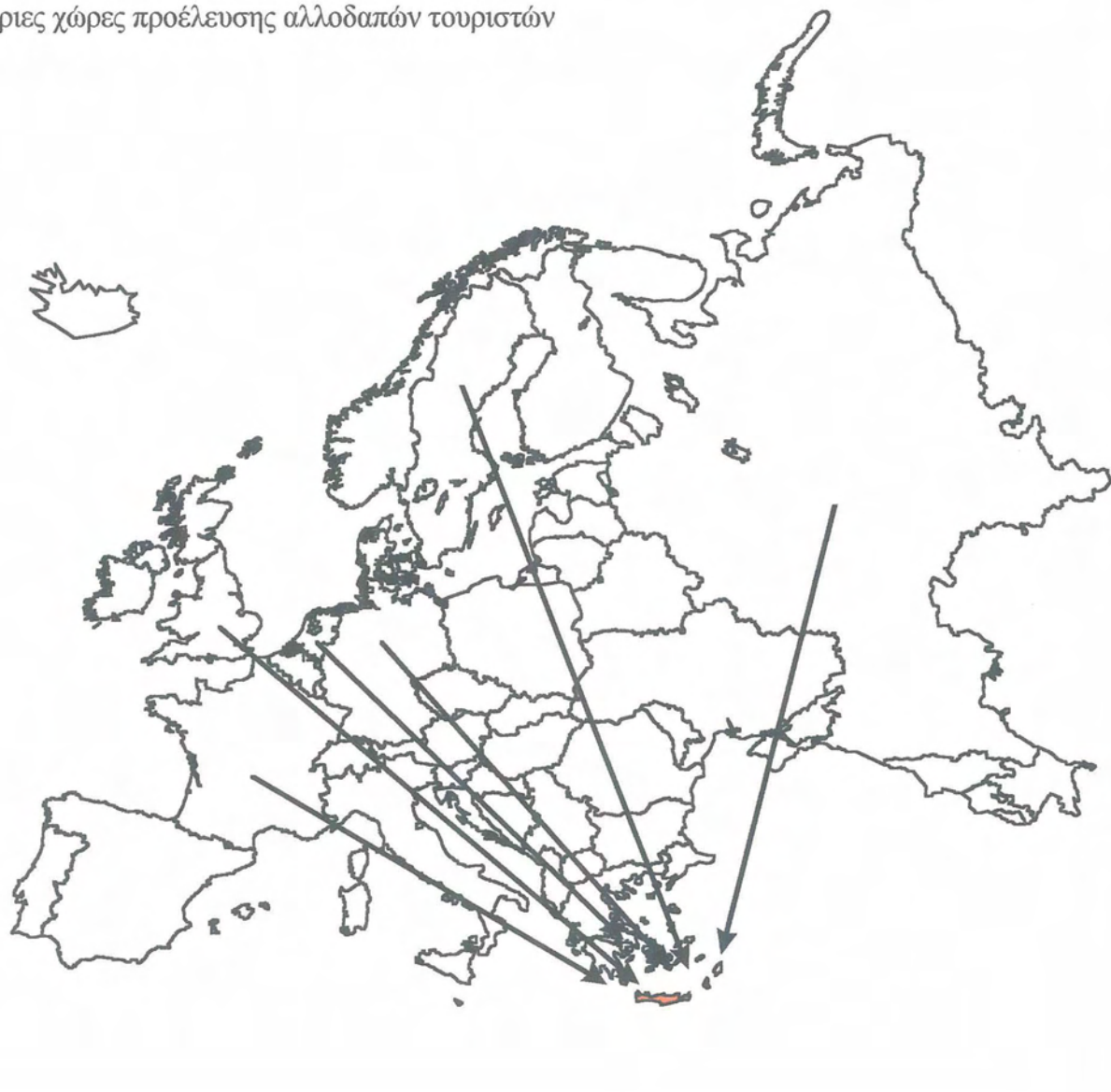
Η μέση περίοδος διαμονής το 1996 ήταν 8 μέρες (δηλαδή 7 διανυκτερεύσεις) και σε σχέση με το 1991 δεν παρουσιάζει σημαντική μεταβολή. Μεγαλύτερη εμφανίζεται η περίοδος διαμονής το 1994 (9 μέρες), γεγονός που αναδεικνύει ακόμα μία φορά ότι η συγκεκριμένη χρονιά ήταν από τις καλύτερες για τον τουρισμό. Η περίοδος παραμονής στο νησί τέλος, είναι μεγαλύτερη για τους αλλοδαπούς επισκέπτες του νησιού παρά για τους ημεδαπούς. Η μέση περίοδος παραμονής για τους αλλοδαπούς είναι 9 μέρες (8 διανυκτερεύσεις) έναντι μόλις 4 ημερών των ημεδαπών.

Σύμφωνα με τα στοιχεία της Διεύθυνσης Τουρισμού Κρήτης, το 95% των τουριστών που επισκέπτονται την Κρήτη είναι Ευρωπαίοι, ενώ ακολουθούν οι Αμερικανοί, που αντιπροσώπευαν το 1993 το 2,73% των αφίξεων. Μεταξύ των Ευρωπαίων, οι Γερμανοί αποτελούσαν την πλειοψηφία, καθώς οι αφίξεις τους αντιστοιχούσαν στο 40% σχεδόν του συνόλου των αφίξεων στο νησί τη συγκεκριμένη χρονιά (χάρτης 5.5). Ακολούθησαν με χαμηλότερα ποσοστά οι Άγγλοι (9,37%), οι Γάλλοι (8,78%), οι Ολλανδοί (6,56%) και οι Ιταλοί (5,61%).

Σε σχέση με το 1990, το 1993 παρατηρείται μία αύξηση των αφίξεων τουριστών από τις χώρες της Ανατολικής και Κεντρικής Ευρώπης όπως την Πολωνία, την Ουγγαρία κ.α. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 1990, οι αφίξεις τουριστών από τις παραπάνω χώρες ήταν μηδενικές. Η εξέλιξη αυτή ίσως είναι και αποτέλεσμα των προσπαθειών που γίνονται από το Ελληνικό κράτος για την προώθηση του τουριστικού προϊόντος της χώρας μας στις αγορές των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης μετά το εξωτερικό άνοιγμα που συνόδευσε τις εσωτερικές μεταρρυθμίσεις. Μάλιστα όπως επισημαίνει ο πρόεδρος της Ένωσης Ξενοδόχων Ηρακλείου κ. Καλουτσάκης Τάκης (Πατρίς, 18/5/1997) “ το 1996 οι τουρίστες που προέρχονταν από την πρώην ΕΣΣΔ αυξήθηκαν κατά 60%, ενώ το 1997 αναμένεται αύξηση της τάξης του 50%”.

Χάρτης 5.5: Κύριες χώρες προέλευσης αλλοδαπών τουριστών

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ &
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Διπλωματική εργασία:
Πολιτιστικός Τουρισμός και Περιφερειακή Ανάπτυξη
(Μελέτη Περίπτωσης: Περιφέρεια Κρήτης)

Επιβλέπων Καθηγητής: Κότιος Άγγελος

Επιμέλεια: Δαγκωνάκη Ζαχαρένια

Κλίμακα: Ενδεικτική

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Όρια χωρών
- Περιφέρεια Κρήτης
- ➔ Προέλευση τουριστών

Πηγή: Διεύθυνση Τουρισμού Κρήτης. ΕΟΤ

5.2.1.1 Αφίξεις κατά μέσο διακίνησης

Το 85% των τουριστών που επισκέπτονται την Κρήτη διακινείται με πτήσεις charter, δηλαδή με τη μορφή οργανωμένου τουρισμού. Συνολικά, το 1996 οι τουρίστες που έφθασαν στο νησί με πτήσεις charter ανερχόταν σε 1.761.203 άτομα, ενώ τα άτομα που αφίχθησαν στο νησί με πλοίο ήταν μόλις 773.633. Πρέπει να σημειωθεί ότι στις αναφορές που πραγματοποιούνται παρακάτω συμπεριελήφθησαν τα αεροδρόμια Χανίων και Ηρακλείου και το λιμάνι Ηρακλείου. Αναφορά στο λιμάνι της Σούδας είτε σε οποιοδήποτε άλλο λιμάνι της Κρήτης δε κρίθηκε σκόπιμη καθώς η κίνηση σε αυτά δεν ήταν σημαντική.

Αφίξεις μέσω αεροδρομίου

Όσον αφορά λοιπόν αρχικά την άφιξη στο νησί με αεροπλάνο, παρατηρείται μία κυριαρχία του αεροδρομίου του Ηρακλείου έναντι αυτού των Χανίων. Είναι άλλωστε χαρακτηριστικό ότι το 16,99% των αφίξεων με πτήσεις charter πραγματοποιήθηκε το 1996, από το αεροδρόμιο Χανίων, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για το Ηράκλειο ήταν 83%. Συνολικά κατά την περίοδο 1990-1996, οι αφίξεις αυξήθηκαν και στα δύο αεροδρόμια (73,16% στα Χανιά και 25,49% στο Ηράκλειο). Βέβαια σε σχέση με το 1990 η κυριαρχία του αεροδρομίου του Ηρακλείου έχει λίγο μειωθεί (το 1990 το αεροδρόμιο Ηρακλείου δεχόταν το 87% των αφίξεων ενώ τα Χανιά το 12,92%) αλλά εξακολουθεί να δέχεται τον κύριο όγκο των επισκεπτών.

Το 1996 ο αριθμός των πτήσεων charter παρουσίασε μείωση της τάξης του 6,75% σε σχέση με το 1995. Καθόλη αυτή τη χρονική περίοδο αξίζει να γίνει ιδιαίτερη αναφορά στο έτος 1994, το οποίο γενικά θεωρείται μία χρονιά πολύ πετυχημένη για τον τουρισμό, οπότε οι αφίξεις με charter ανήλθαν σε 2.047.669 (14% περισσότερες από το 1996).

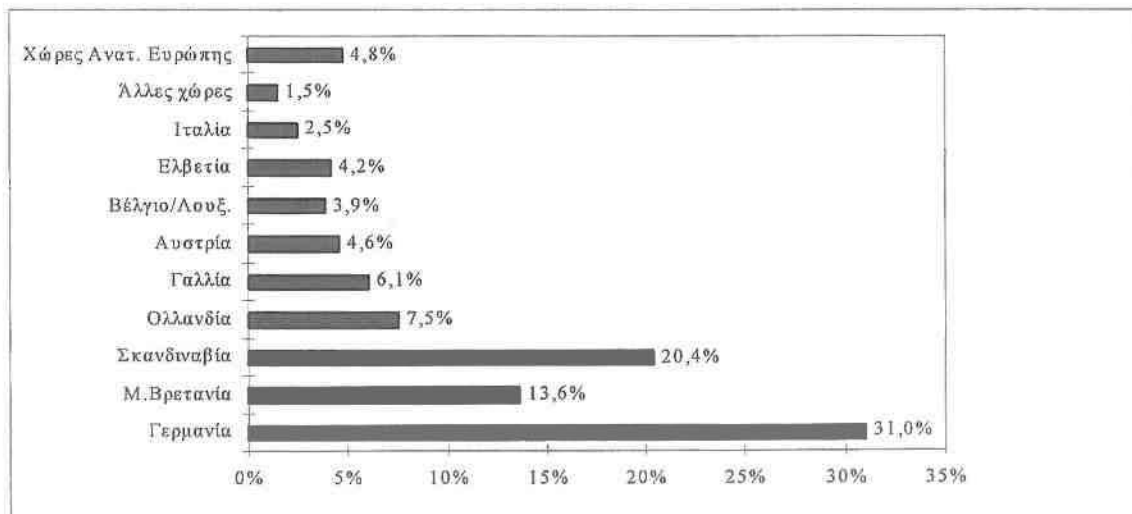
Κατά την περίοδο 1994-1996 υπήρξε αύξηση και στο μέσο αριθμό των επιβατών ανά πτήση. Έτσι, ενώ το 1994 οι επιβάτες ανά πτήση ήταν 145, το 1996 ήταν 153, δηλαδή υπήρξε αύξηση κατά 5,76%. Η μικρή λοιπόν αύξηση των επιβατών και η ταυτόχρονη μείωση των πτήσεων μπορεί να οφείλεται κατά ένα σημαντικό ποσοστό στη μεγάλη ταλαιπωρία στην οποία υποβάλλονται οι επισκέπτες κατά την άφιξή τους στο αεροδρόμιο. Ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια η εικόνα με τις ατέλειωτες ουρές στις αίθουσες αναμονής και οι πολλές καθυστερήσεις στις πτήσεις δεν αποτελούν ότι το

καλύτερο για την τουριστική προβολή όχι μόνο της Κρήτης αλλά και γενικότερα της χώρας μας στο εξωτερικό.

Ο μεγαλύτερος όγκος των αφίξεων το 1996 (ποσοστό 18,65% επί του συνόλου) πραγματοποιήθηκε κατά το μήνα Αύγουστο και ακολούθησε ο Ιούλιος με 17,39%. Ενώ όμως τα προηγούμενα χρόνια οι πτήσεις charter κατά τους χειμερινούς μήνες (Νοέμβριος-Φεβρουάριος) ήταν αρκετές, τα τελευταία χρόνια παρουσίασαν μείωση. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι αφίξεις με charter το Νοέμβριο του 1990 ήταν 3.811, το 1996 ήταν μόλις 534, δηλαδή υπήρξε μείωση κατά 85,9%. Από τα παραπάνω είναι εμφανές ότι η τουριστική κίνηση τα τελευταία χρόνια συνεχώς περιορίζεται στους οκτώ μήνες μεταξύ Μαρτίου και Οκτωβρίου, ενώ κατά τη διάρκεια του υπόλοιπου έτους η κίνηση είναι υποτονική.

Όπως προκύπτει από τα στατιστικά στοιχεία για την κίνηση των αεροδρομίων του Ηρακλείου και των Χανίων, η τουριστική κίνηση στην Κρήτη καθορίζεται κυρίως από τρεις αγορές την Αγγλική, τη Γερμανική και τη Σκανδιναβική, από τις οποίες χώρες προέρχεται το 65% των αφίξεων με πτήσεις charter. Τα τελευταία όμως χρόνια παρουσιάζεται μία αύξηση των αφίξεων με charter από χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, που μέχρι πριν λίγα χρόνια κατείχαν κλειστές τις αγορές τους. Αυτό γίνεται περισσότερο εμφανές εξετάζοντας τη μεταβολή των αφίξεων με charter την περίοδο 1994-1996. Την παραπάνω περίοδο λοιπόν, τη μεγαλύτερη αύξηση παρουσίασαν οι αφίξεις από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης (90,37%), τη Γαλλία (43,21%) και τη Σκανδιναβία (23,17%).

Διάγραμμα 5.3: Ποσοστό (%) αφίξεων με charter κατά εθνικότητα, 1996

Πηγή: Διεύθυνση Τουρισμού Κρήτης

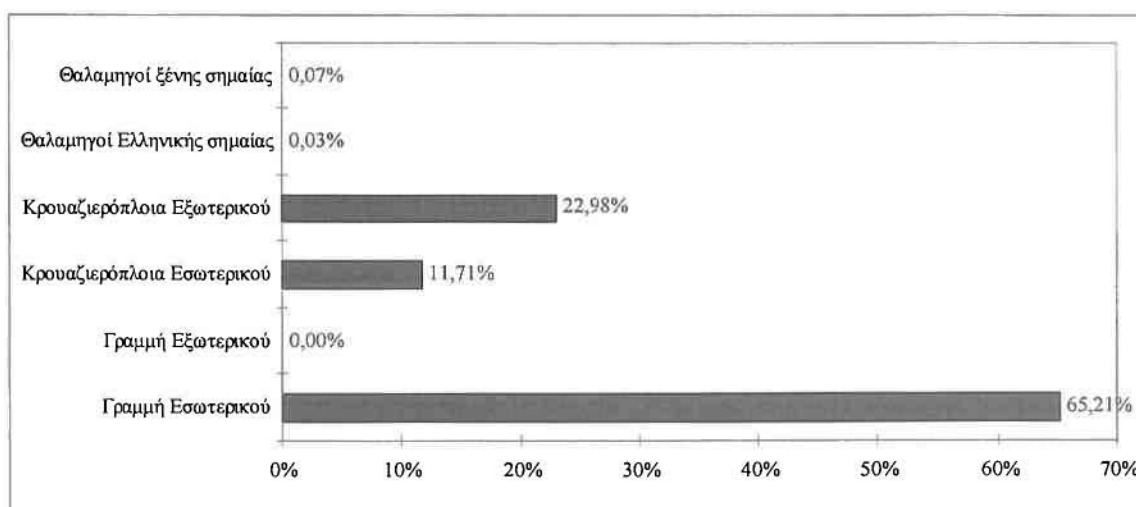
Από την άλλη πλευρά οι παραδοσιακές για αρκετά χρόνια αγορές, όπως η Γερμανία και η Αγγλία περιόρισαν κατά την περίοδο 1994-1996 τη συμμετοχή τους στον τουρισμό. Τη μεγαλύτερη μείωση παρουσίασαν οι αφίξεις των Άγγλων (38,8%), ενώ ακολούθησαν οι Ολλανδοί (35,39%), οι Γερμανοί (26,58%) και οι Βέλγοι (23,15%).

Αφίξεις μέσω λιμανιού

Οι αφίξεις στο λιμάνι του Ηρακλείου το 1996 ήταν 773.633 και σε σχέση με το 1993 παρουσίασαν αύξηση κατά 12,72%. Αύξηση επίσης παρουσίασε και ο αριθμός των πλοίων που έφθασαν στο λιμάνι του Ηρακλείου, κατά 4,2% την ίδια περίοδο (1993-1996). Τέλος, αυξήθηκε και ο μέσος αριθμός επιβατών ανά πλοίο κατά 8,2%. Έτσι ενώ το 1993 οι επιβάτες ανά πλοίο ήταν 327, το 1996 ήταν 354. Βέβαια αξίζει να σημειωθεί η σημαντική μείωση, κατά 14,67%, που παρατηρήθηκε στον αριθμό των επιβατών ανά πλοίο το 1994, οπότε είχαμε μόνο 279 άτομα ανά πλοίο.

Ο κύριος όγκος των αφίξεων πραγματοποιείται κατά τη διάρκεια του δεύτερου εξαμήνου του έτους (Ιούλιος-Δεκέμβριος) μέσα στο οποίο περιλαμβάνεται και η τουριστική περίοδος, οπότε, και η επιβατική κίνηση είναι μεγαλύτερη. Κατά τη συγκεκριμένη περίοδο το 1996, διακινήθηκε το 63,94% του συνόλου των επιβατών. Η πλειοψηφία των αφίξεων έγινε κατά τους μήνες Ιούλιο-Αύγουστο, στη διάρκεια των οποίων πραγματοποιήθηκε το 35,49% των αφίξεων του έτους.

Διάγραμμα 5.4: Αφίξεις (ποσοστό %) κατά είδος πλοίου, 1996

Πηγή: Διεύθυνση Τουρισμού Κρήτης

Οι επισκέπτες φθάνουν στην Κρήτη κυρίως μέσω των πλοίων που εκτελούν δρομολόγια εσωτερικού, (διάγραμμα 5.4). Το 1996, το 65,2% των επισκεπτών, έφθασαν στο λιμάνι στου Ηρακλείου με πλοία γραμμής εσωτερικού. Στη δεύτερη θέση ακολούθησαν τα Κρουαζιερόπλοια εξωτερικού με τα οποία μετακινήθηκε το 23% των επιβατών. Σημαντική είναι κατά το 1996 η έλλειψη πλοίων από γραμμές εξωτερικού, τα οποία το 1993 αποτελούσαν το 6,4% του συνόλου των πλοίων που έφθασαν στο Ηράκλειο.

Η μεταβολή των αφίξεων κατά είδος πλοίου δε φαίνεται σημαντική. Το ποσοστό των ατόμων που αφίχθησαν στο νησί με πλοία της γραμμής εσωτερικού, επί του συνόλου των επιβατών παρέμεινε σταθερό την περίοδο 1993-1996. Σταθερή επίσης παρέμεινε η κίνηση με κρουαζιερόπλοια εσωτερικού, ενώ μία σημαντική αύξηση υπήρξε στους επιβάτες των κρουαζιερόπλοιων εξωτερικού κατά 22,9%.

5.2.2 ΠΛΗΡΟΤΗΤΑ

Πληρότητα ορίζεται η επί τις εκατό δύναμη των ατόμων που διανυκτέρευσαν σε μία ξενοδοχειακή μονάδα, σε μία ορισμένη χρονική περίοδο, σε σύγκριση με τη δυναμικότητα της μονάδας (αριθμός κλινών). Στα στοιχεία που καταγράφονται παρακάτω δεν γίνεται αναφορά στην πληρότητα των βοηθητικών καταλυμάτων (επιπλωμένα διαμερίσματα) και των camping, καθώς δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία. Για το λόγο αυτό η ανάλυση περιορίζεται στην εξέταση της πληρότητας στις κύριες ξενοδοχειακές μονάδες.

Σύμφωνα λοιπόν με στοιχεία του 1996, η πληρότητα των ξενοδοχειακών μονάδων στο σύνολο της περιφέρειας Κρήτης ήταν 64,7%, σημειώνοντας πτώση κατά 14,98% έναντι του 1989, οπότε η πληρότητα ήταν 76,1%. Την ίδια χρονιά τη μεγαλύτερη πληρότητα παρουσίασε ο νομός Ρεθύμνου με 69,1% (υψηλότερη από το μέσο όρο της περιφέρειας), ενώ τη χαμηλότερη ο νομός Χανίων με 59,5%.

Χάρτης 5.6: Πληρότητα τουριστικών κλινών, 1996

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ &
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Διπλωματική εργασία:

Πολιτιστικός Τουρισμός και Περιφεριακή Ανάπτυξη
(Μελέτη Περίπτωσης: Περιφέρεια Κρήτης)

Επιβλέπων Καθηγητής: Κότιος Άγγελος

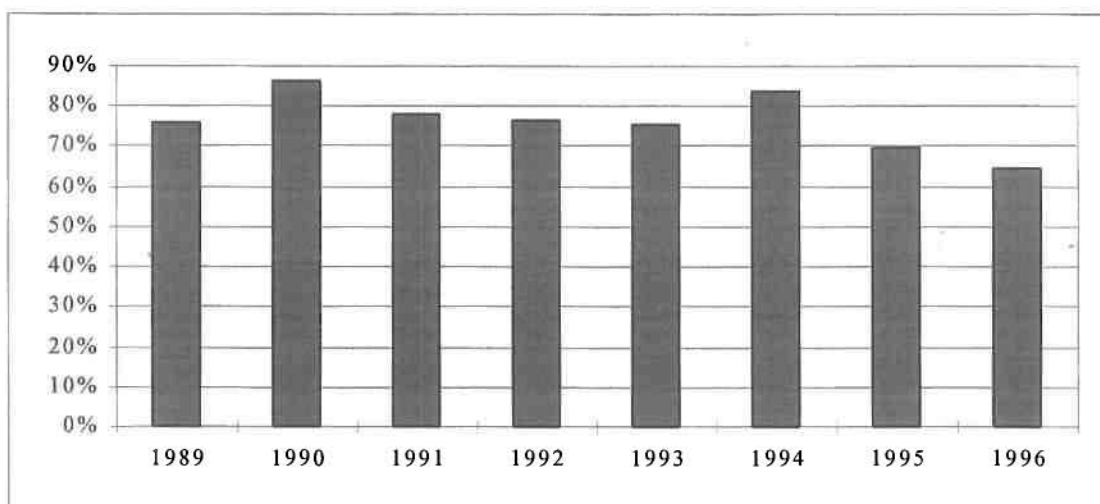
Επιμέλεια: Δαγκωνάκη Ζαχαρένια

Κλίμακα: 1:1.500.000

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

Πηγή: Διεύθυνση Τουρισμού Κρήτης

Διάγραμμα 5.5: Εξέλιξη της πληρότητας, 1989-1996

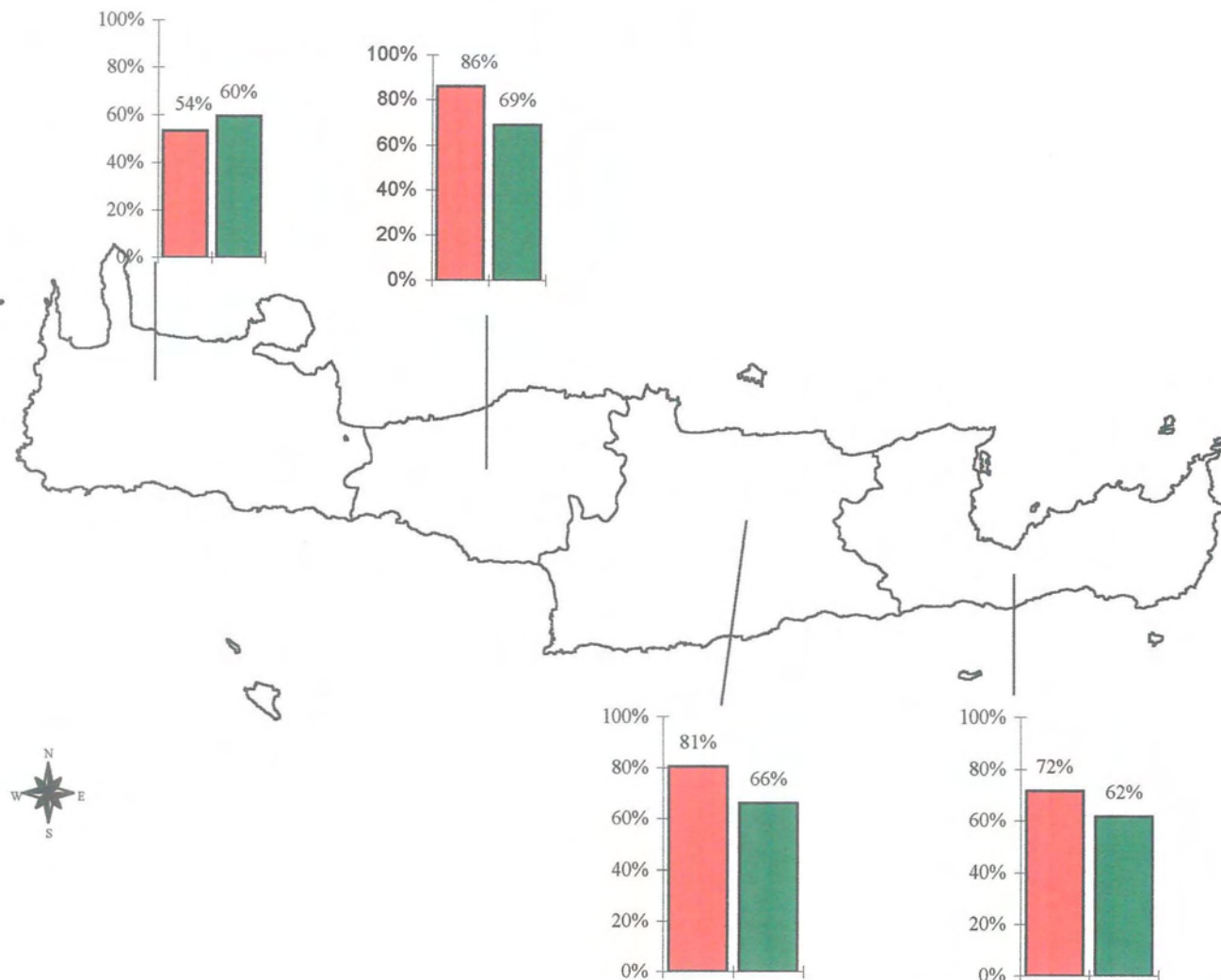
Πηγή: Διεύθυνση Τουρισμού Κρήτης

Η ίδια κατάσταση παρατηρούνταν και πριν από 7 χρόνια, το 1989, με τη μόνη διαφορά ότι τα ποσοστά πληρότητας ήταν υψηλότερα. Συγκεκριμένα, ο νομός Ρεθύμνου εμφάνιζε τη μεγαλύτερη πληρότητα με 86% (19,65% δηλαδή υψηλότερη από το 1996) και τελευταίος ήταν ο νομός Χανίων με 53%. Μάλιστα τα Χανιά ήταν ο μοναδικός από τους τέσσερις νομούς στον οποίο η πληρότητα το 1996, παρουσιάζεται αυξημένη κατά 12,26% σε σχέση με το 1989 (χάρτης 5.7).

Όπως ειπώθηκε και στο τέταρτο κεφάλαιο το αρχικό συμπέρασμα που προκύπτει εξετάζοντας την εξέλιξη της πληρότητας τα τελευταία 6 χρόνια, είναι ότι η ζήτηση του τουριστικού προϊόντος στην Κρήτη μειώνεται. Ωστόσο, εξετάζοντας ταυτόχρονα την εξέλιξη για την ίδια περίοδο των ξενοδοχειακών κλινών, προκύπτει ότι η πληρότητα παρέμεινε στα ίδια επίπεδα παρουσιάζοντας μάλιστα μία μικρή αύξηση. Συγκεκριμένα, κατά την περίοδο 1989-1996 εμφανίστηκε μία σημαντική αύξηση των ξενοδοχειακών κλινών σε ποσοστό 38,37%. Το προηγούμενο ποσοστό είναι μεγαλύτερο από το ποσοστό μείωσης της πληρότητας των κύριων ξενοδοχειακών μονάδων, για την ίδια περίοδο, το οποίο ανερχόταν στο -15,03%. Αυτό σημαίνει ότι η προσφορά ξενοδοχειακών κλινών αυξήθηκε με μεγαλύτερο ρυθμό από την τουριστική ζήτηση, με αποτέλεσμα η τιμή της πληρότητας να εμφανίζεται σε χαμηλότερα επίπεδα.

Ως τελική διαπίστωση πρέπει να αναφερθεί το γεγονός ότι ο υπολογισμός της πληρότητας από τον ΕΟΤ δεν είναι ακριβής, αλλά υπάρχει μία υποεκτίμηση της τιμής της. Οι υπεύθυνοι του ΕΟΤ λαμβάνουν υπόψη τους κατά τον υπολογισμό της πληρότητας μόνο τις αφίξεις των τουριστών μέσω του αεροδρομίου (περίπου 1.700.000

Χάρτης 5.7: Εξέλιξη της πληρότητας των καταλυμάτων ανά νομό

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Διπλωματική εργασία:

Πολιτιστικός Τουρισμός και Περιφεριακή Ανάπτυξη
(Μελέτη Περίπτωσης: Περιφέρεια Κρήτης)

Επιβλέπων Καθηγητής: Κότιος Άγγελος

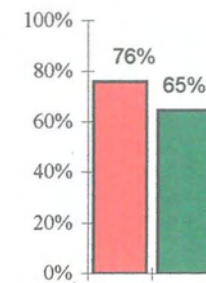
Επιμέλεια: Δαγκωνάκη Ζαχαρένια

Κλίμακα: 1:1.500.000

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

Σύνολο Περιφέρειας

Πηγή: Διεύθυνση Τουρισμού Κρήτης

για το 1996). Συνολικά όμως οι αφίξεις τουριστών στην περιφέρεια Κρήτης ανέρχονται γύρω στις 2.500.000, γεγονός που αποδεικνύει ότι ένα σημαντικό μέρος της τουριστικής κίνησης δε λαμβάνεται υπόψη. Η τιμή όμως της πληρότητας, για τις συνολικές αφίξεις είναι μεγαλύτερη από 100%, το οποίο οφείλεται στην υποεκτίμηση των τουριστικών κλινών, κατ' αρχήν λόγω της ύπαρξης μεγάλου αριθμού παράνομων καταλυμάτων και κατά δεύτερο λόγο στην ύπαρξη Κρητών τουριστών από το εσωτερικό ή το εξωτερικό, που κάνουν τις διακοπές τους στην ιδιαίτερη πατρίδα τους.

5.2.3 ΣΥΝΑΛΛΑΓΜΑ

Όπως έχει ήδη αναφερθεί στο δεύτερο κεφάλαιο ο τουρισμός έχει θετικές επιπτώσεις στην οικονομία μιας χώρας. Συμβάλλει στην αύξηση του εθνικού εισοδήματος, δημιουργεί νέες θέσεις απασχόλησης, έχει πολλαπλασιαστικές επιπτώσεις σε άλλες οικονομικές δραστηριότητες κ.α. Εκτός όμως από τα παραπάνω, ο τουριστικός κλάδος με την εισροή συναλλάγματος στη χώρα στηρίζει το ισοζύγιο εξωτερικών συναλλαγών.

Η ανάλυση που ακολουθεί αναφέρεται στην εξέλιξη του συναλλάγματος, καθώς και στις ιδιαιτερότητες του υπολογισμού του. Πριν όμως προχωρήσει η ανάλυση πρέπει να αναφερθεί ότι τα στοιχεία που παρατείνονται παρακάτω προέρχονται από τις στατιστικές της Τράπεζας της Ελλάδας και εμφανίζονται υποεκτιμημένα σε σχέση με την πραγματικότητα. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι μέρος του τουριστικού συναλλάγματος καταχωρείται στους άδηλους πόρους και δε λαμβάνεται υπόψη στον υπολογισμό του συνολικού συναλλάγματος.

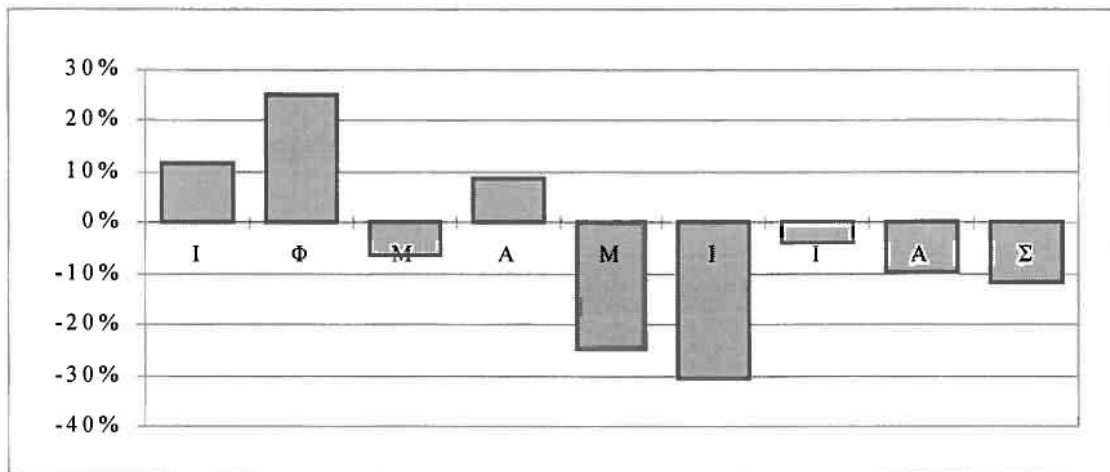
Για παράδειγμα, οι πληρωμές των αλλοδαπών tour operators καθώς και οι πληρωμές από αγορές των αλλοδαπών με πιστωτικές κάρτες περιλαμβάνονται στην κατηγορία “αναλήψεις από καταθέσεις μετατρέψιμες σε δρχ”. Γίνεται λοιπόν κατανοητό ότι η ακριβής μέτρηση του συναλλάγματος είναι αρκετά δύσκολη καθώς απαιτεί τη συλλογή πολλών μικροπληροφοριών σχετικά με τις δαπάνες κάθε επισκέπτη, που η Τράπεζα της Ελλάδας δεν μπορεί να συλλέξει.

Σύμφωνα λοιπόν με τα στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδας, το ταξιδιωτικό συνάλλαγμα που εισήλθε στην Ελλάδα κατά την περίοδο Ιανουαρίου-Σεπτεμβρίου το 1996, ανέρχεται σε 3.004 εκατ. δολάρια ΗΠΑ, έναντι 3.368 εκατ. δολάρια το 1995. Δηλαδή υπήρξε μία μείωση της τάξης του 10,8%. Το μεγαλύτερο μέρος του

συναλλάγματος εισέρχεται στη χώρα, όπως άλλωστε είναι αναμενόμενο κατά τους μήνες της τουριστικής περιόδου (Απρίλιος-Σεπτέμβριος).

Ειδικότερα για κάθε μήνα το συνάλλαγμα εμφανίζει μείωση το 1996 σε σχέση με το 1995, με εξαίρεση τους μήνες Ιανουάριο, Φεβρουάριο και Απρίλιο, που υπήρξε αύξηση κατά 11,5%, 25% και 8,5% αντίστοιχα. Μία εμπειρική εκτίμηση του τουριστικού συναλλάγματος για την Κρήτη πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια της μελέτης “Επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου και εναλλακτικές μορφές τουρισμού στην περιφέρεια Κρήτης”, η οποία έγινε στα πλαίσια του προγράμματος RECITE. Σύμφωνα λοιπόν με τους μελετητές το ύψος του συναλλάγματος ανερχόταν σε 302 δις δρχ. για το 1993. Το παραπάνω ποσό προέκυψε μετά από εκτιμήσεις για τα έξοδα που έχει ένας τουρίστας την ημέρα (π.χ. 2.500 δρχ. για φαγητό, 5.000 δρχ. για αγορές κ.α.).

Διάγραμμα 5.6: Μεταβολή του τουριστικού συναλλάγματος, 1995-1996

Πηγή: Χουτζούμη, 1997

Εξετάζοντας τη μέση κατά κεφαλή δαπάνη των τουριστών κατά την περίοδο 1956-1994 στη χώρα μας, παρατηρείται ότι ενώ οι αφίξεις παρουσίασαν κατακόρυφη αύξηση σε ποσοστό 5.044%, η κατά κεφαλή δαπάνη αυξήθηκε μόνο κατά 141%. Μάλιστα κατά την δεκαετία του '90 υπήρξε μείωση της δαπάνης κατά τουρίστα, με επίπεδα χαμηλότερα από τα σημερινά (Χουτζούμη, 1997).

Σύμφωνα με το Ινστιτούτο Τουριστικών Ερευνών και Προβλέψεων, παρά την αύξηση των αφίξεων την περίοδο 1985-1994, η κατά κεφαλή δαπάνη παραμένει χαμηλή. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι η μέση κατά κεφαλή δαπάνη για κάθε αλλοδαπό τουρίστα στη χώρα μας το 1994 ανερχόταν στα 307 ECU, ενώ την ίδια χρονιά το αντίστοιχο ποσό για το σύνολο της Ευρώπης ήταν 444 ECU και για τα κράτη

μέλη της E.E. 500 ECU. Μάλιστα η Ελλάδα υπολείπεται και από τις ανταγωνίστριες χώρες στον τουριστικό τομέα, όπως την Ισπανία (416,7 ECU), την Ιταλία (738 ECU) και την Πορτογαλία (415 ECU) (Ελευθεράκης, 1996).

Η μικρή κατά κεφαλή δαπάνη οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η χώρα μας αφενός δεν έχει κατορθώσει να προσελκύσει τουρίστες με υψηλά εισοδήματα και αφετέρου η ύπαρξη ξενοδοχειακών μονάδων χαμηλής κατηγορίας και ποιότητας και η ελλιπής υποδομή δεν επιτρέπουν την υποδοχή αυτής της κατηγορίας των τουριστών. Τα παραπάνω λοιπόν τονίζουν για άλλη μία φορά την ανάγκη για βελτίωση της ποιότητας των προσφερόμενων υπηρεσιών και τη λήψη μέτρων που θα επιτρέψουν την προσέλκυση τουριστών υψηλότερης εισοδηματικής τάξης.

Σχετικά με την κατανομή των δαπανών του αλλοδαπού τουρίστα κατά κατηγορία, πραγματοποιήθηκε μία μελέτη από την Πανελλήνια Ομοσπονδία Ξενοδόχων το 1988. Η μελέτη κατέληξε ότι, το μεγαλύτερο μέρος της δαπάνης του τουρίστα πηγαίνει για τη διαμονή και την εξασφάλιση καταλύματος (36,9%). Ακολουθούν η διατροφή με 26,8%, οι αγορές με 16,8%, οι μετακινήσεις/εκδρομές με 8,9% και τέλος η ψυχαγωγία/διασκέδαση και διάφορες άλλες μικρότερες με 5,3% αντίστοιχα (Χουτζούμη, 1997).

5.2.4 ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΚΑΙ ΠΡΟΒΟΛΗ

Η προώθηση του τουριστικού προϊόντος στη χώρα μας δεν πραγματοποιείται μονάχα από το κεντρικό επίπεδο (ΕΟΤ). Τα τελευταία χρόνια οι αρμοδιότητες για την τουριστική προβολή μεταφέρθηκαν με νόμο από την κεντρική διοίκηση του ΕΟΤ στις Νομαρχίες. Για το σκοπό αυτό σε κάθε νομαρχία ιδρύθηκε ένα γραφείου τουρισμού-τουριστικής προβολής με αποκλειστικό στόχο την υλοποίηση δράσεων ώστε να προωθηθεί το τουριστικό προϊόν.

Στην περιφέρεια Κρήτης λοιπόν, λειτουργούν σήμερα 4 γραφεία, που αναφέρονται ως Νομαρχιακές Επιτροπές Τουριστικής Προβολής (Ν.Ε.Τ.Π.). Η οργάνωση τους βέβαια δεν είναι η καλύτερη δυνατή (π.χ. στο νομό Χανίων στο ίδιο γραφείο στεγάζονται και άλλες υπηρεσίες, όπως το ενεργειακό, πολεοδομικές μελέτες κ.α), ωστόσο έχουν πραγματοποιήσει σημαντικές προσπάθειες για την προβολή του νησιού. Περισσότερο και καλύτερα οργανωμένες εμφανίζονται οι επιτροπές του Ρεθύμνου και του Λασηθίου, με πλούσιο έντυπο υλικό και μεγαλύτερη κινητικότητα.

Στις αρμοδιότητες της κάθε νομαρχίας για την τουριστική προβολή του συγκεκριμένου νομού, συμπεριλαμβάνεται και η σύνταξη ενός marketing plan, για κάθε χρόνο, στο οποίο καθορίζεται η ακολουθούμενη στρατηγική, τίθενται οι βασικοί στόχοι, και ορίζονται οι απαιτούμενες δράσεις για την επίτευξη των στόχων. Αυτό το κείμενο κατατίθεται στον Ελληνικό Οργανισμό Τουρισμού για έγκριση.

Σαν παράδειγμα θα μπορούσε να γίνει αναφορά στο marketing plan 1997, της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Ηρακλείου, στο οποίο οι στόχοι διακρίνονται σε βραχυπρόθεσμους και μακροπρόθεσμους. Ως άμεσοι στόχοι για το 1997 καθορίζονται:

- η επανάκτηση του μεριδίου αγοράς από τη Γερμανία, την Αγγλία και την Ολλανδία
- η αύξηση του μεριδίου από τη Ρωσία και την Τσεχία, και
- η έντονη προσπάθεια για την προσέλκυση ελλήνων επισκεπτών.

Οι μακροπρόθεσμοι στόχοι αναφέρονται στο χρονικό ορίζοντα 1997-2000 και αφορούν:

- διατήρηση του μεριδίου αγοράς στις παραδοσιακές αγορές της Κρήτης (Γερμανία, Αγγλία, Ολλανδία, Αυστρία και Σκανδιναβικές χώρες)
- απόκτηση μεριδίου στις νέες αγορές (Ρωσία, Τσεχία, Ουγγαρία και Κύπρος)
- στροφή στην εσωτερική αγορά.

Οι δράσεις που έχουν επιλέξει οι κατά τόπους Ν.Ε.Τ.Π., για την υλοποίηση των παραπάνω στόχων επικεντρώνονται στα παρακάτω τρία σημεία:

1. Συμμετοχή σε εκθέσεις του εσωτερικού και του εξωτερικού
2. Παραγωγή διαφημιστικών εντύπων, και
3. Βελτίωση των δημοσίων σχέσεων και πρόωθηση της άμεσης πληροφόρησης.

Κάθε νομαρχιακή επιτροπή προσπαθεί, όσον αφορά την πρώτη δράση, να συμμετέχει όσο το δυνατό σε περισσότερες εκθέσεις του εσωτερικού και του εξωτερικού. Με τον τρόπο αυτό είναι δυνατή η άμεση επαφή με τους τουριστικούς πράκτορες, το κοινό, με τουριστικά γραφεία, δημοσιογράφους, μέσω διαφημιστικών φυλλαδίων, slides, βραδιές γλεντιού κ.α. Οι εκθέσεις πραγματοποιούνται κυρίως την περίοδο Οκτωβρίου-Μαΐου και εκτός από τις μεμονωμένες συμμετοχές για κάθε νομαρχία, γίνονται προσπάθειες για συνεργασία μεταξύ των τεσσάρων επιτροπών ώστε να υπάρξει επίσης και μία συνολική παρουσίαση της περιφέρειας Κρήτης.

Ήδη οι τέσσερις Ν.Ε.Τ.Π. της Κρήτης έχουν συμμετάσχει για την τελευταία τουριστική περίοδο περίπου σε 15 εκθέσεις του εσωτερικού και του εξωτερικού, ενώ

προγραμματίζουν τη συμμετοχή τους σε άλλες τρεις με τέσσερις που θα πραγματοποιηθούν μετά τον Οκτώβριο. Κάθε επιτροπή προσπαθεί να συμμετέχει τουλάχιστο στις σημαντικότερες διεθνείς εκθέσεις όπως είναι του Βερολίνου, του Λονδίνου και της Μόσχας. Άλλοτε η προώθηση του τουριστικού προϊόντος γίνεται με αυτόνομα περίπτερα και άλλοτε σε συνεργασία με τον ΕΟΤ, είτε το Σύνδεσμο Ξενοδόχων Κρήτης.

Στο δεύτερο σκέλος των δράσεων που αφορά την παραγωγή διαφημιστικών εντύπων, οι Ν.Ε.Τ.Π. Λασηθίου και Ρεθύμνου παρουσιάζουν περισσότερο αξιόλογο υλικό σε σχέση με τις επιτροπές των άλλων νομών. Η Ν.Ε.Τ.Π. Λασηθίου, έχει παράγει ένα γενικό ενημερωτικό φυλλάδιο για το νομό, τσάντες, αφίσες, αυτοκόλλητα, αναμνηστικές κάρτες, ενώ αναμένονται η παραγωγή φυλλαδίου για τις εναλλακτικές μορφές τουρισμού και ένας κατάλογος ξενοδοχείων που λειτουργούν στο νομό. Το παραπάνω υλικό έχει εκτυπωθεί σε 6 γλώσσες, ελληνικά, αγγλικά, γερμανικά, γαλλικά, ιταλικά και ρώσικα. Επίσης, έχει βγει και ένα slogan το “Λασηθί: Ψυχή και Σώμα”.

Η Ν.Ε.Τ.Π. Ρεθύμνου έχει να επιδείξει μεγαλύτερη ποικιλότητα στα διαφημιστικά της έντυπα. Έχει εκδόσει μία σειρά από αφίσες όπου εμφανίζονται αξιοθέατα του νομού, όπως η παλιά πόλη του Ρεθύμνου, παραδοσιακοί οικισμοί, παραλίες, κ.α. Επίσης, έχει προχωρήσει στην έκδοση ενός ιδιαίτερα χρήσιμου οδηγού για τις ξενοδοχειακές μονάδες που λειτουργούν στο νομό παρουσιάζοντας τις υπηρεσίες που προσφέρουν. Τέλος, το έντυπο υλικό για τους άλλους νομούς είναι περιορισμένο, ενώ μετά από συνεργασία των τεσσάρων γραφείων δημιουργήθηκαν έντυπα για την προβολή συνολικά του νησιού.

Η σημαντικότερη όμως διαφήμιση πραγματοποιείται μέσα από τη φιλοξενία δημοσιογράφων και τουριστικών γραφείων, τους λεγόμενους “decision makers”, οι οποίοι επηρεάζουν τις αποφάσεις του κοινού. Στη διάρκεια της φιλοξενίας είναι απαραίτητη η παρουσίαση των ξενοδοχειακών μονάδων, οι περιηγήσεις στη φύση, στους πολιτιστικούς χώρους, με στόχο την καλύτερη παρουσίαση του τουριστικού προϊόντος, το οποίο τα άτομα αυτά καλούνται να προωθήσουν στις χώρες του εξωτερικού.

Για παράδειγμα η Ν.Ε.Τ.Π. Ηρακλείου, για το 1997, προχώρησε στη διοργάνωση πέντε επισκέψεων επιλεγμένων ομάδων tour operators και στην ταυτόχρονη παράθεση ενός συνεδρίου, όπου θα γίνει η προβολή του νησιού, η παρουσίαση των έργων που

προγραμματίζονται, οι πολιτιστικές εκδηλώσεις κ.α. Επίσης, προβλέπεται η πραγματοποίηση επισκέψεων από επιλεγμένες ομάδες δημοσιογράφων και ειδικών σε θέματα τουρισμού.

Σημαντικό στοιχείο που χαρακτηρίζει τις παραπάνω προσπάθειες προβολής και μπορεί να χαρακτηριστεί ως καινοτομία αποτελεί ο τρόπος χρηματοδότησης των δράσεων. Ειδικότερα, σύμφωνα με το νόμο 2160/19.7.1993, που αφορά τις ρυθμίσεις για τον τουρισμό, προβλέπεται ότι τα διάφορα προγράμματα τουριστικής προβολής χρηματοδοτούνται από τον ΕΟΤ μέχρι το ποσοστό του 50%. Το υπόλοιπο μέρος καλύπτεται από εισφορές των ΟΤΑ και άλλων παραγωγικών τάξεων, ανάλογα με τις ανάγκες και μετά από απόφαση του Νομάρχη.

5.3 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το ήπιο μεσογειακό κλίμα, η θάλασσα, ο ήλιος, η ιστορία, ο ιδιαίτερος χαρακτήρας που παρουσιάζει το νησί θεωρούνται μερικά από τα στοιχεία που βοήθησαν στην ανάπτυξη του τουρισμού και στην ανάδειξη σήμερα της Κρήτης σαν ένα από τους κύριους τουριστικούς προορισμούς στην Ελλάδα. Κάθε χρόνο το νησί επισκέπτονται 2,5 εκατομμύρια τουρίστες από διάφορες χώρες του κόσμου, πολλοί από τους οποίους επιστρέφουν στο νησί την επόμενη χρονιά.

Παρά όμως τα συγκριτικά πλεονεκτήματα του νησιού, το επίπεδο των προσφερόμενων υπηρεσιών βρίσκεται σε χαμηλό επίπεδο. Ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια, που οι απαιτήσεις των επισκεπτών αυξάνονται, μόνο μία σωστά οργανωμένη πολιτική, με κύριο στόχο τη βελτίωση της ποιότητας θα επιτρέψει τη διατήρηση της Κρήτης μεταξύ των κύριων τόπων υποδοχής τουριστών. Διαφορετικά, οι τουρίστες θα οδηγηθούν σε άλλες χώρες, κάτι που γίνεται και σήμερα.

Η Κρήτη το 1995, φιλοξενούσε το 19,7% των συνολικών ξενοδοχειακών κλινών της Ελλάδας. Η πλειοψηφία των κλινών ανήκουν σε μονάδες χαμηλής κατηγορίας μεταξύ Γ' και Ε'. Ειδικότερα, το 65% των λειτουργούντων ξενοδοχειακών μονάδων ανήκουν στις κατηγορίες Γ'-Ε' και μόλις το 1,26% σε ξενοδοχεία LUX. Τα παραπάνω βέβαια ποσοστά στην πραγματικότητα είναι εντελώς διαφορετικά και οι μονάδες χαμηλής κατηγορίας είναι ακόμα περισσότερες καθώς υπάρχουν ενοικιαζόμενα διαμερίσματα παράνομα, τα οποία δεν έχουν το ειδικό σήμα λειτουργίας από τον ΕΟΤ.

Ταυτόχρονα, παρατηρείται μία υπερσυγκέντρωση των ξενοδοχειακών μονάδων στο βόρειο τμήμα του νησιού, η οποία έχει οδηγήσει σε πολλές περιπτώσεις στην αλλοίωση του φυσικού τοπίου. Επίσης, η υπάρχουσα γενική υποδομή χαρακτηρίζεται ανεπαρκής και αυτό εκφράζεται με την έλλειψη ικανοποιητικού οδικού δικτύου, τις πολύωρες καθυστερήσεις στα αεροδρόμια, την έλλειψη βιολογικών καθαρισμών και οργανωμένων χώρων υγειονομικής ταφής απορριμμάτων.

Προβλήματα παρατηρούνται και στον τρόπο οργάνωσης και προώθησης του τουριστικού προϊόντος στο εξωτερικό. Η διαφημιστική καμπάνια καθυστερεί με αποτέλεσμα σημαντικό μέρος των τουριστών να επιλέγουν μία άλλη χώρα για να περάσουν τις διακοπές τους. Αξίζει πάντως να καταγραφεί μία πρώτη προσπάθεια που έγινε από τους υπεύθυνους του τουρισμού, με τη μεταφορά των αρμοδιοτήτων προβολής σε νομαρχιακό επίπεδο. Οι νομαρχιακές επιτροπές που οργανώθηκαν έχουν κύριο στόχο την προώθηση και προβολή του τόπου τους μέσα από τη συμμετοχή σε εκθέσεις, την έκδοση διαφημιστικών εντύπων κ.α. Ωστόσο, μερικές φορές οι νομαρχιακές επιτροπές δε συνεργάζονται αλλά ανταγωνίζονται μεταξύ τους αδιαφορώντας για τη συνολική εικόνα της περιφέρειας και της χώρας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΣΧΕΣΗ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΡΗΤΗΣ

Η σημασία του πολιτισμού στην τουριστική ανάπτυξη έχει αναγνωριστεί από όλους τους ειδικούς και τους διεθνείς οργανισμούς. Τα μνημεία, οι τοποθεσίες, τα ήθη, τα έθιμα, οι παραδόσεις συγκεταλέγονται μεταξύ των βασικών τουριστικών πόρων ενός τόπου. Η σωστή αξιοποίηση και παρουσίασή τους αποτελεί συγκριτικό πλεονέκτημα μιας περιοχής.

Ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια που η ανάπτυξη των εναλλακτικών μορφών τουρισμού, αποτελεί βασικό στόχο της τουριστικής πολιτικής ενός τόπου, αν επιθυμεί να διατηρήσει τον τουριστικό του χαρακτήρα, η σημασία του πολιτισμού αυξήθηκε. Αυτό γιατί και ο πολιτιστικός τουρισμός αποτελεί μία ειδική μορφή τουρισμού που στοχεύει στην ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς ενός τόπου και συνδυάζει ταυτόχρονα τη γνώση και την εκπαίδευση με την ψυχαγωγία και τη διασκέδαση.

Η Κρήτη εκτός από τη θάλασσα και τον ήλιο που αποτέλεσαν για αρκετά χρόνια τους κύριους λόγους προσέλκυσης τουριστών διαθέτει μία ξεχωριστή κουλτούρα, ένα σημαντικό ιστορικό παρελθόν. Τα αρχαία χρόνια αποτέλεσε σημαντικό κέντρο και λόγω της προνομιακής της θέσης (δυνατότητα ελέγχου της ανατολικής Μεσογείου), αποτέλεσε το μήλο της έριδος μεταξύ διαφόρων κατακτητών. Η σχέση μεταξύ των ντόπιων και των κατά καιρών κατακτητών ανέπτυξε ένα διαφορετικό πολιτισμό, με στοιχεία που δε συναντούνται σε άλλη περιοχή της Ελλάδας.

6.1 ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΙ ΠΟΡΟΙ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

Όπως έχει ήδη αναφερθεί στο τρίτο κεφάλαιο πολιτιστικοί πόροι του τουρισμού θεωρούνται τα ιστορικά αρχαιολογικά μνημεία, οι τόποι λατρείας, τα έθιμα, τα ήθη, οι παραδόσεις, τα μουσεία διαφόρων ειδών, κ.α. Η ιστορία της Κρήτης είναι αρκετά πλούσια προσφέροντας στο νησί πολλά και μοναδικά πολιτιστικά στοιχεία, τα οποία μπορούν να αποτελέσουν σημαντικό πόλο έλξης για τον πολιτιστικό τουρισμό.

Οι αλληπάλληλες εισβολές που δέχθηκε το νησί, συνοδευόταν κάθε φορά από την καταστροφή των πολιτισμών που προϋπήρχαν. Κάθε κατακτητής έχει αφήσει όμως, το

το αποτύπωμά του πάνω στο έδαφος της Κρήτης. Αυτό άλλωστε αποδεικνύουν και τα πολλά διαφορετικά ευρήματα των ανασκαφών. Παρακάτω επιχειρείται μία συνοπτική αναφορά στους κυριότερους πολιτιστικούς πόρους του νησιού (*Παρόρθημα II*), με στόχο να παρουσιαστούν η σημασία τους και οι δυνατότητες που υπάρχουν για την περαιτέρω ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού.

6.1.1 ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ

Πριν την παρουσίαση των αρχαιολογικών χώρων της Κρήτης, πρέπει να επισημανθεί, ότι οι χώροι αυτοί είναι πάρα πολλοί και διασκορπισμένοι σε όλη την έκταση του νησιού. Επειδή λοιπόν, μία αναφορά σε όλους τους ενδιαφέροντες χώρους θα καταλάμβανε μεγάλη έκταση, παρουσιάστηκαν μόνο οι κύριοι χώροι. Αυτό δε σημαίνει βέβαια ότι οι υπόλοιποι αρχαιολογικοί και ιστορικοί χώροι στερούνται ενδιαφέροντος ή είναι λιγότερο σημαντικοί για την ιστορία του νησιού.

Τα στοιχεία που αναφέρονται παρακάτω προέρχονται από τα βιβλία του κ. Γ. Παναγιωτάκη “Κρήτη. Τι πρέπει να γνωρίζετε”, κα της κας Α. Κωφού “Κρήτη, όλα τα μουσεία και οι αρχαιολογικοί χώροι”.

Κνωσός

Το ανάκτορο της Κνωσού είναι κτισμένο στην περιοχή Κεφάλα, όπως λεγόταν παλιά, 5 χλμ νοτιοανατολικά της πόλης του Ηρακλείου. Ο συγκεκριμένος χώρος είχε ήδη κατοικηθεί από τη νεολιθική εποχή, γύρω στο 6000 π.Χ..

Το πρώτο ανάκτορο στη διάρκεια της μινωικής εποχής κατασκευάζεται το 2000 π.Χ.. Καταστράφηκε πολλές φορές από σεισμούς, φωτιές αλλά πάντα οι ζημιές επισκευαζόταν και το ανάκτορο συνέχιζε να ζει.

Επειδή, όλη η εξουσία (πολιτική, διοικητική και θρησκευτική) συγκεντρωνόταν στα χέρια των βασιλιάδων, έπρεπε στο ανάκτορο να υπάρχουν οι απαραίτητοι χώροι, ώστε να καλύπτονται οι καθημερινές ανάγκες. Έτσι λοιπόν, στο χώρο των ανακτόρων

ήταν εγκατεστημένα το πολυπρόσωπο ιερατείο, οι διοικητικοί υπάλληλοι, χώροι για τους καλλιτέχνες, το τελωνείο, θέατρα, δεξαμενές κ.α.

Φαιστός

Η πόλη της Φαιστού αποτέλεσε τη δεύτερη σημαντικότερη πόλη μετά την Κνωσό στη μινωική Κρήτη. Σύμφωνα μάλιστα με τη μυθολογία βασιλιάς της πόλης ήταν ο Ραδάμανθς, γιος του Δία και αδερφός του Μίνωα. Ήταν πρωτεύουσα της Μεσαράς και υπήρξε σημαντικό διοικητικό, οικονομικό και θρησκευτικό κέντρο.

Οι κτήσεις της Φαιστού αγγεία και πινακίδες γραμμικού Α εκτεινόταν από το ακρωτήριο Λίθινο αγγεία και πινακίδες γραμμικού Α μέχρι το ακρωτήριο Μελίσα του συστήματος νομού Ρεθύμνου, κοντά στα Σαχτούρια του Αγίου Βασιλείου.

Οι ανασκαφές έφεραν στο φως σημαντικά στοιχεία, όπως τοιχογραφίες για το δάπεδο και για τους τοίχους των ιερών, τάλαντα από χαλκό, ανάγλυφα

Ζάκρος

Στο χώρο της Ζάκρου ανακαλύφθηκε το τέταρτο σε σημασία μινωικό ανάκτορο μετά από αυτά της Κνωσού, της Φαιστού και των Μαλίων.

Η Ζάκρος εκμεταλλεζόμενη την πλεονεκτική της θέση, αποτέλεσε ένα από τα μεγαλύτερα διαμετακομιστικά εμπορικά κέντρα της Κρήτης.

Η ξυλεία, το λάδι και το κρασί αποτελούσαν τα βασικά είδη εξαγωγής του νησιού προς τις Αφρικανικές και άλλες χώρες. Τα κυριότερα εισαγωγικά προϊόντα ήταν ο χρυσός, το ελεφαντόδοντο και οι πολύτιμες πέτρες.

Γόρτυνα

Η Γόρτυνα αποτέλεσε μία από τις μεγαλύτερες και πλουσιότερες πόλεις της Κρήτης. Σύμφωνα με τη μυθολογία στην περιοχή γεννήθηκαν ο Μίνωας και ο

Ραδάμανθους μετά την ένωση του Δία με την Ευρώπη. Επίσης, ήταν και η πατρίδα του Θαλήτα, ο οποίος υπήρξε σοφός νομοθέτης, μουσικός και ποιητής και κατά την παράδοση ήταν δάσκαλος του Λυκούργου της Σπάρτης.

Τη μεγαλύτερη ακμή της τη γνώρισε κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους,

Τα σπουδαιότερα μνημεία της είναι το ωδείο, ο ιππόδρομος, το Πυθίο, το αμφιθέατρο, το Νυμφαίο κ.α.

οπότε και μεταφέρθηκε εκεί η πρωτεύουσα του νησιού, καθώς δεν πρόβαλε αντίσταση στην κατάκτηση των Ρωμαίων. Οι Ρωμαίοι ως ανταμοιβή κόσμησαν την πόλη με ναούς, θέατρα, αγάλματα και λαμπρά οικοδομήματα.

Μάλια

ο Σαρπηδόνας, ο οποίος εκδιώχθηκε από το Μίνωα και κατέληξε στη Λυκία της Μ.Ασίας.

Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Graham, (Παναγιωτάκης, 1995, σελ.151) *“το ανάκτορο των Μαλίων είναι ιδιαίτερα αξιοσημείωτο για το μεγάλο αριθμό των αποθηκών και των πολλών μικρών εργαστηρίων, σε όλα τα τμήματα του κτιρίου, τα οποία του δίνουν το χαρακτήρα μιας μεγάλης αγροτικής βίλας”*.

Ο αρχαιολογικός χώρος των Μαλίων βρίσκεται 34 χλμ ανατολικά από την πόλη του Ηρακλείου. Εδώ βασίλευσε ο τρίτος γιος του Δία,

Αρχάνες

Ο αρχαιολογικός χώρος των Αρχανών αποτελείται από τρία κύρια τμήματα που έχουν ανασκαφεί μέχρι σήμερα, το μινωικό ανάκτορο, το νεκροταφείο στο Φουρνί και το μινωικό ναό στα Ανεμοσπήλια. Το ανάκτορο βρίσκεται στην περιοχή Τουρκογειτονιά. Υπολογίζεται ότι αποτελούνταν από τρεις ορόφους και καταστράφηκε γύρω στο 1450 π.Χ., μαζί με τα υπόλοιπα μινωικά ανάκτορα.

Το μινωικό νεκροταφείο στο Φουρνί είναι ίσως το σπουδαιότερο προϊστορικό νεκροταφείο του Αιγαίου. Έχουν ανακαλυφθεί τρεις θολωτοί τάφοι, πολλά ορθογώνια ταφικά κτίρια και ένας μυκηναϊκός περίβολος με έξι κάθετους λακκοειδείς τάφους.

Τέλος, ο ναός στα Ανεμοσπήλια βρίσκεται 5 χλμ ΝΔ των Αρχανών, στο βουνό Γιούχτας. Αποτελείται από τρία δωμάτια και οι τοίχοι του είναι από λαξευμένες πέτρες όπως ακριβώς και στα ανάκτορα. Στο συγκεκριμένο χώρο βρέθηκαν διάφορα αντικείμενα, όπως αγγεία, πιθάρια, αμφορείς, τρεις ανθρώπινοι σκελετοί που δείχνουν ότι γινόταν ανθρωποθυσίες, μία μεγάλη πέτρινη λεκάνη κ.α.

6.1.2 ΣΠΗΛΑΙΑ

Τα περισσότερα σπήλαια της Κρήτης είναι γνωστά από την προϊστορική εποχή και χρησιμοποιήθηκαν άλλοτε ως κατοικίες και άλλοτε για την κάλυψη των ταφικών αναγκών είτε ως τόποι λατρείας. Κοντά σε σπήλαια ή μέσα σε αυτά έχουν διαδραματιστεί πολλοί μύθοι για τους θεούς, δράκοντες, νεράιδες και άλλα όντα που διαιωνίζονται γύρω από τα σπήλαια. Σε πολλές μάλιστα περιπτώσεις η λατρεία των σπηλαίων συνεχίζεται και κατά τους χριστιανικούς χρόνους, ακόμα και μέχρι και σήμερα. Αυτό σημαίνει ότι τα σπήλαια της Κρήτης, πέρα από φυσικό στοιχείο, εμπεριέχουν έντονα μυθικά και ιστορικά στοιχεία.

Τα στοιχεία που αναφέρονται παρακάτω προέρχονται από τα βιβλία του κ. Γ. Παναγιωτάκη “Κρήτη. Τι πρέπει να γνωρίζετε”, κα της κας Α. Κωφού “Κρήτη, όλα τα μουσεία και οι αρχαιολογικοί χώροι”.

Σπήλαιο Σεντόνη ή Σφεντόνη τρύπα ή Ζωνιανών

Βρίσκεται στο Νομό Ρεθύμνου, στο χωριό Ζωνιανά σε ένα βραχώδες συγκρότημα που είναι συνέχεια του Ψηλορείτη.

Έχει μήκος 145 μέτρα και καταλαμβάνει μία επιφάνεια 3.400 μέτρων.

Στις διάφορες επαναστάσεις χρησιμοποιήθηκε ως καταφύγιο από τον κόσμο, κυρίως στις πρώτες αίθουσες, καθώς η προσπέλαση στα υπόλοιπα μέρη ήταν δύσκολη.

Στις διάφορες αίθουσες έχουν δοθεί αντιπροσωπευτικά ονόματα. Έτσι μετά την είσοδο υπάρχει η πρώτη αίθουσα, ακολουθούν ο προθάλαμος και ο κύριος θάλαμος των Αρμονιών, το παρεκκλήσι, το απολιθωμένο δάσος, το πανόραμα κ.α.

Ιδαίον Άντρον

Εδώ σύμφωνα με ένα μύθο γεννήθηκε ο Δίας, ενώ κατά ένα άλλο στο συγκεκριμένο σπήλαιο έγινε η ανατροφή του Δία. Κατά τους μινωικούς χρόνους υπήρξε ιερό, το οποίο ήταν γνωστό σε ολόκληρο τον κόσμο.

Οι ανασκαφές έχουν δώσει πολλά ευρήματα, όπως ασπίδες, όπλα, παραστάσεις με είδωλα, λυχνάρια, αντικείμενα από χρυσό, ελεφαντόδοντο και κόκκαλο κ.α.

Το εσωτερικό του σπηλαίου χωρίζεται σε τρεις θαλάμους και το άδυτο, όπου το ανέβασμα γίνεται με κινητή σκάλα.

Στην είσοδό του υπάρχουν τρεις ανθρωπόμορφοι σταλακτίτες. Το μεγάλο άνοιγμα του σπηλαίου και το μικρό σχετικά βάθος του, δεν ευνοούν τη δημιουργία σταλακτιτών.

Σπήλαιο Μιλάτου

Βρίσκεται 3 χλμ ανατολικά του χωριού Μιλάτος, το οποίο απέχει 28 χλμ από την πόλη του Αγίου Νικολάου.

Σύμφωνα με την παράδοση εδώ σφάχτηκαν το 1823, 3.600 άνδρες και γυναικόπαιδα που είχαν καταφύγει στο σπήλαιο για προστασία.

Πριν από 60 χρόνια περίπου, μέσα στο σπήλαιο κτίστηκε μία μικρή εκκλησία, που τιμάται το όνομα του Αποστόλου Θωμά. Η ημέρα εκείνη γιορτάζεται με κάθε επισημότητα, και τελείται μνημόσυνο με τη συμμετοχή των αρχών στη μνήμη των θυμάτων. Το σπήλαιο έχει 8 εισόδους σε μήκος 40 μ, με εξώστες προς τη χαράδρα και καλύπτει έκταση 2.100 τμ.

Δικταίον Άντρον

Βρίσκεται στο όρος Δίκη σε υψόμετρο 1.000 μ. Αποτελείται από ένα πελώριο θάλαμο (85 X 37 X 15 μ.), ο οποίος χωρίζεται σε τέσσερα διαμερίσματα από κολώνες και σταλαγμίτες. Στον τελευταίο θάλαμο του σπηλαίου πιστεύεται ότι η Ρέα γέννησε το Δία, για να τον προστατέψει από τη μανία του Κρόνου να τρώει τα παιδιά του.

Αποτέλεσε ένα από λαμπρότερα ιερά κατά τη μινωική περίοδο και η λατρευτική του περίοδος κράτησε περίπου δύο χιλιετίες.

Αυτό αποδεικνύεται άλλωστε και από τα σημαντικά ευρήματα των ανασκαφών όπως χρυσές καρφίτσες, χάλκινα αγάλματα ανδρών, πήλινα αγγεία κ.α.

Πολλά από τα ευρήματα προέρχονται από άλλες χώρες (Αίγυπτο, Εγγύς Ανατολή, ηπειρωτική Ελλάδα κα), γεγονός που δείχνει ότι το σπήλαιο ήταν γνωστό διεθνώς.

6.1.3 ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑ

Ο Μοναχισμός και ο Ερημιτισμός είναι ανάμεσα στα ρεύματα που έφθασαν στην Κρήτη, από τις περιοχές στις οποίες είχαν αναπτυχθεί κατά τους πρώτους αιώνες μ.Χ. (Αίγυπτο, Μέση Ανατολή). Σύμφωνα με μαρτυρίες, η μοναστική παράδοση στο νησί είχε αναπτυχθεί νωρίτερα, γύρω στον 7ο αιώνα π.Χ.. Μάλιστα αναφέρεται ότι ένας από τους πρώτους ερημίτες ήταν ο Επιμενίδης ο Κρής, ο οποίος έζησε σε σπήλαια του νησιού (Ψιλάκης, 1992, σελ. 8).

Για την περίοδο ίδρυσης των πρώτων μοναστηριών στο νησί, υπάρχουν διάφορες μαρτυρίες. Η μία υποστηρίζει ότι μοναστήρια λειτούργησαν για πρώτη φορά κατά τη δεύτερη Βυζαντινή περίοδο. Μία άλλη δέχεται ότι μοναστήρια υπήρχαν από την περίοδο της Αραβοκρατίας. Αυτό όμως που αξίζει να επισημανθεί είναι ότι τα μοναστήρια δεν περιοριζόταν μόνο στο θρησκευτικό τους ρόλο, αλλά ανέπτυξαν επίσης και αντιστασιακή δράση έναντι των κατά καιρούς κατακτητών, και προώθησαν την εκπαίδευση με την ίδρυση σχολείων (ibid).

Σήμερα στο νησί σώζονται περίπου 850 ναοί με σπάνιες τοιχογραφίες και βυζαντινές εικόνες. Λειτουργούν επίσης 40 μοναστήρια, πολύ λιγότερα, αν σκεφτεί κανείς ότι πριν την άλωση της Κρήτης από τους Τούρκους υπήρχαν 700 μοναστικά κέντρα (ibid).

Παρακάτω περιγράφονται συνοπτικά οι σπουδαιότερες μονές που υπάρχουν σήμερα στο νησί. Τα στοιχεία που αναφέρονται προέρχονται από τα βιβλία του Γ. Παναγιωτάκη, “Κρήτη. Τι πρέπει να γνωρίζετε”, του Ν. Ψιλάκη “Μοναστήρια και Ερημητήρια της Κρήτης” και μία έκδοση της Περιφέρειας Κρήτης σχετικά με τις εναλλακτικές μορφές τουρισμού.

Μονή Γωνιάς

Είναι ένα από τα μεγαλύτερα και πιο καλά διατηρημένα μοναστήρια της Κρήτης. Έχει φρουριακή μορφή και το Καθολικό είναι τρίκογχος ναός με δύο παρεκκλήσια. Σύμφωνα με την παράδοση κτίστηκε από τον Κύπριο μοναχό Βλάσσιο, το 1618.

Όπως και όλα τα μοναστήρια της Κρήτης, καταστράφηκε από τους Τούρκους το 1645. Είχε όμως την τύχη να διοικείται από σημαντικούς εκκλησιαστικούς άντρες, όπως ο Ησαΐας Δρακόπουλος, οι οποίοι κατέβαλλαν σημαντικές προσπάθειες για τη διατήρηση της περιουσίας του.

Επίσης, εισήγαγαν τη διδασκαλία των γραμμάτων και των τεχνών μέσα στο μοναστήρι. Από τους Τούρκους λεηλατήθηκε ξανά στην επανάσταση του 1821, αλλά οι μοναχοί είχαν φροντίσει να στείλουν 40 σπάνιες εικόνες σε άλλες περιοχές, οι οποίες επέστρεψαν στη μονή μετά το τέλος της επανάστασης.

Μονή Χρυσοπηγής

Η μονή της Χρυσοπηγής ή της Ζωοδόχου Πηγής του Χαρτοφύλακα βρίσκεται στο τρίτο χιλιόμετρο του δρόμου Χανίων-Σούδας. Το μοναστήρι είναι φρουριακής μορφής και ιδρύθηκε το 1863 από το γιατρό Ιωάννη Χαρτοφύλακα.

Η μονή γνώρισε σημαντική άνθιση τα τελευταία χρόνια της Ενετικής κατοχής. Η ανοδική της όμως πορεία διακόπηκε από τους Τούρκους το καλοκαίρι του 1645. Ο τότε ηγούμενος της μονής, Φιλόθεος Σκούφος, κατάφερε να διαφύγει παίρνοντας μαζί του σημαντικά κειμήλια, ώστε να μην πέσουν στα χέρια του εχθρού.

Το 1692 φθάνει στο νησί ο Δομένικος Μοτσενίγος, ως

απεσταλμένος της Βενετίας, με στόχο την κατάληψη των Χανίων. Η προσπάθεια όμως αποτυγχάνει και φεύγοντας από την Κρήτη έκαψε τη μονή για να μην χρησιμοποιηθεί από τους Τούρκους ως τόπος οχύρωσης. Αναστυλώθηκε το 18ο αιώνα, αλλά κάηκε ξανά από τους Τούρκους πριν το 1821.

Μονή Αγίας Τριάδας Τζαγκαρόλων

Απέχει από τα Χανιά 16,5 χλμ, και βρίσκεται στο ακρωτήριο Μελέχα Κυδωνίας στους πρόποδες του βουνού Τζομπόμυλος. Αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα δείγματα της Κρητικής Αναγέννησης στον τομέα της Αρχιτεκτονικής. Ιδρύθηκε από

τους αδερφούς Ιερεμία και Λαυρέντιο, που καταγόταν από την παλιά Βενετσιάνικη οικογένεια των Τζαγκαρόλων.

Η μορφή του συγκροτήματος χαρακτηρίζεται από το συνδυασμό της δυτικής αρχιτεκτονικής και στοιχείων της Ορθόδοξης μοναστηριακής πρακτικής. Το συγκρότημα είναι φρουριακού τύπου, σχηματίζοντας ένα μεγάλο τετράπλευρο. Στο κέντρο του φρουρίου βρίσκονται το Καθολικό και

δύο μικρά παρεκκλήσια, όπως συνηθίζεται στα ορθόδοξα μοναστήρια.

Καταστράφηκε από τους Τούρκους στην επανάσταση του 1821, με αποτέλεσμα να εγκαταληφθεί για αρκετά χρόνια. Το 1830 όμως οι Τούρκοι επέτρεψαν την ανακαίνισή της. Το 1892 στο χώρο της μονής ιδρύθηκε ένα Ιεροδιδασκαλείο για την εκπαίδευση Ιερέων και δασκάλων. Αργότερα εξελίχθηκε σε Ιερατική Σχολή.

Μονή Γκουβερνέτο

Βρίσκεται στο ακρωτήριο Μελέχα (νομός Χανίων) σε υψόμετρο 260 μ. Αποτελεί ένα από τα πιο παλιά μοναστήρια του Ακρωτηρίου, ενώ σημαντική είναι και η προσφορά του στους απελευθερωτικούς αγώνες. Από δύο ανάγλυφες επιγραφές των ετών 1537 και 1545, συμπεραίνεται ότι η

μονή κτίστηκε στο πρώτο μισό του 16ου αιώνα.

Η μονή είναι φρουριακού τύπου. Ο φρουριακός περίβολος έχει σχήμα παραλληλογράμμου (40 X 50 μ) και διαθέτει τέσσερις τετράγωνους πύργους στις γωνίες που είχαν προστατευτικό ρόλο. Στη μέση του περιβόλου βρίσκεται ο θολοσκεπής ναός με δύο παρεκκλήσια. Είναι αφιερωμένος στα Εισόδια της Θεοτόκου, αλλά η μονή είναι γνωστή και ως μονή του Αγίου Ιωάννου του Ερημίτη.

Το Γκουβερνέτο καταστράφηκε από πυρκαγιά πριν το 1765. Στην επανάσταση του 1821 γνώρισε την αγριότητα των Τούρκων, οι οποίοι κατέτρεψαν τη μονή και έσφαξαν τους περισσότερους καλόγερους. Πολύτιμα κειμήλια ή λείψανα δεν σώζονται

στη μονή. Υπάρχουν μόνο 3 θήκες αγίων λειψάνων, τμήμα της κάρας του Αγ. Ιωάννου του Ξένου ή Ερημίτου και ένα χρυσοκέντητο Ωμοφόριο με μαργαριτάρια του 10ου αιώνα.

Μονή Πρεβέλης

Το μοναστήρι αποτελείται από δύο χωριστά κτιριακά συγκροτήματα το ‘πίσω’ και το ‘κάτω’ μοναστήρι που απέχουν μεταξύ τους περίπου 2 χλμ. Το κάτω μοναστήρι είναι αφιερωμένο στον Αγ. Ιωάννη τον Πρόδρομο και σήμερα είναι εντελώς έρημο.

Το πίσω μοναστήρι, που είναι πιο γνωστό, είναι αφιερωμένο στον Αγ. Ιωάννη το Θεολόγο. Δυστυχώς όμως κανένα από τα παλιά κτίσματα αυτού του συγκροτήματος δε σώζεται σήμερα. Τα περισσότερα καταστράφηκαν από τους Τούρκους, ενώ όσα απέμειναν παραμορφώθηκαν από τις σημερινές κατασκευές.

Ο ναός χρονολογείται από το 1835, όταν στο νησί υπήρχαν οι Αιγύπτιοι. Στο κέντρο του μικρού περιβόλου βρίσκεται το Καθολικό και γύρω του τα κελιά των μοναχών, που λόγω της μεγάλης κλίσης του εδάφους είναι χωμένα μέσα στους βράχους.

Από τα παλαιότερα κειμήλια της μονής είναι η εικόνα του Χριστού ο “Βασιλεύς των Βασιλευόντων” (1750), η εικόνα του Αγ. Ιωάννη του Θεολόγου (13ος αι.), με το έμβλημα του Ευαγγελιστή, τον αετό αριστερά και το Άγιο Πνεύμα δεξιά. Στο ιερό βήμα της Εκκλησίας του Θεολόγου φυλάσσονται τα λείψανα των Αγ. Τρύφωνα, Χαραλάμπους και Παντελεήμονα.

Μονή Αρκαδίου

Η μονή έγινε γνωστή από το ολοκαύτωμα του 1866. Τότε είχαν καταφύγει στο μοναστήρι για ασφάλεια 300 περίπου πολεμιστές και 600 γυναικόπαιδα, που ανατίναξαν τη μονή για να μην πέσουν στα χέρια των Τούρκων. Για το λόγο αυτό χαρακτηρίστηκε πρόσφατα ως Ευρωπαϊκό Μνημείο Ελευθερίας.

Είναι ένα μεγάλο συγκρότημα που κτίστηκε κατά την τελευταία περίοδο της Ενετοκρατίας. Υπάρχει ένα κεντρικό κτίριο, στο οποίο βρίσκονται τα κελιά των μοναχών, οι αποθήκες, οι εγκαταστάσεις για την επεξεργασία των αγροτικών προϊόντων

ακόμη και οι σταύλοι. Αυτό το σύστημα χρησίμευε κυρίως στις περιόδους έντασης, οπότε δε χρειαζόταν να βγαίνει κανείς από το φρούριο.

Η μονή έχει να επιδείξει όχι μόνο την προσφορά της στους απελευθερωτικούς αγώνες αλλά και ένα πλούσιο πνευματικό έργο. Οι μοναχοί κυρίως αντέγραφαν εκκλησιαστικά βιβλία, ενώ υπήρχε μία πλούσια βιβλιοθήκη με έργα αρχαίων συγγραφέων.

Στο μουσείο της μονής υπάρχουν ωραίες εικόνες και αντικείμενα που θυμίζουν το Ολοκαύτωμα του 1866.

Μονή Αγκαράθου

Η μονή Αγκαράθου είναι αφιερωμένη στην Παναγία και βρίσκεται σε ένα ύψωμα ανάμεσα στα χωριά Σγουροκεφάλι και Σαμπάς στο νομό Ηρακλείου. Το έτος ίδρυσής της προσδιορίζεται κατά τη Β' Βυζαντινή περίοδο.

Απέκτησε τη φρουριακή της μορφή στα μέσα του 16ου αιώνα. Σήμερα σώζονται μόνο οι δύο πύλες και τα θολοσκεπή κτίρια των παλιών Βορδοναρείων. Γνώρισε ιδιαίτερη άνθηση κατά την Ενετοκρατία, οπότε και σπούδασαν στους χώρους της σημαντικοί εκκλησιαστικοί άνδρες, όπως οι ηγούμενοι Κύριλλος Λουκάρις, ο Μελέτιος Πηγάς, ο Σιλβέστρος ο Κρης.

Η περίοδος άνθησης διακόπηκε κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Στην επανάσταση του 1821, οι κατακτητές έκαψαν τη μονή και έσφαξαν τους μοναχούς. Μετά το 1860 στη μονή ιδρύθηκε σχολείο όπου φοιτούσαν παιδιά της περιοχής. Ο ναός ανοικοδομήθηκε το 1894, και τα τελευταία χρόνια έχουν εγκατασταθεί στο μοναστήρι νέοι μορφωμένοι μοναχοί που προσπαθούν να αποκτήσει η μονή της παλιάς της αίγλη.

Μονή Τοπλού

Το όνομά της προέρχεται από την εποχή της τουρκοκρατίας επειδή διέθετε κανόνι (τοπ=μπάλα, βόλι). Είναι φρουριακού τύπου με μία αυλή στο κέντρο, η οποία όμως είναι πολύ μικρή για ένα τόσο μεγάλο μοναστήρι. Στην κεντρική αυλή φθάνει κανείς αφού περάσει δύο επάλληλες εισόδους. Εκεί βρίσκεται ο ναός, τα κελιά των μοναχών και οι κοινόχρηστοι χώροι. Τα κελιά είναι κτισμένα σε τρεις ορόφους για οικονομία του χώρου. Ο ναός είναι δίκλιτος, και είναι αφιερωμένος στην Παναγία και στον Άγιο Ιωάννη το Θεολόγο. Στο αριστερό κλίτος του ναού σώζονται λίγες τοιχογραφίες, ενώ στο τέμπλο μπορεί να θαυμάσει κανείς εικόνες του 18ου αιώνα.

Ο 15ος αιώνας υπήρξε η αρχή της ανοδικής πορείας της μονής. Χαρακτηριστικά δείγματα αυτής της εποχής είναι οι εικόνες της Κοίμησης της Θεοτόκου και του Χριστού του Παντοκράτορα. Ληλατήθηκε πολλές φορές από τους πειρατές και καταστράφηκε από ένα μεγάλο σεισμό που έπληξε την ανατολική Κρήτη. Τη σημερινή αρχιτεκτονική της μορφή, η μονή την απέκτησε γύρω στο 17ο αιώνα από τον ηγούμενο Γαβριήλ Παντόγαλο. Κατά το 18ο αιώνα διέθετε σχολείο όπου φοιτούσαν καλογεροπαιδιά και παιδιά λαϊκών.

Στο μουσείο της μονής φυλάσσονται σημαντικές εικόνες, όπως η Αγία Αναστασία, η εικόνα του

Ένθρονου Χριστού, του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου κ.α. Ξεχωρίζει η εικόνα “Μέγας ει Κύριε” (1770) που φιλοτέχνησε ο Ιωάννη Κορνάρος, που χωρίζεται σε 4 κεντρικές και 57 επιμέρους ενότητες, με εκατοντάδες πρόσωπα, τα οποία απεικονίζουν την ευχή του Μεγάλου Αγιασμού.

6.1.4 ΜΟΥΣΕΙΑ

Τα μουσεία, οποιούδηποτε τύπου, αρχαιολογικά, ιστορικά, φυσικής ιστορίας κ.α., προσφέρουν στον επισκέπτη τη δυνατότητα να θαυμάσει αντικείμενα σπάνια και μεγάλης αξίας. Η παρουσίαση αυτών των αντικειμένων δεν αποτελεί το μοναδικό στόχο αυτών των ιδρυμάτων. Σκοπός τους είναι και η εκπαίδευση των ατόμων και η παροχή βοήθειας για την κατανόηση του πολιτισμού σήμερα.

Σήμερα στην Κρήτη υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός μουσείων στα οποία εκτίθενται ένας μικρός αριθμός των αντικειμένων που έχουν βρεθεί μέχρι σήμερα από τις ανασκαφές σε αρχαιολογικούς χώρους. Ξεχωρίζουν τα αρχαιολογικά μουσεία Ηρακλείου, Χανίων, Ρεθύμνου, Αγίου Νικολάου και Σητείας.

Το αρχαιολογικό μουσείο του Ηρακλείου είναι το πλουσιότερο σε ολόκληρο τον κόσμο σε αντικείμενα μινωικού πολιτισμού. Εκτίθενται ένας μεγάλος αριθμός αντικειμένων σπάνιας τέχνης και ομορφιάς. Οι θησαυροί του μουσείου προέρχονται κυρίως από την κεντρική και ανατολική Κρήτη και καλύπτουν μία περίοδο έξι

χιλιετηρίδων, από τη νεολιθική μέχρι τη ρωμαϊκή.

Από τα εκθέματα ξεχωρίζουν τα στεατοπυγικά ειδώλια γυναικείας θεότητας, το μαρμάρινο ανδρικό ειδώλιο της Κνωσού, πήλινα αγγεία ρυθμού βασιλικής και τα πέτρινα αγγεία από τους τάφους του Μόχλου, η σφραγίδα σε σχήμα μύγας, η δεκατετράπλευρη σφραγίδα που βρέθηκε στις Αρχάνες, μία μεγάλη συλλογή από χρυσά κοσμήματα, τα οποία προήλθαν κυρίως από τάφους του Μόχλου και της Μεσαράς, ο περίφημος Δίσκος της Φαιστού (περίοδο 1900-1700 π.Χ.), ο οποίος χαρακτηρίζεται ως η παλαιότερη ένδειξη τυπογραφίας στον κόσμο, το αγγείο του 16ου αιώνα π.Χ. σε σχήμα κεφαλής ταύρου, που χρησίμευε για σπονδές και βρέθηκε στο μικρό ανάκτορο της Κνωσού. Το κεφάλι του ταύρου είναι κατασκευασμένο από μαύρο στεατίτη, τα μάτια από ορεία κρύσταλλο και ίασπι και το ρύγχος από μάρμαρο.

Στο μουσείο εκτίθενται τοιχογραφίες από το ανάκτορο και οικίες της Κνωσού, από την έπαυλη της Αμνισού, το ανάκτορο της Αγίας Τριάδας και από την οικία της Ψείρας. Οι κυριότερες είναι: α) η Πομπή, που βρισκόταν στο διάδρομο της νότιας εισόδου της Κνωσού και υπολογίζεται ότι τη ζωφόρο αποτελούσαν 350 μορφές

β) ο Πρίγκιπας με τα Κρίνα, που παρουσιάζει έναν άνδρα με περιδέραιο από κρίνα και στέμμα από κρίνα και φτερά παγωνιού, γ) ο ταύρος που τρέχει, δ) οι Κυανές Κυρίες, ε) τα Δελφίνια από το μέγαρο της Βασίλισσας της Κνωσού, στ) η Ταυρομαχία, που παριστάνει ένα διπλό άλμα πάνω στη ράχη του ταύρου, ζ) η Παριζιάνα, νεαρή ιέρεια κτενισμένη και βαμμένη, η) ο Κροκοσυλλέκτης, πίθηκος που μαζεύει άνθη κρόκου, θ) ο Αρχηγός των Μαύρων, που απεικονίζει αξιωματούχο που οδηγεί ομάδα μαύρων και ι) η Χορεύτρια.

Στο αρχαιολογικό μουσείο Αγίου Νικολάου ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζουν διάφορα αγγεία, όπως αυτό που αποκαλείται η “θεά της Μύρτου”, που ανήκει στην πρωτομινωική περίοδο και χαρακτηρίζεται από το μικρό κεφάλι και τον πολύ ψηλό λαιμό. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ένα είδωλο από το σπήλαιο Πελεκητών της Ζάκρου, νεολιθικής εποχής, που αναπαριστά τη θεά της γονιμότητας.

Σημαντική είναι η μεγάλη “πυξίδα”, που προέρχεται από τη νεκρόπολη της Αγ. Φωτιάς κοντά στη Σητεία. Επίσης, εκτίθεται μία δίδυμη πυξίδα “κέρνος”, το οποίο είναι ένα πτηνόμορφο αγγείο με ψηλό λαιμό, ουρά και τρία ποδαράκια για βάση και με γραμμική διακόσμηση.

Το αρχαιολογικό μουσείο της Σητείας λειτούργησε για πρώτη φορά το 1984. Τα ευρήματα που εκτείνονται αποτελούν μία από τις σημαντικότερες συλλογές και ανήκουν στην περίοδο από το 3500 π.Χ. μέχρι το 500 π.Χ..

Ξεχωρίζουν ένα εντυπωσιακό εύρημα ταφής από το μινωικό νεκροταφείο της Τουρλωτής, το

Τέλος, στο μουσείο παρουσιάζεται ένα μεγάλο συσσωμάτωμα αγγείων, προερχόμενο από ναυάγιο κατά τα ρωμαϊκά χρόνια, που διατηρείται σε ενυδρείο.

υπόλειμμα τροφής ζώου σε πιθάρι υστερομινωικής περιόδου, μία πήλινη σχάρα, που πιθανότατα χρησίμευε για μαγείρεμα που προέρχεται από τον αρχαιολογικό χώρο της Ζάκρου, δαιδαλικά ειδώλια και κεφαλές από πηλό, συλλογές κοχυλιών από το Κουφονήσι, που ανάμεσά τους υπάρχουν και όστρακα από τα οποία οι Μινωίτες έβγαζαν πορφύρα.

Το αρχαιολογικό μουσείο του Ρεθύμνου στεγάζεται στο κτίριο των τουρκικών φυλακών που βρίσκεται ακριβώς απέναντι από την είσοδο του ενετικού φρουρίου της Φορτέτσας. Τα ευρήματα που παρουσιάζονται στους χώρους του μουσείου καλύπτουν μια περίοδο από τη νεολιθική μέχρι τη ρωμαϊκή εποχή.

Από τα εκθέματα ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ειδώλια, πέτρινα και οστέινα εργαλεία, κοσμήματα, θεές σε λατρευτική στάση, σφραγίδες, αγγεία, πήλινες λάρνακες διακοσμημένες με ψάρια και χταπόδια, γυάλινες πυξίδες, μαρμάρινα κεφάλια και αγάλματα, λύχνοι κ.α. Υπάρχουν επίσης αγάλματα με λατρευτικό χαρακτήρα, μία αιγυπτιακή συλλογή από ερυθρόμορφα αγγεία και συλλογές από νομίσματα διαφόρων περιοχών.

Το μουσείο Αρχαιολογικό Μουσείο Χανίων στεγάζεται στο βενετσιάνικο ναό του Αγίου Φραγκίσκου, ο οποίος υπήρχε από το 1595 και ήταν ο μεγαλύτερος ναός της πόλης. Στους χώρους του μουσείου μπορεί κανείς να θαυμάσει ευρήματα από ανασκαφές της περιοχής των Χανίων και γενικά της Δυτικής Κρήτης.

Από τα σπουδαιότερα εκθέματα του μουσείου είναι: οι πολύχρωμες σαρκοφάγοι της υστερομινωικής περιόδου, αγγεία μελανόμορφα και ερυθρόμορφα, όπλα, επιγραφές τύπου γραφής Γραμμικής Α, ειδώλια, κεραμικά πρωτο γεωμετρικής και γεωμετρικής περιόδου και ψηφιδωτά δάπεδα από την πόλη των Χανίων του 3ου αιώνα μ.Χ.

Στο ένα από τα ψηφιδωτά απεικονίζεται ο Ποσειδώνας να απελευθερώνει τη νύμφη Αμυμώνη από τα χέρια του σάτυρου. Στο άλλο εμφανίζεται ο θεός Διόνυσος με την Αριάδνη, την οποία σύμφωνα με ένα μύθο ο Θησέας άφησε στη Νάξο μετά την αναχώρησή του από την Κνωσό. Ξεχωρίζει επίσης το μαρμάρινο λιοντάρι από το συντριβάνι που βρίσκεται στην αυλή του μουσείου από τα χρόνια της βενετοκρατίας.

Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει στο ιστορικό μουσείο Κρήτης και στο μουσείο εκκλησιαστικής τέχνης. Το ιστορικό μουσείο βρίσκεται στο Ηράκλειο και στους χώρους του εκτείνονται παλαιοχριστιανικά, βυζαντινά και βενετσιάνικα γλυπτά, κοσμήματα, επιγραφές, επιτύμβιες πλάκες, σφραγίδες, οικόσημα βενετικών και κρητικών

οικογενειών, νομίσματα, τοιχογραφίες, όπλα που χρησιμοποιήθηκαν σε διάφορες επαναστάσεις, προσωπογραφίες επαναστατών, έγγραφα, στολές, εκκλησιαστικά σκεύη, υφαντά κεντήματα κρητικής λαϊκής τέχνης, μουσικά όργανα, ξυλόγλυπτες κασέλες, δείγματα της κρητικής ενδυμασίας, κρητικά κοσμήματα, βραχιόλια, σκουλαρίκια, ενώ υπάρχει και μία αναπαράσταση του κρητικού σπιτιού με τον ανάλογο εξοπλισμό του.

Το μουσείο εκκλησιαστικής τέχνης λειτουργεί στην Αγία Αικατερίνη στο κέντρο της πόλης του Ηρακλείου, που αποτελεί το μοναδικό κτίριο που σώζεται μέχρι σήμερα του Παλιού Σιναϊτικού Μονατηριού της Αγίας Αικατερίνης.

Μεταξύ των εκθεμάτων ξεχωρίζουν έργα του Μιχαήλ Δαμασκηνού, τα οποία μεταφέρθηκαν στην Αγία Αικατερίνη από τη μονή Βροντησίου, όπως ο Μυστικός Δείπνος, η Προσκύνηση των Μάγων, η Θεοτόκος η Βάτος, η Θεία Λειτουργία, η Α' Οικουμενική Σύνοδος και η Μη Μου Άπτου. Επίσης εκτίθενται έργα ζωγράφων της Κρητικής Αναγέννησης, όπως η Δέηση, ο Άγιος Φανούριος, η Γέννηση του Προδρόμου, η Δευτέρα Παρουσία κ.α. Ανάμεσα στα κειμήλια που ξεχωρίζουν είναι το τετραευαγγέλιο από τη μονή Απανωσήφη και ο ξυλόγλυπτος Δεσποτικός Θρόνος της μονής Κεράς.

Εκτός από τα παραπάνω μουσεία λειτουργούν και μικρότερα, τα οποία όμως παρουσιάζουν εξίσου μεγάλο ενδιαφέρον. Έτσι λοιπόν λειτουργεί στα Χανιά στο Φρούριο του Φιρκά το Ναυτικό Μουσείο Κρήτης. Στις αίθουσές του ο επισκέπτης μπορεί να δει μακέτες πλοίων από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, ναυτικούς χάρτες, γκραβούρες, εθνικά κειμήλια από τους αγώνες του ελληνικού πολεμικού ναυτικού, καθώς και υλικό από τη Μάχη της Κρήτης. Επίσης, σε κάθε νομό υπάρχει ένα λαογραφικό μουσείο, με υφαντά κεντήματα, έργα ξυλόγλυπτης τέχνης, τοπικές ενδυμασίες και άλλα στοιχεία που απεικονίζουν τον τρόπο ζωής των ντόπιων.

Ξεχωρίζουν επίσης: α) Εθνολογικό μουσείο Βόρων στο νομό Ηρακλείου, όπου εκτίθενται αντικείμενα κυρίως λαογραφικού ενδιαφέροντος, β) Αγροτικό μουσείο Πισκοπιανού με αντικείμενα και εργαλεία που δε χρησιμοποιούνται πλέον στις διάφορες αγροτικές εργασίες, γ) μουσείο Λυχνοστάτης κοντά στη Χερσόνησο με αντικείμενα και είδη παραδοσιακά, δ) μουσείο Νίκος Καζαντζάκης στο χωριό Μυρτιά του νομού Ηρακλείου εμπλουτισμένο με υλικό από τη ζωή και το έργο του συγγραφέα, ε) το μουσείο Ελ. Βενιζέλου με φωτογραφικό υλικό και ιστορικά ντικουμένα από τη γέννησή του, τη συμμετοχή του στην πολιτική ζωή της χώρας, μέχρι το θάνατό του και

στ) το Ιστορικό Αρχείο Κρήτης στα Χανιά, με πλούσιο αρχειακό υλικό, χειρόγραφα, εφημερίδες, το αρχείο του αγώνα 1821-1832 και το αρχείο της επανάστασης του 1866.

6.1.5 ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΑ ΑΣΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ

Η Κρήτη εκτός από τους σημαντικούς αρχαιολογικούς χώρους, τις μονές και τα μουσεία διαθέτει πόλεις, οι οποίες κατά το παρελθόν αλλά και τη σημερινή εποχή να αποτελούν σημαντικά πολιτιστικά κέντρα. Κάθεμια έχει να παρουσιάσει μία διαφορετική ιστορία, πλούσια απομεινάρια από τους διαφορετικούς κατακτητές. Τα ιστορικά αυτά στοιχεία συνδυαζόμενα με τα χαρακτηριστικά ενός σύγχρονου αστικού κέντρου, με την κατάλληλη εκμετάλλευση, μπορούν να προσελκύσουν σημαντικό αριθμό επισκεπτών. Παρακάτω παρουσιάζονται στοιχεία και χαρακτηριστικά των μεγαλύτερων πόλεων του νησιού.

Ηράκλειο

Το Ηράκλειο είναι σήμερα ένα σύγχρονο οικονομικό κέντρο, η μεγαλύτερη πόλη της Κρήτης και η κύρια πύλη εισόδου των επισκεπτών στο νησί ακτοπλοϊκώς και αεροπορικώς.

Στη θέση της σημερινής πόλης υπήρχε ένα μικρό λιμάνι, επίνειο της Κνωσού, με το όνομα Ηράκλειο. Όταν το 824 π.Χ. οι Σαρακηνοί κατέλαβαν την Κρήτη, έκτισαν γύρω από την πόλη ισχυρά τείχη. Γύρω από αυτά έσκαψαν μία μεγάλη τάφρο (χαντάκι), από την οποία η πόλη πήρε το νέο όνομά της, Χάνδακας.

Την περίοδο της αραβοκρατίας αποτέλεσε σημαντικό πειρατικό κέντρο, όπου συγκεντρώθηκαν αμύθητοι θησαυροί και λάφυρα των πειρατών. Επίσης, αποτέλεσε μεγάλο δουλεμπορικό κέντρο. Στην περίοδο της Βενετοκρατίας που ακολούθησε η πόλη έγινε κέντρο εμπορικό, στρατιωτικό, κοινωνικό, πνευματικό και έδρα του Λατίνου Αρχιεπισκόπου. Οι Βενετοί έκτισαν πολλά όμορφα δημόσια οικοδομήματα, πλατείες και θαυμάσιες κρήνες.

Μνημεία και σημεία που ο επισκέπτης αξίζει να επισκεπτεί είναι:

α) στην πολυσύχναστη πλατεία του Ελ. Βενιζέλου υπάρχει η Κρήνη των Λιονταριών, που εγκαινιάστηκε από το Μοροζίνη το 1628. Η κρήνη αποτελείται από 8 λεκάνες,

διακοσμημένες με ανάγλυφες παραστάσεις (νύμφες, δελφίνια, ταύρους). Η ψηλότερη λεκάνη στηρίζεται σε 4 λιοντάρια. β) Η Βασιλική του Αγίου Μάρκου, έργο επίσης των Βενετών, την οποία οι Τούρκοι μετέτρεψαν σε τζαμί. Σήμερα λειτουργεί ως εκθεσιακός χώρος. γ) Το κτίριο της Ενετικής Λότζιας, που ήταν κέντρο συνάντησης ευγενών, και σήμερα στεγάζεται το Δημαρχείο. δ) Ο ναός του Αγίου Τίτου, που αποτέλεσε την έδρα του Λατίνου Αρχιεπισκόπου. ε) Ο Μητροπολιτικός ναός του Αγίου Μηνά. στ) Το Βενεζιάνικο Φρούριο Κούλε (Rocca al Mare) στο λιμάνι, που κτίστηκε για πρώτη φορά το 14ο αιώνα. ζ) Τα παλιά ναυπηγεία (νεώρεια) επίσης στο χώρο του λιμανιού. η) Τα ερείπια του βενετσιάνικου ναού του Αγίου Πέτρου. θ) Ο πεζόδρομος της Δαιδάλου με αρκετά μαγαζιά. ι) Ο τάφος του Ν. Καζαντζάκη στον προμαχώνα του Μαρτινέγκου.

Χανιά

Τα Χανιά αποτελούν τη δεύτερη σε πληθυσμό πόλη της Κρήτης. Διατηρεί πάρα πολλά στοιχεία από το παρελθόν της κάτι που της επιτρέπει να χαρακτηρίζεται από μία ιδιαίτερη φυσιογνωμία. Σύμφωνα με μία άποψη η πόλη είναι κτισμένη στη θέση της παλιάς Κυδωνίας που αποτελούσε σημαντικό κέντρο κατά τη μινωική εποχή.

Η Κυδωνία επίσης διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο και κατά τη βυζαντινή και ρωμαϊκή περίοδο. Μάλιστα κατά την πρώτη βυζαντινή περίοδο αποτέλεσε έδρα του Επισκόπου. Η ακμή της όμως διακόπηκε κατά τη β' βυζαντινή περίοδο και την αραβοκρατία. Την περίοδο της Βενετοκρατίας αποκτά πάλι την παλιά

της αίγλη και εξελίσσεται σε πνευματικό και οικονομικό κέντρο.

Στα Χανιά μεταφέρθηκε από τους Τούρκους η έδρα της Οθωμανικής Διοίκησης όλης της Κρήτης, το 1851. Το 1898 με την απελευθέρωση της Κρήτης η πόλη των Χανίων αποτέλεσε την πρωτεύουσα της Κρητικής Πολιτείας με Ύπατο Αρμοστή τον Πρίγκιπα Γεώργιο.

Τα σημαντικότερα αξιοθέατα της πόλης είναι: α) η Δημοτική Αγορά κτισμένη το 1911 με σταυροειδή μορφή, όπου στεγάζονται παντοπωλεία, ιχθυοπωλεία, κρεοπωλεία και οπωροπωλεία, β) η οδός Χάληδων που οδηγεί στην παλιά πόλη και στο λιμάνι, γ) ο βενετσιάνικος φάρος στο λιμάνι, επιδιορθωμένος από τους Αιγύπτιους, δ) τα νεώρεια του

15ου αιώνα, ε) το τούρκικο τζαμί, κτισμένο το 1645, που σήμερα στεγάζει τα γραφεία του ΕΟΤ, στ) το Φρούριο Φιρκά, στο οποίο υψώθηκε η Ελληνική σημαία από το βασιλιά Κων/νο την 1/12/1913 για την ένωση της Κρήτης με την ηπειρωτική Ελλάδα.

Ρέθυμνο

Η σημερινή πόλη του Ρεθύμνου είναι κτισμένη στα ερείπια της αρχαίας πόλης Ρίθυμνα. Σύμφωνα με ευρήματα των ανασκαφών η συγκεκριμένη τοποθεσία πρέπει να κατοικήθηκε για πρώτη φορά την υστερομινωική περίοδο (1400-1100 π.Χ.).

Κατά τον 4ο και 3ο αιώνα π.Χ. η πόλη γνώρισε μεγάλη ακμή, η οποία όμως ανακόπη κατά τα τελευταία χρόνια της ρωμαϊκής περιόδου. Μεγάλη άνθηση γνώρισε κατά τη Βενετοκρατία με σημαντική εξαγωγική δραστηριότητα. Εκείνη την εποχή κτίστηκε και το οχυρό της Φορτέτσας, δυτικά του λιμανιού. Έχει ισχυρά τείχη με τέσσερις προμαχώνες, ενώ στο εσωτερικό του οικοδομήθηκαν σημαντικά κτίρια, όπως το Διοικητήριο, στρατώνες, δημόσια κτίρια, αποθήκες πυρομαχικών. Στους πρόποδες της Φορτέτσας απλώνεται η παλιά πόλη με τα στενά δρομάκια, βενετσιάνικες κρήνες, εκκλησίες, τζαμιά.

Τα πιο σημαντικά αξιοθέατα είναι: α) η κρήνη Ριμόντι κατασκευασμένη το 1626, που παρουσιάζει ενδιαφέρον αρχιτεκτονικό και από άποψη γλυπτικής, β) η πόρτα Guora και γ) η Λότζια του τέλους του 16ου αιώνα, όπου στεγάζεται η Δημοτική Βιβλιοθήκη.

Άγιος Νικόλαος

Αποτελεί την πρωτεύουσα του νομού Λασηθίου και μπορεί να χαρακτηριστεί ως το γραφικότερο λιμάνι του νησιού. Η ιστορία της πόλης ξεκινά από τους ιστορικούς χρόνους, οπότε και ήταν γνωστή με το όνομα “Λατώ προς Καμάραν” και ήταν επίγειο της “Λατούς Ετέρας”.

Σαν λιμάνι χρησιμοποιήθηκε κατά την ρωμαϊκή και τα πρώτα χρόνια της βυζαντινής περιόδου. Στη διάρκεια της Βενετοκρατίας όμως η σημασία του στη γύρω περιοχή μειώθηκε, λόγω της κατασκευής ενός νέου λιμανιού στην περιοχή της Ελούντας.

Στην πόλη του Αγ. Νικολάου ξεχωρίζουν οι προκουμαίες γύρω από το

λιμάνι, που αποτελούν το τουριστικό κέντρο της πόλης και η λίμνη Βουλισμένη που συγκεντρώνουν την πλειοψηφία των τουριστικών καταστημάτων.

Ο επισκέπτης εντυπωσιάζεται και από το μεγάλο αριθμό των ξενοδοχειακών μονάδων που έχουν κατασκευαστεί γύρω από την πόλη τα τελευταία χρόνια.

6.1.6 ΤΕΧΝΕΣ ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

Την επόμενη όμως ιστορική περίοδο, (Προανακτορική περίοδος, 2600-1900 π.Χ.), αναπτύσσονται η κεραμική τέχνη, η λιθοτεχνία και η μεταλλοτεχνία. Οι ανασκαφές έφεραν στο φως αγγεία, μεταλλικά σκεύη, όπλα, εργαλεία, κοσμήματα κ.α.

Ιδιαίτερα εντυπωσιακά είναι τα κοσμήματα, κατασκευασμένα από χρυσό και διακοσμημένα με ημιπολύτιμους λίθους, και οι σφραγίδες που χρησιμοποιούνταν ως φυλακτά, στολίδια αλλά και για το σφράγισμα θυρών και κιβωτίων (ibid).

Τα πρώτα δείγματα τέχνης εμφανίζονται στο νησί στη διάρκεια της νεολιθικής εποχής (6000-2600 π.Χ.). Τότε κατασκευάζονται τα πρώτα λατρευτικά αγγεία, πέλεκεις, εργαλεία, κατασκευασμένα κυρίως από κόκκαλο με πρωτόγονα σχήματα και υποτυπώδη διακόσμηση (Κωφού, 1995, σελ. 35-81).

Στην Παλαιοανακτορική περίοδο (1900-1700 π.Χ.), η τέχνη των αγγείων διαφοροποιείται. Η επιφάνεια των αγγείων βάφεται μαύρη και πάνω της με λευκό ή κόκκινο χρώμα ζωγραφίζονται εντυπωσιακά θέματα. Εκείνη την περίοδο εμφανίζονται και τα πρώτα ιερογλυφικά κείμενα, με αντιπροσωπευτικότερο το Δίσκο της Φαιστού (Κωφού, 1995, σελ. 35-81).

Η τέχνη γνωρίζει τη μεγαλύτερη άνθησή της την περίοδο 1700-1450 π.Χ., με κύρια έκφρασή της τις τοιχογραφίες που κοσμούν μέρη των ανακτόρων και των μεγάλων επαύλων. Τα θέματα που απεικονίζονται σε αυτές προερχόταν κυρίως από το φυσικό περιβάλλον, δηλαδή λουλούδια, πουλιά, δελφίνια, ενώ υπήρχαν και ειδικά θέματα, όπως η Παριζιάνα, η Χορεύτρια, τα ταυροκαθάψια κ.α. (ibid).

Το 67 π.Χ. ξεκινά η ρωμαϊκή περίοδος που διαρκεί μέχρι το 330 μ.Χ. Οι Ρωμαίοι κατακτητές έδωσαν ένα νέο χαρακτήρα στο νησί, κατασκευάζοντας στις μεγάλες πόλεις ναούς, δημόσια κτίρια, θέατρα, αγορές. Τότε αναπτύσσεται η τέχνη των ψηφιδωτών δαπέδων, που οδήγησε στη δημιουργία μίας τοπικής σχολής στην περιχή της Κισάμου (ibid).

Μετά τους Ρωμαίους, η Κρήτη γίνεται αποικία του Βυζαντίου, οπότε κτίστηκαν σε όλο το νησί πολλοί και μεγάλοι ναοί με στόχο την εξάπλωση του Χριστιανισμού. Η πορεία όμως αυτή ανακόπτεται το 824 μ.Χ., οπότε το νησί καταλαμβάνεται από τους Άραβες. Κάθε μορφή τέχνης ανακόπτεται και η Κρήτη μετατρέπεται σε κέντρο των πειρατικών εξορμήσεων στην ανατολική Μεσόγειο και κέντρο εμπορίου δούλων (ibid).

Το 14ο και 15ο αιώνα η ζωγραφική τέχνη εμφανίζεται με τη μορφή τοιχογραφιών και εικόνων που διακοσμούν ναούς. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 16ο αιώνα, στο Χάνδακα των 20 χιλιάδων κατοίκων, 200 ζωγράφοι είχαν τα εργαστήριά τους.

Τότε δημιουργήθηκε και η λεγόμενη “Κρητική Σχολή Ζωγραφικής” που έχει να επιδείξει έργα μεγάλης σημασίας. Κύριοι εκπρόσωποι ο Δαμασκηνός Μιχαήλ, ο Άγγελος Κρητικός, ο Θεοφάνης ο Κρής, ο Κλόντζας Γεώργιος, φυσικά ο Δομήνικος Θεοτοκόπουλος κ.α. (Παναγιωτάκης, 1995, σελ. 45-80).

Σημαντική πρόοδος υπήρξε και στην παιδεία. Ένας μεγάλος αριθμός Κρητικών σπούδασε σε πανεπιστήμια της Βενετίας και της Πάδοβας. Η Κρητική λογοτεχνία φθάνει στο απόγειό της, με μεγάλο αριθμό έργων από τα οποία τα περισσότερα έχουν τη μορφή θεάτρου.

Η γλώσσα χαρακτηρίζεται από τοπικές ιδιορρυθμίες και έχει δεχθεί πολλές επιδράσεις από την ιταλική γλώσσα. Κύριοι εκφραστές ο Γ. Χορτάτζης (Ερωφίλη, Πανώρια), ο Β. Κορνάρος (Η θυσία του Αβραάμ, ο Ερωτόκριτος), ο Μάρκος Αντώνιος Φώσκολος (Φουρτουνάτος) κ.α. (Παναγιωτάκης, 1995, σελ. 45-80).

Όσον αφορά τα υπόλοιπα είδη τέχνης όπως ο χορός και η μουσική, οι πρώτες πληροφορίες προέρχονται από αγγελία και διάφορα άλλα αντικείμενα από την αρχαιότητα.

Η ιστορία της κρητικής μουσικής ξεκινά κατά τη μυθολογία. Τότε οι Κουρήτες, στους οποίους η Ρέα εμπιστεύθηκε την ανατροφή του Δία, χτυπούσαν δυνατά πολλά όργανα μαζί ώστε να μην ακούγεται το κλάμα του μικρού θεού. Στοιχεία για τα κρητικά μουσικά όργανα προέρχονται από παραστάσεις αγγείων όπου εικονίζονται καλλιτέχνες να παίζουν μία λύρα με 7 χορδές, ίδια με την τυπική ελληνική λύρα του θεού Απόλλωνα. Σήμερα χρησιμοποιείται η κρητική λύρα που παίζεται με δοξάρι, συνοδευόμενη από το λαούτο ή λαγούτο. Χρησιμοποιούνται επίσης το βιολί, το μαντολίνο, ενώ πολύ σπάνια συναντούνται πνευστά όργανα όπως η μαντούρα

(ποιμενικό όργανο), ο άσκαυλος ή ασκομαντούρα και το θιαμπόλι ή αφυροχάμπιολο (Davaras, 1976, σελ. 204-206).

Η μουσική χρησιμοποιούταν στις λατρευτικές τελετές και σε άλλες κοινωνικές εκδηλώσεις. Μάλιστα λέγεται ότι οι νέοι της Κρήτης μάθαιναν τους νόμους με τη βοήθεια της μουσικής. Στη διάρκεια των ελληνοιστικών χρόνων η μουσική συνδέθηκε άμεσα με το χορό και το τραγούδι. Μάλιστα τα τραγούδια δεν είχαν μόνο ψυχαγωγικό χαρακτήρα αλλά μερικές φορές χρησιμοποιούνταν για την αντιμετώπιση σοβαρών ασθενειών. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Παναγιωτάκης (σελ. 411, 1995): *“Ο Θαλήτας κλήθηκε και πήγε στη Σπάρτη, για να αντιμετωπίσει με τις μελωδικές του ωδές το λοιμό που μάστιζε την πόλη”*.

Τα είδη του κρητικού τραγουδιού που ξεχωρίζουν είναι τα ριζίτικα και οι μαντινάδες. Τα ριζίτικα συναντώνται κυρίως στη δυτική Κρήτη και εξιστορούν σημαντικά γεγονότα του νησιού και διακρίνονται σε αυτά της στράτας και της τάβλας, και τραγουδιούνται στο δρόμο με τη συνοδεία της λύρας. Οι μαντινάδες συνοδεύουν όλες τις κοινωνικές εκδηλώσεις (γάμος, βάπτισμα κ.α.) και όπως αναφέρει ο Evans πρόκειται για *“μία σύνθεση υπαινιγμών, ρυθμική και με έξυπνες υποκειμενικές μεταφορές”* (Davaras, 1976, σελ. 206).

Η ιστορία τέλος των χορών ξεκινά επίσης κατά την αρχαιότητα. Οι αρχαίοι κρητικοί χοροί ήταν θρησκευτικοί-λατρευτικοί, ειρηνικοί και πολεμικοί. Οι θρησκευτικοί συνδεόταν με τη λατρεία των θεών και είχαν τελετουργικό χαρακτήρα.

Μία αναφορά για τη σημασία του χορού στη λατρεία των θεών γίνεται σε ποίημα της Σαφούς (Davaras, 1976, σελ. 62) *“οι γυναίκες της Κρήτης χόρευαν ρυθμικά με τα λεπτά τους πόδια, γύρω από ένα όμορφο βωμό, πατώντας πάνω σε λουλούδια από λιβάδι”*. Οι ειρηνικοί χοροί συνδυαζόταν με την ιδιωτική ζωή των ανθρώπων, ενώ οι πολεμικοί αναπαριστούσαν τις εικόνες των μαχών (Davaras, 1976, σελ. 62-64).

6.1.7 ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

Εκτός από τα αξιοθέατα, τους αρχαιολογικούς χώρους, τα μνημεία, τα ιστορικά κτίρια, τα μοναστήρια, τις παλιές εκκλησίες, πόλος έλξης για τον επισκέπτη μιας περιοχής αναδεικνύονται και οι πολιτιστικές εκδηλώσεις που οργανώνονται. Μιλώντας για πολιτιστικές εκδηλώσεις δεν αναφερόμαστε μόνο στα διάφορα φεστιβάλ που διοργανώνουν οι μεγάλες πόλεις κυρίως το καλοκαίρι. Περιλαμβάνονται τα τοπικά πανηγύρια, γιορτές, γλέντια με μουσική και χορό, αναπαραστάσεις κοινωνικών γεγονότων (π.χ. γάμος), τοπικά καρναβάλια κ.α. Αυτές οι τελευταίες είναι που συγκινούν περισσότερο τον επισκέπτη, καθώς του προσφέρουν τη δυνατότητα να γνωρίσει τον καθημερινό τρόπο ζωής των ντόπιων κατοίκων και να συμμετέχει ενεργά.

Αυτού του τύπου οι εκδηλώσεις στην Κρήτη είναι πολλές. Κάθε μικρό χωριό έχει να παρουσιάσει ένα πανηγύρι σε κάποιο τοπικό Άγιο, που γιορτάζεται με κάθε επισημότητα και λαμπρότητα, με μεγάλα γλέντια, μουσική και χορό. Υπάρχουν επίσης και μερικές ειδικές γιορτές, όπως η γιορτή του ξενιτεμένου στο Καστέλι Ηρακλείου, η γιορτή της Σουλτανίνας τον Αύγουστο στη Σητεία που γιορτάζεται η νέα παραγωγή της σταφίδας, γιορτές κρασιού κ.α. Στο παράρτημα παρουσιάζονται μερικές από τις πολιτιστικές εκδηλώσεις που πραγματοποιούνται στο νησί καθόλη την περίοδο του χρόνου.

Πίνακας 6.1: Πολιτιστικές εκδηλώσεις στην Κρήτη

ΠΕΡΙΟΧΗ	ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ
ΝΟΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ	
ΧΑΝΙΑ	Πολιτιστικό Καλοκαίρι, φεστιβάλ μαθητικής δημιουργίας, Έκθεση βιβλίου, φεστιβάλ Ανατολικής Τάφρου
ΑΓ. ΜΑΡΙΝΑ	Πανηγύρι της Αγίας Μαρίας στις 17/7
ΑΚΡΩΤΗΡΙ	Στα χωραφάκια γιορτάζεται ο Δεκαπενταύγουστος
ΒΑΜΟΣ	Εκδηλώσεις στο Γαβαλοχώρι
ΒΟΥΚΟΛΙΕΣ	Εμπορικό πανηγύρι τη Μεγάλη Παρασκευή
ΓΕΩΡΓΙΟΥΠΟΛΗ	Πανηγύρι του Σωτήρα στις 6/8
ΕΛΟΣ	Γιορτή του κάστανου
ΘΕΡΙΣΟ	Πανηγύρι της Παναγίας στις 15/8
ΚΑΛΥΒΕΣ	Πανηγύρι της Αγίας Παρασκευής
ΚΑΝΤΑΝΟΣ	Επέτειος της Μάχης της Κρήτης το Μάιο
ΚΑΣΤΕΛΙ ΚΙΣΑΜΟΥ	Γιορτή κρασιού τον Αύγουστο
ΚΟΛΥΜΒΑΡΙ	Πανηγύρι το Δεκαπενταύγουστο
ΟΜΑΛΟΣ	Πανηγύρι του Αγ. Παντελεήμονα στο Φουρνέ
ΠΑΛΑΙΟΧΩΡΑ	Πολιτιστικές εκδηλώσεις με την επωνυμία “Μουσικός Αύγουστος”
ΠΕΡΙΒΟΛΙΑ	Πανηγύρι του Σωτήρα
ΠΛΑΤΑΝΟΣ	Πανηγύρι του Αγ. Ακινήτου
ΦΑΛΑΣΑΡΝΑ	Πανηγύρι της Αγ. Παρασκευής
ΠΟΛΥΡΡΗΝΙΑ	Πανηγύρι των Αγίων Πατέρων
ΣΟΥΔΑ	Ναυτική εβδομάδα
ΧΡΥΣΟΣΚΑΛΙΤΙΣΣΑ	Πανηγύρι στο μοναστήρι
ΧΩΡΑ ΣΦΑΚΙΩΝ	Πανηγύρι της Παναγίας της Θυμανής
ΦΡΑΓΚΟΚΑΣΤΕΛΟ	Πανηγύρι του Αγ. Νικήτα
ΝΟΜΟΣ ΡΕΘΥΜΝΟΥ	
ΡΕΘΥΜΝΟ	Αναγεννησιακό Φεστιβάλ, γιορτή κρασιού
ΑΓ. ΓΑΛΗΝΗ	Ναυτική εβδομάδα
ΑΔΕΛΕ	Πανηγύρι Αγ. Παντελεήμονα

Συνέχεια πίνακα 6.1

ΑΝΩΓΕΙΑ	Εκδηλώσεις τον Αύγουστο με διαγωνισμό χορού, τραγουδιού και λύρας
ΑΡΚΑΔΙ	Επέτειος του Ολοκαυτώματος
ΚΟΞΑΡΕ	Πανηγύρι το Δεκαπενταύγουστο
ΜΠΑΛΙ	Πνηγύρι Αγ. Ιωάννη
ΠΑΝΟΡΜΟΣ	Καρναβάλι την Καθαρά Δευτέρα, πανηγύρι Αγ. Νικολάου
ΠΕΡΑΜΑ	Γιορτή της σταφίδας, γιορτή του βερούκοκου, γιορτή κρασιού
ΠΛΑΚΙΑΣ	Πανηγύρι του Αγ. Γεωργίου και της Ζωοδόχου Πηγής
ΝΟΜΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	
ΗΡΑΚΛΕΙΟ	Καλοκαιρινές εκδηλώσεις Δήμου, γιορτή κερασιού, πανηγύρι Αγ. Βαρβάρας
ΑΓ. ΠΕΛΑΓΙΑ	Πανηγύρι Αγ. Μαρίνας
ΑΓ. ΔΕΚΑ	Πανηγύρι του Αγ. Γεωργίου
ΑΓ. ΜΥΡΩΝ	Πανηγύρι
ΑΝΩ ΒΙΑΝΝΟΣ	Πολιτιστικές τριήμερες εκδηλώσεις των Αύγουστο
ΑΡΒΗ	Πανηγύρι Αγ. Παντελεήμονα
ΑΡΚΑΛΟΧΩΡΙ	Διήμερες πολιτιστικές εκδηλώσεις, γιορτή κρασιού, πανηγύρι Αγ. Κωνσταντίνου και Ελένης, πανηγύρι της Μεταμόρφωσης του Σωτήρα
ΒΕΝΕΡΑΤΟ	Πανηγύρι της Παναγίας της Παλιανής
ΕΠΑΝΩ ΑΡΧΑΝΕΣ	Γιορτή σταφυλιού, γιορτή του Κλήδονα, πανηγύρι Αγ. Παντελεήμονα
ΚΑΛΟΙ ΛΙΜΕΝΕΣ	Πανηγύρι Παναγίας στη μονή Οδηγητρίας
ΚΑΣΤΕΛΙ	Γιορτή του Ξενιτεμένου, πανηγύρι του Αγ. Γεωργίου όπου ο κόσμος φέρνει μαζί του το πιο παλιό κρασί που έχει
ΚΕΡΑΤΟΚΑΜΠΟΣ	Πανηγύρι στο μοναστήρι Κουδουμά
ΜΟΙΡΕΣ	Πολιτιστικές εκδηλώσεις τον Ιούλιο και Αύγουστο

Συνέχεια πίνακα 6.1

ΜΟΧΟΣ	Πανηγύρι της Παναγίας στις 15 Αυγούστου
ΤΥΜΠΑΚΙ	Πολιτιστικές εκδηλώσεις τον Αύγουστο, ψαροβραδιά, ομαδικό νυχτερινό ψάρεμα
ΦΟΔΕΛΕ	Πολιτιστικές εκδηλώσεις τον Ιούλιο
ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΣ	Πανηγύρι το Δεκαπενταύγουστο
ΝΟΜΟΣ ΛΑΣΗΘΙΟΥ	
ΑΓ. ΝΙΚΟΛΑΟΣ	Πολιτιστικές εκδηλώσεις "ΛΑΤΩ"
ΒΑΙ	Η Ανάσταση στη μονή Τοπλού
ΓΟΥΡΝΙΑ	Ψαροβραδιά
ΕΛΟΥΝΤΑ	Πανηγύρι της Μεταμόρφωσης
ΙΕΡΑΠΕΤΡΑ	Πολιτιστικές εκδηλώσεις τα "Κύρβια, πανηγύρι του Αγ. Παντελεήμονα και της Παναγίας στις 15 Αυγούστου
ΚΑΛΟ ΧΩΡΙΟ	Πανηγύρι του Αγ. Παντελεήμονα και του Αγ. Σύλλα
ΚΡΙΤΣΑ	Τριήμερες πολιτιστικές εκδηλώσεις τον Αύγουστο, αναπαράσταση του κρητικού γάμου
ΝΕΑΠΟΛΗ	Πανηγύρι το Δεκαπενταύγουστο
ΟΡΟΠΕΔΙΟ ΛΑΣΗΘΙΟΥ	Πανηγύρια του Αγ. Ιωάννη, του Αγ. Αλεξάνδρου και της Αγ. Ζώνης
ΠΑΛΑΙΚΑΣΤΡΟ	Πανηγύρι το Δεκαπενταύγουστο
ΣΗΤΕΙΑ	Πολιτιστικές εκδηλώσεις "Κορνάρεια", γιορτή κρασιού, γιορτή σουλτανίνας

Πηγή: Κωφού Άννα, 1995

6.2 ΜΟΡΦΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

Στην παράγραφο αυτή γίνεται προσπάθεια καταγραφής όλων των δράσεων που λειτουργούν ως στοιχεία προώθησης ενός διαφορετικού τουρισμού και ειδικότερα του πολιτιστικού τουρισμού. Εξετάζονται κατά σειρά οι επισκέψεις και οι εισπράξεις στους αρχαιολογικούς χώρους και τα μουσεία του νησιού, το πρόγραμμα “οι δρόμοι του Μοναχισμού”, που υλοποιείται από την Ορθόδοξη Ακαδημία Κρήτης υπό την αιγίδα του Συμβουλίου της Ευρώπης, οι προτεινόμενες πολιτιστικές διαδρομές που εντάσσονται στο ευρωπαϊκό πρόγραμμα “Τουρισμός - Πολιτισμός” και τέλος η συμμετοχή στα Πολιτιστικά Δίκτυα Πόλεων του Υπουργείου Πολιτισμού.

Κάθενα από τα παραπάνω στοιχεία αποτελούν με τον τρόπο του μία προσπάθεια για την καταγραφή και αξιοποίηση του πολιτισμού της Κρήτης και την ανάδειξή του ως ένα συγκριτικό πλεονέκτημα έναντι των ανταγωνιστών περιοχών και χωρών. Είναι βέβαιο ότι με την κατάλληλη και τη σωστή λειτουργία όλων αυτών των προγραμμάτων θα βοηθηθεί η προσπάθεια που γίνεται από το κράτος για τη στροφή από το μαζικό τουρισμό, σε ένα τουρισμό ποιότητας με αναβαθμισμένο τουριστικό προϊόν και υψηλού επιπέδου τουρίστες.

6.2.1 ΕΠΙΣΚΕΨΕΙΣ ΣΕ ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥΣ ΧΩΡΟΥΣ

Ένας δείκτης για το βαθμό αξιοποίησης και τουριστικής εκμετάλλευσης του πολιτισμού ως τουριστικού πόρου αποτελούν οι επισκέψεις και οι εισπράξεις σε Μουσεία και Αρχαιολογικούς χώρους. Τα παραπάνω αποτελούν ίσως την πιο απλή μορφή αξιοποίησης του σημαντικού πολιτισμού της Κρήτης.

Πριν αναφερθούν ο συνολικός αριθμός των επισκεπτών και των εισπράξεων, πρέπει να επισημανθεί ότι στην καταγραφή της ΕΣΥΕ περιλαμβάνονται μόνο οι αρχαιολογικοί χώροι, στους οποίους καταβάλλεται εισιτήριο. Επίσης, στον υπολογισμό των επισκεπτών συμπεριλαμβάνονται και τα άτομα που δεν πληρώνουν για διάφορους λόγους εισιτήριο.

Σύμφωνα λοιπόν με τα στοιχεία της ΕΣΥΕ, οι επισκέπτες στα μουσεία και τους αρχαιολογικούς χώρους το 1994 ανερχόταν σε 1.794.578 άτομα. Την ίδια χρονιά οι συνολικές εισπράξεις ήταν 1.423.273 χιλιάδες δραχμές. Τους αρχαιολογικούς χώρους

επισκέφθηκαν 1.240.844 άτομα (ποσοστό 69,14% επί του συνόλου), ενώ το υπόλοιπο 30,85% αφορά τα άτομα που είδαν τα μουσεία.

Αν γίνει δεκτός ο σχετικός υπολογισμός του τουριστικού συναλλάγματος από τους συντάκτες της μελέτης για τον τουρισμό στα πλαίσια του RECITE, μπορεί να καθοριστεί η σημασία και η συμβολή κατά ένα τρόπο αυτών των χώρων στον τουρισμό. Σύμφωνα λοιπόν με αυτή τη μελέτη το συνάλλαγμα στην Κρήτη για το 1993 ανερχόταν σε 302 δις δρχ. Αν υποθεθεί ότι ο όγκος του συναλλάγματος αυξήθηκε κατά ένα ποσοστό 10% την επόμενη τουριστική περίοδο (δηλαδή 332,2 δις δρχ.), οι εισπράξεις από τους αρχαιολογικούς χώρους και τα μουσεία, αντιπροσωπεύουν το 0,4% περίπου του εισερχόμενου στο νησί συναλλάγματος.

Το προαναφερόμενο ποσοστό αντιστοιχεί στα άμεσα έσοδα του πολιτιστικού τουρισμού στην Κρήτη. Το ποσοστό όμως που αντιστοιχεί στα συνολικά έσοδα από τον πολιτιστικό τουρισμό στο νησί είναι υψηλότερο, καθώς όπως αναφέρθηκε στο τρίτο κεφάλαιο καθοριστικά δεν είναι τα άμεσα αλλά τα συνοδευτικά έσοδα του πολιτιστικού τουρισμού. Δηλαδή οι διανυκτερεύσεις, τα έξοδα για φαγητό, για ενοικιάσεις αυτοκινήτων, τα ψώνια κ.α. Φυσικά ο πολιτιστικός τουρίστας έχει ως κύριο λόγο της επίσκεψής του την απόκτηση νέων πολιτισμικών εμπειριών, μέσα από την παρατήρηση διαφορετικών πολιτισμών, ωστόσο επιθυμεί ταυτόχρονα να διασκεδάσει και να ψυχαγωγηθεί.

Η αξιοποίηση λοιπόν νέων ενδιαφέροντων χώρων και η βελτίωση των συνθηκών σ' αυτούς που ήδη διαθέτουν κατάλληλη υποδομή, θα επιτρέψει την αύξηση των εσόδων, καθώς τα πολιτιστικά αγαθά αυξάνουν την ελκυστικότητα ενός τόπου. Το παραπάνω επιβάλλεται καθώς σχεδόν όλοι οι τουρίστες του νησιού συμμετέχουν τουλάχιστον σε μία εκδρομή στους κυριότερους χώρους όπως η Κνωσός, η Φαιστός, τα Μάλια κ.α.

Πίνακας 6.2: Επισκέψεις και εισπράξεις σε αρχαιολογικούς χώρους και μουσεία, 1994

Ενδιαφέροντες χώροι	Επισκέψεις	Εισπράξεις (χιλ. δρχ.)
Αρχαιολογικοί χώροι	124.0844	953.808
Γόρτυνα	136.553	52.308
Κνωσός	691.357	674.681
Τύλισος	3475	1.375
Φαιστός	166.106	130838
Φρούριο Λιμ. Ηρακλείου Κούλε	13.126	4.939
Αγ. Τριάδα Φαιστού	18.340	6.355
Ανάκτορο Μαλίων	62.025	23.813
Σπήλαιο Ψυχρού	125.981	50.126
Ανάκτορο Ζάκρου	23.881	9.373
Μουσεία	553.734	469.465
Ηρακλείου	434.400	423.510
Αγ. Νικολάου	15.901	6.299
Παναγίας Κεράς	53.600	20.200
Σητείας	2.762	1.088
Ιεράπετρας	1.394	525
Ρεθύμνου	19.595	7.761
Χανίων	26.082	10.082
Σύνολο	1.794.578	1.423.273

Πηγή: ΕΣΥΕ

Η παραπάνω άποψη ενισχύεται και από τα στατιστικά στοιχεία, τα οποία δείχνουν ότι η πλειοψηφία των τουριστών επισκέπτεται τον αρχαιολογικό χώρο της Κνωσού (ποσοστό 55,7% επί του συνόλου των επισκεπτών στους αρχαιολογικούς χώρους), της Φαιστού (13,38%) και κατά δεύτερο λόγο τη Γόρτυνα (11%) και το σπήλαιο του Ψυχρού (10,15%) στο νομό Λασηθίου. Το ίδιο φαινόμενο παρατηρείται και στα μουσεία, με το αρχαιολογικό μουσείο Ηρακλείου να δέχεται το 78% αυτών που επισκέπτονται τα μουσεία και να αποδίδει το 90% των εισπράξεων από τα μουσεία.

6.2.2 ΟΙ ΔΡΟΜΟΙ ΤΟΥ ΜΟΝΑΧΙΣΜΟΥ

Το πρόγραμμα με τίτλο “Οι δρόμοι του Μοναχισμού”, υιοθετήθηκε από το Συμβούλιο της Ευρώπης στα πλαίσια του γενικού προγράμματος “Πολιτιστικές Διαδρομές”. Στόχος του τελευταίου, η παρατήρηση και ανάδειξη μεγάλων πολιτιστικών φαινομένων και ο τρόπος με τον οποίο συνέβαλαν στη δημιουργία του Ευρωπαϊκού πολιτισμού.

Ειδικά το πρόγραμμα “Οι δρόμοι του Μοναχισμού”, στοχεύει να μελετήσει το βαθμό και τον τρόπο επηρεασμού του Μοναχισμού στη διαχρονική πορεία της Ευρωπαϊκής ηπείρου.

Μέσα από το συγκεκριμένο πρόγραμμα, αναγνωρίζεται από το Συμβούλιο της Ευρώπης αλλά και από τις Ευρωπαϊκές χώρες, η μεγάλη προσφορά του Μοναχισμού και των αντιπροσώπων του (άνδρες, γυναίκες, μοναχοί, άγιοι, όσιοι), στην επιβίωση και ανάπτυξη του πολιτισμού της ηπείρου τα τελευταία 2000 χρόνια. Ταυτόχρονα, οι υπεύθυνοι ζητούν τη βοήθεια όλων αυτών των δυνάμεων (Διάλογοι Καταλλαγής, 1994, σελ. 275) *“που μπορούν να εξασφαλίσουν τον πλούτο της ποικιλίας, το εύρος και το βάθος του οράματος, αλλά και την αναγκαία αρμονία των αντιθέσεων που συμβάλλουν στην εκάστοτε σύνθεση που τροφοδοτεί τη ζωή”* κατά το πέρασμα στο νέο αιώνα.

Τέλος, η στροφή στο Μοναχισμό και η αναζήτηση της βοήθειάς του αποδεικνύει ότι αυτός είναι ο μοναδικός τρόπος και ο πιο ασφαλής που μπορεί να βοηθήσει τους Ευρωπαίους πολίτες (Διάλογοι Καταλλαγής, 1994, σελ. 275) *“να ξαναβρούν τη ψυχή τους, την πνευματικότητά τους και το νόημα της ύπαρξής τους”*.

Στο συγκεκριμένο πρόγραμμα μετέχουν 5 χώρες της Ευρώπης (Ελλάδα, Πορτογαλία, Γαλλία, Ρουμανία και Νορβηγία). Ξεκίνησε το Σεπτέμβριο του 1997 από τη Γαλλία και κάθε χώρα εκπροσωπείται από πέντε φοιτητές. Στη χώρα μας υπεύθυνοι για το πρόγραμμα είναι η Ορθόδοξη Ακαδημία Κρήτης και το Υπουργείο Πολιτισμού.

Βασικός σκοπός του προγράμματος είναι η παροχή της δυνατότητας στους νέους της Ευρώπης, μέσα από τη γνωριμία με την παράδοση και τη ζωή του Μοναχισμού, να κατανοήσουν τον πολιτισμό της ηπείρου τους. Οι επιμέρους στόχοι του προγράμματος όπως αυτοί καθορίστηκαν από τους συνέδρους είναι (Council of Europe, 27 Μαρτίου 1997, σελ. 8-13):

- Η χρήση του συγκεκριμένου προγράμματος ως πιλότου για την ανάπτυξη νέων τεχνικών και νέων προσεγγίσεων, που χρησιμοποιούνται για τη μελέτη της

πολυπολιτισμικής ζωής και την προσπάθεια κατανόησης των διαφορετικών παραδόσεων και πολιτισμών. Η κατανόηση του Ευρωπαϊκού πολιτισμού θα επιτρέψει την ανάπτυξη μιας αμοιβαίας ανοχής από όλους τους λαούς και τις πολιτιστικές ομάδες μέσα σε μία κοινωνία.

- Η προώθηση της συνεργασίας μεταξύ των νέων ανθρώπων της Ευρώπης και όχι ο περιορισμός στην παροχή κάποιου διπλώματος.
- Οι μέθοδοι που θα χρησιμοποιηθούν κατά τη διάρκεια του προγράμματος θα συμβάλλουν και σε άλλους ερευνητικούς τομείς, όπως η Ευρωπαϊκή πολιτιστική συνεργασία και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Αρκεί να αναφερθεί η γνώμη ενός ειδικού, όπως αυτή καταγράφεται στην έκδοση του Συμβουλίου της Ευρώπης (Council of Europe, 27 Μαρτίου 1997, σελ. 9), όπου επισημαίνεται ότι *“όλοι γνωρίζουμε πόσο δύσκολη είναι η συζήτηση για τα πολιτιστικά δικαιώματα στην Ευρώπη, επειδή αυτά δεν είναι εφαρμόσιμα αλλά υπάρχουν μόνο στα χαρτιά. Αναλύοντας όμως τους διαφορετικούς τρόπους προσέγγισης του συγκεκριμένου ζητήματος, και των Ευρωπαϊκών συμπεριφορών, ίσως μπορέσουμε να αποσαφηνίσουμε την αντίληψη επί των δικαιωμάτων, προσπαθώντας να συγκρίνουμε αυτές τις διαφορετικές απόψεις. Τότε ίσως είναι δυνατός ο καθορισμός των βασικών αξιών που εκφράζουν τα πολιτιστικά δικαιώματα”*.
- Η ανάπτυξη διαλόγου και προβληματισμού για τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι κοινωνίες της Ευρώπης σήμερα.
- Οι νέοι θα διδαχθούν τις αξίες, που αργότερα θα χρησιμοποιηθούν για την οικοδόμηση της νέας κοινωνίας.
- Η σύσφιξη των σχέσεων μεταξύ ανατολής-δύσης με τη συμμετοχή χωρών από όλη την Ευρώπη, και ταυτόχρονα τη σύγκλιση μεταξύ χωρών με διαφορετικό επίπεδο ανάπτυξης.
- Η προσέγγιση που θα ακολουθηθεί θα επιτρέψει την υπερπήδηση διαφωνιών και θα δημιουργήσει δεσμούς μεταξύ της επιστήμης και της τέχνης, των φιλοσόφων και των κοινωνιολόγων. Θα ανατρέψει τον παραδοσιακό τρόπο σκέψης, παρακινώντας τα άτομα στην αναζήτηση της ίδιας της ύπαρξής τους.
- Το θέμα του Μοναχισμού θα αποτελέσει το πρότυπο ώστε να εξεταστούν και άλλα θέματα που σχετίζονται με τον Ευρωπαϊκό πολιτισμό. Για το λόγο αυτό στην έννοια του Μοναχισμού πρέπει να συμπεριληφθούν οι ζωντανές θρησκευτικές παραδόσεις,

καθώς και τα απομεινάρια των μοναστηριών. Επίσης, πρέπει να διερευνηθεί η συμβολή του Ιουδαϊσμού, του Ισλάμ και του Μουλσουμανικού πολιτισμού στην εξέλιξη της Ευρώπης.

- Οι συμμετέχοντες στο πρόγραμμα δεν πρέπει να περιοριστούν μόνο θεωρητικά στην επαφή με την κουλτούρα, την πολιτιστική κληρονομιά, αλλά θα πρέπει να υπάρξει η δυνατότητα μετατροπής όλων αυτών σε κάτι πρακτικό, σε μία εμπειρία της πραγματικής ζωής.
- Τέλος, οι νέοι πρέπει να κατανοήσουν τη μοναχική ζωή και τις επιλογές των μοναχών.

Κάθεμια από τις πέντε χώρες που συμμετέχουν στο πρόγραμμα, θα περιοριστεί στη μελέτη ενός θέματος. Ειδικότερα, η Ελλάδα καλείται να μελετήσει τη συμβολή και το ρόλο της Ορθοδοξίας στην ανάπτυξη του Ευρωπαϊκού πολιτισμού. Κύριος σκοπός η ανάδειξη της συνοχής του δυτικού και ανατολικού πνευματισμού στη μοναχική εμπειρία. Συγκεκριμένα, τα θέματα στα οποία θα επικεντρωθεί η χώρα μας είναι (Council of Europe, Μάρτιος 1997, σελ.32):

1. Θεός-άνθρωπος-κόσμος στη Βυζαντινή παράδοση και στην Ορθόδοξη πνευματικότητα.
2. Πλατωνισμός, Αριστοτελισμός και μοναστική πνευματικότητα στην ανατολή και τη δύση.
3. Ψυχή και Σώμα στην ορθόδοξη πνευματικότητα: ηθική.
4. Ορθόδοξη πνευματικότητα και λειτουργική παράδοση: λειτουργία, υμνογραφία, εικονογραφία, Βυζαντινή μουσική.
5. Μοναστική πνευματικότητα σε όλη την έκταση της γης: οικολογία.
6. Άντρες και γυναίκες στη μοναστική πνευματικότητα.
7. Η “πόλη του Θεού” και η “πόλη του ανθρώπου” στη μοναστική παράδοση.

6.2.3 ΥΠΟΠΡΟΓΡΑΜΜΑ 2: ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

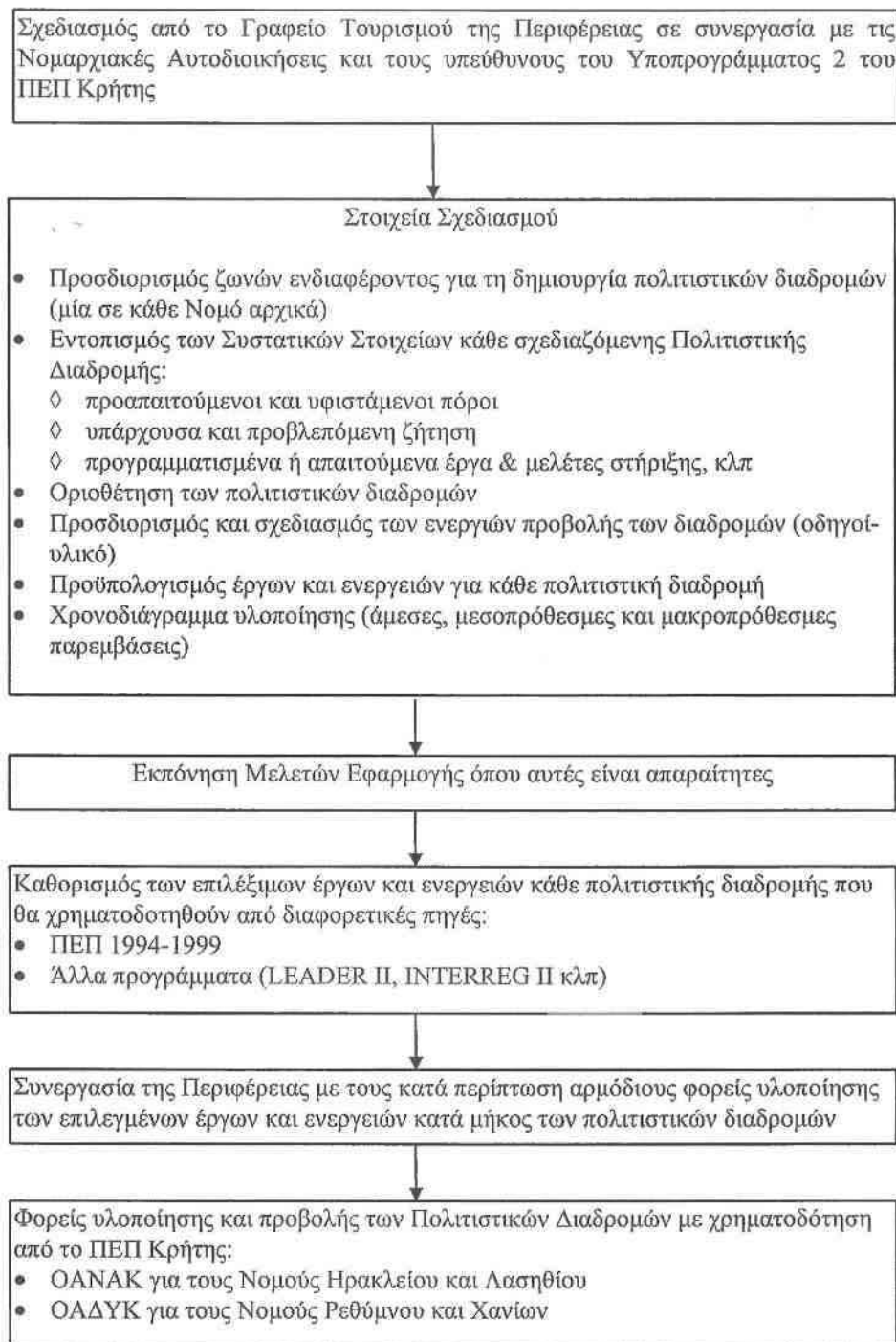
Στα πλαίσια του Περιφερειακού Επιχειρησιακού Προγράμματος για την Κρήτη, με χρονικό ορίζοντα 1994-1999, δημιουργήθηκε το υποπρόγραμμα με τίτλο “Τουριστική και Πολιτιστική Ανάπτυξη”, προϋπολογισμού 400 εκατ. δρχ. Το υποπρόγραμμα αυτό αφορά τη δημιουργία Πολιτιστικών Διαδρομών στις χώρες-μέλη

της Ε.Ε., με στόχο την τουριστική τους αξιοποίηση, την διεύρυνση του τουριστικού προϊόντος και την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου.

Ήδη, στην Κρήτη υπάρχει το ευρωπαϊκό μονοπάτι Ε4, το οποίο με ένα σύστημα διαδρομών ενοποιεί τον κύριο κορμό του νησιού, από Δύση προς Ανατολή. Το μονοπάτι ξεκινά από το Καστέλλι Κισσάμου, περιτρέχει τη δυτική παραλία του Ν. Χανίων, και περνά από την Παλαιόχωρα, τη Χώρα Σφακίων, το Ροδάκινο. Επίσης, υπάρχει ένα τμήμα ορειβατικό το οποίο πηγαίνει στα Λευκά Όρη, το οποίο αφού διατρέξει τους υπόλοιπους τρεις νομούς, καταλήγει στην Κάτω Ζάκρο.

Στόχος του παραπάνω υποπρογράμματος είναι η δημιουργία μικρών πολιτιστικών διαδρομών, που θα ενωθούν με το μονοπάτι Ε4. Οι πολιτιστικές αυτές διαδρομές θα σχεδιαστούν σε συνεργασία με τις Νομαρχιακές Αυτοδιοικήσεις και τους άλλους εμπλεκόμενους φορείς. Για κάθε νομό της Κρήτης θα υπάρξει μία πολιτιστική διαδρομή και η χρηματοδότηση των παρεμβάσεων θα γίνει από οποιαδήποτε διαθέσιμη πηγή.

Βασικό κριτήριο για την επιλογή μιας διαδρομής αποτελεί η δυνατότητα πραγματοποίησης της συγκεκριμένης διαδρομής από άτομα οποιασδήποτε ηλικίας και φύλου. Επίσης, επειδή θα περιλαμβάνει περιοχές άγνωστες, όπως περιοχές ιδιαίτερου φυσικού κάλους, αρχαιολογικοί χώροι, υπάρχει η δυνατότητα ανάδειξης των συγκεκριμένων περιοχών που μέχρι σήμερα στερούνταν έργα πρόσβασης και γενικά αξιοποίησης. Οι διαδρομές επίσης θα συνοδεύονται και από έργα μικρής κλίμακας που θα ενταχθούν σε κάποιο χρηματοδοτικό πρόγραμμα. Η διαδικασία έγκρισης των πολιτιστικών διαδρομών παρουσιάζεται στο σχήμα που ακολουθεί.

Σχήμα 6.1: Διαδικασία σχεδιασμού και υλοποίησης των Πολιτιστικών Διαδρομών

Πηγή: Περιφέρεια Κρήτης

Η πρόταση της Περιφέρειας Κρήτης για τις πολιτιστικές διαδρομές, δεν έχει μέχρι σήμερα εγκριθεί, καθώς υπολείπονται οι αποφάσεις των Νομαρχικών Συμβουλίων. Οι διαδρομές που καταγράφονται παρακάτω είναι πιθανό να τροποποιηθούν από τα Νομαρχιακά Συμβούλια.

Νομός Ηρακλείου

- **Πόλη Ηρακλείου:** έδρα σήμερα της Περιφέρειας Κρήτης και ένα από τα μεγαλύτερα αστικά κέντρα της χώρας. Ταυτόχρονα έχει να επιδείξει σημαντική ιστορία, τα σημάδια της οποίας μπορεί ο επισκέπτης να εντοπίσει στα ενετικά κτίρια, τα μνημεία που σώζονται μέχρι και σήμερα.
- **Προφήτης Ηλίας:** αποτελεί ένα ιστορικό οικισμό της ενδοχώρας του νομού με αξιόλογη αρχιτεκτονική. Επίσης, στην περιοχή υπάρχουν ερείπια φρουρίου και από αυτή διέρχεται τμήμα του ορειβατικού μονοπατιού Ε4.
- **Επάνω Αρχάνες:** εδώ οι ανασκαφές έφεραν στο φως ένα μινωικό ανάκτορο, πανομοιότυπο με αυτό της Κνωσού, που κατά πάσα πιθανότητα αποτελούσε τη θερινή οικία του βασιλιά των μινωιτών. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν επίσης οι τοποθεσίες στο Φουρνί, η Ανεμοσπηλιά και το ιερό κορυφής στο Γιούχτα.
- **Βαθύπετρο:** ο επισκέπτης μπορεί να θαυμάσει μία μινωική έπαυλη, καθώς και το μινωικό πατητήρι, που αποδεικνύει ότι η ιστορία του κρασιού στην Κρήτη ξεκινά από τα πολύ παλιά χρόνια.
- **Πεζά:** σύγχρονες εγκαταστάσεις παραγωγής κρασιού, το οποίο προορίζεται για εγχώρια κατανάλωση αλλά και για εξαγωγή.
- **Κοινότητα Μυρτιάς:** στο Μουσείο Ν. Καζαντζάκη υπάρχει πλούσια συλλογή από έργα, χειρόγραφα, τοπικών ενδυμασιών
- **Οικισμός Ασπρακοί:** παλιός οικισμός, παλιά γέφυρα ποταμού-υδρόμυλοι, ναί με τοιχογραφίες, φυσικό τοπίο, ορειβατικό μονοπάτι Ε4
- **Κοινότητα Θραψανού:** κέντρο κεραμικής τέχνης
- **Μονή Αγκαράθου:** σημαντικό κέντρο της Ορθοδοξίας
- **Κοινότητα Επισκοπής:** παλιά έδρα του Επισκόπου, μεγάλος αριθμός εκκλησιών
- **Επιστροφή στην πόλη του Ηρακλείου**

Νομός Λασηθίου

- **Πόλη του Αγίου Νικολάου:** πρωτεύουσα του νομού Λασηθίου αποτελεί το γραφικότερο λιμάνι του νησιού, η ιστορία του οποίου ξεκινά από τους ιστορικούς χρόνους, οπότε ήταν γνωστό με το όνομα “Λατώ προς Καμάραν”.
- **Ελούντα:** αρχαιολογικός χώρος, αλυκές.

- **Πλάκα - Σπιναλόγκα:** Ενετικό φρούριο, το οποίο κτίστηκε από τους Βενετούς το 1579 και στο οποίο μέχρι το 1957 φιλοξενούνταν οι λεπροί της Κρήτης.
- **Βρούχας:** περιοχή με πλούσια παραδοσιακή αρχιτεκτονική κληρονομιά.
- **Μονή Αρετίου:** αποτέλεσε έδρα Επισκόπων.
- **Καρούδι - Φουρνή:** παραδοσιακοί οικισμοί.
- **Δρήρος:** μινωική πόλη
- **Μονή Ξερά Ξύλα:** μονή με σημαντικές φορητές εικόνες
- **Άγιος Αντώνιος:** μινωικό καμίνι κεραμικών
- **Μίλατος:** αρχαία πόλη Μίλατος, σπήλαιο Μιλάτου
- **Σίσι:** σπάνιο φυσικό τοπίο
- **Νεάπολη:** ενετική μονή Φραρά, αρχαία πόλη Βουλισμένης
- **Λίμνες:** παραδοσιακό χωριό
- **Χουμεριάκο** (ρωμαϊκοί τάφοι)
- **Οροπέδιο Αασηθίου** (φυσικό τοπίο, Δικταίον Άντρον, Παπούρα, Σπήλαιο Τραπέζας, μονή Βιδιανής, μονή Κρουσταλλένιας, μουσείο Φυσικής Ιστορίας, αρδευτικό σύστημα Ενετών, ενετικές αποθήκες Αγ. Γεωργίου, παραδοσιακοί οικισμοί, λαογραφικό μουσείο, μουσείο Ελ. Βενιζέλου, ανεμόμυλοι, αλευρόμυλοι)
- **Έξω Ποταμοί:** φυσικό τοπίο
- **Πόλη Αγίου Νικολάου**

Νομός Ρεθύμνου

- **Πόλη Ρεθύμνου:** κατοικήθηκε από την υστερομινωική περίοδο (1400-1100 π.Χ.) και η σημερινή πόλη είναι κτισμένη στα ερείπια της αρχαίας πόλης Ρίθμυνας. Ιδιαίτερη αναφορά αξίζει στο φρούριο της Φορτέτσας, το οποίο κτίστηκε από τους Βενετούς και στο εσωτερικό του έχουν κτιστεί σημαντικά κτίρια εκείνης της εποχής, όπως το Διοικητήριο, στρατώνες, αποθήκες κα.
- **Κοινότητα Μαρουλά** με σημαντικά αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά
- **Αρκάδι:** ιστορική μονή που έχει ανακηρυχθεί ως Πανευρωπαϊκό Σύμβολο Ορθοδοξίας, Πολιτισμού και Ελευθερίας.
- **Αρχαία Ελεύθερνα:** σημαντικός αρχαιολογικός χώρος.
- **Μαργαρίτες:** σύγχρονο αγγειοπλαστικό κέντρο.
- **Καλανδαρέ:** παραδοσιακό χωριό με εξαιρετική αρχιτεκτονική.

- **Οικισμός Κρασούνας:** παραδοσιακός οικισμός με σημαντικά ενετικά κτίσματα.
- **Ζωνιανά:** σπήλαιο Ζωνιανών
- **Αξός:** αρχαιολογικός χώρος
- **Ανώγεια:** ιστορικό χωριό του Ψηλορείτη
- **Ζώμινθος-Νίδα:** χώρος ανασκαφών υστερομινωικής περιόδου
- **Καμαριώτης Αηδονοχώρι:** παραδοσιακή αρχιτεκτονική κληρονομιά
- **Δροσιά:** φυσικό τοπίο
- **Μελιδόνι:** σπήλαιο Μελιδονίου
- **Πάνορμος:** μικρό λιμανάκι, πρώην σημαντικό εμπορικό εξαγωγικό κέντρο αγροτικών και κτηνοτροφικών προϊόντων
- **Πόλη Ρεθύμνου**

Νομός Χανίων

Στο νομό Χανίων προτείνεται η δημιουργία δύο διαδρομών, μίας κύριας, η οποία ξεναγεί τον επισκέπτη σε σημαντικά ιστορικά σημεία του νομού και μία θαλάσσια διαδρομή.

α. Κύρια διαδρομή

- **Πόλη Χανίων:** η δεύτερη σε πληθυσμό πόλη της Κρήτης με ιδιαίτερη φυσιογνωμία, κτισμένη στη θέση της παλιάς Κυδωνίας, που αποτέλεσε σημαντικό κέντρο στη διάρκεια της μινωικής εποχής. Ξεχωρίζει το λιμάνι της πόλης, όπου δεσπόζει ο ενετικός φάρος και τα νεώρια που κτίστηκαν το 15ο αιώνα.
- **Τάφοι των Βενιζέλων**
- **Μονή Αγίου Ιωάννη Προδρόμου στις Κορακιές:** ξεχωρίζει για την παράδοση στη χειροτεχνία, στα κεντήματα και στα υφαντά υψηλής τέχνης.
- **Μονή Αγίου Ιωάννη του Ελεήμονα στο Γκαλαγκάδω:** παλιό φρουριακό μοναστήρι με στοιχεία από τα λατινικά μοναστήρια.
- **Μονή Αγίας Τριάδας των Τζαγκαρόλων:** κτισμένο το 17ο αιώνα σύμφωνα με τα δυτικά αρχιτεκτονικά πρότυπα.
- **Μονή Γουβερνέτου:** μοναστήρι φρουριακής μορφής που διατηρεί πολλά αρχιτεκτονικά στοιχεία από την Ενετική εποχή.
- **Μετόχι Αγίου Αντωνίου:** μετόχι της Μονής Γουβερνέτου.

- **Καθολικό Αγίου Ιωάννη Ερημίτου:** Μεγαλοπρεπή κτίρια με το ναό λαξευμένο στο βράχο.
- **Αρχαίο Νταμάρι**
- **Σταυρός**

β. Θαλάσσιος Περίπατος

- **Μαράθι**
- **Νησί Σούδας:** το νησί κατέχει σημαντική στρατηγική θέση στον κόλπο της Σούδας και ελέγχεται από το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας. Διαθέτει επίσης, ένα αξιόλογο βενετσιάνικο οχυρωματικό έργο.
- **Φρούριο Ιτζεδίν:** οχυρωματικό έργο από την εποχή της Τουρκοκρατίας με αξιόλογο περιβάλλοντα χώρο και καταπληκτική θέα.
- **Απτέρα:** αρχαία πόλη με τουρκικό κάστρο, ενώ υπάρχουν και ερείπια ρωμαϊκών δεξαμενών, θέατρο, δωρικός ναός κα.
- **Μονή Αγίου Θεολόγου**

6.2.4 ΕΘΝΙΚΟ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ ΠΟΛΕΩΝ

Μία άλλη διαφορετική μορφή αξιοποίησης του πολιτισμού και της ιστορίας της Κρήτης προσφέρεται από τη συμμετοχή του Ρεθύμνου και των Χανίων στο Εθνικό Πολιτιστικό Δίκτυο Πόλεων. Πριν όμως αναφερθεί ο ρόλος της κάθε πόλης σε αυτό το δίκτυο, προηγείται μία αναφορά στους στόχους και στις δραστηριότητες που προωθούνται από το συγκεκριμένο δίκτυο.

Το Εθνικό Πολιτιστικό Δίκτυο Πόλεων δημιουργήθηκε υπό την αιγίδα του Υπουργείου Πολιτισμού με στόχο την ενίσχυση της πολιτιστικής δραστηριότητας και της υποδομής στην Ελληνική περιφέρεια, συμβάλλοντας και στην ανάπτυξη μιας νέας μορφής τουρισμού του “Πολιτιστικού Τουρισμού”. Η ανάγκη για τη δημιουργία ενός τέτοιου είδους δικτύου προέκυψε μετά την κατάργηση των εσωτερικών συνόρων της Ευρώπης. Μέσω του δικτύου είναι ευκολότερη η πολιτιστική σύνδεση των ελληνικών πόλεων και ο καλύτερος συντονισμός στην υλοποίηση πολιτιστικών προγραμμάτων (Βενιζέλος, 1997).

Ως τομείς παρέμβασης του προγράμματος ορίστηκαν (ibid):

- **Θεσμοί.** Στόχος του Ε.Π.Δ.Π. είναι η δημιουργία βιώσιμων πολιτιστικών θεσμών στην περιφέρεια, ώστε μελλοντικά να συγκαταλέγονται στα σημαντικότερα κέντρα πολιτισμού της Ευρώπης. Κάθε πόλη δημιουργεί ένα θεσμό κύρους συγκεντρώνοντας τη δραστηριότητά της σε ένα τομέα του πολιτισμού, όπως η μουσική, ο χορός, το θέατρο, ο κινηματογράφος, η αρχιτεκτονική, οι εικαστικές τέχνες, η λογοτεχνία, ο λαϊκός πολιτισμός και οι νέες τεχνολογίες. Η ένταξη μίας πόλης στο Ε.Π.Δ.Π. γίνεται βάσει ορισμένων προϋποθέσεων, όπως η συγχρηματοδότηση από τοπικούς και άλλους φορείς και η ύπαρξη ενός υπευθύνου, ενός καλλιτεχνικού διευθυντή.
- **Κτιριακή υποδομή.** Απαραίτητη για τη λειτουργία του Δικτύου είναι η ύπαρξη κτιρίων και εγκαταστάσεων υψηλής ποιότητας που θα φιλοξενήσουν τις δραστηριότητες που θα πραγματοποιηθούν στα πλαίσια του δικτύου. Το Υπουργείο Πολιτισμού για να εξασφαλίσει την ύπαρξη αυτών των χώρων προχώρησε: α) στην ανακατασκευή και τον εκσυγχρονισμό πολιτιστικών χώρων, β) στη θέσπιση νέων χρήσεων για παλιά κτίρια με διαφορετικές αρχικές χρήσεις, όπως εργοστάσια, αποθήκες, σιδηροδρομικοί σταθμοί κ.α., γ) στην αγορά για ανακαίνιση ή αλλαγή χρήσης χώρων που κινδυνεύουν να καταστραφούν από την εγκατάλειψη, δ) στον εξοπλισμό κτιρίων (καθίσματα, οπτικοακουστικά μέσα κ.α.), ε) στην κατασκευή νέων κτιρίων όπου δεν υπάρχουν οι κατάλληλοι χώροι και στ) στη χρηματοδότηση κτιρίων που βρίσκονται στη φάση της κατασκευής.
- **Επιμόρφωση.** Επειδή δεν υπάρχει το κατάλληλα εκπαιδευμένο προσωπικό, διοργανώθηκαν από το Υπουργείο επιμορφωτικά σεμινάρια, ειδικά για τα στελέχη των πολιτιστικών δραστηριοτήτων. Στα σεμινάρια αυτά πραγματοποιήθηκαν διαλέξεις από δημιουργούς, ανθρώπους του πνεύματος, επιστήμονες και τεχνοκράτες.
- **Επικοινωνία.** Απαραίτητη για τη λειτουργία των θεσμών είναι η μεταξύ τους επικοινωνία, καθώς και η επικοινωνία με άλλα πολιτιστικά δίκτυα στην Ευρώπη. Για το λόγο αυτό δημιουργήθηκε ένα πληροφορικό σύστημα, ώστε οι πόλεις που μετέχουν στο δίκτυο να μπορούν να ανταλλάσσουν πληροφορίες και να συντονίζουν τις δράσεις τους.

Για την υλοποίηση των παραπάνω στόχων σε κάθε πόλη που συμμετέχει στο δίκτυο, συστήνεται μία δημοτική επιχείρηση με τη μορφή Νομικού Προσώπου

Ιδιωτικού Δικαίου. Η διοίκησή τους γίνεται από 5 έως 11 μέλη, που ορίζονται από το Δημοτικό Συμβούλιο. Οι πόροι για τη λειτουργία των επιχειρήσεων προέρχονται από το Υπουργείο Πολιτισμού, τους Δήμους, χορηγίες, επιχορηγήσεις από την Κοινότητα και από έσοδα από εκδόσεις, εισιτήρια, διαφημίσεις. Μέχρι σήμερα στο Δίκτυο συμμετέχουν δεκαεννέα πόλεις κάθεμια με διαφορετικό τομέα. Μεταξύ αυτών και οι πόλεις των Χανίων και του Ρεθύμνου (Βενιζέλος, 1997).

Ειδικότερα η πόλη των Χανίων επέλεξε ως Πολιτιστική Φυσιογνωμία τον τομέα της Αρχιτεκτονικής. Σύμφωνα με την πρόταση που κατέθεσε ο Δήμος Χανίων για την ένταξή του στο Ε.Π.Δ.Π., οι λόγοι που συντέλεσαν στην επιλογή του συγκεκριμένου τομέα σχετίζονται με την σημαντική αρχιτεκτονική κληρονομιά που διατηρεί η πόλη από τη μινωική εποχή. Η πρώτη αναφορά γίνεται πριν από 4500 χρόνια κατά την πρωτομινωική περίοδο. Στην ίδια θέση βρισκόταν και η σημαντική μινωική πόλη Κυδωνία, της οποίας σημαντικά δείγματα σώζονται μέχρι και σήμερα όπως τάφοι, η οικιστική αρχιτεκτονική, ψηφιδωτά δάπεδα κ.α. (Δήμος Χανίων, 1994).

Σημαντικά όμως αρχιτεκτονικά στοιχεία δημιουργούνται και κατά τις επόμενες ιστορικές περιόδους. Οι Τούρκοι και οι Βενετοί κατακτητές πλουτίζουν την πόλη με σημαντικά δημόσια κτίρια, μέγαρα, επαύλεις, εκκλησίες, τείχη, κατοικίες κ.α. Από τα παραπάνω γίνεται κατανοητό ότι η απαραίτητη υποδομή σε κτίρια και χώρους που απαιτούνται για την ύπαρξη του δικτύου είναι δεδομένη, ενώ το Πολυτεχνείο Κρήτης που έχει την έδρα του στα Χανιά προτείνεται να συμβάλλει στον τομέα της τεχνολογίας που είναι αναγκαία (ibid).

Για τη στήριξη των δράσεων ιδρύθηκε το Κέντρο Αρχιτεκτονικής της Μεσογείου, που έχει ως βασικούς στόχους (Μελέτη Σκοπιμότητας για την ίδρυση του Κέντρου, 1996, σελ. 31):

- Να ενισχύσει τις σχέσεις της Τοπικής Αυτοδιοίκησης με τον Πολιτισμό.
- Να συμβάλλει τόσο στη διαμόρφωση της πολιτιστικής ταυτότητας της πόλης όσο και στην αποκέντρωση.
- Να προάγει το διάλογο, την πρόσβαση, την έρευνα, τη γνώση, την πληροφόρηση για την ανάπτυξη σχεδίων δράσης σε επίπεδο τοπικό, περιφερειακό και διεθνές.
- Να υποστηρίζει την ελευθερία της έκφρασης και των ιδεών, τον πλουραλισμό, τη διαφορετικότητα και την αντιπαράθεση των απόψεων, προωθώντας την κριτική σκέψη.

- Να υποστηρίζει με κάθε δυνατό τρόπο τη δημιουργία καλλιτεχνικού και θεωρητικού έργου υψηλής ποιότητας και να προβάλλει την ελληνική πολιτιστική δημιουργία.
- Να προωθεί τη συνεργασία, τον πειραματισμό, την έρευνα, την καινοτομία και γενικά προτάσεις που διευρύνουν και εξελίσσουν τις εκφραστικές δυνατότητες.
- Να προωθεί τις βασικές αρχές, κατευθύνσεις και στόχους της Εθνικής Πολιτιστικής Πολιτικής του ΥΠ.ΠΟ., ως βασικός οργανισμός του θεσμικού πλαισίου.
- Να επιδιώξει τη διασύνδεση του θεσμού με την εκπαίδευση ώστε να συμβάλλει στη δημιουργία του μελλοντικού δυναμικού που θα τον στηρίζει.
- Να διερευνήσει και να αξιοποιήσει τη δυνατότητα πραγματοποίησης πολιτιστικών παραγωγών και ανταλλαγών καλλιτεχνικών σε εθνικό και τοπικό επίπεδο, να συμμετέχει σε ευρωπαϊκά πολιτιστικά δίκτυα.
- Να προάγει την ανάπτυξη του “πολιτιστικού τουρισμού”, που θα συμβάλλει στη βιωσιμότητα και ανάπτυξη του θεσμού.

Η υλοποίηση των παραπάνω στόχων θα πραγματοποιηθεί μέσα από συγκεκριμένες δραστηριότητες, οι οποίες είναι (Μελέτη Σκοπιμότητας για την ίδρυση του Κέντρου, 1996, σελ. 33-40):

- Η λειτουργία Θερινού Εργαστηρίου Αρχιτεκτονικής Δημιουργίας. Αντικείμενο της δραστηριότητας είναι η προβολή της αρχιτεκτονικής και η ανάδειξη της σχέσης της με τις άλλες τέχνες. Ιδιαίτερη έμφαση θα δοθεί στην αρχιτεκτονική της Μεσογείου και θα απευθύνεται σε νέους αρχιτέκτονες και καλλιτέχνες.
- Η ανάδειξη άλλων τεχνών (εικαστικές τέχνες, σκηνογραφία, θέατρο, μουσική) μέσω της Αρχιτεκτονικής. Θα μπορούσαν για παράδειγμα να μελετηθούν η σχέση της ζωγραφικής με την τοιχογραφία, η γλυπτική με συνθέσεις σε υπαίθριους χώρους, θεατρικές παραστάσεις και μουσικές εκδηλώσεις σε συνδυασμό με την ανάδειξη κτιρίων ή μνημείων.
- Γνωριμία και προσέγγιση της Αρχιτεκτονικής με εκπαιδευτικά προγράμματα για την Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, καθώς και προγράμματα για το ευρύτερο κοινό. Η ιδέα αφορά κυρίως την προσέλευση στα Χανιά νέων καλλιτεχνών, που θα εργαστούν πάνω σε όποια μορφή τέχνης επιλέξουν και τα έργα τους θα παρουσιαστούν σε εκθέσεις, προβολές και διαλέξεις.

- Οργάνωση κάθε τέσσερα χρόνια του Συνεδρίου Μεσογειακής Αρχιτεκτονικής. Μέσα από αυτό θα παρουσιάζονται οι ιδιαιτερότητες της Αρχιτεκτονικής και θα πραγματοποιείται ενημέρωση των αρχιτεκτόνων, όχι μόνο σε αρχιτεκτονικά θέματα.
- Συμπόσια, συναντήσεις, σεμινάρια, διαλέξεις με τη συμμετοχή αρχιτεκτόνων και καλλιτεχνών με στόχο την προώθηση των καλλιτεχνικών ανταλλαγών και της συνεργασίας.
- Αρχιτεκτονικοί διαγωνισμοί. Ο θεσμός μπορεί να επεκταθεί συμπεριλαμβάνοντας και διαγωνισμούς άλλων εικαστικών τεχνών όπως η ζωγραφική, η γλυπτική κ.α.
- Εκθέσεις (π.χ. Ελληνική Αρχιτεκτονική, Μεσογειακή Αρχιτεκτονική), εκδόσεις και παραγωγή οπτικοακουστικών μέσων (video, αποτυπώσεις μνημείων κ.α.).
- Δημιουργία βιβλιοθήκης Μεσογειακής Αρχιτεκτονικής.
- Συνεργασία με αντίστοιχους τοπικούς, εθνικούς, μεσογειακούς και διεθνείς οργανισμούς.

Η ένταξη της πόλης του Ρεθύμνου στο Πολιτιστικό Δίκτυο πόλεων πραγματοποιήθηκε το 1995, και προέκυψε από την ύπαρξη μιας πινακοθήκης στην πόλη, της Δημοτικής Πινακοθήκης “Λ. Κανακάκης” από το 1992. Ο τομέας δράσης που επιλέγει σχετίζεται με την προώθηση της σύγχρονης εικαστικής δημιουργίας, ενισχύοντας ταυτόχρονα την επικοινωνία και την πληροφόρηση από το διεθνή χώρο της τέχνης.

Για την πραγματοποίηση του παραπάνω στόχου δημιουργήθηκε το Κέντρο Σύγχρονης Εικαστικής Δημιουργίας. Το κέντρο έχει φιλοξενήσει πολλές ενδιαφέρουσες εκθέσεις όπως:

- ◆ Αναδρομική έκθεση έργων του Γιάννη Μόραλη (1992)
- ◆ Αναδρομική έκθεση έργων Νίκου Χατζηκυριάκου-Γκίκα (1992)
- ◆ Ελληνική ζωγραφική 18ος-19ος αιώνας (1994)
- ◆ Πηλός και εικαστική δημιουργία (1994)
- ◆ Αναδρομική έκθεση έργων Δημήτρη Μυταρά (1995)
- ◆ Τα Εφήμερα (1995)
- ◆ Ζωγραφική στον κινηματογράφο (1995)
- ◆ Έλυτρον από τη Βενετία στο Ρέθυμνο (1996)
- ◆ Πολύτροπα-Κρήτη, έλληνες και γάλλοι καλλιτέχνες (1996)
- ◆ Γιάννης Σπυρόπουλος (1996)

- ◆ Οτοίχος στην Κρήτη (1996)
- ◆ Παρουσίες (1996)
- ◆ Παραδοσιακές και λατρευτικές μάσκες απ' όλο τον κόσμο (1997)

Παράλληλα, το Ρέθυμνο εντάχθηκε σε ένα δεύτερο πρόγραμμα του Υπουργείου Πολιτισμού, που αφορά τη δημιουργία εργαστηρίων εικαστικών τεχνών. Τα εργαστήρια προέκυψαν μετά από τη συνεργασία του Κέντρου Σύγχρονης Εικαστικής Δημιουργίας με το Κέντρο Νέων. Τα εργαστήρια πραγματοποιούνται σε ένα κτίριο στην παλιά πόλη και λειτουργούν τέσσερα τμήματα, όπου διδάσκονται ζωγραφική, φωτογραφία, κεραμική και ιστορία της τέχνης.

Τα εργαστήρια απευθύνονται σε ενήλικες και παιδιά άνω των 6 ετών. Μέσα από τις τεχνικές που διδάσκονται δίδεται η δυνατότητα σε όλα τα άτομα να εκφράσουν τις απόψεις του και ταυτόχρονα να έρθουν σε επαφή με την τέχνη. Επίσης, παράλληλα με τα εργαστήρια πραγματοποιούνται κατά καιρούς εκπαιδευτικά σεμινάρια, όπου διδάσκουν καλλιτέχνες. Όπως το σεμινάριο για την έννοια του σταυρού στη σύγχρονη τέχνη με τον Άγγελο Σκούρτη, το πρόγραμμα κατασκευής μάσκας από ανακυκλώμενα υλικά στα πλαίσια της έκθεσης "Παραδοσιακές και Λατρευτικές Μάσκες απ' όλο τον κόσμο" με το Θωμά Κρεβετζάκη.

6.3 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο μαζικός τουρισμός αποτελεί και στην περίπτωση της Περιφέρειας Κρήτης, όπως αποδείχθηκε και στο πέμπτο κεφάλαιο, τον κυρίαρχο παράγοντα ανάπτυξης. Οι αρνητικές όμως επιπτώσεις λόγω της ανεξέλεγκτης ανάπτυξης, οδήγησαν σε μία επανεκτίμηση της αναγκαιότητας του τουρισμού, από την πλευρά των υπευθύνων. Μέσα λοιπόν από κάποιες πρωτοπόρες ενέργειες, όπως αυτές καταγράφονται στις προηγούμενες παραγράφους, γίνεται προσπάθεια στροφής σε ηπιότερες μορφές τουρισμού, που δεν επιβαρύνουν σε μεγάλο βαθμό το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον.

Ο πολιτιστικός τουρισμός, ως μία από τις εναλλακτικές μορφές τουρισμού, μπορεί να αναπτυχθεί στην Ελλάδα και ειδικότερα στην Κρήτη. Η Ελλάδα διαθέτει μία σπάνια πολιτιστική κληρονομιά, μοναδικούς ιστορικούς θησαυρούς, οι οποίοι ακόμα και σήμερα αποτελούν βασικό συστατικό στοιχείο του προσφερόμενου τουριστικού προϊόντος. Ήδη, από την αρχαιότητα καταγράφονται στην περιοχή πολιτιστικά ταξίδια,

περιηγήσεις με στόχο τη γνωριμία με άλλες κοινωνίες και πολιτισμούς. Η τουριστική εικόνα της χώρας μας, στους τουριστικούς οδηγούς του 19ου αιώνα παραμένει ταυτισμένη με τα μνημεία και την ιστορία.

Από την εποχή ίδρυσης του ΕΟΤ, υπήρξαν ενέργειες που στόχευαν στην αξιοποίηση και ανάδειξη του ιστορικού πλούτου της χώρας αλλά ποτέ δεν επρόκειτο για μία συνολικά οργανωμένη τουριστική πολιτική. Σήμερα αναφέρονται αξιόλογα παραδείγματα ανάδειξης του πολιτιστικού τουρισμού, όπως οι πολιτιστικές διαδρομές, τα Εθνικό Δίκτυο Πολιτιστικών Πόλεων, οι Δρόμοι του Μοναχισμού.

Ωστόσο, οι παραπάνω ενέργειες, όχι μόνο στην Κρήτη αλλά στο σύνολο της χώρας δεν έχουν αποδώσει τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Αυτό οφείλεται αρχικά στη δυσκολία αποδοχής ενός νέου καινοτομικού προγράμματος από την ελληνική κοινωνία. Οι φορείς δεν αναλαμβάνουν την πραγματοποίηση σχεδίων, των οποίων η απόδοση είναι χαμηλή, ενώ δεν υπάρχει και η απαραίτητη τεχνογνωσία.

Επίσης, έχει τονιστεί και σε προηγούμενα κεφάλαια, οι τουριστικοί επιχειρηματίες δεν αναλαμβάνουν εύκολα κινδύνους. Χαρακτηρίζονται από μία συντηρητική συμπεριφορά, όσον αφορά την υιοθέτηση νέων πραγμάτων. Είναι ικανοποιημένοι από τα έσοδα που τους προσφέρει σήμερα ο τουρισμός, αδιαφορώντας για το γεγονός που έχουν αποδεχθεί όλοι οι διεθνείς οργανισμοί, ότι ο μαζικός τουρισμός δεν αποτελεί πλέον την ενδεδειγμένη λύση για την ανάπτυξη μιας περιοχής.

Δεχόμενοι μάλιστα τις προβλέψεις για την εξέλιξη του τουρισμού στην Ελλάδα, σύμφωνα με τις οποίες θα υπάρξει κορεσμός σε περιοχές υποδοχής τουριστών, οι αρνητικές επιπτώσεις του τουρισμού θα επιδεινωθούν, ιδιαίτερα όσον αφορά στην ανεξέλεγκτη χρήση των μνημείων και των τοποθεσιών. Στηριζόμενοι λοιπόν στις παραπάνω προβλέψεις, η στροφή σε εναλλακτικές μορφές τουρισμού κρίνεται αναγκαία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΡΗΤΗΣ

Ο Τουρισμός, όπως τονίστηκε από τον Ροδολάκη (Πρακτικά Συνεδρίου “Τουρισμός και Περιβάλλον στις νησιωτικές περιφέρειες”, Μάρτιος 1995, σελ. 187), είναι *“η μοναδική δραστηριότητα που παρουσιάζει αυτοκαταστροφικά φαινόμενα...αφού η ίδια η υπερανάπτυξή της οδηγεί τις πιο πολλές φορές στην αυτοκατάργησή της, δηλαδή στην εξάλειψη των λόγων και των αιτιών που συνέβαλαν στην ανάπτυξή της”*.

Οι πιέσεις στο φυσικό, κοινωνικό, πολιτιστικό και ανθρωπογενές περιβάλλον των χωρών υποδοχής τουριστών είναι μεγάλες. Μόλυνση των ακτών, εισαγωγή ξένων προς την τοπική κοινωνία προτύπων, εξάρτηση της οικονομίας από έναν ευαίσθητο κλάδο, είναι μερικά από τα προβλήματα που εντρέπειζονται σε περιοχές με μεγάλη ανάπτυξη του μαζικού τουρισμού.

Επιπλέον, οι απαιτήσεις του σύγχρονου τουρισμού έχουν αλλάξει. Ο ήλιος και η θάλασσα, που αποτελούσαν μέχρι πριν μερικά χρόνια τις κύριες αιτίες προσέλκυσης τουριστών, έχουν πλέον περάσει σε δεύτερη μοίρα. Ο σημερινός επισκέπτης αναζητά περισσότερη ποιότητα στα τυποποιημένα τουριστικά πακέτα που του προσφέρονται κάθε χρόνο.

Γίνεται λοιπόν εμφανής η ανάγκη αλλαγής του προσφερόμενου τουριστικού προϊόντος, ώστε μία χώρα να συνεχίσει να είναι ανταγωνιστική στην τουριστική αγορά. Ο πολιτισμός, η παράδοση, οι σπάνιοι φυσικοί πόροι, είναι μερικά από τα σημεία που τα επόμενα χρόνια θα αποτελέσουν τους κύριους τουριστικούς πόλους έλξης μιας χώρας. Σε αυτά τα σημεία πρέπει να στραφεί και η νέα τουριστική πολιτική με στόχο την καλύτερη ανάδειξή τους.

Η αλλαγή της αντίληψης σχετικά με την τουριστική ανάπτυξη απεικονίζεται στις σκέψεις των κατά καιρούς υπευθύνων του παγκόσμιου τουρισμού. Ο τέως πρόεδρος του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού Arthur Haulot (Ηγουμενάκης, 1990, σελ.14) επισημαίνει ότι ο τουρισμός πρέπει να οργανωθεί *“ώστε να μην αποτελεί μόνο μία εμπορική δοσοληψία, αλλά και μία ευκαιρία για να δημιουργηθεί ένας περισσότερο καλλιεργημένος και ειρηνικός κόσμος”*. Τη ίδια άποψη εκφράζει και ο τ. Συνταγματικός πρόεδρος του Μεξικού Gustavo Diaz Ortaz (Ηγουμενάκης, 1990, σελ.14), τονίζοντας ότι *“ο κόσμος δεν θα πρέπει να βλέπει τον τουρισμό μόνο σαν μια εμπορική δοσοληψία,*

αλλά και σαν μέσο με το οποίο οι άνθρωποι μπορούν να γνωρίζουν και να καταλαβαίνουν ο ένας τον άλλο”.

Στις παραπάνω σκέψεις βασίστηκαν και οι προτάσεις που γίνονται στο συγκεκριμένο κεφάλαιο, σχετικά με τη στρατηγική που πρέπει να ακολουθηθεί για την χάταξη μιας νέας τουριστικής πολιτικής. Εκτός όμως από τις γενικές προτάσεις, έγινε αναφορά στα μέτρα και τις δράσεις που θα επιτρέψουν την ανάπτυξη ειδικών μορφών τουρισμού και ειδικότερα του πολιτιστικού τουρισμού στην περιφέρεια Κρήτης. Τα μέτρα και οι δράσεις της γενικής τουριστικής στρατηγικής πρέπει να συνδυάζονται και να συμπληρώνονται με αυτά της στρατηγικής του πολιτιστικού τουρισμού. Επίσης, η προτεινόμενη στρατηγική ανάπτυξης για τον τουρισμό δεν μπορεί να περιοριστεί στα στενά πλαίσια της περιφέρειας, αλλά πρέπει να υπάρξει συνολική αντιμετώπιση σε όλη τη χώρα.

7.1 ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Όπως προέκυψε από τη μελέτη των στοιχείων προσφοράς και ζήτησης του τουριστικού προϊόντος στο πέμπτο κεφάλαιο, ο τουριστικός κλάδος στην περιφέρεια Κρήτης και γενικότερα στο σύνολο της χώρας εμφανίζει μία κρίση τα τελευταία χρόνια. Η κρίση αυτή εκφράζεται με τη μείωση των αφίξεων, του συναλλάγματος και τις χαμηλές πληρότητες σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια. Η θάλασσα, οι αρχαιότητες, ο ήλιος, που μέχρι πριν λίγα χρόνια αποτελούσαν τα κύρια συστατικά του ελληνικού τουρισμού, δεν είναι πλέον ανταγωνιστικά. Τα ίδια στοιχεία ο τουρίστας μπορεί να τα βρει και σε άλλες χώρες, κυρίως της Μεσογείου, με καλύτερες συνθήκες από άποψη οικονομικότητας και εξυπηρέτησης τις περισσότερες φορές.

Ήδη οι πρώτες αρνητικές ενδείξεις εμφανίστηκαν το 1995, που χαρακτηρίστηκε ως μία από τις χειρότερες χρονιές για τον ελληνικό τουρισμό. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε ο Μητρόπουλος (Το Βήμα, 10-12-1995) “το 1995 η Ελλάδα ήταν ο μόνος προορισμός στη Μεσόγειο που εμφάνισε μείωση”. Επίσης, από τα στοιχεία του ΕΟΤ που παρατέθηκαν, την ίδια χρονιά στην περιφέρεια Κρήτης, η πληρότητα των τουριστικών καταλυμάτων κυμάνθηκε στο 69,9%, σημειώνοντας πτώση κατά 16,38% σε σχέση με το 1994. Τα ίδια χαρακτηριστικά παρουσίασε και η εξέλιξη των αφίξεων και των διανυκτερεύσεων.

Τα παραπάνω φαινόμενα όμως ήταν αναμενόμενα κατά τον ένα ή τον άλλο τρόπο, καθώς στη χώρα μας ο κλάδος του τουρισμού εμφανίζει πολλά προβλήματα. Ένα από αυτά είναι ο μεγάλος ανταγωνισμός που δέχεται η Ελλάδα από τρίτες χώρες της Μεσογείου, και ιδιαίτερα από την Τουρκία. Μάλιστα, οι τιμές των τουριστικών πακέτων στην Ελλάδα παρουσιάζονται υψηλότερες σε σχέση με τις ανταγωνίστριες χώρες. Αρκεί να αναφερθεί ένα παράδειγμα όπως αυτό καταγράφεται από τον Καραβά (Το Βήμα, 24-3-1996), σύμφωνα με το οποίο *“ένας Γερμανός μπορεί να επισκεφθεί για 2 εβδομάδες την Καραϊβική και να μείνει σε ένα ξενοδοχείο 4 αστέρων με ημιδιατροφή, πληρώνοντας 1.200 έως 1.300 μάρκα. Για να μπορέσει να μείνει στην Κρήτη, κάτω από τις ίδιες συνθήκες πρέπει να πληρώσει 1.600 έως 1.800 μάρκα”*.

Μάλιστα οι αφίξεις τουριστών από παλιές παραδοσιακές αγορές της Ελλάδας, όπως η Γερμανία, η Αγγλία, η Γαλλία, η Ολλανδία και η Ιταλία μειώθηκαν σημαντικά. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να χαθούν σημαντικά ποσά συναλλάγματος, που εισέρεαν στη χώρα μας. Ταυτόχρονα παρατηρείται τα τελευταία χρόνια μία αύξηση των τουριστών από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και κυρίως από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Δυστυχώς όμως η αύξηση στις αφίξεις δε συνοδεύτηκε από αύξηση και στο συνάλλαγμα, καθώς το επίπεδο του κατά κεφαλήν εισοδήματος αυτών των χωρών είναι χαμηλότερο από το αντίστοιχο των χωρών της Δυτικής Ευρώπης.

Σε όλα τα παραπάνω πρέπει να προστεθούν τα προβλήματα που προκλήθηκαν από την υπεράναπτυξη του μαζικού τουρισμού. Ιδιαίτερα στις νησιωτικές περιοχές, όπως είναι και η Κρήτη, τα προβλήματα αυτά είναι περρισσότερο έντονα. Η μόλυνση των ακτών, η εγκατάλειψη της ενδοχώρας και η συγκέντρωση του πληθυσμού σε περιορισμένο αριθμό πόλεων με αποτέλεσμα το μαρασμό της υπαίθρου, είναι μερικά από τα στοιχεία που συνηγορούν στην ανάπτυξη μίας ισόρροπης τουριστικής πολιτικής με μεγαλύτερο σεβασμό στο περιβάλλον.

Η χάραξη λοιπόν μίας νέας στρατηγικής για τον τουρισμό με νέες κατευθύνσεις και νέους στόχους κρίνεται απολύτως αναγκαία. Με τη βοήθειά της θα είναι δυνατή η συνέχιση της μεγάλης σημασίας του τουρισμού στην Ελληνική οικονομία. Πρέπει όμως να ληφθεί υπόψη ότι ο τουρισμός αποτελεί μία ασταθή “βιομηχανία” στην οποία δεν μπορεί μία κοινότητα να στηρίζεται αποκλειστικά. Παράλληλα με την τουριστική ανάπτυξη πρέπει να επιδιώκεται και η ανάπτυξη συμπληρωματικών δραστηριοτήτων στους άλλους τομείς της οικονομίας, τη γεωργία και τη βιομηχανία. Οι βασικοί

προτεινόμενοι άξονες πάνω στους οποίους θα περιστραφεί η νέα τουριστική στρατηγική είναι:

- Η ποιοτική αναβάθμιση του τουριστικού προϊόντος. Η ανάγκη αυτή αναγνωρίζεται από όλους τους εμπλεκόμενους φορείς ως ο μοναδικός τρόπος επιβίωσης του Ελληνικού τουρισμού. Η ποιοτική αναβάθμιση περνά μέσα από την αναβάθμιση των τουριστικών υπηρεσιών, της υποδομής είτε γενική είναι αυτή είτε ειδική και της τουριστικής εκπαίδευσης

Άλλωστε όπως προέκυψε από την ανάλυση του τουριστικού κλάδου στα προηγούμενα κεφάλαια το επίπεδο της ποιότητας στις προσφερόμενες υπηρεσίες είναι χαμηλό. Σύμφωνα με μία έρευνα που πραγματοποιήθηκε για την καταγραφή των εντυπώσεων των επισκεπτών της χώρας μας *“μόνο το 40% των επισκεπτών φέρεται ικανοποιημένο από τη διαμονή στην Ελλάδα και το 48% από το ποτό και τη διασκέδαση”* (Πατρίς, 18-5-1997).

Οι απαιτήσεις των τουριστών τα τελευταία χρόνια έχουν αυξηθεί. Οι τουρίστες που επισκέπτονται τη χώρα μας δεν κρίνουν πλέον μόνο από τις υπηρεσίες που τους παρέχει το ξενοδοχείο, αλλά και από άλλα πράγματα (όπως μαρίνες, δρόμους, λιμάνια κ.α.). Σε αυτούς όμως τους τομείς η Ελλάδα υστερεί από τις άλλες χώρες της Ευρώπης. Είναι φανερό λοιπόν η ανάγκη βελτίωσης της γενικής υποδομής της χώρας, καθώς και της ειδικής. Βέβαια η βελτίωση της ειδικής δεν αναφέρεται στην αύξηση της δυναμικότητας (αύξηση των κλινών) αλλά στην αναβάθμιση της υπάρχουσας και ενδυνάμωση της ικανότητας προσέλκυσης τουριστών υψηλής στάθμης.

Η ανάπτυξη νέων μορφών τουρισμού θα επιτρέψει την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου πριν από το Μάιο και μετά το Σεπτέμβριο, καθώς πολλές μορφές τουρισμού μπορούν να αναπτυχθούν πέρα από την καθορισμένη τουριστική περίοδο του καλοκαιριού. Επίσης, θα συμβάλλουν στην εξομάλυνση της τουριστικής απασχόλησης, στον εμπλουτισμό του τουριστικού προϊόντος και την απόκτηση της αρχικής του πρωτοτυπίας, ενώ ταυτόχρονα προσφέρουν ηπιότερη επαφή μεταξύ τουριστών και ντόπιων κατοίκων.

- Η προστασία και ανάδειξη του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος. Το περιβάλλον αποτέλεσε και αποτελεί τον κύριο πόρο του ελληνικού τουρισμού. Ωστόσο μέχρι σήμερα παραμελήθηκε έντονα. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα σε μερικές

περιπτώσεις την ολική καταστροφή του. Για παράδειγμα, όμορφες απομονωμένες παραλίες έχουν μετατραπεί σε μικρογραφίες μεγάλων αστικών κέντρων με υπερσυγκέντρωση ξενοδοχειακών καταλυμάτων και άλλων τουριστικών δραστηριοτήτων καταστρέφοντας το περιβάλλον.

- Ανάπτυξη νέων μορφών τουρισμού (συνεδριακός, πολιτιστικός, οικολογικός, αγροτικός τουρισμός) σε συνδυασμό πάντα με το θερινό τουρισμό. Σήμερα η τουριστική περίοδος περιορίζεται στη χρονική διάρκεια των μόλις 8 μηνών, από τον Μάρτιο μέχρι και τον Οκτώβριο, με το υπόλοιπο μέρος του έτους η τουριστική αγορά στη χώρα μας νεκρώνει. Ταυτόχρονα το προϊόν της Ελλάδας δεν έχει εξελιχθεί αλλά παραμένει σταθερό εδώ και μερικές δεκαετίες. Δυστυχώς όπως αναφέρθηκε, η θάλασσα και ο ήλιος είναι στοιχεία που ο τουρίστας μπορεί σήμερα να βρει και σε άλλες χώρες και μάλιστα με ευνοϊκότερες συνθήκες (τιμές, ποιότητα υπηρεσιών). Όλα τα παραπάνω συνηγορούν στην ανάπτυξη νέων ενδιαφέροντων δραστηριοτήτων, που θα προσελκύσουν νέες ομάδες τουριστών και θα αμβλύνουν την εποχικότητα της τουριστικής περιόδου.
- Εντατική και έγκαιρη προβολή του τουριστικού ελληνικού προϊόντος με τη χρήση σύγχρονων μεθόδων.
- Μείωση του πληθωρισμού και συντονισμός των εσωτερικών πολιτικών με την πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης στα πλαίσια της ένταξης της Ελλάδας στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση.
- Βελτίωση της συναλλαγματικής αποδοτικότητας του τουρισμού. Αρκετές είναι οι ενδείξεις ότι ένα σημαντικό ποσοστό του συναλλάγματος που εισέρχεται στη χώρα μας δε δραχμοποιείται ποτέ, είτε διαρρέει στο εξωτερικό, είτε δεν εισέρχεται καθόλου στην Ελλάδα αλλά παραμένει στο εξωτερικό. Τα παραπάνω οφείλονται σε διάφορους λόγους, όπως στον υποτυπώδη έλεγχο της διακίνησης συναλλάγματος, στη μη τήρηση των προβλεπόμενων διαδικασιών για τη νόμιμη αγορά και διακίνηση συναλλάγματος κα.
- Πάταξη της αισχροκέρδειας και προστασία του ξένου καταναλωτή από την υπερτίμηση των αγαθών σε τουριστικά αναπτυγμένες περιοχές.

Ένα καθοριστικό βήμα, από το οποίο θα εξαρτηθούν οι κινήσεις που θα επιλεγούν για την υλοποίηση των παραπάνω στόχων, αποτελεί η εκπόνηση μίας μελέτης αγοράς. Στόχος της μελέτης θα είναι η αξιολόγηση του τουριστικού προϊόντος, η ποιότητα των

προσφερόμενων υπηρεσιών, η αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας των δράσεων που επιλέγονται σήμερα κα. Μία σημαντική στην κατεύθυνση αυτή προσπάθεια είναι αυτή που γίνεται, στο πλαίσιο του επιχειρησιακού προγράμματος “Τουρισμός-Πολιτισμός”, του Β’ ΚΠΣ, που πραγματοποιείται υπό την αιγίδα του ΕΟΤ. Η συγκεκριμένη προσπάθεια έχει στόχο να καταγράψει (Πατρίς, 22 Αυγούστου 1997, σελ. 7):

- ◆ Τη συνολική τρέχουσα ζήτηση των τουριστικών προϊόντων διεθνώς με εστίαση στη λεκάνη της Μεσογείου και στην Ελλάδα.
- ◆ Τη σημασία των αναδυόμενων νέων αγορών προέλευσης τουριστών.
- ◆ Την πραγματικότητα της τρέχουσας προσφοράς του ελληνικού τουριστικού προϊόντος στην εικόνα του διεθνώς.
- ◆ Το βαθμό ανταγωνιστικότητας της ελληνικής τουριστικής αγοράς με άμεση σύγκριση με αντίστοιχα προϊόντα των ανταγωνιστικών χωρών αλλά και με τις δεδομένες νέες τάσεις τουριστικών ενδιαφερόντων.
- ◆ Την κατάσταση σχεδίου marketing και επικοινωνίας για το ελληνικό τουριστικό προϊόν που θα αποσκοπεί στη διεύρυνση της τουριστικής περιόδου σε δωδεκάμηνη βάση, σε προσέλκυση ποιοτικού τουρισμού καθώς και σε αύξηση της ανταγωνιστικότητας της χώρας μας.

Στις παραγράφους που ακολουθούν αναπτύσσεται μία κριτική στην κατάσταση και στα προβλήματα που παρουσιάζει σήμερα ο ελληνικός τουρισμός και ειδικότερα ο τουρισμός στην Κρήτη στους τομείς της υποδομής, της προβολής και της εκπαίδευσης και καταγράφονται οι βασικοί στόχοι για την βελτίωση τους.

7.1.1 ΓΕΝΙΚΗ ΥΠΟΔΟΜΗ

Η γενική υποδομή της Ελλάδας παρουσιάζεται ελλειπής, καθώς τα προβλήματα στη συγκοινωνία και τις μεταφορές είναι μεγάλα. Η έλλειψη ασφαλών και μεγάλων αυτοκινητόδρομων, αεροδρομίων, λιμανιών, μαρίνων που αποτελούν βασική προϋπόθεση για την ανάπτυξη του τουριστικού κλάδου είναι εμφανής.

Ειδικότερα, δεν υπάρχουν σήμερα στη χώρα μας επαρκείς αυτοκινητόδρομοι σύμφωνα με τα διεθνή πρότυπα. Μία προσπάθεια γίνεται τα τελευταία χρόνια με την κατασκευή του άξονα Π.Α.Θ.Ε., της Εγνατίας οδού, η οποία όμως κατασκευή προχωρεί με πολύ αργούς ρυθμούς. Εμφανής βέβαια είναι και η έλλειψη λιμανιών καθώς και μαρινών για τα σκάφη αναψυχής. Εκτός από 2-3 μεγάλα λιμάνια της χώρας που

παρέχουν κατά ένα τρόπο τις απαραίτητες υπηρεσίες, υπάρχουν πολλά μικρά, όπου το καλοκαίρι παρατηρείται συνωστισμός πλοίων με αποτέλεσμα να ταλαιπωρούνται οι επιβάτες.

Ειδική αναφορά πρέπει να γίνει στα αεροδρόμια, όπου η κατάσταση τα τελευταία χρόνια είναι δραματική. Οι ατέλειωτες ουρές, οι πολύωρες καθυστερήσεις των πτήσεων, οι συχνές απεργίες κατά τους θερινούς μήνες του προσωπικού είναι μερικά από τα συνηθισμένα φαινόμενα στα ελληνικά αεροδρόμια. Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία μίας τουρίστριας η οποία αναφέρει ότι (Βήματα στην Ανάπτυξη, 1996) *“οι αίθουσες μου φάνηκαν υπερβολικά μικρές και η παραλαβή των αποσκευών αποδείχτηκε πιο χρονοβόρα σε σχέση με άλλα ευρωπαϊκά αεροδρόμια”*.

Ελλείψεις όμως παρουσιάζονται και στις υπόλοιπες υποδομές, όπως δίκτυα ύδρευσης, αποχέτευσης, χώρων ταφής απορριμάτων. Μονάδες επεξεργασίας λυμάτων συχνά δεν υπάρχουν με αποτέλεσμα τα λύματα να εναποτίθενται στη θάλασσα είτε σε ποτάμια και ρέματα. Τα τελευταία όμως χρόνια, και με τη βοήθεια των κονδυλίων που διατέθηκαν από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, πολλές τουριστικές περιοχές έχουν προχωρήσει στην κατασκευή βιολογικών καθαρισμών. Η μη ύπαρξη ΧΥΤΑ (χώρος υγειονομικής ταφής απορριμάτων), από την άλλη, και η χρήση μεθόδων όπως η καύση δημιουργούν προβλήματα όπως η ρύπανση της ατμόσφαιρας, η μόλυνση των υδροφόρων οριζόντων κ.α.

Η Περιφέρεια Κρήτης δεν αποτελεί εξαίρεση. Η εντυπωσιακή ανάπτυξη της Κρήτης τα τελευταία 20 χρόνια, οφείλεται κυρίως στον τουρισμό. Ωστόσο η επίδραση που έχει η ανάπτυξη της τουριστικής δραστηριότητας στο νησί είναι καταλυτική. Ταυτόχρονα με τη μεγάλη άνθηση του τουριστικού κλάδου παρουσιάστηκαν σημαντικά προβλήματα και ελλείψεις στις υποδομές του νησιού.

Η έλλειψη χωροταξικού σχεδιασμού, σε επίπεδο περιφέρειας και σε επίπεδο χώρας, επέτρεψε την άναρχη δόμηση τουριστικών καταλυμάτων, κυρίως κατά μήκος των βόρειων ακτών του νησιού. Αυτό οδήγησε στην εξαφάνιση των ελεύθερων χώρων, στην ανυπαρξία κοινόχρηστων χώρων, καθώς και στην έλλειψη σχεδιασμού και κατασκευής των απαραίτητων δικτύων υποδομής (αποχέτευση, ύδρευση).

Η επίλυση των προβλημάτων που έχουν συσσωρευτεί κρίνεται επιτακτική. Πρέπει τα απαραίτητα έργα υποδομής να ολοκληρωθούν, ώστε κατ' αρχήν οι αναπτυγμένες τουριστικά περιοχές να λειτουργήσουν σωστά και στη συνέχεια να

προστατευτούν και να αναπτυχθούν προγραμματισμένα οι υπό ανάπτυξη περιοχές. Τα έργα λοιπόν που θεωρούνται απαραίτητα είναι:

1. Μεταφορές

- Ολοκλήρωση του Βόρειου Οδικού Άξονα Κρήτης, που θα επιτρέψει την ασφαλέστερη και ταχύτερη επικοινωνία μεταξύ των κύριων αστικών κέντρων της περιφέρειας. Επίσης, με την ολοκλήρωση του έργου η Κρήτη συνδέεται με την οδική αρτηρία Καλαμάτα - Τρίπολη - Αθήνα και κατ' επέκταση με την οδική αρτηρία του Ευρωπαϊκού Δικτύου Αθήνα - Θεσσαλονίκη - Εύζωνοι.
- Βελτίωση της βατότητας των οδικών αξόνων στη βόρεια και στη νότια Κρήτη.
- Σχεδιασμός και κατασκευή του Νότιου Οδικού Άξονα της Κρήτης, που θα επιτρέψει την ανάπτυξη της νότιας πλευράς του νησιού, η οποία μέχρι σήμερα δεν έχει αξιοποιήσει στο μέγιστο τις δυνατότητές της.
- Ολοκλήρωση των έργων στα λιμάνια. Αποπεράτωση των κτιριακών έργων στο λιμάνι της Κισσάμου, και ολοκλήρωση των έργων για τη δημιουργία Ελεύθερης Ζώνης Εμπορίου στο λιμάνι του Ηρακλείου.
- Βελτίωση των υποδομών στα αεροδρόμια του νησιού. Η κατασκευή του λοξού διαδρόμου στο αεροδρόμιο Ν. Καζαντζάκης και η βελτίωση των κτιριακών εγκαταστάσεων στο αεροδρόμιο των Χανίων, θα επιτρέψει την παροχή υπηρεσιών υψηλού επιπέδου, με τη μείωση των καθυστερήσεων και των μεγάλων ουρών αναμονής που παρατηρούνται σήμερα.

2. Υδρευση - Αποχέτευση

Στις περιοχές με μεγάλη τουριστική εκμετάλλευση η δημιουργία τουριστικής υποδομής δε συμβάδισε με τη δημιουργία υποδομής ύδρευσης με αποτέλεσμα αρκετές περιοχές να αντιμετωπίζουν προβλήματα. Πολλές ξενοδοχειακές μονάδες καλύπτουν τη ζήτηση νερού με ιδιωτικές γεωτρήσεις, οι οποίες τις περισσότερες φορές λειτουργούν παράνομα, χωρίς τους απαραίτητους ελέγχους από τις αρμόδιες υπηρεσίες.

Επίσης, η χρήση του νερού γίνεται ανεξέλεγκτα με αποτέλεσμα την πτώση της στάθμης του υδροφόρου ορίζοντα σε πολύ χαμηλά επίπεδα και σε ορισμένες περιπτώσεις την υφαλμύριση του νερού. Τέλος, συχνά το νερό που προορίζεται για ύδρευση χρησιμοποιείται για την κάλυψη των αναγκών άρδευσης. Οι αναγκαίες υποδομές ύδρευσης είναι:

- Συνολικός σχεδιασμός σε κάθε περιοχή, με την υλοποίηση των απαραίτητων υδρολογικών και υδρογεωλογικών μελετών.
- Καταγραφή των υδάτινων πόρων και των αναγκών κάθε περιοχής.
- Βελτίωση και ανακαίνιση των δικτύων ύδρευσης, όπου αυτό κρίνεται αναγκαίο.
- Έλεγχος της χρήσης του νερού και διενέργεια συχνών ποιοτικών ελέγχων του νερού που προορίζεται για την ύδρευση οικιστικών περιοχών.

Η κατάσταση στο θέμα της αποχέτευσης δεν είναι καλύτερη από αυτή της ύδρευσης. Σε αρκετές περιοχές σήμερα στην Κρήτη έχουν κατασκευαστεί βιολογικοί καθαρισμοί λυμάτων, όμως ελάχιστοι είναι αυτοί που λειτουργούν σωστά. Αυτό οφείλεται κυρίως στην έλλειψη του κατάλληλα εκπαιδευμένου προσωπικού και του εξοπλισμού, στην έλλειψη συντήρησης των δικτύων, κα. Ειδικά στις τουριστικές περιοχές η ανάγκη κατασκευής βιολογικού καθαρισμού και η βελτίωση των δικτύων αποχέτευσης κρίνεται αναγκαία. Η σωστή λοιπόν διαχείριση των λυμάτων απαιτεί:

- Ολοκληρωμένο σχεδιασμό, με την εκπόνηση διαχειριστικών μελετών που θα επιτρέπουν την καταγραφή των αναγκών κάθε περιοχής και των διαθέσιμων αποδεκτών.
- Σχεδιασμό και κατασκευή μονάδων βιολογικού καθαρισμού σε μεγάλα αστικά κέντρα, καθώς και σε πυκνοκατοικημένες περιοχές με μεγάλη τουριστική ανάπτυξη (π.χ. Χερσόνησος, Μάλια, Ελούντα, Ιεράπετρα κα).

3. Διάθεση απορριμμάτων

Η διαχείριση των απορριμμάτων αποτελεί σημαντικό πρόβλημα σε όλη τη χώρα. Μάλιστα σε ορισμένες περιπτώσεις έχει εξελιχθεί σε κοινωνικό πρόβλημα, λόγω των αντιδράσεων του κοινωνικού συνόλου για τον τόπο εγκατάστασης του χώρου απόθεσης των απορριμμάτων. Οι χώροι που χρησιμοποιούνται σήμερα λειτουργούν ανεξέλεγκτα, χωρίς τις απαραίτητες μελέτες με αποτέλεσμα τον κίνδυνο ρύπανσης των εδαφών, των υδροφόρων οριζόντων κα. Απαιτείται λοιπόν:

- Πληροφόρηση του κοινού για τα προβλήματα της διάθεσης των απορριμμάτων.
- Οργάνωση χώρων υγειονομικής ταφής με τη χρήση των τελευταίων μεθόδων και τεχνολογιών, ώστε να ελαχιστοποιηθούν οι επιδράσεις στο περιβάλλον.
- Προώθηση της διαδικασίας της ανακύκλωσης.

4. Ενέργεια

Μεγάλης σημασίας πρόβλημα, ειδικά για την περιφέρεια Κρήτης, αποτελεί το ενεργειακό. Τα εργοστάσια παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας που υπάρχουν σήμερα στο νησί δεν επαρκούν για την κάλυψη των αναγκών, ιδιαίτερα κατά τους μήνες αιχμής, όπως ο Αύγουστος, οπότε στον πληθυσμό του νησιού προστείνονται περίπου 2,5 εκατ. τουρίστες. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την πραγματοποίηση πολύωρων καθυστερήσεων, με περιοχές μεγάλης έκτασης να παραμένουν χωρίς ηλεκτρικό για αρκετές ώρες. Για τη βελτίωση λοιπόν της ενεργειακής υποδομής κρίνονται αναγκαία:

- Η εκμετάλλευση των ανανεώσιμων πηγών (αιολική, ηλιακή κ.α.) παραγωγής ενέργειας. Η χρήση τους κρίνεται περισσότερο οικονομική και δεν επιβαρύνει το περιβάλλον.
- Η έγκριση χωροθέτησης του νέου σταθμού παραγωγής ενέργειας στη θέση Αθρινόλακκος στη Σητεία του νομού Λασηθίου.

7.1.2 ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΟΔΟΜΗ

Η Ελλάδα υστερεί σε σχέση με τις ανταγωνίστριες χώρες της σε ειδική υποδομή όπως είναι οι μαρίνες, γήπεδα γκολφ, κέντρα θαλασσοθεραπείας κ.α, υποδομές οι οποίες αποτελούν πόλο έλξης για ένα σημαντικό μέρος τουριστών υψηλών εισοδημάτων. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Σκουλάς (Το Βήμα, 23 Ιουνίου 1996, σελ. Δ3): *“οι Πορτογάλοι έχουν 85 γήπεδα γκολφ και οι Ιρλανδοί 150, ενώ στην Ελλάδα με την ιδανικότερη θερμοκρασία για την ανάπτυξη του αθλήματος έχουμε ελάχιστα γήπεδα”*. Αυτό αποτελεί ακόμη ένα παράδειγμα για τους λόγους της μη ανάπτυξης του ποιοτικού τουρισμού στη χώρα μας.

Στην Περιφέρεια Κρήτης η ειδική υποδομή παρουσιάζει επίσης ελλείψεις. Οι ξενοδοχειακές μονάδες στην πλειοψηφία τους είναι μικρού μεγέθους, ενώ υπάρχουν και τα παράνομα τουριστικά καταλύματα, ο αριθμός των οποίων συνεχώς αυξάνεται. Στη χαμηλή ποιότητα των προσφερόμενων υπηρεσιών συμβάλλει επίσης και το φαινόμενο της υπεροπροσφοράς καταλυμάτων χαμηλής κατηγορίας (Γ'-Ε'). Στην Κρήτη, όπως ήδη αναφέρθηκε, το 65% των τουριστικών καταλυμάτων ανήκει στις κατηγορίες Γ'-Ε', ενώ οι υψηλότερες κατηγορίες αντιπροσωπεύουν μόλις το 35%, με τα ξενοδοχεία LUX να αποτελούν μόλις το 1,29% του συνόλου των μονάδων.

Σε όλα τα παραπάνω πρέπει να προστεθεί το γεγονός ότι ενώ η Κρήτη παρουσιάζει πολλές δυνατότητες, δεν υπάρχουν οι κατάλληλες υποδομές, όπως αθλητικά κέντρα, κέντρα θαλασσοθεραπείας κα, που θα της προσέδιδαν συγκριτικά πλεονεκτήματα σε σχέση με τις ανταγωνίστριες τουριστικά περιοχές. Μία προσπάθεια που έγινε τελευταία αποτελεί το Κέντρο Θαλασσοθεραπείας στην περιοχή Αμμουδάρα του νομού -Ηρακλείου και η κατασκευή του γκόλφ στην περιοχή της Χερσονήσου, προϋπολογισμού 3 δις περίπου, που αναμένεται να ολοκληρωθεί το 2000.

Οι απαραίτητες δράσεις πρέπει να επικεντρωθούν στα παρακάτω σημεία:

- Κατασκευή μαρινών για την υποδοχή σκαφών αναψυχής, γηπέδων γκολφ, κέντρων θαλασσοθεραπείας κ.α. Μία πρώτη προσπάθεια από την πλευρά του ΕΟΤ, έγινε με την κατάρτιση ενός κοινού σχεδίου με το ΥΠΕΧΩΔΕ, για τις προδιαγραφές των κέντρων υγείας, όπου συμπεριλαμβάνονται και τα κέντρα θαλασσοθεραπείας.
- Παροχή σημαντικών κινήτρων για την υλοποίηση επενδύσεων στην περιφέρεια που βελτιώνουν την τουριστική υποδομή, πχ παροχή επιχορηγήσεων ή παροχή δανείων με ευνοϊκότερους όρους από αυτούς για την κατασκευή νέων μονάδων.
- Παροχή αντικινήτρων για την κατασκευή νέων ξενοδοχειακών μονάδων χαμηλού επιπέδου. Δεν απαιτείται απλώς αύξηση των κλινών αλλά η προσπάθεια πρέπει να επικεντρωθεί στην μετατόπιση κλινών από τις χαμηλές στις υψηλές κατηγορίες.
- Καθορισμός ελάχιστων ορίων δυναμικότητας. Τα ελάχιστα όρια δεν είναι απαραίτητα να είναι τα ίδια στο σύνολο της Κρήτης. Μπορούν να διαφέρουν ανάλογα με το χαρακτήρα και το επίπεδο του κορεσμού κάθε τουριστικής περιοχής.
- Εντατικοποίηση των ελέγχων για φαινόμενα παραοικονομίας, που συμβάλλουν στη χαμηλή ποιότητα των προσφερόμενων υπηρεσιών.
- Ανάπτυξη παραδοσιακών οικισμών και κτισμάτων.
- Διαφύλαξη του τουριστικού προϊόντος με έργα υποδομής απαραίτητα για την προστασία των τουριστικών πόρων, π.χ. έργα ανασύλωσης και συντήρησης στον αρχαιολογικό χώρο της Κνωσού.
- Διεύρυνση των συνεδριακών εγκαταστάσεων, το οποίο θα υποστηριχθεί από την ύπαρξη στην Κρήτη Πανεπιστημιακών, Ερευνητικών και Τεχνολογικών Ιδρυμάτων και Ινστιτούτων διεθνούς εμβέλειας.
- Βελτίωση των συστημάτων τηλεπικοινωνίας με τη χρήση των οπτικών ινών.

- Ίδρυση του Οργανισμού Τουρισμού της Κρήτης, στον οποίο θα συμμετέχουν ιδιώτες, η δημοτική αρχή, το δημόσιο, που θα έχει ως στόχο την καλύτερη τουριστική αξιοποίηση του νησιού με την προώθηση νέων ιδεών.

7.1.3 ΠΡΟΒΟΛΗ

Στη μείωση των τουριστών σημαντική ήταν η συμβολή της καθυστερημένης διαφημιστικής καμπάνιας στο εξωτερικό της χώρας μας. Κάθε χρόνο η Ελλάδα εισέρχεται στο χώρο της διαφήμισης, όταν οι ανταγωνίστριες χώρες τελειώνουν (γύρω στο Μάρτιο). Αυτό έχει ως συνέπεια, όταν οι επισκέπτες αποφασίζουν για τον τόπο που θα περάσουν τις διακοπές τους, η Ελλάδα να μην είναι μεταξύ των χωρών.

Εκτός όμως από την καθυστέρηση στο χρόνο της διαφήμισης πρόβλημα εντοπίζεται και στο είδος της διαφήμισης που προτιμάται από τον ΕΟΤ. Ένα πρώτο βήμα θα μπορούσε να αφορά την πραγματοποίηση μιας έρευνας σχετικά με την αποτελεσματικότητα των διαφημιστικών μεθόδων που χρησιμοποιούνται σήμερα. Τα αποτελέσματα της έρευνας θα βοηθήσουν τους υπεύθυνους για την ορθολογικότερη χρησιμοποίηση των κονδυλίων.

Η στροφή στη χρησιμοποίηση σύγχρονων μέσων διαφήμισης όπως πολυμέσα, internet, προσεγμένη παραγωγή έντυπων φυλλαδίων, είναι μερικά από αυτά που μπορούν να βοηθήσουν. Ταυτόχρονα όμως οι αρμόδιοι πρέπει να βελτιώσουν τις δημόσιες σχέσεις τους με συνεντεύξεις, συμμετοχή σε συζητήσεις στην τηλεόραση και στο ραδιόφωνο, αύξηση των δημοσιογράφων που έρχονται ως φιλοξενούμενοι στη χώρα μας κ.α. Κινήσεις τέτοιου είδους λείπουν σήμερα, με αποτέλεσμα η χώρα μας να χάνει σημαντικό αριθμό επισεπτών. Άλλωστε, το μεγαλύτερο ποσοστό των επισκεπτών της Ελλάδας επηρεάζονται από την έμμεση διαφήμιση, δηλαδή δημοσιεύσεις και αφιερώματα από τα ΜΜΕ. Μόλις το 8% αυτών που έρχονται στη χώρα μας επηρεάζονται από την άμεση διαφήμιση (Βήματα στην Ανάπτυξη, 1996, σελ.37). Η αποτελεσματικότητα της διαφημιστικής εκστρατείας στο εξωτερικό δεν έχει αποτιμηθεί από τον ΕΟΤ, επομένως δεν μπορεί να γνωρίζουμε κατά πόσο η διάθεση των κονδυλίων ήταν η σωστή και η περισσότερο αποτελεσματική.

Μία προσπάθεια βελτίωσης της κατάστασης στον τομέα της προβολής έγινε με τη μεταφορά των αρμοδιοτήτων από τα κεντρικά γραφεία του ΕΟΤ, στις κατά τόπους Νομαρχίες. Ωστόσο τα μέχρι σήμερα αποτελέσματα δεν ήταν και τα αναμενόμενα.

Πρέπει όμως πριν την εξαγωγή συμπερασμάτων να ληφθεί υπόψη ο μικρός χρόνος που είχαν στη διάθεσή τους τα διάφορα γραφεία για την οργάνωσή τους, καθώς η μεταφορά των αρμοδιοτήτων από το κέντρο στις νομαρχίες είναι σχετικά πρόσφατη. Αρκεί να αναφερθεί ότι το γραφείο τουριστικής προβολής της νομαρχίας Ηρακλείου λειτουργεί μονάχα οκτώ μήνες και απασχολεί ένα άτομο, παρά τη βαρύτητα του κλάδου στην οικονομία του νομού.

Οι δράσεις που επιλέχθηκαν (συμμετοχή σε εκθέσεις, παραγωγή έντυπου υλικού, φιλοξενία δημοσιογράφων κ.α.) ήταν σωστές, αλλά συνάντησαν αρκετές δυσκολίες κατά την εφαρμογή τους στην πράξη. Αρχικά, η συμμετοχή στις διάφορες τουριστικές εκθέσεις καταλήγει να έχει περισσότερα αρνητικά στοιχεία παρά θετικά. Σε πολλές περιπτώσεις τα τουριστικά περίπτερα είναι μικρά σε μέγεθος και η θέση τους συνολικά στον εκθεσιακό χώρο είναι άσχημη. Βέβαια, υπήξαν και περιπτώσεις όπου η θέση να ήταν ευνοϊκή αλλά οι υπεύθυνοι δεν μπόρεσαν να εκμεταλλευτούν την περίσταση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η αναφορά του κ. Ευθυμίου (Διευθυντής Ξενοδοχείου Creta Beach) σε μία σύνοψη για τη συμμετοχή στην έκθεση της Στουτγκάρδης (1/2/1997), όπου ενώ το ελληνικό περίπτερο ήταν τοποθετημένο στη μεγάλη αίθουσα της έκθεσης *“ο σχεδιασμός του ήταν εντελώς λάθος και κακόγουστος. Καμιά ιδιαίτερη σχεδίαση περιπτέρου που να θυμίζει Ελλάδα”*.

Στα παραπάνω πρέπει να προστεθεί και η αδιαφορία από την πλευρά του ΕΟΤ, η οποία εκφράζεται με τη μη συμμετοχή αρμόδιων στελεχών στις εκθέσεις. Η συμμετοχή αυτών των στελεχών κρίνεται αναγκαία κυρίως για την πραγματοποίηση συσκέψεων με τοπικούς φορείς, όπως δημάρχους, τον τοπικό διευθυντή του ΕΟΤ, τους δημοσιογράφους κ.α. Προβλήματα δημιουργούνται επίσης, με τον περιορισμένο αριθμό των διαφημιστικών εντύπων, καθώς και φυλλαδίων που παρουσιάζουν εξειδικευμένα πράγματα όπως πολιτιστικές εκδηλώσεις, ξενοδοχειακές μονάδες κ.α. που ενδιαφέρουν τους πιθανούς επισκέπτες. Τέλος, τα άτομα που αναλαμβάνουν την παρουσίαση της χώρας στις εκθέσεις δεν έχουν την κατάλληλη εμπειρία στην οργάνωση και τον προγραμματισμό ανάλογων δράσεων με αποτέλεσμα την απώλεια χρόνου και χρημάτων.

Μία σημαντική καινοτομία που εισήχθη μαζί με τη μεταφορά των αρμοδιοτήτων από τον ΕΟΤ στις Νομαρχίες αφορούσε τον τρόπο χρηματοδότησης της διαφημιστικής καμπάνιας. Προβλέπεται ότι οι δράσεις χρηματοδοτούνται κατά 50% από τον ΕΟΤ, ενώ

το υπόλοιπο συμπληρώνεται από τους ενδιαφερόμενους ΟΤΑ, και διάφορους φορείς. Ωστόσο, στην πράξη οι φορείς εκτός του ΕΟΤ αρνούνται να χρηματοδοτήσουν τη διαφήμιση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, όπως καταγράφεται σε άρθρο τοπικής εφημερίδας, τα προβλήματα χρηματοδότησης που αντιμετωπίζει η Ν.Ε.Τ.Π. Ηρακλείου. Στο συγκεκριμένο άρθρο ο πρόεδρος της Ν.Ε. Τουρισμού Ηρακλείου Μ. Φαρσάρης, απευθυνόμενος στους εμπλεκόμενους φορείς, επισημαίνει ότι (Η Πατρίς, 11-7-1997, σελ. 5): *“η καθυστέρηση ή άρνηση οικονομικής ενίσχυσης συνεπάγεται την ακύρωση, ολική ή μερική, του προγράμματος τουριστικής προβολής του νομού, δεδομένου ότι δεν μπορούμε να αντλήσουμε την πίστωση του ΕΟΤ χωρίς τη συμμετοχή σας”*.

Όσον αφορά το χρόνο που πρέπει να πραγματοποιηθεί η διαφημιστική εκστρατεία, αυτή πρέπει να αρχίσει αρκετά νωρίς. Ήδη από την αρχή της παρούσας τουριστικής περιόδου θα πρέπει να έχει δημιουργηθεί το σχέδιο δράσης και να έχουν καθοριστεί οι στόχοι. Με τον τρόπο αυτό η διαφήμιση θα αρχίσει έγκαιρα και η χώρα μας θα εξασφαλίσει τη συμμετοχή της στις περισσότερες εκθέσεις. Περίπου σε αυτά τα πλαίσια προσπάθησε να κινηθεί η διαφημιστική καμπάνια για το 1997. Σύμφωνα με άρθρο της περιοδικής έκδοσης του Επιμελητηρίου Ηρακλείου, η διαφήμιση πρέπει να ξεκινά το Δεκέμβριο με τη διάθεση του 20% των κονδυλίων. Αυτό θεωρείται απαραίτητο καθώς το συγκεκριμένο μήνα πραγματοποιείται το μεγαλύτερο μέρος των κρατήσεων από τις υψηλά εισοδηματικές τάξεις.

Σύμφωνα με ίδιο δημοσίευμα, οι μήνες Φεβρουάριος και Μάρτιος πρέπει να απορροφούν το 50% του προϋπολογισμού, ενώ το υπόλοιπο 30% προτείνεται να διατίθεται κατά τους μήνες Απρίλιο, Μάιο και Ιούνιο. Οι διαφημιστικές εταιρίες που θα αναλαμβάνουν την υλοποίηση της διαφημιστικής καμπάνιας, σύμφωνα με τους αρμόδιους του ΕΟΤ, πρέπει να επιλέγονται με διεθνή διαγωνισμό. Θα πρέπει επίσης να υπάρξει ένα ενιαίο σύνθημα στο εξωτερικό και διαφορετικά κείμενα για κάθε χώρα ή ομάδες χωρών.

Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε λοιπόν ότι πρωταρχικοί στόχοι για την προβολή του τουριστικού προϊόντος είναι:

- ο καλύτερος συντονισμός των δράσεων και η αποφυγή καθυστερήσεων στην έναρξη της διαφημιστικής καμπάνιας,

- η αύξηση του ποσού χρηματοδότησης από την πλευρά του ΕΟΤ και ενημέρωση των τοπικών φορέων για τα οφέλη που προκύπτουν για τον τόπο τους με τη συμβολή τους στη χρηματοδότηση των προγραμμάτων προβολής,
- στελέχωση των γραφείων προβολής και των συναφών υπηρεσιών με άτομα ικανά και με την κατάλληλη εκπαίδευση,
- χρησιμοποίηση νέων μέσων προβολής, όπως πολυμέσα, internet κ.α.
- ανάπτυξη δημόσιων σχέσεων μέσα από συμμετοχή σε τηλεοπτικές συζητήσεις, στο ραδιόφωνα, αναφορές σε εφημερίδες κλπ,
- ορθολογική κατανομή των οικονομικών πόρων μεταξύ των διαφόρων δράσεων,
- στενότερη συνεργασία με ξένους tour operators,
- τα τοπικά marketing plans να είναι συμπληρωματικά μεταξύ τους και όχι ανταγωνιστικά.

7.1.4 ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Η αναβάθμιση της τουριστικής εκπαίδευσης αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την αναβάθμιση των τουριστικών υπηρεσιών. Σήμερα για την εκπαίδευση των στελεχών φροντίζουν σχολές δημόσιες και ιδιωτικές, ενώ πραγματοποιούνται επίσης και επιμορφωτικά σεμινάρια από το ΕΛΚΕΠΑ, τον ΕΟΤ και τον ΟΑΕΔ.

Μία άποψη της κατάστασης που επικρατεί στον τομέα της εκπαίδευσης δίνει μία έρευνα που πραγματοποίησε ο ΕΟΤ, για το απασχολούμενο προσωπικό στις διάφορες τουριστικές υπηρεσίες. Η έρευνα κατέληξε ότι (Σωτηριάδης, 1994, σελ. 52): *“μόνο το 6,2% των εργαζομένων είναι απόφοιτοι σχολών και η συντριπτική πλειοψηφία διαθέτει μόνο γνώσεις στοιχειώδους εκπαίδευσης”*.

Τα κυριότερα προβλήματα της εκπαίδευσης εντοπίζονται στη μη κοινή εποπτεία των σχολών, την έλλειψη ενός ικανοποιητικού επιπέδου εξειδίκευσης, το μικρό χρόνο σπουδών, την έλλειψη συγγραμμάτων και βιβλίων κ.α. Υπάρχουν έτσι σχολές που ανήκουν στην εποπτεία του Υπουργείου Παιδείας, όπως τα ΤΕΙ Τουριστικών Επιχειρήσεων, και άλλες που υπάγονται στον ΕΟΤ όπως οι ΣΤΕ. Η παραπάνω κατάσταση δεν επιτρέπει το σωστό συντονισμό μεταξύ των φορέων με αποτέλεσμα να μην υπάρχουν κοινοί στόχοι. Επίσης, σε επίπεδο ΑΕΙ δεν υπάρχουν σχολές ή τμήματα παρά τη σημασία του τουρισμού για τη χώρα.

Με γνώμονα λοιπόν τη βελτίωση του επιπέδου εκπαίδευσης των εργαζομένων στον κλάδο του τουρισμού οι βασικοί στόχοι της πολιτικής είναι:

- ο εκσυγχρονισμός των σχολών, με τη δημιουργία σύγχρονων προγραμμάτων σπουδών, με πλήρως εξοπλισμένα εργαστήρια, βιβλία και έμπειρους καθηγητές,
- προώθηση της εξειδίκευσης των απασχολούμενων στον τουρισμό,
- συνεχής επιμόρφωση όχι μόνο των εκπαιδευομένων αλλά και των επιχειρηματιών και όλων των υπευθύνων του τουρισμού,
- σύνδεση της θεωρητικής γνώσης με την πράξη, και
- οργάνωση των διαφόρων τουριστικών σχολών υπό τον έλεγχο ενός φορέα π.χ. του Υπουργείου Παιδείας.

7.2 ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Όπως τονίστηκε παραπάνω ένας από τους βασικούς άξονες της νέας τουριστικής στρατηγικής είναι η ανάπτυξη νέων εναλλακτικών μορφών τουρισμού. Οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού είναι αυτές που θα ανανεώσουν το τυποποιημένο σήμερα τουριστικό προϊόν, ενώ ταυτόχρονα θα προστατέψουν το περιβάλλον, φυσικό, πολιτιστικό, ανθρωπογενές, προωθώντας την τουριστική ανάπτυξη υπό το πρίσμα της αειφορίας (Πρακτικά Συνεδρίου “Τουρισμός και Περιβάλλον στις νησιωτικές περιφέρειες”, Μάρτιος 1995, σελ. 248).

Οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού αντέχουν περισσότερο σε μεταβολές και στις διεθνείς μεταλλαγές, όπως πόλεμοι και πολιτικές εντάσεις, και ταυτόχρονα προβάλλουν και αξιοποιούν την πολιτιστική κληρονομιά, τη φύση και το περιβάλλον. Η ανάπτυξη αυτών των μορφών τουρισμού δε σημαίνει βέβαια ότι θα υποκατασταθεί ο μαζικός τουρισμός. Απλά θα τον συμπληρώσουν, θα βελτιώσουν τις συνθήκες ανάπτυξης σε μερικές χώρες και ίσως αργότερα αντικαταστήσουν ένα τμήμα του.

Οι δυνατότητες ανάπτυξης εναλλακτικών μορφών τουρισμού στη χώρα μας είναι πάρα πολλές. Αυτό συμβαίνει λόγω του ιδιαίτερου χαρακτήρα της Ελλάδας, η οποία εκτός από τις πανέμορφες παραλίες που αποτελούν πόλο έλξης για τους επισκέπτες, διαθέτει επίσης και άλλα σημαντικά στοιχεία που βοηθούν στην ανάπτυξη αυτών των μορφών τουρισμού. Η χώρα μας διαθέτει ένα μεγάλο πλούτο από βιοτόπους, υγροβιότοπους, σπάνια είδη χλωρίδας και πανίδας, σπήλαια που μερικά παραμένουν

εως και σήμερα ανεξερεύνητα, μνημεία, αρχαιολογικούς χώρους, ήθη και έθιμα μοναδικά στον κόσμο και άλλα στοιχεία τα οποία είναι ανταγωνιστικά σε σχέση με άλλες χώρες.

Ένα σημείο για το οποίο οι μορφές αυτές του τουρισμού αντιμετωπίζονται με δυσπιστία, κυρίως από τους ιδιώτες επιχειρηματίες, είναι ο περιορισμένος αριθμός των επισκεπτών άρα και των εσόδων που θα υπάρξει την πρώτη περίοδο. Η διαδικασία ανάπτυξης τους απαιτεί σωστό προγραμματισμό και σχεδιασμό, μεθοδικότητα και επενδύσεις σε έργα υποδομής, ενώ είναι και ιδιαίτερα χρονοβόρα. Οι ξενοδόχοι συνηθισμένοι στα μεγάλα έσοδα του μαζικού τουρισμού δεν θα αποτελέσουν και τους πιο ένθερμους υποστηρικτές αυτής της κίνησης. Βέβαια, τα πλεονεκτήματα από την υιοθέτηση αυτών των εναλλακτικών μορφών τουρισμού θα είναι περισσότερα. Τα άτομα που θα προσελκυθούν θα είναι κυρίως επιστήμονες, οικολόγοι, άνθρωποι με ανησυχίες για το περιβάλλον, την οικολογία, τον πολιτισμό, με υψηλό συνήθως εισόδημα.

Μία μορφή εναλλακτικού τουρισμού αποτελεί και ο πολιτιστικός τουρισμός, που αποτελεί και το θέμα της παρούσας εργασίας. Πριν όμως προχωρήσει ο καθορισμός της στρατηγικής και των στόχων για την ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού, πρέπει να σημειωθεί ότι οι εναλλακτικές μορφές του τουρισμού απαιτούν γενικά ένα ειδικό σχεδιασμό. Οι επισκέπτες έχουν ειδικά ενδιαφέροντα, γνωρίζουν καλά το αντικείμενό τους και επιθυμούν να μάθουν περισσότερα. Τα σημεία έλξης απαιτούν ειδικό σχεδιασμό, το marketing να είναι επιλεκτικό και απαιτεί τη γνώση και τη συνεργασία με ειδικούς tour operators, περιοδικά, ομάδες ατόμων, εφημερίδες κ.α.

Τα βασικά λοιπόν στάδια της διαδικασίας του σχεδιασμού ειδικών μορφών τουρισμού είναι (Inskoop, 1991, σελ. 235):

- Σαφής καθορισμός του τουριστικού προϊόντος και της αγοράς.
- Επιλογή ειδικών στοιχείων, περιοχών που απαιτούν ανάπτυξη.
- Πραγματοποίηση ανάλυσης με στόχο την εξέταση της βιωσιμότητας των προτεινόμενων δράσεων, καθώς και την αξιολόγηση των περιβαλλοντικών και κοινωνικοπολιτιστικών επιπτώσεων που αυτές προκαλούν.
- Υπολογισμός της φέρουσας ικανότητας των ειδικών στοιχείων.
- Καθορισμός των χρήσεων γης και των απαραίτητων υποδομών.

- Επιλογή του τρόπου σχεδιασμού, αναφορά σε εναλλακτικές προτάσεις και ορισμός των σταδίων της αναπτυξιακής διαδικασίας.

Τα παραπάνω αποτελούν και τα αρχικά στάδια του σχεδιασμού για την ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού. Η Κρήτη και γενικότερα η Ελλάδα είναι τόποι με πλούσια ιστορία, μνημεία, παράδοση, μοναδικά σε ολόκληρο τον κόσμο, τα οποία και σήμερα αποτελούν έναν από τους κύριους λόγους επίσκεψης των τουριστών. Δυστυχώς, σοβαρή οργάνωση ή προσπάθεια ανάπτυξης ειδικά του πολιτιστικού τουρισμού δεν υπάρχει από την ηγεσία του ΕΟΤ και των Υπουργείων. Μία προσπάθεια γίνεται τελευταία μέσα από το προγράμμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης “Τουρισμός-Πολιτισμός”, με την ανάπτυξη πολιτιστικών διαδρομών, αναπαλαίωση παλιών ιστορικών κτιρίων κ.α.

Αξίζει όμως να επισημανθεί ότι ο πολιτιστικός τουρισμός δεν αποτελεί καινούργιο φαινόμενο για την Ελλάδα. Είχε ήδη αναπτυχθεί από τα πολύ παλιά χρόνια, με σημαντικούς ανθρώπους να επισκέπτονται τη χώρα μας για να θαυμάσουν τα ιστορικά αριστουργήματα που έχουν διατηρηθεί. Χαρακτηριστική είναι η επίσκεψη του Πausανία το 2ο αιώνα μ.Χ., ο οποίος διέσχισε την ελληνική επαρχία με στόχο την καταγραφή των ονομαστών από τα κλασσικά χρόνια πόλεων, των ναών, των κτιρίων. Ταυτόχρονα έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον σε μύθους, ήθη, έθιμα και παραδόσεις. Το έργο του αποτέλεσε και ένα από τους πρώτους ταξιδιωτικούς οδηγούς για την Ελλάδα.

Ο σχεδιασμός του πολιτιστικού τουρισμού περνά μέσα από (Inskeep, 1991, σελ. 278):

- Την εγκατάσταση μιας πολιτικής βάσης για το σχεδιασμό και τη διαχείριση.
- Την περιβαλλοντική (για τα κτίρια), την πολιτιστική (για άλλα είδη πολιτισμού) διατήρηση και την καταβολή προσπάθειας για την ύπαρξη ισορροπίας μεταξύ συντήρησης των πολιτιστικών πόρων και της χρήσης από τους επισκέπτες.
- Την αναγνώριση και την εκτίμηση των πιθανών σημείων και πόλων έλξης της περιοχής μελέτης.
- Την εφαρμογή της διαδικασίας του σχεδιασμού που σχετίζονται με τον πολιτισμό και τη διατήρηση των πόρων.
- Την οργάνωση της χρήσης από τους τουρίστες.
- Συνεχής προστασία και διαχείριση των πολιτιστικών πόρων.
- Τη δημιουργία ενός προϊόντος οικονομικά αποδοτικού για την τοπική κοινωνία.

Ο σχεδιασμός και η ταυτόχρονη προστασία των πολιτιστικών πόρων είναι ιδιαίτερα δύσκολο να πραγματοποιηθεί. Ειδικότερα, επειδή μερικοί πολιτιστικοί πόροι σχετίζονται με τις πολιτιστικές εκφράσεις της ζωής, τον τρόπο ζωής, τα πιστεύω μιας κοινωνίας, κατά το σχεδιασμό τους πρέπει να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη οι κοινωνικοπολιτιστικές επιπτώσεις που θα προκύψουν από τη χρήση τους. Οι πόροι αυτοί πρέπει να διατηρήσουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, στα οποία άλλωστε οφείλεται και το ενδιαφέρον των τουριστών (Inskeep, 1991, σελ, 269-302).

Επίσης, πολλά στοιχεία της παράδοσης εξαφανίζονται στην προσπάθεια ανάπτυξης της κοινωνίας, χωρίς να γίνουν αντιληπτές γιατί όλη η κοινωνία έχει επικεντρώσει το ενδιαφέρον της στην οικονομική πρόοδο. Αργότερα όμως ακολουθεί η συνειδητοποίηση της απώλειας των ιδιαίτερων στοιχείων που τους έκανε ξεχωριστούς από τον υπόλοιπο κόσμο. Έτσι, προχωρούν στην αναβίωση αυτών των στοιχείων μερικές φορές με επιτυχία. Κύριος στόχος όμως του σχεδιασμού πρέπει να είναι η προστασία αυτών των πόρων πριν χαθούν, η προσεκτική διαχείρισή τους και η ενσωμάτωσή τους στη σύγχρονη κοινωνία και την αναπτυξιακή διαδικασία (ibid).

Τέλος, σημαντική προϋπόθεση για τη διαχείριση και διατήρηση των πολιτιστικών πόρων είναι η πραγματοποίηση έρευνας για την πορεία ανάπτυξής τους μέσα στο χρόνο. Χωρίς την κατανόηση της ιστορίας τους και των χαρακτηριστικών τους δεν είναι δυνατή η διατήρησή τους και η δημιουργία μίας βάσης για τη σωστή παρουσιάσή τους στους τουρίστες (ibid).

Στις επόμενες παραγράφους επιχειρείται μία προσπάθεια καταγραφής των απαιτήσεων σχεδιασμού για κάθε είδος πολιτιστικών πόρων.

7.2.1 ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Τα αρχαιολογικά και ιστορικά μνημεία, όπως αναφέρθηκε ήδη στο τρίτο κεφάλαιο περιλαμβάνουν υπολείμματα μεμονωμένων μνημείων, ολόκληρα ιστορικά αστικά κέντρα, χώρους ή περιοχές όπου πραγματοποιήθηκαν σημαντικά γεγονότα κ.α. Τα στοιχεία αυτά μπορεί να είναι άθικτα ή να έχουν διασωθεί μόνο για παράδειγμα τα θεμέλιά τους και συχνά περιλαμβάνουν τεχνουργήματα καθημερινής ζωής, είδη τεχνών κ.α. Βέβαια δεν ανήκουν όλα στην ίδια χρονική περίοδο, αλλά αναφέρονται από τους αρχαίους χρόνους μέχρι και πιο πρόσφατες περιόδους, όπως το 18ο και 19ο αιώνα (Inskeep, 1991, σελ, 269-302).

Η διαδικασία του σχεδιασμού αυτού του είδους των πόρων ξεκινά με τον καθορισμό των αναγκών διατήρησης. Η ανάλυση που θα πραγματοποιηθεί περιλαμβάνει ιστορική και αρχαιολογική έρευνα, ανασκαφές, με στόχο την ανάδειξη των μνημείων και τον εμπλουτισμό των γνώσεων για την ιστορία τους. Απαραίτητος κρίνεται ο υπολογισμός της φέρουσας ικανότητας για συγκεκριμένους χώρους, ώστε να μην προκύψουν προβλήματα υπερκορεσμού από τις επισκέψεις των τουριστών. Επίσης, πρέπει να εξεταστούν και να αξιολογηθεί το μέγεθος των επιπτώσεων (περιβαλλοντικές, κοινωνικοπολιτιστικές) που προκαλούνται στην τοπική κοινωνία, ιδιαίτερα αν υπάρχει κατοικημένη περιοχή κοντά σε αυτούς τους χώρους (Inskoop, 1991, σελ, 269-302).

Μέχρι σήμερα η τακτική που ακολουθείτο για τη διατήρηση αυτών των στοιχείων περιοριζόταν στην αναστήλωση, ανακαίνιση και ανάδειξη κτιρίων και άλλου είδους υποδομών που επέζησαν μέσα στους αιώνες. Ο τρόπος όμως αυτός δεν μπορούσε να παρουσιάσει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των μνημείων. Έτσι, οι επιστήμονες στράφηκαν στην προσπάθεια κατανόησης, μέσα από την έρευνα και τις συμπληρωματικές ανασκαφές του συνολικού τρόπου ζωής των ατόμων εκείνης της εποχής. Έτσι, τα μνημεία μπορούν να παρουσιαστούν με περισσότερο ενδιαφέρον τρόπο, προσφέροντας μία ολοκληρωμένη ιστορική άποψη (ibid).

Η μορφή και η έκταση των δραστηριοτήτων που αναπτύσσονται λόγω του τουρισμού πρέπει επίσης να ελεγχθεί. Ένας εποτελεσματικός τρόπος είναι η γνωστή διαδικασία του zoning, που αφορά τη δημιουργία ζωνών γύρω από τα σημεία ενδιαφέροντος με διαφορετική ένταση χρήσης. Βασικά προτείνεται η συγκέντρωση των δραστηριοτήτων σε μία ή μικρό αριθμό σημείων, δημιουργώντας ένα συγκρότημα το οποίο θα φιλοξενεί όλες τις τουριστικές δραστηριότητες (ibid).

Συνήθως αυτό το συγκρότημα των υπηρεσιών καλό είναι να τοποθετείται κοντά στην κεντρική είσοδο των μνημείων, προσφέροντας εύκολη πρόσβαση στα πολιτιστικά στοιχεία, αλλά ταυτόχρονα να μην συγκρούονται με αυτά. Για το λόγο αυτό σε μία μικρή ακτίνα γύρω από τα μνημεία πρέπει να διατηρείται μία περιοχή φυσική, χωρίς μεγάλη ένταση χρήσεων. Με τον τρόπο αυτό διαφυλάσσεται ο χαρακτήρας των πολιτιστικών στοιχείων και δίνεται η δυνατότητα στον επισκέπτη να τα εκτιμήσει (ibid).

Εκτός από τον έλεγχο των χρήσεων γης, απαραίτητη κρίνεται η ύπαρξη σαφούς σχεδίου-οδηγού, το οποίο επιτρέπει στον επισκέπτη να προσανατολιστεί εύκολα κατά την επίσκεψή του στο συγκεκριμένο χώρο. Σε αυτό το σχέδιο πρέπει να απεικονίζονται

τα σημεία εισόδου και εξόδου, τα πιο χαρακτηριστικά σημεία του χώρου κ.α. Ταυτόχρονα σε όλη την έκταση της περιοχής είναι αναγκαία η ύπαρξη πινακίδων, με στόχο την εξήγηση ειδικών χαρακτηριστικών του μνημείου, φυλλάδια σε πολλές ξένες γλώσσες, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για ένα πολύ σπουδαίο χώρο, με λεπτομερείς αναφορές στην ιστορία και την εξέλιξη των μνημείων και τέλος ξεναγοί με όλες τις απαραίτητες γνώσεις, ικανοί να ανταποκριθούν στις απορίες των επισκεπτών. Δεν θα πρέπει να παραληφθεί η ενημέρωση των τουριστών σε πρακτικά θέματα, όπως η διατήρηση της καθαριότητας του χώρου με τη μη απόρριψη ανεξέλεγκτα απορριμμάτων, την απαγόρευση του καπνίσματος κ.α. (Inskoop, 1991, σελ, 269-302).

Μερικές από τις τεχνικές που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την πιο αποτελεσματική παρουσίαση των μνημείων είναι η διοργάνωση ζωντανών παρουσιάσεων με σύγχρονα τεχνικά μέσα, τεχνουργήματα, αναπαραστάσεις ιστορικών γεγονότων, τελετών, εκδηλώσεων όπως τελετές λατρείας, γάμοι. Όλα αυτά μπορούν να αποδώσουν καλύτερα το χαρακτήρα του χώρου προσφέροντας καλύτερη κατανόηση της ιστορίας. Ιδιαίτερα αν μάλιστα σε αυτές τις εκδηλώσεις συμμετέχουν με κάποιο τρόπο και οι επισκέπτες και δεν παραμένουν μόνο απλοί θεατές. Ένα παράδειγμα αποτελούν οι εκδηλώσεις που διοργανώνονται στις πόλεις των ορυχείων του 19ου αιώνα στη Μέγλη Βρετανία, με τους τουρίστες φορώντας τις στολές των εργατών επισκέπτονται τον τόπο όπου παλαιότερα υπήρχε ορυχείο (ibid).

Όλα τα παραπάνω μπορούν να χρησιμοποιηθούν με μεγάλη επιτυχία σε αρχαιολογικούς και ιστορικούς χώρους. Όταν όμως πρόκειται για αστικά κέντρα με σημαντική ιστορία, που παρουσιάζουν ενδιαφέρον στο σύνολό τους, ο τρόπος παρουσίασης είναι ακόμα δυσκολότερος. Αυτό συμβαίνει κυρίως λόγω του χαρακτήρα των ιστορικών κέντρων, με τα περισσότερα να είναι δύσκολα στην πρόσβαση, καθώς για λόγους προστασίας από τους εχθρούς κατασκευάστηκαν σε λόφους ή απομακρυσμένες περιοχές. Στα παραπάνω πρέπει να προστεθούν τα προβλήματα με τις ελλειπείς υποδομές (ηλεκτρικό, αποχέτευση, ύδρευση), τους στενούς δρόμους που δεν επιτρέπουν τη χρήση λεωφορείου ή άλλου μεγάλου μεταφορικού μέσου κ.α. (ibid).

Η εγκατάσταση νομοθεσίας που δεν θα επιτρέπει την κατασκευή νέων κτιρίων, δίνοντας κίνητρα για την ανακαίνιση και επαναχρησιμοποίηση παλιών ιστορικών κτιρίων της πόλης, ή για την κατασκευή νέων κτιρίων που συμβαδίζουν με τον χαρακτήρα και το αρχιτεκτονικό στυλ που υπάρχει στα κέντρα αυτά. Ο έλεγχος της

κυκλοφορίας, η πεζοδρόμηση τμημάτων με τη μεγαλύτερη ιστορική σημασία, η δημιουργία χώρων στάθμευσης για αυτοκίνητα και τουριστικά λεωφορεία κοντά στους πεζοδρόμους που θα επιτρέψουν τη γρηγορότερη και ευκολότερη προσέγγιση των τουριστών, αποτελούν μερικά από τα μέτρα που μπορούν να ληφθούν για την προστασία και ανάδειξη των ιστορικών αστικών κέντρων (Inskoop, 1991, σελ, 269-302).

Ένα παράδειγμα αξιοποίησης ιστορικού κέντρου είναι η παλιά πόλη του San Juan στο Puerto Rico, η οποία διατήρησε τον ιστορικό της χαρακτήρα αλλά ταυτόχρονα λειτουργεί και ως σύγχρονο αστικό κέντρο. Με τη βοήθεια των ιδιωτών και του κράτους υπήρξαν έλεγχοι για την προστασία και την ανακαίνιση παλαιών κτιρίων, επιτρέποντας την κατασκευή μόνο νέων, προσαρμοσμένων στην παλιά αρχιτεκτονική (ibid).

7.2.2 ΜΟΥΣΕΙΑ

Τα μουσεία φιλοξενούν θησαυρούς μεγάλης σημασίας, σπάνιους, διαφορετικής ιστορικής περιόδου, δίνοντας στους επισκέπτες τη δυνατότητα να θαυμάσουν ταυτόχρονα σημαντικά απομεινάρια των παλιών πολιτισμών του ανθρώπου. Ταυτόχρονα όμως εκτός από την έκθεση ιστορικών αντικειμένων τα μουσεία πρέπει να προσφέρουν στον επισκέπτη τη δυνατότητα εκπαίδευσης και επιμόρφωσης, μέσω της οργάνωσης εκπαιδευτικών εκθέσεων και προγραμμάτων, τόσο για τους αλλοδαπούς όσο και για τους ημεδαπούς τουρίστες (Inskoop, 1991, σελ, 269-302)..

Μουσεία όπως είναι γνωστό δεν υπάρχουν μόνο αρχαιολογικά ή ιστορικά. Υπάρχουν μουσεία λαογραφικά, φυσικής ιστορίας κ.α. Επίσης, υπάρχουν μουσεία μικρής έκτασης μέσα σε αρχαιολογικούς χώρους, όπου φυλάσσονται ευρήματα από τους συγκεκριμένους χώρους, προσφέροντας μεγαλύτερη κατανόηση στην ιστορία του συγκεκριμένου τόπου (ibid).

Τα μέτρα που πρέπει να ληφθούν για την καλύτερη αξιοποίηση των μουσείων, καθώς αποτελούν ένα από τους σημαντικότερους πολιτιστικούς πόρους που διαθέτει μία περιοχή, πρέπει να επικεντρώνονται στα ακόλουθα σημεία:

- κατασκευή των απαραίτητων χώρων, όπως χώρος υποδοχής,
- εκπαίδευση ικανών ξεναγών, με τις απαραίτητες γνώσεις (ξένες γλώσσες, γνώση της ιστορίας του τόπου),

- έκδοση οδηγιών και φυλλαδίων με λεπτομερείς αναφορές στα εκθέματα και τα χαρακτηριστικά τους,
- διοργάνωση εκθέσεων που να παρουσιάζουν την ιστορική εξέλιξη της περιοχής, τον τρόπο ανάπτυξης των τεχνών, τον τρόπο ζωής των ντόπιων κατοίκων, κα
- οργάνωση εκπαιδευτικών προγραμμάτων για τους ντόπιους, δίνοντάς τους τη δυνατότητα να γνωρίσουν καλύτερα τον τόπο τους.

7.2.3 ΤΕΧΝΕΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΑ ΤΕΧΝΟΥΡΓΗΜΑΤΑ

Οι τέχνες της ζωγραφικής, της γλυπτικής, η χειροτεχνία και τα δημιουργήματά τους αποτελούν επίσης ένα σημαντικό πόλο έλξης για τον πολιτιστικό τουρίστα. Η πώληση αυτών των παραδοσιακά κατασκευασμένων αντικειμένων, μπορεί να αποτελέσει σημαντική πηγή εσόδων για τους ντόπιους, ενώ ταυτόχρονα αυτά τα αντικείμενα αντιπροσωπεύουν μία άποψη της πολιτιστικής κληρονομιάς της συγκεκριμένης περιοχής (Inskoop, 1991, σελ, 269-302).

Βασική όμως προϋπόθεση για τον τρόπο διαχείρισης και προστασίας αυτού του είδους των τεχνών, αποτελεί η αυθεντικότητά τους. Δηλαδή, κατά πόσο τα αντικείμενα τέχνης κατασκευάζονται με παραδοσιακούς τρόπους, χρησιμοποιώντας παραδοσιακά υλικά, σχέδια και τεχνικές. Σήμερα παρατηρείται το φαινόμενο της προσαρμογής των παλιών σχεδίων ή της δημιουργίας νέων, ώστε να βολεύουν την τουριστική αγορά, ξεφεύγοντας κατά πολύ από την παράδοση. Επίσης, συχνό είναι και το φαινόμενο της εισαγωγής παραδοσιακών αντικειμένων από άλλες χώρες, τα οποία ουδεμία σχέση έχουν με τα αυθεντικά παραδοσιακά τεχνουργήματα (ibid).

Ένα πρώτο λοιπόν βήμα για τη διαχείριση και διατήρηση αυτών των αντικειμένων αφορά στην επιθυμία των ντόπιων να συνεχίσουν τον παραδοσιακό τρόπο παραγωγής τους ή να επιτρέψουν την εισαγωγή αντικειμένων από τρίτες χώρες. Βέβαια, θα μπορούσε να υπάρξει και άλλη μία δυνατότητα πιο αποτελεσματική, με το να επιτραπεί ταυτόχρονα με την παραγωγή αυθεντικών τεχνουργημάτων, η εισαγωγή αντικειμένων από άλλες χώρες, τα οποία όμως πρέπει να είναι σαφώς διαφοροποιημένα από τα αυθεντικά ώστε να μην υπάρχει σύγχυση για τους τουρίστες (ibid).

Ένας τρόπος διαφύλαξης της αυθεντικότητας είναι η καθιέρωση ελάχιστων επιπέδων ποιότητας. Με βάση αυτά τα επίπεδα θα πραγματοποιούνται έλεγχοι σε ολόκληρη την περιοχή και διακρίνοντας τα αυθεντικά από τα μη με ένα σήμα ή κάποιο

πιστοποιητικό. Με τον τρόπο αυτό οι τουρίστες θα είναι σε θέση να γνωρίζουν την αυθεντικότητα αυτών που αγοράζουν. Ένα κίνητρο για τους ντόπιους καλλιτέχνες να προτιμήσουν τον παραδοσιακό τρόπο παραγωγής μπορεί να αποτελέσει η καθιέρωση υψηλότερης τιμής πώλησης για τα συγκεκριμένα αντικείμενα, σε σχέση με τα μη αυθεντικά (Inskoop, 1991, σελ. 269-302).

Προβλήματα όμως μπορεί να δημιουργηθούν με τη μη καταβολή του καθορισμένου ποσοστού της τιμής στους καλλιτέχνες και τους δημιουργούς των αντικειμένων και με τον τρόπο ελέγχου της ποιότητας κατασκευής τους. Ιδιαίτερα όταν η αγορά έχει μεγάλο μέγεθος, οι έλεγχοι ποιότητας είναι δυσκολότεροι, με αποτέλεσμα πάντα να υπάρχουν παραβάσεις. Ένας αποτελεσματικός τρόπος αντιμετώπισης των παραπάνω προβλημάτων είναι ίσως αυτός που εφαρμόζεται εδώ και μερικά χρόνια στην Ινδία. Η Ινδική κυβέρνηση προχώρησε στη δημιουργία δημόσιων κέντρων χειροτεχνίας, τα οποία διατηρούν κάποια ελάχιστα όρια ποιότητας, πληρώνοντας στους παραγωγούς μία ικανοποιητική αμοιβή. Επίσης, στις δραστηριότητες των κέντρων περιλαμβάνεται και η πληροφόρηση των τουριστών για τον τρόπο κατασκευής των αντικειμένων, τις τιμές, την ποιότητα, ενώ ταυτόχρονα τους προσφέρουν τη δυνατότητα να ασχοληθούν οι ίδιοι με τις τέχνες και να παράγουν μόνοι τους κάτι. Βέβαια, ο ανταγωνισμός με τα εμπορικά καταστήματα είναι αρκετά μεγάλος και για το λόγο αυτό απαιτείται τα επίπεδα ποιότητας που διατηρούν να είναι τα ίδια (ibid).

Η οργάνωση προγραμμάτων εκπαίδευσης των σύγχρονων καλλιτεχνών και των απλών ντόπιων δημιουργών για τις τεχνικές κατασκευής παραδοσιακών αντικειμένων μπορούν να οδηγήσουν στην παραγωγή αντικειμένων υψηλής ποιότητας. Μάλιστα, αν μερικά στοιχεία έχουν χαθεί κατά την περίοδο της αναπτυξιακής διαδικασίας, η έρευνα μπορεί να δώσει πληροφορίες για τα υλικά και τις τεχνικές που χρησιμοποιούνταν παλιότερα. Εκτός, όμως από τα παραπάνω, απαραίτητη για την προώθηση αυτών των αντικειμένων στην αγορά είναι η εγκατάσταση ικανών τεχνικών marketing που ίσως δεν υπάρχουν στη συγκεκριμένη περιοχή (ibid).

Ένα παράδειγμα ανάπτυξης και αξιοποίησης των τεχνών αποτελούν τα νησιά Fiji στο Νότιο Ειρηνικό. Μέχρι πριν από μερικά χρόνια, η τέχνη της κατασκευής παραδοσιακών αντικειμένων κυρίως με χρήση στη θρησκεία και στη λατρεία σταμάτησε να υπάρχει. Όμως με τη διεθνή βοήθεια, οργανώθηκε μία έρευνα με στόχο την επαναφορά και την εκμάθηση των παραδοσιακών τεχνικών. Ερευνήθηκαν λοιπόν

αντικείμενα που υπήρχαν σε μουσεία, τα σχέδιά τους, ο τρόπος κατασκευής τους, τα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν. Ακολούθησε μία διαδικασία εκπαίδευσης των ντόπιων καλλιτεχνών στην παραγωγή παραδοσιακών αντικειμένων, ενώ ταυτόχρονα οργανώθηκε ένα σύγχρονο σύστημα αγορών με στόχο την καλύτερη προώθηση των προϊόντων. Σήμερα, αυτά τα αντικείμενα είναι ευρέως γνωστά μεταξύ των τουριστών που επισκέπτονται τα νησιά. Επίσης, υποστηρίχθηκαν οικονομικά ομάδες καλλιτεχνών, οι οποίες απέκτησαν σημαντικά έσοδα από την παραγωγή και πώληση παραδοσιακών αντικειμένων (Inskoop, 1991, σελ, 269-302).

Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημανθεί ένα άλλο πρόβλημα, που σχετίζεται με την εξαγωγή μοναδικών αντικειμένων μεγάλης ιστορικής σημασίας και αναπόσπαστο στοιχείο της κουλτούρας ενός τόπου. Μοναδικός τρόπος αντιμετώπισης αυτού του φαινομένου είναι η υιοθέτηση ενός νομικού πλαισίου που δεν θα επιτρέπει την εξαγωγή τέτοιου είδους αντικειμένων. Πολλές χώρες έχουν προχωρήσει στη δημιουργία ενός τέτοιου πλαισίου αλλά δεν είναι αποτελεσματικό. Για παράδειγμα αν και ο νόμος το απαγορεύει συνεχίζεται η εξαγωγή προ-Κολομβιανών αντικειμένων από το Μεξικό και άλλες χώρες της Λατινικής Αμερικής (ibid).

Ίσως ένας αποτελεσματικός τρόπος είναι η παραγωγή γνήσιων αντίτυπων αυτών των προτύπων αντικειμένων, προσφέροντάς τα για πώληση στους τουρίστες. Προωθείται έτσι η παραγωγή αυθεντικών αντικειμένων χρησιμοποιώντας παραδοσιακές τεχνικές και υλικά, δημιουργώντας νέες θέσεις απασχόλησης και νέες πηγές εσόδων για τους ντόπιους, ικανοποιώντας και τις απαιτήσεις των τουριστών (ibid).

7.2.4 ΗΘΗ, ΕΘΙΜΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

Ο τρόπος διαχείρισης στοιχείων όπως τα ήθη, τα έθιμα, οι τοπικές παραδόσεις, ο χορός, η μουσική, το θέατρο διαφέρει σε κάθε περιοχή και πρέπει να προσαρμόζεται στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κάθε τόπου.

Ειδικά η διαχείριση του χορού, της μουσικής και του θεάτρου αποτελεί ευθύνη των τοπικών κοινωνιών και κυβερνήσεων, καθώς οι υποδομές και η οργάνωση που δημιουργείται γίνεται αρχικά για την ικανοποίηση των ντόπιων. Η κατασκευή για παράδειγμα αιθουσών θεάτρου, η οργάνωση ομάδων θεατρικής εκπαίδευσης αποτελούν ένα τρόπο ανάπτυξης αυτών των δραστηριοτήτων (Inskoop, 1991, σελ, 269-302).

Για την παρουσίαση παραδοσιακών χορών, μουσικής και θεατρικής τέχνης, μπορούν να χρησιμοποιηθούν παραδοσιακά, αυθεντικά σημεία, όπως το χωριό, ένα ιστορικό αστικό κέντρο ή μία μεγάλη αίθουσα ενός ξενοδοχείου. Η παρουσίαση σε ένα χωριό και σ' ένα αυθεντικό τόπο μπορεί να έχει περισσότερα πλεονεκτήματα για τους ντόπιους αλλά ταυτόχρονα μπορεί να προκαλέσει αρνητικές επιπτώσεις στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Αυτό όμως που είναι περισσότερο σημαντικό είναι η διατήρηση της αυθεντικότητας αυτών των στοιχείων, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, ακόμα και αν χρειάζεται να προσαρμοστούν ώστε να εξυπηρετήσουν τουριστικά προγράμματα (Inskoop, 1991, σελ. 269-302).

Η εκπαίδευση των νέων για τις παραδοσιακές μορφές της τέχνης μπορεί να γίνει μέσω της δημιουργίας πολιτιστικών κέντρων ή ιδρυμάτων. Αυτά θα φιλοξενούν ταυτόχρονα πολλές και διαφορετικές δραστηριότητες, ενώ μπορούν να οργανώνουν εκδηλώσεις για τους τουρίστες, συμβάλλοντας με τον τρόπο αυτό στην οικονομική υποστήριξη του κέντρου (ibid).

Όσον αφορά ξεχωριστές πολιτιστικές εκδηλώσεις, όπως φεστιβάλ, πανηγύρια, παραδοσιακά γλέντια, στόχος πρέπει να είναι η συνέχιση και η αναβίωσή τους, καθώς αποτελούν κύριο πόλο έλξης των τουριστών. Οι εκδηλώσεις που ήδη υπάρχουν απαιτούν μόνο μία σωστή οργάνωση χωρίς να προκληθούν σοβαρά προβλήματα προσβολής της παράδοσης (ibid).

Τέλος, ο παραδοσιακός τρόπος ζωής, το σύστημα αξιών, τα ήθη και τα έθιμα μιας περιοχής, βασικά στοιχεία του πολιτισμού και της κουλτούρας ενός τόπου αποτελούν και τα πιο δύσκολα στοιχεία για διαχείριση, χωρίς να δημιουργηθούν προβλήματα στην τοπική κοινωνία. Οι επιπτώσεις του τουρισμού στην τοπική κοινωνία εξαρτώνται πολύ από τη στάση που διατηρεί ο τοπικός πληθυσμός απέναντι στους τουρίστες (ibid).

Βέβαια η παρουσίαση αυτών των στοιχείων στο φυσικό τους περιβάλλον είναι περισσότερο αποτελεσματική, από το να γίνει σε ένα τόπο ξένο ή σε μία αίθουσα. Αυτό δεν είναι όμως πάντα πραγματοποιήσιμο λόγω ακριβώς των μεγάλων δυσκολιών που παρουσιάζει. Μπορούν για παράδειγμα να οργανωθούν ξεναγήσεις σε χωριά, με ικανούς ξεναγούς, όπου θα παρουσιαστούν στους τουρίστες ο τρόπος ζωής και τα χαρακτηριστικά του συγκεκριμένου τόπου. Αλλά καθόλη τη διάρκεια της ξενάγησης πρέπει να γίνεται έλεγχος για το που οι τουρίστες μπορούν να μπαίνουν και τι μπορούν να φωτογραφίζουν. Επίσης, δεν θα πρέπει να υπάρχει μεγάλος συνωστισμός και να

επιτρέπονται μόνο ορισμένοι αριθμοί τουριστών την εβδομάδα (Inskoop, 1991, σελ. 269-302).

Αν τώρα δεν είναι δυνατή η πραγματοποίηση επισκέψεων σε αυθεντικά μέρη, τότε μπορούν να αναπτυχθούν χωριά πρότυπα, τα οποία αποτελούν ακριβή αντίγραφα των αυθεντικών. Σε αυτά μπορούν να οργανωθούν και παραδοσιακές πολιτιστικές εκδηλώσεις. Είναι βέβαια τεχνικά κατασκευασμένα περιβάλλοντα, ωστόσο μπορούν να εκπαιδεύσουν τους τουρίστες για τον τρόπο ζωής μιας περιοχής (ibid).

7.2.5 ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

Όπως σημειώθηκε στο τρίτο κεφάλαιο, σημαντικό πολιτιστικό πόρο μιας περιοχής μπορούν να αποτελέσουν, με τη σωστή οργάνωση διάφορες οικονομικές δραστηριότητες, όπως η παραγωγή κρασιού, το μάζεμα του καπνού κ.α.

Οι δραστηριότητες αυτές δεν απαιτούν μεγάλες ενέργειες αλλά μία σωστή οργάνωση, την εκπαίδευση οδηγών που να γνωρίζουν όλη τη διαδικασία, έκδοση φυλλαδίων με λεπτομερή αναφορά στη διαδικασία, και άλλες υποδομές, όπως χώρους στάθμευσης, τουαλέτες, αίθουσες υποδοχής (Inskoop, 1991, σελ. 269-302).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

Ο τουρισμός αποτελεί μία βιομηχανία με μεγάλη ανάπτυξη και σύμφωνα με εκτιμήσεις πρατηρητών θα εξακολουθήσει είναι η πρώτη “βιομηχανία” και μετά το 2.000. Αντιπροσωπεύει μία σημαντική οικονομική δραστηριότητα που συνέβαλλε στην ανάπτυξη μεγάλου αριθμού χωρών. Την αναπτυξιακή δυναμική του τουρισμού είχε εκτιμήσει ήδη από το 1966 ο M.D. Davis (στέλεχος της Παγκόσμιας Τράπεζας), ο οποίος είχε τονίσει ότι *“ο τουρισμός αντιπροσωπεύει για τις χώρες που βρίσκονται στο στάδιο της ανάπτυξης πραγματική κινητήριο δύναμη για ν’αναπτυχθούν, όπως υπήρξε η βιομηχανία στην Ευρώπη το 19ο αιώνα”* (Βαρβαρέσος, 1997, σελ.193).

Η κυρίαρχη σήμερα μορφή τουρισμού μεταξύ των χωρών υποδοχής τουριστών είναι ο μαζικός τουρισμός. Παρά τη μείωση που παρουσίασε αυτή η μορφή τουρισμού τις τελευταίες δεκαετίες εξακολουθεί να αποτελεί την κύρια μορφή τουριστικής ανάπτυξης στις χώρες υποδοχής.

Μείωση των επισκεπτών παρουσίασαν και οι χώρες που ανήκουν στη λεκάνη της Μεσογείου, (μεταξύ των οποίων είναι και η χώρα μας), που συγκαταλέγονται μεταξύ των κυριότερων τουριστικών προορισμών στον κόσμο. Παρά τη μείωση όμως, προβλέπεται, ότι στη περιοχή της Μεσογείου τα επόμενα χρόνια, η ανάπτυξη του τουρισμού θα πραγματοποιηθεί με υψηλότερο ρυθμό. Υπολογίζεται ότι οι αφίξεις στην περιοχή το 2000 θα φθάσουν τα 444 εκατ. άτομα. Το γεγονός αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα οι χώρες υποδοχής να δεχθούν υψηλότερες πιέσεις, με αποτέλεσμα τη μεγέθυνση των αρνητικών επιπτώσεων, στην περίπτωση που η τουριστική ανάπτυξη συνεχίζει να γίνεται ανεξέλεγκτα (XVI Γενική Διεύθυνση Επιτροπής Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 1993).

Το σημερινό αναπτυξιακό πρότυπο του μαζικού τουρισμού προκαλεί στις χώρες υποδοχής σημαντικά προβλήματα. Χαρακτηριστικά μπορούν να αναφερθούν: ο κορεσμός ορισμένων περιοχών, καθώς ο τουρισμός συγκεντρώνεται σε μικρό αριθμό περιοχών, τα περιβαλλοντικά προβλήματα (καταστροφή του τοπίου, μόλυνση, αλλοίωση του τοπικού-παραδοσιακού χαρακτήρα κα), η συρρίκνωση της τουριστικής περιόδου κατά τη διάρκεια μόνο οκτώ μηνών του χρόνου, η οποία με τη σειρά της προκαλεί προβλήματα στην απασχόληση και στις επιχειρήσεις και τέλος η μείωση της

ανταγωνιστικότητας του τουριστικού προϊόντος, λόγω της μεταβολής των επιθυμιών των επισκεπτών.

Τα παραπάνω ανησυχητικά φαινόμενα παρουσιάζονται και στη χώρα μας, χωρίς όμως μέχρι σήμερα να έχει γίνει προσπάθεια για μία ολοκληρωμένη προσέγγισή τους. Η Κρήτη, για παράδειγμα, που δέχεται κάθε χρόνο περίπου 2,5 εκατομμύρια τουρίστες, παρουσιάζει προβλήματα τουριστικής υπερανάπτυξης, αλλά και εγκατάλειψης ταυτόχρονα. Από τη μία πλευρά υπάρχουν κατά μήκος των βόρειων ακτών του νησιού ζώνες υπερανπτυγμένες, ενώ από την άλλη υπάρχει η ενδοχώρα με τις υποανάπτυκτες ορεινές περιοχές και την πεδινή σχετικά αναπτυγμένη ζώνη, όπου κυριαρχούν η κτηνοτροφία και η γεωργία. Υπάρχουν τέλος και περιοχές παράκτιες, κυρίως στη νότια πλευρά του νησιού, υποανάπτυκτες με πολλές ιδιαιτερότητες και ιδιομορφίες και πολλές δυνατότητες ανάπτυξης.

Η μη σχεδιασμένη και ορθολογικά προγραμματισμένη τουριστική πολιτική που ακολουθήθηκε τις δεκαετίες του '70 και του '80, για την κάλυψη της μεγάλης ζήτησης που υπήρχε τότε, συντέλεσε στην αύξηση των αρνητικών συνεπειών του τουρισμού. Το προσφερόμενο τουριστικό προϊόν εκείνης της περιόδου οργανώθηκε ώστε να καλύψει τις ανάγκες εκείνης της εποχής αδιαφορώντας για τις αρνητικές επιπτώσεις που θα είχε η υπερσυγκέντρωση τουριστών τα επόμενα χρόνια. Έτσι φθάνουμε σήμερα, κάτω από την πίεση των συνθηκών να αναζητούμε νέες λύσεις και προοπτικές για τον τουριστικό κλάδο.

Το παλιό τουριστικό προϊόν με κύρια στοιχεία τη θάλασσα και τον ήλιο δεν αποτελεί αποκλειστικό συγκριτικό πλεονέκτημα για τη χώρα μας. Τα ίδια στοιχεία, όπως τονίστηκε και στο έβδομο κεφάλαιο, ο επισκέπτης μπορεί να τα βρει, ακόμα και σε πιο συμφέρουσες τιμές σε άλλες χώρες με καλύτερη ποιότητα. Οι τουρίστες αναζητούν πλέον την ποιότητα, και οι απαιτήσεις τους είναι υψηλότερου επιπέδου.

Η διατήρηση της ανταγωνιστικότητας της Ελλάδας στον τουριστικό κλάδο, περνά μόνο μέσα από την ποιοτική συνολικά αναβάθμιση του προσφερόμενου τουριστικού προϊόντος. Η ποιοτική αναβάθμιση επιτυγχάνεται αρχικά μέσω της βελτίωσης της γενικής (κατασκευή οδικών αρτηριών, αεροδρόμια, σιδορόδρομος, λιμάνια, μαρίνες) και της ειδικής υποδομής (συνεδριακά κέντρα, γήπεδα γκολφ, κέντρα θαλασσοθεραπείας, αθλητικές εγκαταστάσεις).

Ακολούθως πρέπει να υπάρξει εμπλουτισμός του τουριστικού προϊόντος, ο οποίος είναι άμεσα συνδεδεμένος με τον προσανατολισμό στην ανάπτυξη και προώθηση των εναλλακτικών μορφών τουρισμού (συνεδριακός, θρησκευτικός, αγροτικός, εκπαιδευτικός, πολιτιστικός, θαλάσσιος, ιαματικός κα), με στόχο την υποστήριξη ενός ποιοτικού τουρισμού διάρκειας 12 μηνών. Οι νέες αυτές μορφές τουρισμού αντέχουν περισσότερο στις διεθνείς μεταβολές και συγκυρίες, προβάλλουν τον πολιτισμό, την ιδιαίτερη φυσική ομορφιά και προστατεύουν το περιβάλλον.

Το κύριο χαρακτηριστικό των ήπιων μορφών τουρισμού είναι ότι στηρίζονται σε στοιχεία ιδεολογικά, όπως η φυσιολατρεία, οι ανθρώπινες σχέσεις και όχι σε βιολογικά όπως η αναψυχή, η διάσκεδαση. Αναφέρονται συχνά σε περιορισμένο αριθμό ατόμων με ειδικά ενδιαφέροντα, όπως αρχαιολόγοι, εκπαιδευτικοί κα. Οι τουρίστες αυτοί δεν αποδέχονται παθητικά το προϊόν που τους προσφέρεται αλλά συμμετέχουν ενεργά, επιθυμώντας να αποκτήσουν νέες εμπειρίες, να διδαχθούν και ταυτόχρονα να διασκεδάσουν.

Πρέπει βέβαια να διευκρινιστεί ότι οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού δεν πρόκειται να υποκαταστήσουν το μαζικό τουρισμό, απλώς θα τον συμπληρώσουν και ίσως με το πέρασμα των χρόνων να υποκαταστήσουν ένα τμήμα του. Το στοιχείο πάντως που χρειάζεται, εκ μέρους όλων των εμπλεκόμενων φορέων, για την ανάπτυξη αυτών των μορφών τουρισμού είναι η υπομονή και ο μακροπρόθεσμος σχεδιασμός. Η διαδικασία εφαρμογής τους είναι ιδιαίτερα χρονοβόρα και απαιτεί επενδύσεις για έργα υποδομής γενικής και ειδικής.

Σημαντικό στοιχείο για την ανάπτυξη της νέας τουριστικής πολιτικής, είναι η ικανότητα προσαρμογής των φορέων του τουρισμού στη νέα κατάσταση που διαμορφώνεται. Οι ειδικές μορφές τουρισμού απαιτούν, όπως τονίστηκε παραπάνω κάποιο χρονικό διάστημα προσαρμογής και είναι φυσικό ότι δε θα αποδώσουν μονομιάς τα ίδια οφέλη που δίνει σήμερα ο μαζικός τουρισμός. Σε αυτό όμως το σημείο υπάρχει μία δυσκολία, καθώς ο επιχειρηματίας αναζητεί το εύκολο κέρδος και δεν αναλαμβάνει συχνά επιχειρηματικούς κινδύνους σε νέους τομείς. Οι επιχειρηματίες πρέπει να πιστούν για την ανάγκη ανάπτυξης αυτού του είδους του τουρισμού, αν επιθυμούν να διατηρήσουν για τα επόμενα χρόνια τα έσοδα που έχουν σήμερα και να τα αυξήσουν.

Περαιτέρω απαραίτητα επίσης στοιχεία για το σχεδιασμό των νέων τουριστικών δραστηριοτήτων είναι η ύπαρξη ενός ικανοποιητικού δικτύου προβολής και η ύπαρξη εξειδικευμένου προσωπικού, με την κατάλληλη εμπειρία και την απαραίτητη εκπαίδευση. Πριν σχεδιαστεί ο τρόπος προώθησης του νέου τουριστικού προϊόντος, πρέπει να πραγματοποιηθεί μία έρευνα αγοράς, ώστε να εκτιμηθεί το μέγεθος της ζήτησης, αν υπάρχει, το είδος των τουριστών που στοχεύουμε κα. Παράλληλα αναγκαία είναι η καταγραφή του προϊόντος στο εσωτερικό της χώρας και η εκτίμηση της ανταγωνιστικότητάς του απέναντι στις άλλες χώρες.

Όπως τονίζει ο Βαρβαρέσος (1997, σελ. 282), η προσπάθεια κάθε χώρας πρέπει να επικεντρωθεί σε ένα τύπο τουρισμού που αναδεικνύει τις ιδιαιτερότητες της και τα προϊόντα της. Για παράδειγμα, θα μπορούσε να δοθεί έμφαση στην ανάπτυξη και χρησιμοποίηση των τοπικών προϊόντων έναντι των εισαγόμενων, πείθοντας τους τουρίστες να δεχθούν ένα τουρισμό που βασίζεται στα τοπικά προϊόντα. Μία εναλλακτική λύση αποτελεί η ανάπτυξη του τουρισμού που βασίζεται σε μικρές ενότητες τουριστικών καταλυμάτων μικρότερου κόστους.

Ο πολιτιστικός τουρισμός ανήκει στις ειδικές μορφές τουρισμού συγκεντρώνοντας όλα τα χαρακτηριστικά που αναφέρθηκαν παραπάνω. Ειδικά για την Ελλάδα, η έννοια του πολιτιστικού τουρισμού δεν αποτελεί ένα καινούργιο φαινόμενο. Ήδη από την αρχαιότητα, πραγματοποιούνταν περιηγήσεις, ταξίδια που συνδύαζαν τη γνωριμία με διαφορετικούς πολιτισμούς, την εκπαίδευση, τον αθλητισμό και τη διασκέδαση. Ακόμα όμως και σήμερα στους τουριστικούς οδηγούς που έχουν κατά καιρούς εκδοθεί, η Ελλάδα παρουσιάζεται ως η χώρα των μνημείων και του πολιτισμού.

Πέρα λοιπόν από τις συνολικές ενέργειες που πρέπει να γίνουν για την ανάπτυξη των ειδικών μορφών του τουρισμού, ο σχεδιασμός του πολιτιστικού τουρισμού απαιτεί κάποιες επιπλέον δράσεις. Το ενδιαφέρον για τον πολιτισμό (τα ήθη, τα έθιμα, τη θρησκεία κα), υπάρχει και στους τουρίστες σήμερα, καθώς πολλοί είναι αυτοί που ταξιδεύουν και θέλουν να γνωρίσουν τον τρόπο ζωής των ντόπιων, να έρθουν σε επαφή με τον πολιτισμό τους. Αυτό όμως το ενδιαφέρον πρέπει να μετατραπεί από την χώρα που ενδιαφέρεται σε ενεργή ζήτηση, να υπάρξει σωστή προβολή και αξιοποίηση των πολιτιστικών πόρων.

Οι πολιτιστικοί πόροι πρέπει να λειτουργήσουν με δύο μορφές: ως στοιχεία-πόλοι προσέλκυσης (μουσεία, αρχαιολογικοί χώροι, σπήλαια) και ως καταναλωτικά αγαθά (πολιτιστικές εκδηλώσεις, φεστιβάλ, λαϊκή παράδοση, τέχνες). Απαραίτητη είναι όμως η συνέστηση της προσοχής για την αποφυγή της εμπορευματοποίησης των πολιτιστικών πόρων. Παράλληλα με τις παραπάνω δράσεις απαιτείται η εκπαίδευση των νέων πολιτών, από τη σχολική τους ηλικία ώστε να αναπτυχθεί ο σεβασμός και η κατανόηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, η κατάρτιση των στελεχών του τουρισμού σε στοιχεία πολιτισμού, ώστε να καταρτιστούν ορθολογικά προγράμματα προώθησης του συγκεκριμένου τύπου τουρισμού και τέλος η επεξεργασία των θέσεων των παγκόσμιων οργανισμών, όπως το ICOMOS, η UNESCO και η εξειδίκευσή τους για την ελληνική πραγματικότητα.

Το συμπέρασμα που απορρέει από την ανάλυση που προηγήθηκε είναι ότι, παρά τα προβλήματα που παρουσιάζει και παρά τις αρνητικές κριτικές και τις αμφισβητήσεις που δέχεται κατά καιρούς ο τουρισμός, εξακολουθεί να θεωρείται μία σημαντική οικονομική δραστηριότητα. Αυτό ισχύει ειδικά για την Κρήτη, της οποίας η μέχρι τώρα ανάπτυξη στηρίχθηκε κυρίως στον τουρισμό. Ωστόσο, η διατήρησή του είναι εφικτή μόνο μέσα από την ανανέωσή του, η οποία εκφράζεται με τη στροφή προς τις εναλλακτικές μορφές τουρισμού.

Σαν τελική αναφορά παραθέτουμε τις σκέψεις του Γενικού Γραμματέα Τουρισμού, Ν. Σκουλά, όπως αυτές διατυπώθηκαν στο “3ο Παγκρήτιο Συνέδριο Τουρισμού”, το Δεκέμβριο του 1997, (Πατρίς, 4-12-1997): *“Η λύση στο πρόβλημα του τουρισμού είναι η συνειδητοποίηση. Να αντιληφθούμε ότι η ζωή μας, το μέλλον μας, η ευημερία μας, η κοινωνική μας ζωή, ο πολιτισμός μας, εξαρτάται εν πολλοίς από τον τουρισμό. Να πάρουμε όλοι την ευθύνη μας, προσφέροντας καλές υπηρεσίες και σεβόμενοι τον πελάτη μας, δίνοντάς του τη φιλοξενία που αξίζει, ώστε να μας ξανάρθει και να μας διαφημίσει και σε άλλους”*.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Αρμάγου Ιουλία (1996), “Εθνική εγρήγορση για τον τουρισμό”, Το Βήμα.

Βαρβαρέσος Στέλιος (1997), “Τουρισμός, Οικονομικές Προσεγγίσεις”, Εκδόσεις Προπομπός, Αθήνα.

Βενιζέλος Ευάγγελος, Υπουργός Πολιτισμού, (Ιανουάριος 1997), ομιλία με θέμα Εθνικό Πολιτιστικό Δίκτυο Πόλεων, Θεσσαλονίκη

Γλυτσός Π. Νικόλαος, (1988), “Περιφερειακές ανισότητες στην Ελλάδα: Δημογραφικά και οικονομικά χαρακτηριστικά”, Εκδόσεις ΚΕΠΕ, Επιστημονικές Μελέτες 27

Δέφνερ, (1996), Σημειώσεις μαθήματος “Πολιτιστική Διάσταση της περιφερειακής ανάπτυξης”, κεφ. 5 “Η Πολιτισμική Κληρονομιά και η Πολιτισμική Ταυτότητα” σελ. 71-90, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Παν/μιο Θεσσαλίας

Δήμος Χανίων, (Ιανουάριος 1996), “Μελέτη Σκοπιμότητας για την ίδρυση του Κέντρου Αρχιτεκτονικής της Μεσογείου”, Χανιά

Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, (Οκτώβριος 1994), “Ο Πολιτιστικός Τουρισμός ως εναλλακτική αναπτυξιακή δραστηριότητα”, Συνεχιζόμενη Εκπαίδευση, Σεμινάριο 18: Αναπτυξιακές προοπτικές περιοχών με οικολογικές και πολιτιστικές ιδιομορφίες.

Εγκυκλοπαίδεια Παιδεία, (1978), τόμος δέκατος, εκδόσεις: παγκόσμια σύγχρονη παιδεία

Ελευθεράκης Ηρακλής, (26, 27-11-1996), “Τουρισμός: Εξελίξεις και προοπτικές”, Η Πατρίς, Ηράκλειο Κρήτης

Επιμελητήριο Ηρακλείου, (Σεπτέμβριος 1996), Βήματα στην Ανάπτυξη, Ηράκλειο Κρήτης

Επιτροπή Τουριστικής Προβολής Ν. Ρεθύμνης, (1996), “Εισήγηση για την τουριστική προβολή του νομού Ρεθύμνης για την περίοδο 1/1096-30/9/97”, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ρεθύμνης

Επιτροπή Τουριστικής Προβολής Ν. Ηρακλείου, (Αύγουστος 1996), “Marketing plan 1997, τουριστικής προβολής νομού Ηρακλείου”, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ηρακλείου

Επιτροπή Τουριστικής Προβολής Ν. Ηρακλείου, (Φεβρουάριος 1997), “Marketing plans ‘96, ‘97, Απολογισμός Εκθέσεων-Πρόγραμμα Εκθέσεων”, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ηρακλείου

ICOMOS, (1990), “Η Χάρτα του ICOMOS για τον Πολιτιστικό Τουρισμό (Βρυξέλλες 1976)”, στα πλαίσια του Συνεδρίου “Νέες πόλεις πάνω σε παλιές, το παράδειγμα της Άρτας”: Έκδοση του Ελληνικού τμήματος του ICOMOS.

Κομίλη Π., (1986), “Χωρική Ανάλυση του Τουρισμού”, ΚΕΠΕ, Αθήνα.

Κόνσολας Ν., (1997), “Σύγχρονη Περιφερειακή Οικονομική Πολιτική”, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.

Κτένας Σπ., (24-3-1996), “Οι σπεσιαλίστες του τουρισμού. Πως δρουν, ποια προβλήματα αντιμετωπίζουν, τι ζητούν”, σελ. Δ13, Το Βήμα, Αθήνα

Κωφού Άννα, (1995), “Κρήτη, όλα τα μουσεία και οι αρχαιολογικοί χώροι”, Γ’ Έκδοση, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε.

Μητρόπουλος Κ., (10-12-1995), “Ποιον Τουρισμό θέλουμε”, σελ. Δ26, Το Βήμα, Αθήνα

ΟΑΝΑΚ, ΕΛΚΕΠΑ (Διεύθυνση Συμβουλευτικών Υπηρεσιών), (1995), “Επιχειρησιακό Σχέδιο ΟΑΝΑΚ”, Ηράκλειο

Παναγιωτάκης Γεώργιος, (1995), “Κρήτη. Τι πρέπει να γνωρίζετε”

Παναγιωτάκης Νικόλαος, (1988), “Κρήτη: Ιστορία και Πολιτισμός”, Πρώτος και Δεύτερος τόμος, Σύνδεσμος Τοπικών Ενώσεων Δήμων και Κοινοτήτων Κρήτης, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.

Παπαδερός Αλέξανδρος, (Οκτώβριος 1994), “Ο Μοναχισμός και το μέλλον της Ευρώπης”, άρθρο στο Διάλογοι Καταλλαγής, Ορθόδοξη Ακαδημία Κρήτης, Κολυμπάρι

Η Πατρίς, καθημερινή τοπική εφημερίδα, (22-8-1997), “Marketing για τον Τουρισμό: Για πρώτη φορά επιστημονική έρευνα της αγοράς”, Ηράκλειο Κρήτης

Η Πατρίς, καθημερινή τοπική εφημερίδα, (18-5-1997), “Αισιοδοξία ξενοδόχων για την τουριστική σεζόν”, Ηράκλειο Κρήτης

Η Πατρίς, καθημερινή τοπική εφημερίδα, (11.7.1997), “Φορείς και ΟΤΑ δε δίνουν δεκάρα για την προβολή της Κρήτης”, Ηράκλειο Κρήτης

Περιοδικό Επιλογή, (1997), “Οικονομική Επισκόπηση. Η Ελληνική Οικονομία 1997” Τόμος Β’ Ειδική Έκδοση με τη συνεργασία του περιοδικού Επιλογή

Περιφέρεια Κρήτης, Γραφείο Τουρισμού, (1995), “Κρήτη, Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού”, Ηράκλειο

Περιφέρεια Κρήτης, ΠΕΠ Κρήτης 1994-1999, Υποπρόγραμμα 2 “Τουριστικής και πολιτιστικής ανάπτυξης”

Πετράκος Γ., (1996), Σημειώσεις Περιφερειακής Ανάπτυξης και Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Βόλος.

Πετράκος Γ., (1992), Σημειώσεις Περιφερειακής Οικονομικής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Βόλος.

Προγραμματική Σύμβαση για τη δημιουργία του Κέντρου Αρχιτεκτονικής της Μεσογείου

Πρακτικά Συνεδρίου, (Μάρτιος 1995), “Τουρισμός και Περιβάλλον στις νησιωτικές περιοχές”, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας / Τμήμα Ανατολικής Κρήτης, Ηράκλειο.

Πρόταση που κατέθεσε ο Δήμος Χανίων για την ένταξή του στο Δίκτυο Πολιτιστικών Πόλεων

Πρόγραμμα Ανάπτυξης Πολιτιστικού Τουρισμού στη Χίο, (1994), Ημερίδα “Τουρισμός και περιβάλλον: επιλογές για βιώσιμη ανάπτυξη”, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας, Αθήνα.

Σκούντζος Θ., (1989), “Οικονομική Ανάπτυξη. Θεωρία, Πρακτική, Προγραμματισμός”, Τόμος Ι, Β’ Έκδοση, Εκδόσεις: Α. Σταμούλης, Πειραιάς.

Σκουλάς Ν., Γενικός Γραμματέας ΕΟΤ, (23-6-1996), “Σωσίβιο η αναβάθμιση”, σελ. Δ3, Το Βήμα, Αθήνα

Στατιστικά στοιχεία ΕΣΥΕ

Στατιστικά στοιχεία Διεύθυνσης Τουρισμού Κρήτης ΕΟΤ

Σωτηριάδης Μάριος, (1994), “Τουριστική Πολιτική”, Τμήμα Τουριστικών Επιχειρήσεων, ΤΕΙ Ηρακλείου

Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Διεύθυνση Περιφερειακής Πολιτικής, (1990), "Μελέτη για τους σκοπούς και τα μέσα της περιφερειακής πολιτικής", Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης, Αθήνα.

Χουτζούμη Δανάη, (1997), "Συμβολή του Τουριστικού Συναλλάγματος στην Ανάπτυξη της Εθνικής Οικονομίας", Πτυχιακή Εργασία, Σχολή Διοίκησης και Οικονομίας, Τμήμα Τουριστικών Επιχειρήσεων, ΤΕΙ Ηρακλείου

Ψιλάκης Νίκος, (1992), "Μοναστήρια και Ερημητήρια της Κρήτης", Τόμος Α', Ιερά Αρχιεπισκοπή Κρήτης, Ηράκλειο

XVI Γενική Διεύθυνση Επιτροπής Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, (1993), "Μελλοντική εξέλιξη των Περιφερειών της Κεντρικής Μεσογείου (Mezzogiorno-Ελλάδα)", Τελική Έκθεση, Αθήνα.

Ξενόγλωσση

Armstrong Harvey & Taylor Jim, (1993), "Regional Economics & Policy, second edition", Harvester Wheatsheaf.

~~**Brij Pal Singh**~~, (1984), "The Impact of Tourism on the Balance of Payments", Centre of Planning and Economic Research, Athens.

Chung-Tong Wu, (1982), "Issues of tourism and socioeconomic development", Annals of Tourism Research.

Council of Europe, Cultural Routes, (January 1994), "ROUTES", Directorate of Education, Culture and Sport (DECS) of the Council of Europe

Council of Europe, (27.3.1997), "Monastery and European Identities", Meeting report, Strasbourg

Gavalas Costis, (1976), "Guide to Cretan Antiquities", NOYES PRESS, United States

Council of Europe, (27 March 1997), Meeting Report of the program "Monastery and European Identities", Strasbourg, ICCE

~~**Inskeep Edward**~~, (1991), "Tourism Planning. An Integrated and Sustainable Development Approach", Van Nostrand Reinhold, United States of America.

~~**Loukissas J. Phillipos**~~, (1977), "The impact of tourism on regional development: a comparative analysis of the Greek islands", Department of city and regional planning, Cornell University, Ithaca New York.

Pingram John, (1980), "Environmental implications of tourism development"
Annals of tourism research VII.

UNESKO, (1976), "The Effects of Tourism on Socio-Cultural Values", Annals of
Tourism Research.

Συνεντεύξεις

- Συνέντευξη με Καμπέλη Ελένη υπεύθυνη Ν.Ε.Τ.Π. Ηρακλείου 1/7/1997
- Συνέντευξη με Σπυροπούλου υπεύθυνη Ν.Ε.Τ.Π. Λασηθίου 10/7/1997
- Συνέντευξη με Διαμαντάκη υπεύθυνο Ν.Ε.Τ.Π. Χανίων 15/7/1997
- Συνέντευξη με τον κ. Σωτηριάδη Μάριο, Επίκουρου Καθηγητή του Τμήματος
Τουριστικών Επιχειρήσεων του Τ.Ε.Ι. Ηρακλείου, 11-6-1997

**ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι
ΠΙΝΑΚΕΣ**

Πίνακας 1: Κατά κεφαλήν Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν ανά Περιφέρεια

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ	ΑΕΠ κατά κεφαλή 94 (δρχ.)	ΑΕΠ κατά κεφαλή 96 (δρχ.)	Μεταβολή	ΑΕΠ 1996 (%) μέσου όρου χώρας
Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	2003794	2481506	23,84%	87,80%
Κεντρική Μακεδονία	2242462	2777074	23,84%	98,26%
Δυτική Μακεδονία	2083380	2524338	21,17%	89,32%
Ηπειρος	1473590	1824900	23,84%	64,57%
Θεσσαλία	2061005	2552356	23,84%	90,31%
Ιόνια Νησιά	2061685	2553199	23,84%	90,34%
Δυτική Ελλάδα	1916297	2373149	23,84%	83,97%
Στερεά Ελλάδα	2279086	2822429	23,84%	99,87%
Αττική	2495512	3090452	23,84%	109,35%
Πελοπόννησος	1949222	2413925	23,84%	85,41%
Βόρειο Αιγαίο	1669296	2067263	23,84%	73,15%
Νότιο Αιγαίο	2533154	3137068	23,84%	111,00%
Κρήτη	2421448	2998731	23,84%	106,11%
Χώρα	2282104	2826167	23,84%	100,00%

Πηγή: Επιλογή. Η Ελληνική Οικονομία 1997

Πίνακας 2: Κατά κεφαλήν Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν ανά Νομό

ΝΟΜΟΣ	ΑΕΠ κατά κεφαλή 1996 (δρχ.)	ΑΕΠ κατά κεφαλή 1994 (δρχ.)	Μεταβολή	ΑΕΠ 1996 (%) μέσου όρου περιφέρειας
Ν. Ηρακλείου	3122501	2521391	23,84%	104,13%
Ν. Λασηθίου	3093301	2497813	23,84%	103,15%
Ν. Ρεθύμνου	2688125	2170637	23,84%	89,64%
Ν. Χανίων	2826183	2282117	23,84%	94,25%
Περιφέρεια Κρήτης	2998731	2421448	23,84%	100,00%

Πηγή: Επιλογή. Η Ελληνική Οικονομία 1997

Πίνακας 3: Οικονομικά Ενεργός Πληθυσμός 1971-1991

	ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΟΙ			ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΣ ΕΝΕΡΓΟΙ			ΑΝΕΡΓΟΙ		
	1971	1981	1991	1971	1981	1991	1971	1981	1991
Ν. Ηρακλείου	82464	88850	97494	84248	90851	103577	1784	2001	6083
Ν. Λασηθίου	30060	27986	28258	30536	28730	29396	476	744	1138
Ν. Ρεθύμνου	25504	27369	26040	25856	27951	27378	352	582	1338
Ν. Χανίων	44616	44355	47683	45464	45642	50834	848	1287	3151
Περιφέρεια Κρήτης	182644	188560	199475	186104	193174	211185	3460	4614	11710
Σύνολο Χώρας	3141684	3381990	3571957	3243394	3543269	3885623	101710	161279	313666

Πηγή: ΕΣΥΕ

Πίνακας 4: Απασχολούμενοι κατά παραγωγικό τομέα

	ΝΟΜΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	ΝΟΜΟΣ ΛΑΣΗΘΙΟΥ	ΝΟΜΟΣ ΡΕΘΥΜΝΟΥ	ΝΟΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ	ΚΡΗΤΗ	ΧΩΡΑ
Πρωτογενής	29528	11013	9075	12579	62195	668766
Δευτερογενής	17011	3901	4333	8537	33782	852947
Τριτογενής	47034	12456	11983	24600	96073	1843613

Πηγή: ΕΣΥΕ

Πίνακας 5: Γεωργικοί Ελκυστήρες/1.000 στρ. καλλιεργούμενης έκτασης

	1987	1993
Ν. Ηρακλείου	20,046	21,963
Ν. Λασηθίου	8,080	9,373
Ν. Ρεθύμνου	8,264	9,189
Ν. Χανίων	6,066	7,479
Περιφέρεια Κρήτης	13,287	14,914
Σύνολο Χώρας	7,887	8,925

Πηγή: Επιλογή. Η Ελληνική Οικονομία 1997.

Πίνακας 6: Εξέλιξη καλλιεργούμενων εκτάσεων 1987-1995

	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Ν. Ηρακλείου	1496802	1514896	1467340	1514427	1490886	1483719	1513282	1499743	1475358
Ν. Λασηθίου	569312	570154	569190	566760	569980	566179	565244	565256	565105
Ν. Ρεθύμνου	512223	517257	515364	513110	513100	512650	510594	518474	516621
Ν. Χανίων	634032	625800	626039	630065	626613	621698	619979	625127	625349
Περιφέρεια Κρήτης	3212369	3228107	3177933	3224362	3200579	3184246	3209099	3208600	3182433
Σύνολο Χώρας	40117462	40038303	40013039	40030473	40009557	39921623	39876951	39773778	39618403

Πηγή: Επιλογή. Η Ελληνική Οικονομία 1997.

Πίνακας 7: Εξέλιξη αρδευόμενων εκτάσεων 1987-1995

	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Ν. Ηρακλείου	271908	279458	299746	301408	331740	340082	394870	421287	442673
Ν. Λασηθίου	141734	144078	144499	127841	144499	144499	145237	145371	145288
Ν. Ρεθύμνου	46011	46199	47859	46728	46415	46560	66119	71827	72679
Ν. Χανίων	139906	146671	148131	140524	160419	162145	184224	198512	195121
Περιφέρεια Κρήτης	599559	616406	640235	616501	683073	693286	790450	836997	855761
Σύνολο Χώρας	11560491	11607649	11983436	11831018	11900218	12591485	13144197	13272694	13284375

Πηγή: Επιλογή. Η Ελληνική Οικονομία 1997.

Πίνακας 8: Εξέλιξη αρδευόμενων/καλλιεργούμενων εκτάσεων 1987-1995

	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Ν. Ηρακλείου	18,17%	18,45%	20,43%	19,90%	22,25%	22,92%	26,09%	28,09%	30,00%
Ν. Λασηθίου	24,90%	25,27%	25,39%	22,56%	25,35%	25,52%	25,69%	25,72%	25,71%
Ν. Ρεθύμνου	8,98%	8,93%	9,29%	9,11%	9,05%	9,08%	12,95%	13,85%	14,07%
Ν. Χανίων	22,07%	23,44%	23,66%	22,30%	25,60%	26,08%	29,71%	31,76%	31,20%
Περιφέρεια Κρήτης	18,66%	19,09%	20,15%	19,12%	21,34%	21,77%	24,63%	26,09%	26,89%
Σύνολο Χώρας	28,82%	28,99%	29,95%	29,56%	29,74%	31,54%	32,96%	33,37%	33,53%

Πηγή: Επιλογή. Η Ελληνική Οικονομία 1997.

Πίνακας 9: Ποσοστό των αρδευόμενων εκτάσεων στο σύνολο της περιφέρειας

	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Ν. Ηρακλείου	45,35%	45,34%	46,82%	48,89%	48,57%	49,05%	49,96%	50,33%	51,73%
Ν. Λασηθίου	23,64%	23,37%	22,57%	20,74%	21,15%	20,84%	18,37%	17,37%	16,98%
Ν. Ρεθύμνου	7,67%	7,49%	7,48%	7,58%	6,80%	6,72%	8,36%	8,58%	8,49%
Ν. Χανίων	23,33%	23,79%	23,14%	22,79%	23,48%	23,39%	23,31%	23,72%	22,80%
Περιφέρεια Κρήτης	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

Πηγή: Επιλογή. Η Ελληνική Οικονομία 1997.

Πίνακας 10: Ποσοστό των καλλιεργούμενων εκτάσεων στο σύνολο της περιφέρειας

	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Ν. Ηρακλείου	46,59%	46,93%	46,17%	46,97%	46,58%	46,60%	47,16%	46,74%	46,36%
Ν. Λασηθίου	17,72%	17,66%	17,91%	17,58%	17,81%	17,78%	17,61%	17,62%	17,76%
Ν. Ρεθύμνου	15,95%	16,02%	16,22%	15,91%	16,03%	16,10%	15,91%	16,16%	16,23%
Ν. Χανίων	19,74%	19,39%	19,70%	19,54%	19,58%	19,52%	19,32%	19,48%	19,65%
Περιφέρεια Κρήτης	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

Πηγή: Επιλογή. Η Ελληνική Οικονομία 1997.

Πίνακας 11: Τουριστικά γραφεία και τουριστικά λεωφορεία, 1995

	ΓΡΑΦΕΙΑ	ΛΕΩΦΟΡΕΙΑ
Ν. ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	246	331
Ν. ΛΑΣΗΘΙΟΥ	68	48
Ν. ΡΕΘΥΜΝΟΥ	54	19
Ν. ΧΑΝΙΩΝ	119	72
Τ.Ε.Ο.Μ.*	35	50
ΚΡΗΤΗ	522	520

Πηγή: Διεύθυνση Τουρισμού Κρήτης. ΕΟΤ.

*Το Τ.Ε.Ο.Μ. αφορά διαφορετικά κριτήρια για την έκδοση άδειας

Πίνακας 12: Επιχειρήσεις εκμίσθωσης Ι.Χ. αυτοκινήτων και δυναμικότητα

	ΓΡΑΦΕΙΑ	ΔΥΝΑΜΙΚΟΤΗΤΑ ΣΕ ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΑ
Ν. ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	280	5000
Ν. ΛΑΣΗΘΙΟΥ	70	1000
Ν. ΡΕΘΥΜΝΟΥ	77	940
Ν. ΧΑΝΙΩΝ	116	1560
ΚΡΗΤΗ	543	8500

Πηγή: Διεύθυνση Τουρισμού Κρήτης. ΕΟΤ.

Πίνακας 13: Επιχειρήσεις εκμίσθωσης δίκυκλων μοτοσυκλετών άνω των 50κ.

	ΓΡΑΦΕΙΑ
Ν. ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	70
Ν. ΛΑΣΗΘΙΟΥ	10
Ν. ΡΕΘΥΜΝΟΥ	15
Ν. ΧΑΝΙΩΝ	40
ΚΡΗΤΗ	135

Πηγή: Διεύθυνση Τουρισμού Κρήτης. ΕΟΤ.

Πίνακας 14: Αφίξεις, 1991-1996

	ΑΦΙΞΕΙΣ						
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	91-96
Ιανουάριος	6277	5925	7603	6926	7348	6924	10,31%
Φεβρουάριος	5206	7828	4724	8019	8251	7309	40,40%
Μάρτιος	9694	10124	10438	23835	12655	21048	117,12%
Απρίλιος	33315	85259	65799	61925	72151	60650	82,05%
Μάιος	65470	95052	83275	93034	80421	81201	24,03%
Ιούνιος	54699	92266	73518	79057	79595	77209	41,15%
Ιούλιος	77206	95699	100888	103254	91364	96043	24,40%
Αύγουστος	89772	104774	105988	103578	90268	104739	16,67%
Σεπτέμβριος	89946	84963	93609	98465	87240	89099	-0,94%
Οκτώβριος	55156	54487	62581	74149	56641	66068	19,78%
Νοέμβριος	7239	8010	11339	9575	6181	9881	36,50%
Δεκέμβριος	6154	6637	8877	7461	4970	5862	-4,74%
ΣΥΝΟΛΟ	500134	651024	628639	669278	597085	626033	25,17%

Πηγή: Διεύθυνση Τουρισμού Κρήτης. ΕΟΤ.

Πίνακας 15: Διανυκτερεύσεις, 1991-1996

	ΔΙΑΝΥΚΤΕΡΕΥΣΕΙΣ						
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	91-96
Ιανουάριος	20697	21125	26979	29251	29981	25403	22,74%
Φεβρουάριος	16512	26611	19678	28652	36552	32684	97,94%
Μάρτιος	28747	35543	37637	119756	55035	75280	161,87%
Απρίλιος	183245	457417	398606	378281	421165	364145	98,72%
Μάιος	470678	681688	561328	694903	579753	602941	28,10%
Ιούνιος	443109	711421	624882	742917	693111	669414	51,07%
Ιούλιος	605779	894375	883006	883243	755745	816589	34,80%
Αύγουστος	706087	841804	882936	883585	796080	905236	28,20%
Σεπτέμβριος	793261	702619	779854	772593	702602	729228	-8,07%
Οκτώβριος	441689	437168	529018	695141	502240	504521	14,23%
Νοέμβριος	26355	29990	59149	43832	27692	36284	37,67%
Δεκέμβριος	21501	23758	34531	31664	20901	20894	-2,82%
ΣΥΝΟΛΟ	3757660	4863519	4837604	5303818	4620857	4782619	27,28%

Πηγή: Διεύθυνση Τουρισμού Κρήτης. ΕΟΤ.

Πίνακας 16: Αφίξεις κατά σταθμό εισόδου

	1994	% συμμετοχής	1995	% συμμετοχής	1996	% συμμετοχής
Λιμάνι	647041	24,01%	687534	26,69%	773633	30,52%
Αεροδρόμιο	2047669	75,99%	1888845	73,31%	1761203	69,48%
ΣΥΝΟΛΟ	2694710	100,00%	2576379	100,00%	2534836	100,00%

Πηγή: Διεύθυνση Τουρισμού Κρήτης. ΕΟΤ.

Πίνακας 17: Αφίξεις στο λιμάνι Ηρακλείου κατά είδος πλοίου

	1993	1994	1995	1996
Γραμμή Εσωτερικού	448772	406368	431960	504522
Γραμμή Εξωτερικού	11738			
Κρουαζιερόπ λοια Εσωτερικού	80500	143115	168525	90574
Κρουαζιερόπ λοια Εξωτερικού	144580	96674	86155	177796
Θαλαμηγοί Ελληνικής σημείας	163	235	220	231
Θαλαμηγοί ξένης σημείας	536	649	674	510
ΣΥΝΟΛΟ	686289	647041	687534	773633

Πηγή: Διεύθυνση Τουρισμού Κρήτης. ΕΟΤ.

Πίνακας 18: Αφίξεις στο αεροδρόμιο

	1994	%	1995	%	1996	%
Αεροδρόμιο Ηρακλείου	1737321	84,84%	1553366	82,24%	1461863	83,00%
Αεροδρόμιο Χανίων	310348	15,16%	335479	17,76%	299340	17,00%
ΣΥΝΟΛΟ	2047669	100,00%	1888845	100,00%	1761203	100,00%

Πηγή: Διεύθυνση Τουρισμού Κρήτης. ΕΟΤ.

Πίνακας 19: Αφίξεις και πτήσεις charter

	Πτήσεις	Μεταβολή (%)	Επιβάτες	Μεταβολή (%)
1994	14107	-	2047669	-
1995	16444	16,57%	1888845	-7,76%
1996	11472	-30,24%	1761203	-6,76%

Πηγή: Διεύθυνση Τουρισμού Κρήτης. ΕΟΤ.

Πίνακας 20: Αφίξεις με charter κατά εθνικότητα

Εθνικότητα	1994	Συμμετοχή (%)	1995	Συμμετοχή (%)	1996	Συμμετοχή (%)
Γερμανία	744213	36,34%	616647	32,65%	546377	31,02%
Μ.Βρετανία	391961	19,14%	334789	17,72%	239804	13,62%
Σκανδιναβία	290992	14,21%	334488	17,71%	358427	20,35%
Ολλανδία	205102	10,02%	167544	8,87%	132500	7,52%
Γαλλία	74460	3,64%	97173	5,14%	106641	6,06%
Αυστρία	69872	3,41%	73356	3,88%	80304	4,56%
Βέλγιο/Λουξ.	89185	4,36%	67398	3,57%	68530	3,89%
Ελβετία	64478	3,15%	68706	3,64%	73375	4,17%
Ιταλία	51376	2,51%	43507	2,30%	43684	2,48%
Άλλες χώρες	21487	1,05%	26528	1,40%	26761	1,52%
Χώρες Ανατ. Ευρώπης	44543	2,18%	58709	3,11%	84800	4,81%
ΣΥΝΟΛΟ	2047669	100,00%	1888845	100,00%	1761203	100,00%

Πηγή: Διεύθυνση Τουρισμού Κρήτης. ΕΟΤ.

Πίνακας 21: Πληρότητα (%) τουριστικών καταλυμάτων 1989-1996

	Ν. Ηρακλείου	Ν. Λασηθίου	Ν. Ρεθύμνου	Ν. Χανίων	Κρήτη
1989	80,7	71,7	86	53	76,1
1990	93,5	80,4	92,5	66,4	86,6
1991	83,6	70,7	86,5	64,5	78,2
1992	83,8	70	80,6	62,5	76,5
1993	80,6	70	83,4	58,9	75,3
1994	88	79,1	90,3	66,9	83,6
1995	71,8	66,2	74,6	64,3	69,9
1996	66,3	61,7	69,1	59,5	64,7

Πηγή: Διεύθυνση Τουρισμού Κρήτης. ΕΟΤ.

Πίνακας 22: Πληρότητα (%) κατά μήνα, 1991-1996

	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Ιανουάριος	33,11	32,43	26,6	28,6	25,3	22,8
Φεβρουάριος	25,41	28,49	25,7	26,9	27,7	28,2
Μάρτιος	29,22	25,55	21,6	26,2	29,1	15,3
Απρίλιος	34,52	50,44	48,7	55	54,8	44,2
Μάιος	62,84	79,76	65,7	91,6	74,2	67,7
Ιούνιος	69,02	84,85	74,1	92,9	76,2	70,4
Ιούλιος	88,34	96,13	100,4	107,5	82,5	81
Αύγουστος	102,35	102,94	106,1	113,5	87,2	94,7
Σεπτέμβριος	87,47	87,33	92,4	95,6	76,4	77,9
Οκτώβριος	66,8	57,28	71	85,9	65,7	58,9
Νοέμβριος	21,66	21,84	29,4	18,4	13	11,6
Δεκέμβριος	28,82	26,24	30,4	25,4	25,9	20,7
ΣΥΝΟΛΟ	71,7	76,59	75,3	83,6	69,9	64,7

Πηγή: Διεύθυνση Τουρισμού Κρήτης. ΕΟΤ.

Πίνακας 23: Ξενοδοχειακό δυναμικό Ν. Ηρακλείου 1986-1996

ΕΤΟΣ	1986		1987		1988		1989		1990		1991		1992		1993		1996	
	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ																		
Ξενοδοχεία LUX	1	1014	1	1014	1	1014	2	1102	2	1096	2	1096	2	1096	2	1096	7	4418
Ξενοδοχεία Α	25	10258	26	10436	28	10913	30	11846	34	13890	40	16515	44	17280	47	17751	47	18053
Ξενοδοχεία Β	31	4677	37	5165	46	6438	48	6637	50	7054	51	6246	52	6344	56	6445	64	9682
Ξενοδοχεία Γ	96	5939	106	6363	117	7447	125	7855	132	8443	134	8583	138	8730	138	8856	150	9909
Ξενοδοχεία Δ	34	1228	34	1228	32	1148	33	1176	32	1122	32	1122	34	1201	34	1202	22	930
Ξενοδοχεία Ε	30	732	30	732	30	732	30	754	28	735	28	736	28	717	28	717	21	822
Επιπλ. Διαμερ.	69	1873	85	2217	97	2540	106	2971	122	3433	134	3833	142	4091	144	4283	134	5527
Ξενώνες	21	468	26	610	27	638	28	672	31	789	32	809	35	1097	36	1065		
Οικοτροφία	4	174	4	174	4	174	5	214	6	225	5	205	3	149	2	33		
ΣΥΝΟΛΟ	311	26363	349	27939	382	31044	407	33227	437	36787	458	39145	478	40705	487	41448	445	49341

Πηγή: Διεύθυνση Τουρισμού Κρήτης. ΕΟΤ.

Πίνακας 24: Ξενοδοχειακό δυναμικό Ν. Λασιθίου 1986-1996

ΕΤΟΣ	1986		1987		1988		1989		1990		1991		1992		1993		1996	
	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ																		
Ξενοδοχεία LUX	7	2236	7	2236	7	2236	7	2288	8	2378	8	2390	8	2390	8	2394	8	2602
Ξενοδοχεία Α	7	2217	8	2330	8	2330	9	2747	9	2911	10	3119	12	3311	14	3685	16	4586
Ξενοδοχεία Β	17	1796	19	2030	21	2158	21	2261	27	2913	30	3219	29	3074	30	3169	29	3396
Ξενοδοχεία Γ	53	3178	60	3470	61	3693	68	3903	66	3905	67	4047	66	3946	67	4087	86	4705
Ξενοδοχεία Δ	18	353	19	369	20	390	21	402	22	415	21	390	20	374	19	355	15	300
Ξενοδοχεία Ε	18	259	19	274	20	292	22	320	20	310	21	321	20	300	20	300	15	250
Επιπλ. Διαμερ.	35	980	48	1306	67	1886	74	2222	86	2897	90	2996	93	3113	100	3624	92	4341
Ξενώνες	23	615	24	648	25	668	27	744	27	734	27	737	26	711	26	711		
Οικοτροφία	9	177	9	177	9	181	9	181	8	165	8	158	8	159	8	159		
ΣΥΝΟΛΟ	187	11811	213	12840	238	13834	258	15068	273	16628	282	17377	282	17378	292	18484	261	20180

Πηγή: Διεύθυνση Τουρισμού Κρήτης. ΕΟΤ.

Πίνακας 25: Ξενοδοχειακό δυναμικό Ν. Ρεθύμνου 1986-1996

ΕΤΟΣ	1986		1987		1988		1989		1990		1991		1992		1993		1996	
	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ																		
Ξενοδοχεία LUX																	1	318
Ξενοδοχεία Α	4	1964	4	1964	7	2858	9	3784	10	4007	10	4136	9	3940	10	4079	14	5208
Ξενοδοχεία Β	14	1875	15	1733	20	2366	27	3116	29	3413	31	3653	28	3471	31	3757	37	4996
Ξενοδοχεία Γ	38	1591	41	1944	42	1701	49	2220	52	2431	56	2739	59	2847	61	3021	65	3874
Ξενοδοχεία Δ	15	422	15	422	18	473	17	481	16	490	15	409	16	605	16	605	12	337
Ξενοδοχεία Ε	15	261	15	261	15	261	14	252	12	227	11	217	11	217	11	217	7	123
Επιπλ. Διαμερ.	21	680	22	725	32	1268	46	1790	61	2493	71	3118	73	3329	78	4112	82	4992
Ξενώνες	7	168	7	168	10	254	10	251	10	251	11	304	11	296	11	296		
Οικοτροφία	1	11	1	11	1	11	1	11	1	11	1	11	1	11	1	11		
ΣΥΝΟΛΟ	115	6972	120	7228	145	9192	173	11905	191	13323	206	14587	208	14716	219	16098	218	19848

Πηγή: Διεύθυνση Τουρισμού Κρήτης. ΕΟΤ.

Πίνακας 26: Ξενοδοχειακό δυναμικό Ν. Χανίων 1986-1996

ΕΤΟΣ	1986		1987		1988		1989		1990		1991		1992		1993		1996	
	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ																		
Ξενοδοχεία LUX																		
Ξενοδοχεία Α	3	1268	3	1268	3	1268	4	1463	4	1463	5	1657	7	1869	8	2056	9	2138
Ξενοδοχεία Β	9	818	9	818	16	1429	18	1676	20	1798	21	1908	24	2216	25	2386	34	3551
Ξενοδοχεία Γ	28	1529	29	1616	35	1890	42	2312	49	2782	51	3001	53	2938	56	3103	86	4622
Ξενοδοχεία Δ	8	173	8	173	8	173	9	199	10	246	9	215	9	215	9	215	7	173
Ξενοδοχεία Ε	24	566	22	514	21	489	21	517	21	516	20	496	20	500	19	472	15	435
Επιπλ. Διαμερ.	24	517	28	676	36	921	61	1960	87	3213	96	3606	102	3979	115	4612	160	7258
Ξενώνες	22	428	23	438	30	620	33	720	33	720	38	900	39	971	43	1059		
Οικοτροφία	5	99	5	99	5	99	5	99	5	99	5	99	5	99	5	99		
ΣΥΝΟΛΟ	123	5398	127	5602	154	6889	193	8946	229	10837	245	11882	259	12787	280	14002	311	18177

Πηγή: Διεύθυνση Τουρισμού Κρήτης. ΕΟΤ.

Πίνακας 27: Ξενοδοχειακό δυναμικό Περιφέρειας Κρήτης 1986-1996

ΕΤΟΣ	1986		1987		1988		1989		1990		1991		1992		1993		1996	
	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ																		
Ξενοδοχεία LUX	8	3250	8	3250	8	3250	9	3390	10	3474	10	3486	10	3486	10	3490	16	7338
Ξενοδοχεία Α	39	15707	41	15998	46	17369	52	19840	57	22271	65	25427	72	26400	79	27571	86	29985
Ξενοδοχεία Β	71	9166	80	9746	103	12391	114	13690	126	15178	133	15026	133	15105	142	15757	164	21625
Ξενοδοχεία Γ	215	12237	236	13393	255	14731	284	16290	299	17561	308	18370	316	18461	322	19067	387	23110
Ξενοδοχεία Δ	75	2176	76	2192	78	2184	80	2258	80	2273	77	2136	79	2395	78	2377	56	1740
Ξενοδοχεία Ε	87	1818	86	1781	86	1774	87	1843	81	1788	80	1770	79	1734	78	1706	58	1630
Επιπλ. Διαμερ.	149	4050	183	4924	232	6615	287	8943	356	12036	391	13553	410	14512	437	16631	468	22118
Ξενώνες	73	1679	80	1864	92	2180	98	2387	101	2494	108	2750	111	3075	116	3131		
Οικοτροφία	19	461	19	461	19	465	20	505	20	500	19	473	17	418	16	302		
ΣΥΝΟΛΟ	736	50544	809	53609	919	60959	1031	69146	1130	77575	1191	82991	1227	85586	1278	90032	1235	107546

Πηγή: Διεύθυνση Τουρισμού Κρήτης. ΕΟΤ.

Πίνακας 28: Ξενοδοχειακό δυναμικό 1993 κατά βαθμίδα

ΝΟΜΟΣ	1-50		51-100		101-150		151-200		201-250		251-300		301-400		401-500		501-1000		1001-1500		1501 & άνω		ΣΥΝΟΛΟ	
	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	289	7848	109	7838	31	3701	15	2469	7	1567	8	2165	10	3633	7	3124	12	7166	2	2242			490	41753
ΛΑΣΙΘΙΟΥ	197	4948	56	4041	13	1617	6	1110	5	1152	7	1949	5	1721	2	826	2	1129					293	18493
ΡΕΘΥΜΝΟΥ	134	3771	48	3536	19	2345	9	1491	4	842	1	252	1	324			4	2498	1	1058			221	16117
ΧΑΝΙΩΝ	193	5165	59	4006	17	1999	10	1766					1	309			1	767					281	14012
ΣΥΝΟΛΟ	813	21732	272	19421	80	9662	40	6836	16	3561	16	4366	17	5987	9	3950	19	11560	3	3300	0	0	1285	90375

Πηγή: Διεύθυνση Τουρισμού Κρήτης, ΕΟΤ.

Πίνακας 29: Χωροταξικός πίνακας δυναμικότητας Ν. Ηρακλείου, 1993

ΔΗΜΟΣ/ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ	H(L)		H(A)		H(B)		H(C)		H(D)		H(E)		MOTEL		ΞΕΝΩΝΕΣ		ΟΙΚΟΤΡΟΦΙΑ		ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ		ΕΠΙΠΛ. ΔΙΑΜΕΡ/ΤΑ		ΣΥΝΟΛΟ	
	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K
Αμοιρών							1	22															1	22
Ανώπολης			2	801	2	231	5	230	1	16					3	104					6	193	19	1575
Αρκαλοχωρίου									1	16													1	16
Αγλάδας			3	1696	3	306	1	58											2	33	10	210	19	2303
Βόρων														1	6								1	6
Γαζίου			5	1395	4	464	6	394			1	59									5	132	21	2444
Γουβών			5	2331	3	302	10	689													6	289	24	3611
Ελαίας			2	682	2	213	1	41					1	84							3	47	9	1067
Ζαρού							1	111															1	111
Ηρακλείου			3	693	5	443	22	1730	10	456	10	265			8	253	1	30					59	3870
Καμηλαρίου											1	23											1	23
Καστελλιανών									1	39													1	39
Κάτω Βαθειάς			1	206			2	55															3	261
Λ. Χερσονήσου	2	1096	11	3837	9	1704	48	3232	3	62	2	49			9	219					71	2263	155	12462
Μαλλίων			5	1787	11	1206	24	1150	14	432	8	176			4	99	1	91			12	268	79	5209
Μταμούς							1	23															1	23
Μοιρών									1	30													1	30
Μοχού			1	309	10	1003	2	196	1	76					6	140					20	594	40	2318
Ν. Αλικαρνασσού					1	84	2	129															3	213
Πιτσιδιών					2	131	6	422	2	75	5	126			4	202							19	956
Ροδιάς			2	1307			1	42													2	53	5	1402
Τυλίσου			1	62																			1	62
Τυμπακίου					1	86	4	232			1	19			1	42							7	379
Φόδελε			1	603																			1	603
Χερσονήσου			5	2042	3	272	1	100													9	234	18	2648
ΣΥΝΟΛΟ	2	1096	47	17751	56	6445	138	8856	34	1202	28	717	1	84	36	1065	2	121	2	33	144	4283	490	41653

Πηγή: ΕΟΤ, Διεύθυνση Τουρισμού Κρήτης

Πίνακας 30:Χωροταξικός πίνακας δυναμικότητας Ν. Λασηθίου, 1993

ΔΗΜΟΣ/ΚΟΝΟΤΗΤΑ	H(L)		H(A)		H(B)		H(C)		H(D)		H(E)		MOTEL		ΞΕΝΩΝΕΣ		ΟΙΚΟΤΡΟΦΙΑ		ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ		ΕΠΙΠΛ. ΔΙΑΜΕΡ/ΤΑ		ΣΥΝΟΛΟ	
	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K
Αγ. Γεωργίου												2	25										2	25
Αγ. Ιωάννου			3	1010	4	306															6	196	13	1512
Αγ. Νικολάου	4	850	3	761	11	1403	31	1642			4	72			22	620	7	144	1	9	42	1507	125	7008
Αγ. Στεφάνου Σητείας																					3	52	3	52
Βραχασίου			2	311			2	122			2	36									15	701	21	1170
Ελούντας	3	1329	3	612	6	417	6	375	1	16					1	29					8	216	28	2994
Ζάκρου							1	30															1	30
Ιεραπέτρας			1	405	3	253	10	758	7	135	4	57									2	63	27	1671
Καλού Χωριού	1	215			1	128	2	262													1	14	5	619
Κριτσάς					1	46															11	388	12	434
Μίλατου																					1	21	1	21
Μύρτου							2	144													2	49	4	193
Νεαπόλεως									1	20													1	20
Παλαιοκάστρο							1	62	1	16	2	25			1	24	1	15			1	15	7	157
Παχείας Άμμου							1	22	1	20													2	42
Πευκών Σητείας			1	276	2	307															2	213	5	796
Σητείας			1	310	1	47	9	559	6	118	1	18			1	25					5	76	24	1153
Σταυροχωρίου							1	60													1	113	2	173
Σχοινοκαψάλων							1	51															1	51
Τζερμάδου											2	26			1	13							3	39
Τουρλωτής					1	262			1	16	1	15											3	293
Ψυχρού									1	14	2	26											3	40
ΣΥΝΟΛΟ	8	2394	14	3685	30	3169	67	4087	19	355	20	300	0	0	26	711	8	159	1	9	100	3624	293	18493

Πηγή: ΕΟΤ, Διεύθυνση Τουρισμού Κρήτης

Πίνακας 31:Χωροταξικός πίνακας δυναμικότητας Ν. Ρεθύμνου, 1993

ΔΗΜΟΣ/ΚΟΝΟΤΗΤΑ	H(L)		H(A)		H(B)		H(C)		H(D)		H(E)		MOTEL		ΞΕΝΩΝΕΣ		ΟΙΚΟΤΡΟΦΙΑ		ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ		ΕΠΙΠΛ. ΔΙΑΜΕΡ/ΤΑ		ΣΥΝΟΛΟ		
	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	
Αγ. Γαλήνης					1	36	23	786	10	285	6	109			3	94								43	1310
Άδελε			2	1270	4	468	7	607													2	32	15	2377	
Ατσιποπούλου					1	74	1	46													1	14	3	134	
Γερανίου																					1	76	1	76	
Επισκοπής Μυλοποτάμιου									1	16													1	16	
Λευκογείων							2	143															2	143	
Μελιδονίου					2	230	1	40	1	196											2	104	6	570	
Μυρθίου			1	204	1	163	8	335													1	620	11	1322	
Παγκαλοχωρίου																					1	78	1	78	
Πανόρμου					2	149	1	61							1	14					4	155	8	379	
Πηγής			1	573	1	94															1	21	3	688	
Πρίνου Μυλοποτάμιου			1	135	3	401									1	22							5	558	
Ρεθύμνης			4	1306	15	1992	15	908	4	108	4	90			5	120	1	11			59	2860	107	7395	
Ρουμιέλης Μυλοποτάμιου					1	150																	1	150	
Σακτουρίων											1	18											1	18	
Σελίων							2	78							1	46							3	124	
Σπηλίου							1	17											2	19			3	36	
Χαμιαλευρίου			1	591																	6	152	7	743	
ΣΥΝΟΛΟ	0	0	10	4079	31	3757	61	3021	16	605	11	217	0	0	11	296	1	11	2	19	78	4112	221	16117	

Πηγή: ΕΟΤ, Διεύθυνση Τουρισμού Κρήτης

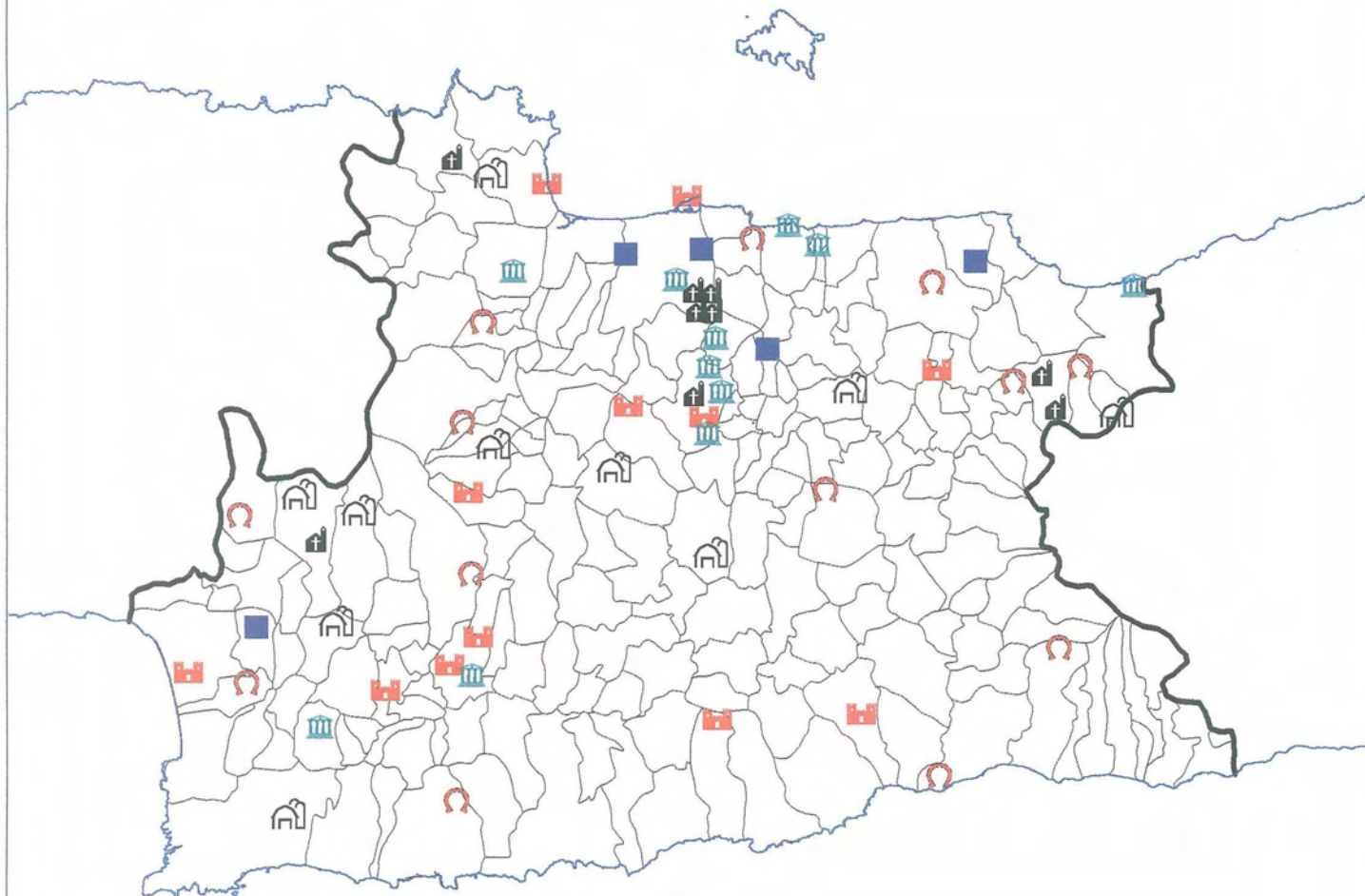
Πίνακας 32: Χαρακτηριστικός πίνακας δυναμικότητας Ν. Χανίων, 1993

ΔΗΜΟΣ/ΚΟΝΟΤΗΤΑ	Η(L)		Η(A)		Η(B)		Η(C)		Η(D)		Η(E)		MOTEL		ΞΕΝΩΝΕΣ		ΟΙΚΟΤΡΟΦΙΑ		ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ		ΕΠΙΠΛ. ΔΙΑΜΕΡ/ΤΑ		ΣΥΝΟΛΟ	
	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ	Μ	Κ
Αγ. Μαρίνας					4	434	4	199							1	41					16	829	25	1503
Αγ. Ρουμέλης															2	37							2	37
Ανωπόλεως Σφακίων															1	34							1	34
Γερανίου			1	184																3	132	4	316	
Γεωργιούπολης			4	605			4	197			5	131			2	74				3	87	18	1094	
Γραμβούσης							1	33														1	33	
Έλους															1	17						1	17	
Επισκοπής Κισσάμου															1	22						1	22	
Καλυβών															1	57				1	42	2	99	
Καμμισιανών							1	64												3	144	4	208	
Καντάνου																				1	38	1	38	
Κισσάμου				1	75	3	106				1	20			1	10			1	10	2	67	9	288
Κολυμπαρίου				2	116	2	201	1	11		1	48									3	119	9	495
Κουνουπιδιανών				1	59	2	151								1	31					11	274	15	515
Κουρνά							6	414	1	15												7	429	
Λάκκων							2	95														2	95	
Μάλεμε			1	767	1	62					1	16								4	175	7	1020	
Νέας Κυδωνίας			1	309	2	309	8	389							3	135				37	1401	51	2543	
Παλαδόχωρας							4	180	1	36	3	84			6	204	1	21		1	41	16	566	
Περιβολίων															1	24						1	24	
Πλάκας				1	93															1	14	2	107	
Πλατανιάς				2	212										2	50				12	809	16	1071	
Σουγιάς									1	47					1	19				1	30	3	96	
Σούδας									2	30												2	30	
Ταυρωνίου																				1	53	1	53	
Φυλακής							1	58														1	58	
Χανίων			1	191	10	865	18	1016	3	76	8	173			16	281	4	78		15	357	75	3037	
Χώρας Σφακίων					1	161									1	23						2	184	
ΣΥΝΟΛΟ	0	0	8	2056	25	2386	56	3103	9	215	19	472	0	0	41	1059	5	99	1	10	115	4612	279	14012

Πηγή: ΕΟΤ, Διεύθυνση Τουρισμού Κρήτης

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ
ΧΑΡΤΕΣ

Χάρτης 1: Πολιτιστικοί πόροι Ν. Ηρακλείου

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ &
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Διπλωματική Εργασία

Πολιτιστικός Τουρισμός & Περιφερειακή Ανάπτυξη
(Μελέτη Περίπτωσης: Περιφέρεια Κρήτης)

Επιβλέπων Καθηγητής: Κότιος Άγγελος

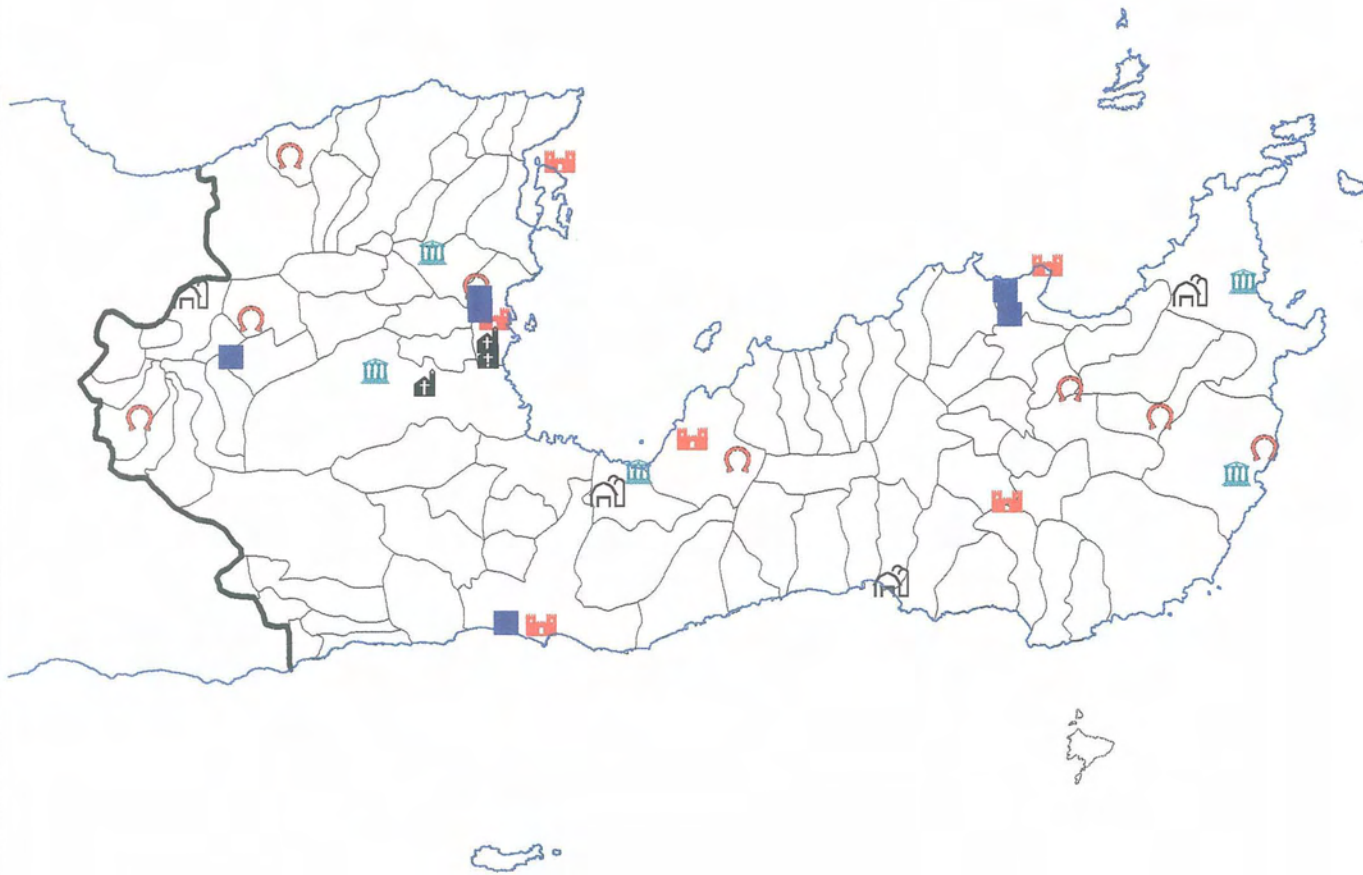
Επιμέλεια: Δαγκωνάκη Ζαχαρένια

Κλίμακα: Ενδεικτική

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Αρχαιολογικός χώρος
- Ναός
- Μονή
- Μουσείο
- Σπήλαια
- Αρχαιολογικά Κάστρα

Χάρτης 2: Πολιτιστικοί πόροι Ν. Λασηθίου

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ &
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Διπλωματική Εργασία

Πολιτιστικός Τουρισμός & Περιφερειακή Ανάπτυξη
(Μελέτη Περίπτωσης: Περιφέρεια Κρήτης)

Επιβλέπων Καθηγητής: Κότιος Αγγελος

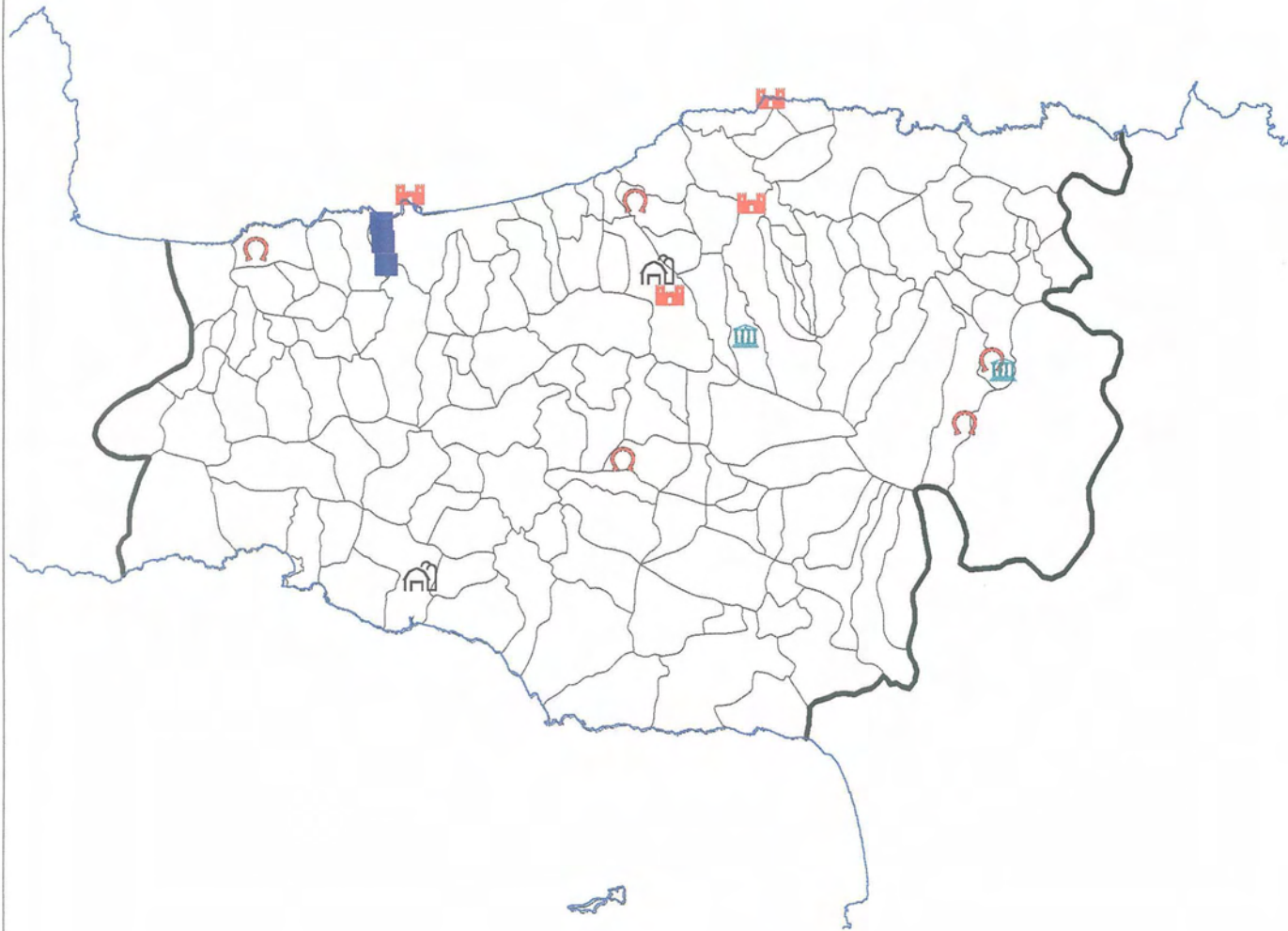
Επιμέλεια: Δαγκωνάκη Ζαχαρένια

Κλίμακα: Ενδεικτική

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Αρχαιολογικός χώρος
- Ναός
- Μονή
- Μουσείο
- Σπήλαια
- Αρχαιολογικά Κάστρα

Χάρτης 3: Πολιτιστικοί πόροι Ν. Ρεθύμνου

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ &
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Διπλωματική Εργασία

Πολιτιστικός Τουρισμός & Περιφερειακή Ανάπτυξη
(Μελέτη Περίπτωσης: Περιφέρεια Κρήτης)

Επιβλέπων Καθηγητής: Κότιος Άγγελος

Επιμέλεια: Δαγκονάκη Ζαχαρένια

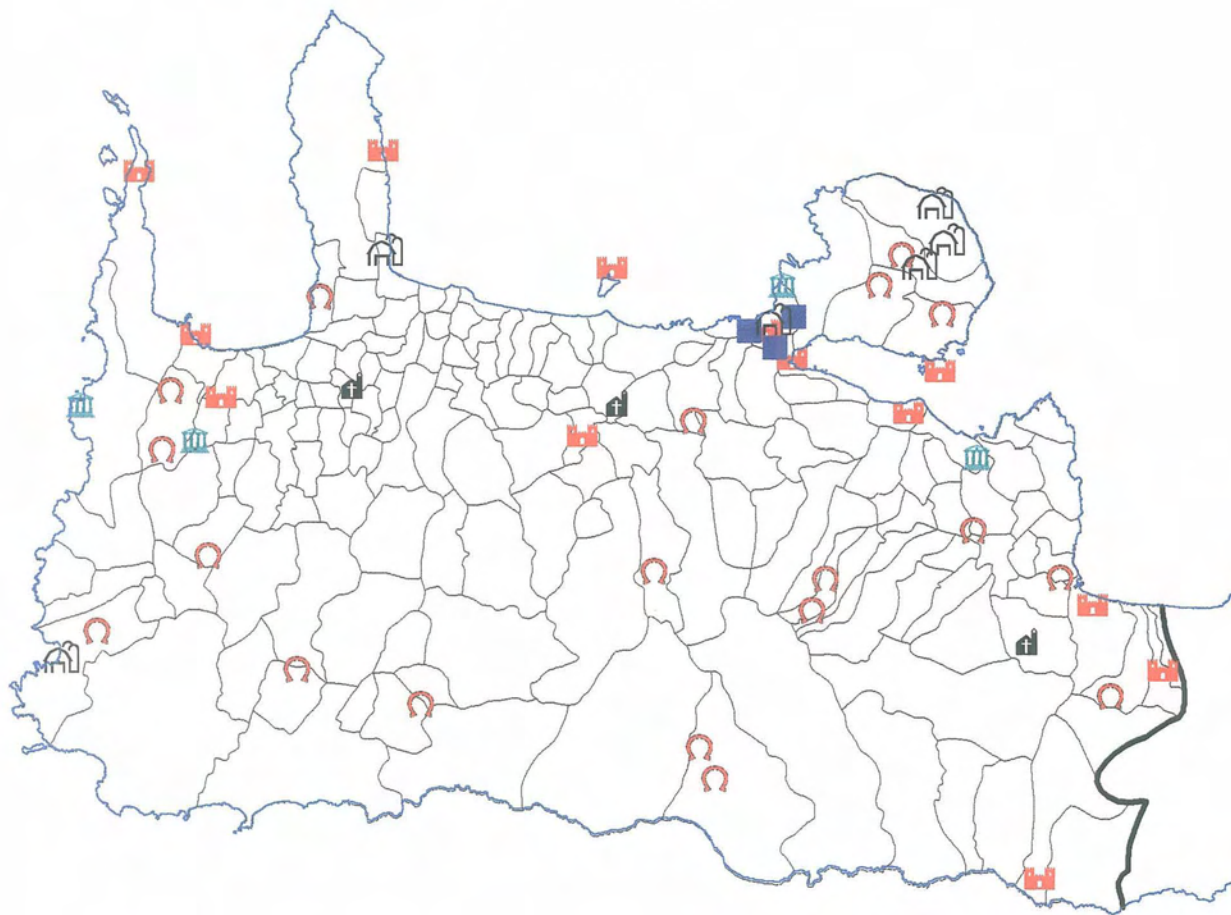
Κλίμακα: Ενδεικτική

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Αρχαιολογικός χώρος
- Ναός
- Μονή
- Μουσείο
- Σπήλαια
- Αρχαιολογικά Κάστρα

Χάρτης 4: Πολιτιστικοί πόροι Ν. Χανίων

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ &
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Διπλωματική Εργασία

Πολιτιστικός Τουρισμός & Περιφερειακή Ανάπτυξη
(Μελέτη Περίπτωσης: Περιφέρεια Κρήτης)

Επιβλέπων Καθηγητής: Κότιος Άγγελος

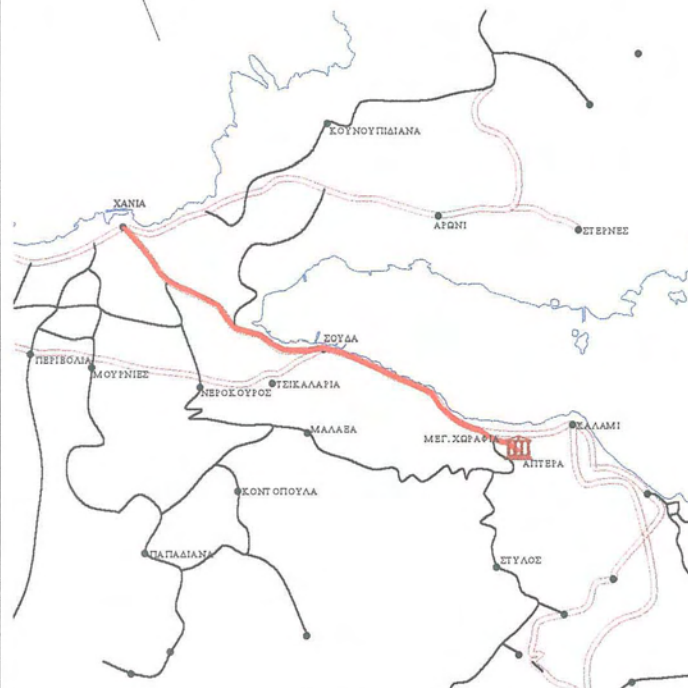
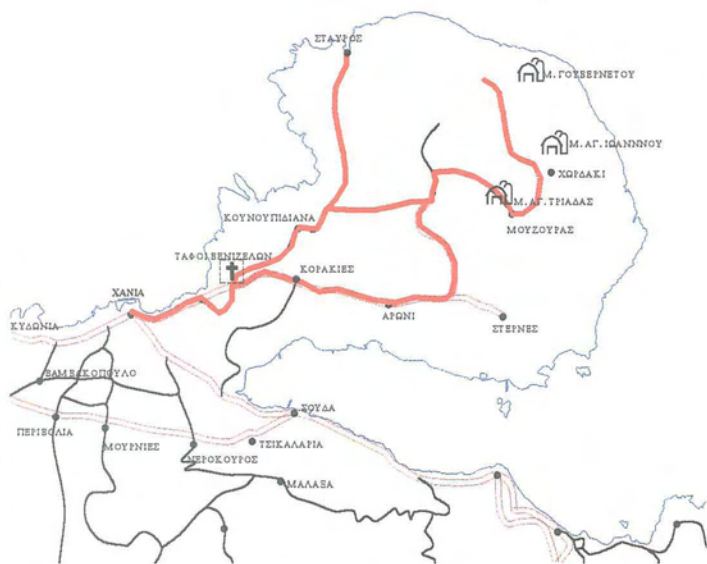
Επιμέλεια: Δαγκωνάκη Ζαχαρένια

Κλίμακα: Ενδεικτική

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Αρχαιολογικός χώρος
- Ναός
- Μονή
- Μουσείο
- Σπήλαια
- Αρχαιολογικά Κάστρα

Χάρτης 5: Προτεινόμενη Πολιτιστική Διαδρομή Ν. Χανίων

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ &
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Διπλωματική Εργασία

Πολιτιστικός Τουρισμός & Περιφερειακή Ανάπτυξη
(Μελέτη Περίπτωσης: Περιφέρεια Κρήτης)

Επιβλέπων Καθηγητής: Κότιος Άγγελος

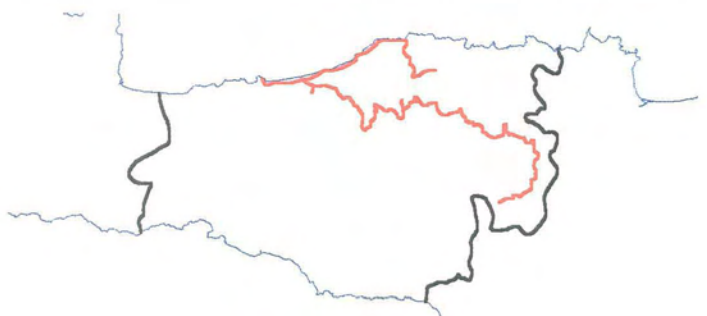
Επιμέλεια: Δαγκωνάκη Ζαχαρένια

Κλίμακα: Ενδεικτική

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Πολιτιστική Διαδρομή
- Έδρες ΟΤΑ
- Πρωτεύον Οδικό Δίκτυο Ν. Χανίων
- Δευτερεύον Οδικό Δίκτυο Ν. Χανίων

Χάρτης 6: Προτεινόμενη Πολιτιστική Διαδρομή Ν. Ρεθύμνου

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Διπλωματική Εργασία

Πολιτιστικός Τουρισμός & Περιφερειακή Ανάπτυξη
(Μελέτη Περίπτωσης: Περιφέρεια Κρήτης)

Επιβλέπων Καθηγητής: Κότιος Άγγελος

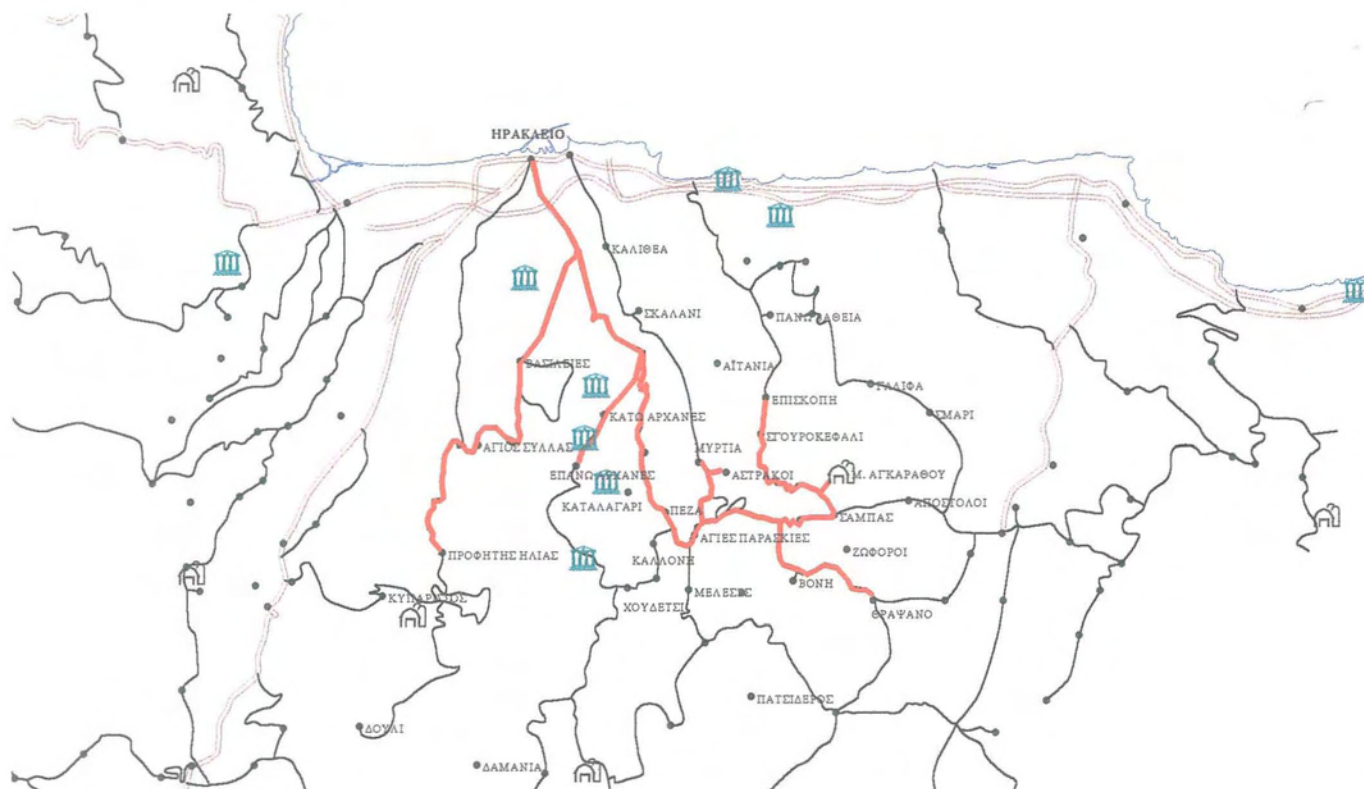
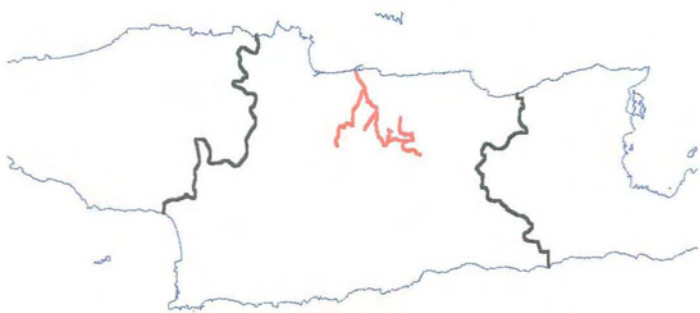
Επιμέλεια: Δαγκωνάκη Ζαχαρένια

Κλίμακα: Ενδεικτική

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Αρχαιολογικός χώρος
- Μονή
- Σπήλαια
- Πολιτιστική Διαδρομή
- Πρωτεύον Οδικό Δίκτυο Ν. Ρεθύμνης
- Δευτερεύον Οδικό Δίκτυο Ν. Ρεθύμνης
- Έδρες ΟΤΑ

Χάρτης 7: Προτεινόμενη Πολιτιστική Διαδρομή Ν. Ηρακλείου

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Διπλωματική Εργασία

Πολιτιστικός Τουρισμός & Περιφερειακή Ανάπτυξη
(Μελέτη Περίπτωσης: Περιφέρεια Κρήτης)

Επιβλέπων Καθηγητής: Κότιος Αγγελος

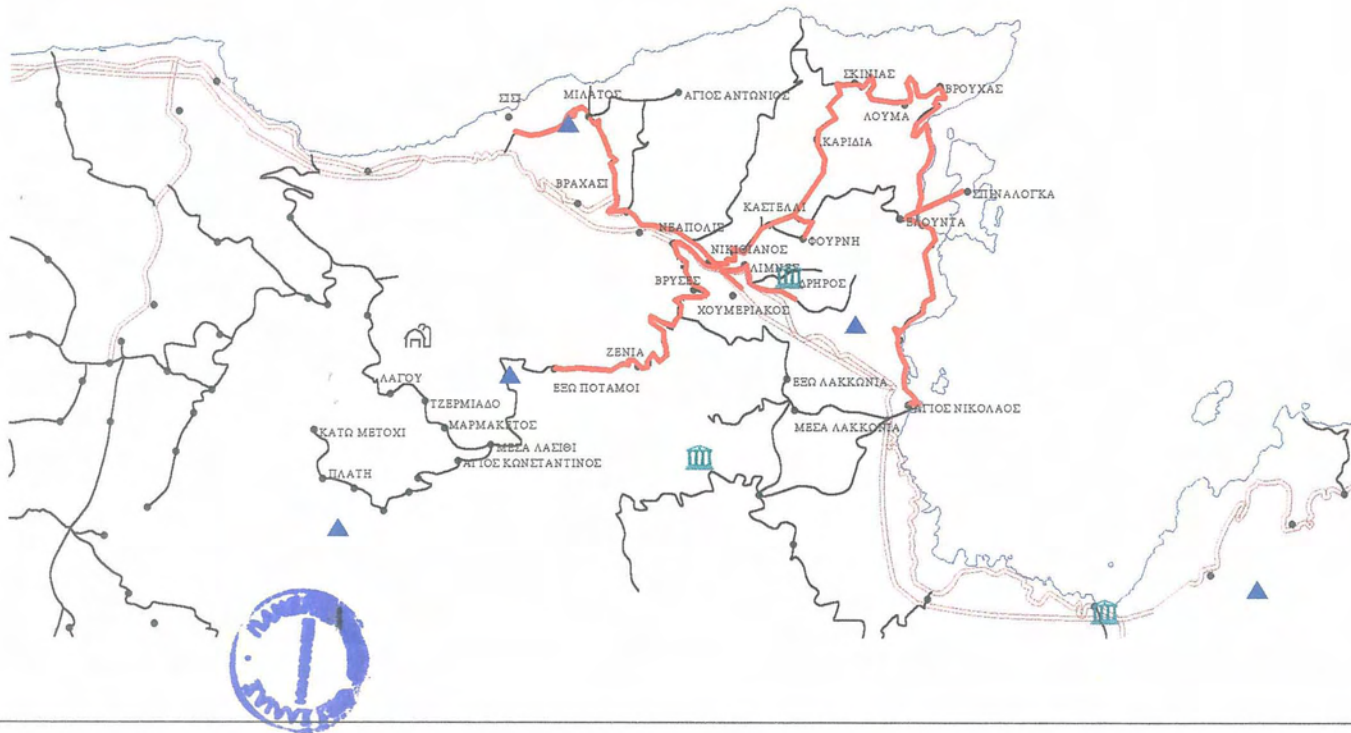
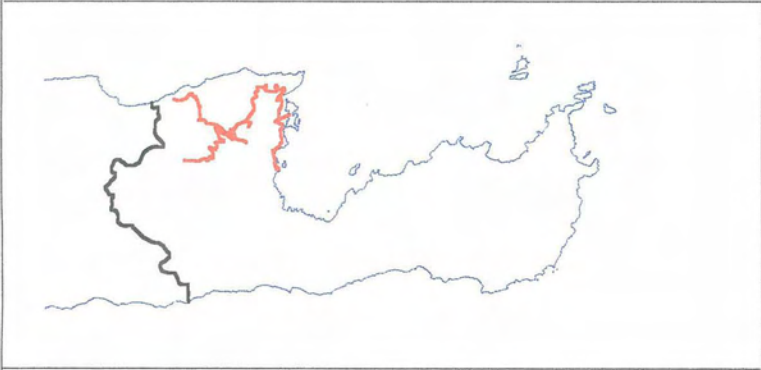
Επιμέλεια: Δαγκωνάκη Ζαχαρένια

Κλίμακα: Ενδεικτική

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Αρχαιολογικός χώρος
- Μονή
- Πολιτιστική Διαδρομή
- Πρωτεύον Οδικό Δίκτυο Ν. Ηρακλείου
- Δευτερεύον Οδικό Δίκτυο Ν. Ηρακλείου
- Έδρες ΟΤΑ

Χάρτης 8: Προτεινόμενη Πολιτιστική Διαδρομή Ν. Λασιθίου

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Διπλωματική Εργασία

Πολιτιστικός Τουρισμός & Περιφερειακή Ανάπτυξη
(Μελέτη Περίπτωσης: Περιφέρεια Κρήτης)

Επιβλέπων Καθηγητής: Κότιος Αγγελος

Επιμέλεια: Δαγκωνάκη Ζαχαρένια

Κλίμακα: Ενδεικτική

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Αρχαιολογικός χώρος
- Μονή
- Σπήλαια
- Πολιτιστική Διαδρομή
- Πρωτεύον Οδικό Δίκτυο Ν. Λασιθίου
- Δευτερεύον Οδικό Δίκτυο Ν. Λασιθίου
- Έδρες ΟΤΑ